

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (Glasnik SED):

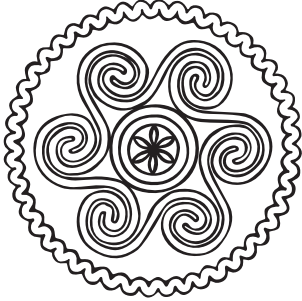
Strokovno-znanstvena revija Slovenskega etnološkega društva
54 | 2014, št. 1–2

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:

Scientific Journal
54 | 2014, Issues 1–2

Revija izhaja od leta 1956 kot Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje, od leta 1959 (XV letnikov) kot Glasnik Slovenskega etnografskega društva, po letu 1976 pa kot Glasnik Slovenskega etnološkega društva. | The Bulletin had been published under the name Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje (Institute for Slovene Ethnology Bulletin) until 1956; as Glasnik Slovenskega etnografskega društva (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (XV volumes); and as Glasnik Slovenskega etnološkega društva (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izidejo štiri številke. | 4 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©:

Slovensko etnološko društvo
Zanj | Represented by Anja Serec Hodžar

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address:

Slovenski etnografski muzej
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38
Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35
Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si
Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Uredniški odbor | Editorial Board:

Tatjana Vokič Vojkovič: glavna urednica | Editor-in-Chief
Dr. Bojan Knific: odgovorni urednik | Editor-in-Charge
Dr. Mateja Habinc, mag. Martina Piko-Rustia, Anja Serec Hodžar: članice | Members
Mihaela Hudelja, Barbara Sosič: gostujoči urednici | Guest Editors

Prispevke so recenzirali uredniški odbor in zunanji recenzenti. Redakcija št. 1–2, 54 | 2014 je bila končana 11. 6. 2014. | All articles have been reviewed by the Editorial Board. The editing of this issue was completed on the 11th of June 2014.

Za znanstveno in strokovno vsebino svojih prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authors are solely responsible for the content of their articles.

Lektorica | Language Editor:

Dr. Ingrid Slavec Gradišnik

Prevodi angleških povzetkov in izvlečkov | Translation into English:

Nives Sulič Dular

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification:

Breda Pajsar

Oblikovanje | Design:

Ana Destovnik

Računalniški stavek | Computer Typesetting:

Tiskarna Jagraf d. o. o.

Tisk | Printed by:

Tiskarna Jagraf d. o. o.

Naklada | Circulation:

400 izvodov | 400 copies

Spoštovane bralke in spoštovani bralci,

letošnja prva dvojna številka *Glasnika SED* je tematska. Gostujoči urednici Mihaela Hudelja, vodja dokumentacije na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, in Barbara Sosič, vodja oddelka dokumentacije Slovenskega etnografskega muzeja, sta zbrali in uredili petnajst besedil, ki z različnih strokovnih in znanstvenih vidikov obravnavajo dokumentarno gradivo kot podlago za etnološko in antropološko raziskovalno delo. Svoje strokovne izkušnje, razmišljanja in raziskovalne izsledke predstavljajo doc. dr. Janez Štebe, dr. Sonja Bezjak, dr. Gregor Strle, doc. dr. Matija Marolt, doc. dr. Drago Kunej, Anja Jerin, Aleksandra Renčelj Škedelj, dr. Mojca Tercelj Otorepec, Jon Grobovšek, Anja Premk, dr. Janez Premk, mag. Darja Skrt, Sebastjan Weber, Katarina Rus Krušelj, Jasna Simoneta, Marija Kozar-Mukič, mag. Martina Piko-Rustia in izr. prof. dr. Mojca Ramšak.

Mag. Martina Piko-Rustia se v *Jubilejih* spominja stoletnice rojstva patra Bertranda Kotnika (1913–2009), raziskovalca zgodovine hišnih imen na južnem Koroškem. Njegovo obsežno zapuščino hrani Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu. V nadaljevanju objavljamo knjižne ocene in poročila Milana Vogla, Iztoka Iliča in mag. Tite Porenta.

Metka Fujs, predsednica Skupnosti muzejev Slovenije, povzema najpomembnejše ugotovitve mednarodne konference o aktualni problematiki upravljanja muzejev (in sorodnih kulturnih ustanov) v času vsesplošne finančne krize. Andreja Bahar Muršič, konservatorska svetovalka na ljubljanskem Zavodu za varstvo kulturne dediščine, analizira razmerje med interesi lastnikov etnološke stavbne dediščine in spomeniške službe ter nakaže nekatere mogoče podporne ukrepe za obnovo stavbne dediščine.

O razstavi zbirke samostana Sveta Trojica v Slovenskih goricah, ki sodi med najdragocenejše in najbolj ohranjene zbirke v Sloveniji, piše Tadej Pungartnik. Konec leta 2013 je v Amsterdamu potekal mednarodni simpozij o aplikativni antropologiji, na katerem so dejavno sodelovali tudi slovenski kulturni antropologi in etnologi. Dogodka sta se udeležili tudi Meta Gorup in Janja Štefanič. V rubriki *Etnologija je povsod* Jožica Koder piše o literarnem večeru v tržiški knjižnici, na katerem sta ddr. Marija Stanonik in Irena Uršič, kustosinja Muzeja novejše zgodovine, predstavili zbirko spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991, v kateri je zbranih 435 spominov oz. pričevanj »navadnih« ljudi iz vse Slovenije.

Na *Društvenih straneh* poročamo o treh etnoloških večerih. Milan Vogel se je pogovarjal s prejemnikom Murkove nagrade za življenjsko delo v letu 2013, prof. dr. Zmagom Šmitkom. Dr. Naško Križnar predstavlja igrani narečni film *Tak ti je tu blu*, ki so ga v celoti posneli domačini iz Kapel pri Brežicah. V poročilu Tanje Kovačič beremo o vizualni produkciji Inštituta za slovensko kulturo v Špetru.

Letošnji Zbor članov SED je marca potekal v Rokodelskem centru Ribnica. Po predstavitvi poročil o programskem in finančnem delovanju društva v letu 2013 je sledila predstavitev programa dela za leto 2014. Na zboru je bil sprejet tudi dopolnjen Pravilnik o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem, s katerim zaokrožujemo tokratne *Društvene strani*.

Na letošnji razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za dosežke v etnologiji na Slovenskem za leto 2013/14 se lahko prijavite do 5. septembra 2014. Murkova nagrada, priznanje in listina bodo podeljeni na slovesnosti novembra 2014.

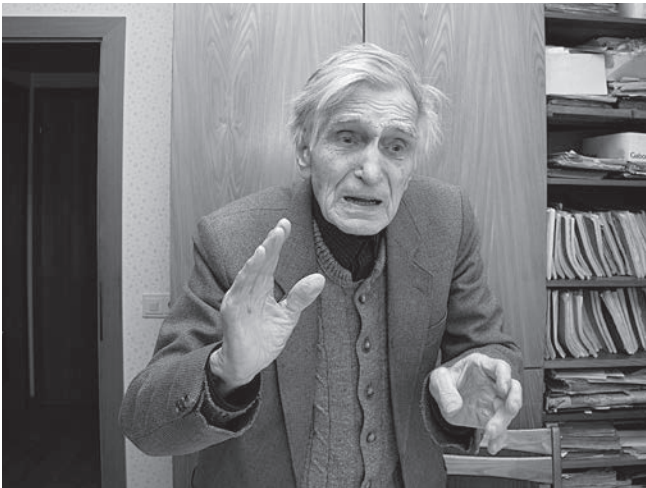
Za natančen in skrbno opravljen jezikovni pregled *Glasnika SED* ter dragocene strokovne nasvete se zahvaljujemo dr. Ingrid Slavec Gradišnik. Zahvaljujemo se tudi dosedanji lektorici in prejšnji glavni urednici *Glasnika SED* Ireni Destovnik za vse opravljeno delo in podporo.

Do konca leta 2014 bosta izšli še dve enojni številki *Glasnika SED*, oktobra in decembra. Vabljeni k sodelovanju.

Tatjana Vokič Vojkovič,
glavna urednica

		Jubileji	Anniversaries
4	Martina Piko-Rustia	Ob stoletnici rojstva patra Bertranda Kotnika (1913–2009) Centenary Celebration of the Birth of Father Bertrand Kotnik (1913–2009)	
		Dokumentarno gradivo kot podlaga za etnološko in antropološko raziskovalno delo Documentary Material as the Basis for Ethnological and Anthropological Research	
6	Mihaela Hudelja, Barbara Sosič	Etnološko dokumentarno gradivo je osnova za raziskovalno delo in njegovo promocijo med uporabniki. Gostujoči uvodnik Ethnological Documentary Material Is the Basis for Research and Its Promotion among Users: Guest Editorial	
8	Janez Štebe, Sonja Bezjak	Nastavki odprtih podatkovnih zbirk kot podlaga za družboslovno in humanistično raziskovanje Rudiments of Open Databases as a Research Basis for Social Sciences and the Humanities	
17	Gregor Strle, Matija Marolt	Novi pristopi. Odkrivanje semantičnih struktur v etnoloških vsebinah New Approaches: Uncovering Semantic Structures in Ethnological Materials	
22	Drago Kunej	Med kodami skrita zvočna dediščina Slovencev Sound Heritage of Slovenes Hidden among the Codes	
29	Anja Jerin	Nesnovna kulturna dediščina in njeno dokumentiranje Intangible Cultural Heritage and Its Documentation	
32	Aleksandra Renčelj Škedelj	Dokumentacija v konservatorstvu in pomen registra nepremične kulturne dediščine Documentation in Conservation and the Importance of the Register of Intangible Cultural Heritage	
37	Mojca Tercej Otorepec, Jon Grobovšek	Načini dokumentiranja nepremične kulturne dediščine Methods of Documentation of Immovable Cultural Heritage	
43	Anja Premk, Janez Premk	Šola na Preloki, pričevalka ljudske kulture. Dokumentacijsko-konzervatorski oris The School in Preloka as a Characteristic Feature of Folk Culture: Documentation and Conservation Outline	
50	Darja Skrt	Avdiovizualije v Goriškem muzeju. Nastajanje in razvoj Oddelka za avdiovizualno dokumentacijo in prezentacijo nematerialne kulturne dediščine Audiovisual Materials in the Gorica Museum: The Creation and Development of the Department of Audiovisual Documentation and Presentation of Intangible Cultural Heritage	
56	Sebastjan Weber	Različni načini uporabe avdiovizualnega gradiva v muzejih Different Uses of Audiovisual Material in Museums	
60	Katarina Rus Rušelj	Digitalizacija zbirke v Slamnikarskemu muzeju Domžale Digitization of the Museum Collection at the Straw Plaiting Museum in Domžale	
66	Špela Ledinek Lozej	Dokumentacija kulturne dediščine v projektu ZBORZBIRK. Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom Documentation of Cultural Heritage in the ZBORZBIRK Project - Cultural Heritage in the Collections between the Alps and the Karst	
71	Jasna Simoneta	Nastajanje katalogov muzejskih ustanov pri Slovencih v Italiji Catalogs of Museum Collections Pertaining to the Life of Slovenes in Italy	
75	Marija Kozar-Mukič	Dokumenti iz monoštrskega muzeja na Madžarskem. Gašparjeva zbirka doma in v muzeju Documents from the Avgust Pavel Museum (Muzej Avgusta Pavla) in Szentgotthard (Monošter), Hungary: Karel Gašpar's Collection in His Home and at the Avgust Pavel Museum	
79	Mojca Ramšak	Brezimno-sinonimna etnološka praksa varovanja osebnih podatkov in pravo Anonymous-Synonymous Ethnological Practice of Personal Data Protection and the Law	
86	Martina Piko-Rustia	Dokumentarno gradivo na Koroškem. Pregled stanja in načina urejanja arhiva pri Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik in Krščanski kulturni zvezi v Celovcu Documentary Materials in Carinthia, Austria: An Outline of the Current Situation and the Organization Methods in the Archives of the Slovene Ethnographic Institute of Urban Jarnik and the Christian Cultural Association in Klagenfurt, Austria	

		Knjižne ocene in poročila	Book Reviews
94	Milan Vogel	Josip Šašel, Spomini II. Josip Šašel in njegov pomen za kulturno zgodovino koroških Slovencev Josip Šašel: Memoirs II: Josip Šašel and His Impact on the Cultural History of Slovenes Living in Carinthia, Austria	
95	Iztok Ilich	Janez Bogataj, Potice iz Slovenije Janez Bogataj: The Nut Roll of Slovenia	
96	Tita Porenta	Marina Gradišnik idr., Pregled ribniškega krošnjarjenja od patenta leta 1492 do danes Marina Gradišnik et al.: The Woodenware Peddlers of Ribnica from the 1492 Patent to the Present	
98	Iztok Ilich	Novi tiski na kratko Briefly on New Prints	
		Konservatorske strani	Conservation Pages
101	Andreja Bahar Muršič	Etnološka stavbna dediščina in njeni lastniki Ethnological Architectural Heritage and Its Owners	
		Razstave	Exhibition
104	Tadej Pungartnik	Zakladi Svete Trojice Treasures of the Holy Trinity	
		Poročila	Reports
105	Meta Gorup, Janja Štefanič	Usoda antropologije – izumrtje ali preporod? The Fate of Anthropology: Extinction or Rebirth?	
		Etnologija je povsod	Ethnology is Everywhere
107	Jožica Koder	Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah Men in Positions of Power, Women in Fear, and Children in Cherry Trees	
		Društvene strani	Society pages
108	Naško Križnar	»Tak ti je tu blu.« Etnološki večer »That's the Way It Was«: An Ethnological Evening	
109	Tanja Kovačič	Pisma iz Benečije. Etnološki večer A Letter from Slavia Veneta: An Ethnological Evening	
110	Milan Vogel	Pogovor z Murkovim nagrajencem dr. Zmagom Šmitkom Interview with Dr. Zmago Šmitek, Recipient of the 2013 Murko Award	
111	Anja Serec Hodžar	Zbor članov Slovenskega etnološkega društva Assembly of the Members of the Slovene Ethnological Society	
112		Pravilnik o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem Regulations on the Bestowing of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements in Ethnology in Slovenia	
		Razpisi, vabila, obvestila	Tenders, Invitations, Notices
113		Razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za dosežke v etnologiji na Slovenskem za leto 2013/2014 Tender for the Bestowing of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements in Ethnology in Slovenia for 2013/2014	
114		Navodila za avtorje Instructions for Authors	

Pater Bertrand Kotnik pred svojim domačim arhivom.

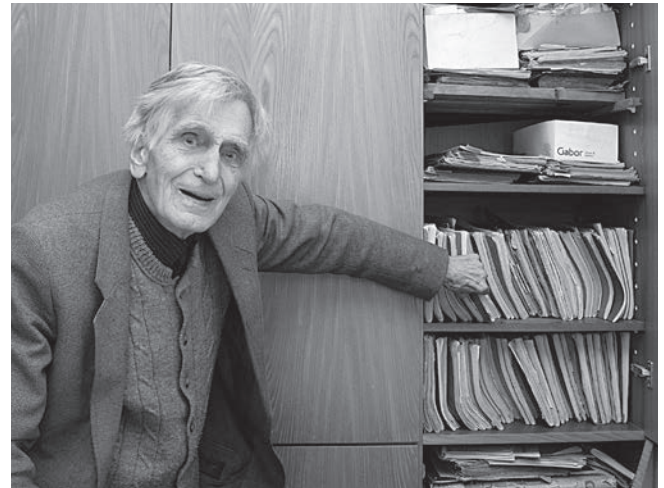

Foto: Vincenc Gotthardt, Št. Rupert, 15. 12. 2006.

»POGLED V PRETEKLOST MI POMAGA PREBOLETI SEDANJOST« Ob stoletnici rojstva patra Bertranda Kotnika (1913–2009)

V prvi knjigi serije *Zgodovina hiš južne Koroške*, v kateri so objavljena imena iz občine Bilčovs, je Pavle Zablatnik v predgovoru zapisal:

P. Bertrand Kotnik, naš koroški rojak iz Spodnjih Gorič pri Rožeku, posebno slovi kot zavzet in neutruden raziskovalec hišnih imen svoje najožje domovine, južne Koroške. O njih že nekaj let razpravlja v celovski mohorjanski reviji *Družina* in dom pod naslovom *Zgodovina hiš južne Koroške*, objavlja jih pa po vrstnem redu, kakor jih je našel v katastru in urbarjih (zemljiških knjigah), ki jih hrani koroški deželni arhiv v Celovcu.« (Kotnik 1992: 5)

Mohorjeva založba se je leta 1992 odločila, da zgodovinsko in narodopisno zanimive razprave izda tudi v knjižni obliki in izšlo so v zbirki *Zgodovina hiš južne Koroške*. V zbirki je 15 knjig, v katerih so podrobno (z arhivskimi viri) predstavljena hišna imena v občinah Bilčovs, Kotmara vas, Bistrica v Rožu, Rožek, Št. Jakob v Rožu, Šmihel pri Pliberku, Sele, Železna Kapla – Bela, v občini in župniji Šmarjeta v Rožu, v župnijah Globasnica in Šteben, v župnijah Radiše, Golšovo in Podgrad, v župnijah Žitara vas in Št. Lipš, v župniji Pliberk in okolici in v pražupniji Marija na Zilji ter v Spodnji Zilji (Kotnik 1992–2011). Hišna imena v občinah Dobrla vas in Vogrče je p. Bertrand Kotnik objavil v zbornikih *Osem stoletij Vogrč* (Kotnik 1995: 45–60) in *Dobrla vas in okolica* (Kotnik 1996: 51–129).

O svojem življenju in posebni motivaciji za arhivsko delo je p. Bertrand Kotnik v prvi knjigi zbirke *Zgodovina hiš južne Koroške* zapisal:

Rojen sem bil pri Prosenu v Spodnjih Goričah (župnija Rožek v Rožu) 12. 12. 1913. Ljudsko šolo sem obiskoval v Rožeku. Šola je bila pod vodstvom nadučitelja Tschinkla iz Kočevja popolnoma nemška, otroci pa smo govorili samo slovensko. Zadnje leto je prišel med nas pekovski vajenec iz Nemškega, s katerim smo se na svoje veselje

lahko pogovarjali v nemščini.

Gimnazijo sem začel v Celovcu in dokončal pri frančiškanih v Boznu na Južnem Tirolskem in v Vogheri pod Milanom. Po posredovanju župnika Petriča v Št. Ilju sem bil sprejet v ljubljansko frančiškansko provincijo. Bil je težaven korak zame, ki nisem imel nobenih slovenskih šol. Po teologiji sem bil nastavljen eno leto v Mariboru. Določeno mi je bilo kot kaplanu tudi delo v župnijski pisarni. Tedaj so prihajale prošnje za krstne liste od ljudi, ki so morali dokazati svoje arijsko poreklo. V pisarni je obležala tudi prošnja za krstni list Blaža Quandesta. Ime je zvenelo zelo sumljivo. Šel sem na delo in našel razne variante tega imena, dokler nisem našel prve poroke Blaža Kleinwesta, doma iz Kranja. Tedaj sem dobil veselje za tako raziskovanje. Ko sem se vrnil po vojski domov in postal katehet v Podgradu (Št. Jakob v Rožu), sem prosil župnika, da mi je pustil prepisovati najstarejše farne rojstne knjige, ki se začenejo leta 1632. Pri sistematičnem upoštevanju teh izpiskov sem odkril marsikaj splošno zanimivega za našo domačo zgodovino. Prosil sem potem tudi sosednje župnike za isto uslugo. Kot redovnik sem bil nekako prisiljen preseliti se l. 1948 v beljaški samostan. Od tam sem leta 1949 odpotoval k svojim sobratom v Ameriko. Tam sem preživel večino let v Lemontu blizu Chicaga. Uredil sem tam svoje izpiske. Ker sem bil vaje brati nemško pisavo, so me prosili za prepisovanje fotokopij Baragovih pisem in pisem njegovih sodelavcev iz Leopoldinskega arhiva na Dunaju in iz arhivov v Ljubljani. Končno me je prosil urednik našega mesečnika Ave Maria, da bil prevedel nekaj tega za objavo. Tako se je začela vrsta člankov o Baragu (glej Kotnik 1958, op. a.). Začel sem zadevno tudi sam stikati po ameriških arhivih. V svoje veselje sem našel na filmih iz Washingtona zvezek Baragovih Odgovorov (Answers), ki so bili potem objavljeni v *Studia Slovenica* (1976) (glej Baraga 1976,

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik. A-9020 Celovec, Viktringer Ring 26/3, piko@ethno.at.

op. a.). V njujorški knjižnici sem odkril Baragov rokopis načrtovanega očipvevsko-francoskega slovarja (glej Kotnik 1970, op. a.). Leta 1974 sem prišel na obisk domov in spoznal bogastvo koroškega deželnega arhiva. Prosil sem za dovoljenje, da sem se l. 1975 lahko za stalno vrnil domov. Sestre v Št. Rupertu so tedaj ravno iskale hišnega duhovnika. Mislil sem, da je Št. Rupert pri Celovcu. Hvala Bogu, da sem se motil. Tako sem bil naenkrat v Podjuni, ki bi bila sicer zame težje dosegljiva. Upam, da bom lahko obdelal še marsikatero župnijo glede njenih hišnih imen. Pogled v preteklost mi pomaga preboleti sedanost (Kotnik 1992: 83–84).

V počastitev 70-letnice duhovništva p. Bertranda Kotnika, »staroste slovenskih baragoslovcev«, je izšel katalog *Baragovi biografiji in baragoslovci* k razstavi v Baragovi galeriji v Trebnjem ob Baragovem dnevu 2006, v katerem je kot dodatek objavljena bibliografija p. Bertranda Kotnika (Baraga 2007).

Poleg objavljenega gradiva zgodovine hišnih imen na Koroškem je p. Bertrand Kotnik zapustil obsežno zapuščino zapisov, ki jih je nečak Franc Kattnig predal Slovenskemu narodopisnemu inštitutu Urban Jarnik. Inštitut je gradivo osnovno uredil, uporabljajo ga številni posamezniki in tudi ustanove. V zapuščini je 20 škatel, v njih je 116 zvezkov z arhivskimi izpisi iz jožefinskega katastra, zapisi hišnih in krajevnih imen, oštevilčeni po straneh (1445 strani), abecedno urejena krajevna in hišna imena, gradivo po občinah in krajih (osem škatel), gradivo iz arhivov in razno gradivo (arhitektura, zgodovina, projekti, zemljiške knjige), gradivo iz Slovenije in Italije, revije in številni zapiski.

V zapuščini je bil tudi nedokončan slovar rožanskega narečja z okoli 500 besedami, ki ga dopolnjuje nečak Franc Kattnig in

trenutno obsega okoli 2500 gesel. Slovar bo izšel v spomin na duhovnika in kulturnega delavca, ki je življenje posvetil slovenski kulturni zgodovini Koroške. P. Bertrand Kotnik je umrl 2. februarja 2009. V spomin so mu lani postavili križ na križišču pred rojstnimi Spodnjimi Goričami.

Literatura

BARAGA, France: *Baragovi biografiji in baragoslovci: Katalog k razstavi v Baragovi galeriji v Trebnjem za Baragov dan 2006: Dodatek Bibliografija p. Bertranda Kotnika: Izdano ob 150-letnici prve javne Baragove biografije in v počastitev p. Bertranda Kotnika, staroste slovenskih baragoslovcev, za 70-letnico duhovništva*. Ljubljana: Družina, 2007.

BARAGA, Friderik Irenej: *Chippewa Indians as Recorded by Rev. Frederick Baraga: Answers to the Inquiries*. New York, Washington: League of Slovenian Americans, 1976 (Studia Slovenica; 10).

KOTNIK, Bertrand: *Articles about Bp. Fred. Baraga (and Related Material) in Ave Maria (Lemont, Ill.) and Ave Maria Koledar*. Lemont, IL.: Slovene Franciscan Fathers, 1958.

KOTNIK, Bertrand: Baragov indijanski slovar (Avtorji slovarjev pred Baragom in za njim: Belcour, Thavenet, Ferard in Verwyst). V: *Ave Maria Koledar (Ave Maria Calendar) za leto 1971*. Lemont, IL.: Slovenski frančiškani v Ameriki = Slovenian Franciscan press, 1970, 37–52.

KOTNIK, Bertrand: *Zgodovina hiš južne Koroške*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1992–2011.

KOTNIK, Bertrand: Nekaj zgodovine starejših hiš v Vogrčah (Rinkenberga) in na sosednji Dobrovi. V: Marija Makarovič (ur.): *Osem stoletij Vogrč*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1995, 45–60.

KOTNIK, Bertrand: Hišna imena – zgodovina starejših hiš v občini Dobrla vas. V: Marija Makarovič (ur.): *Dobrla vas in okolica: Iz preteklosti v sedanost*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1996, 51–129.

ETNOLOŠKO DOKUMENTARNO GRADIVO JE OSNOVA ZA RAZISKOVALNO DELO IN NJEGOVO PROMOCIJO MED UPORABNIKI

Gostujoči uvodnik

Tokratna tematska številka *Glasnika SED* je posvečena etnološkemu dokumentarnemu gradivu, ki se zbira, obdeluje in hrani v različnih, z etnološkim delom povezanimi ustanovah, tako v Sloveniji kot v zamejstvu. Za objavo razmišljanj in izkušenj sva povabili kolegice in kolege, ki so bili pripravljene iz svojega delovnega okolja prispevati k predstavitvi pestrosti zbiranja in obdelave gradiva. To nastaja ob sistematičnem raziskovanju kulturnega okolja, vsakdanjega življenja oz. načina življenja v najširšem smislu, s čimer etnologija in kulturna antropologija prispevata k podobam kulture, ki so vez med sedanjostjo, preteklostjo in prihodnostjo, z istovetnostjo naroda in posameznika v njem. Zbrano in urejeno gradivo je kulturna dediščina, ki ohranja vedenje, znanje in je neizčrpen vir za naslednje generacije raziskovalcev in posameznikov ter skupin, ki jih zanima naše delo. Odziv na povabilo je bil nepričakovano velik. V uredništvo je prispelo kar 15 člankov, ki z različnih vidikov osvetljujejo aktualno stanje v etnološki dokumentacijski dejavnosti. Z mislijo na pomembnost zbiranja, hranjenja in sodobnih digitalnih dostopov do gradiva, ki je tako ali drugače uporabno za nadaljnje raziskovalne namene in splošnejše seznanjanje s kulturno dediščino v najširšem smislu, sva želeli pokazati na pomen strokovne ravni dela pri dokumentaciji oziroma zbiranju dokumentarnega gradiva. Postopki zbiranja, obdelave in hranjenja gradiva zagotavljajo njegovo preglednost, boljšo uporabnost in dostopnost, s čimer tudi prispevajo k širjenju znanja o etnoloških raziskovalnih temah v najširšem smislu. Ob tem naj poudariva še številne možnosti za promocijo zbranega gradiva v publikacijah, na razstavah, v spletnih predstavitev, izobraževanju, filmu ipd.

Etnološka veda ima tako še naprej pred seboj dve nalogi: vztrajati pri raziskavah in ob tem zapisovati podatke, na drugi strani pa pokazati, da to delo ustvarja javno dobrino. V zadnjih desetletjih smo ustvarjalci dokumentacije pri svojem delu pričeli opuščanju klasičnih, ročnih metod urejanja gradiva, ob čemer velja poudariti, da smo bili etnologi med prvimi, ki so videli prednosti uporabe hitro razvijajoče se informacijske tehnologije.¹ Množičneje se je uporaba računalnikov v naših ustanovah pojavila v prvi polovici 90. let 20. stoletja. Od takrat je bilo mogoče hitreje slediti vsem novostim, ki jih je prinašal tehnični razvoj na tem področju. Danes lahko na tej osnovi že govorimo o digitaliziranem dokumentacijskem gradivu, in sicer ne glede na to, kakšen je vir dokumenta – pisni, slikovni, zvočni ali vizualni.

Podatkovne baze so začele nadomeščati inventarne knjige, digitalizacija pa je omogočila uporabnikom boljšo in predvsem hitrejšo dostopnost do fondov, najprej v ustanovah, pozneje pa še na ravni virtualnih predstavitev na domačih spletnih straneh,

portalih in s tem na svetovnem spletu. Digitalizirano gradivo prinaša tudi nove izzive: poleg sistematičnega urejanja gre za skrb za varno hrambo, saj gradivo ne obstaja več v oprijemljivi obliki, temveč le v virtualnem svetu, do katerega pridemo z računalniki in podobnimi napravami (npr. z aplikacijami v mobilnih telefonih). Skoraj vsi prispevki tokratnega *Glasnika SED* nas seznanjajo z načini uporabe novih tehnologij. Vsi prispevki tudi podpirajo namen, da je dokumentacijsko gradivo v najširšem smislu ohranjevalec nacionalne, lokalne in osebne kulturne dediščine, tako snovne kot nesnovne, s čimer dokumentiranje nalaga ustvarjalcem gradiva veliko odgovornost.

Med prispevki je zelo koristen pregled urejenih in dostopnih raziskovalnih virov za družboslovce in humaniste, ki je seveda koristen tudi za etnologue. Pripravila sta ga doc. dr. Janez Štebe in dr. Sonja Bezjak. Količina in kakovost podatkov, njihova dostopnost, možnosti analiz in interdisciplinarno povezovanje je za področje humanistike in družboslovja ponazorjeno tudi z analizo intervjujev, ki so bili opravljeni med slovenskimi raziskovalci in nosilci podatkovnih storitev.

Nove pristope k obdelavi urejenega gradiva predstavlja tematsko zanimiv in metodološko inovativen prispevek dr. Gregorja Strleta in doc. dr. Matije Marolta, ki kritično obravnavata statistično in verjetnostno metodo semantične analize jezika ter iščeta učinkovit pristop k semantični analizi folklorističnih vsebin, ki bi ga lahko v prihodnosti nadgradili za zahtevnejše raziskave.

Analize podatkov na nalepkah gramofonskih plošč in njihove kulturne pričevalnosti se je lotil doc. dr. Drago Kunej, s čimer bo s svojimi izsledki raziskovalcem omogočeno lažje razumevanje in ustreznejša interpretacija posnete zvočne vsebine.

Dediščina, ki jo raziskuje etnologija, pokriva tri segmente: premično in nepremično dediščino ter živo oz. nesnovno dediščino. S slednjo nas, na primeru priprave prijavnice dokumentacije za vpis v Register žive kulturne dediščine, seznanja Anja Jerin. Prispevek je lahko napotek za tiste, ki jih zanimajo pogoji in koraki za vpis v Register.²

Dokumentiranje nepremične kulturne dediščine na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije obravnavata dva prispevka. V prvem Aleksandra Renčelj Škedelj ob delu konservatorjev poudarja pomen dokumentacije kot izhodišča za vse druge temeljne naloge in postopke varovanja ter širše prezentacije nepremične kulturne dediščine. O pomenu različnih vrst dokumentiranja pri postopkih evidentiranja stavbne dediščine na terenu, kakršni bi v idealnih razmerah morali biti, pišeta dr. Mojca Tercej Otorepec in Jon Grobovšek.

1 Med prvimi so o tem pisali Berce Bratko 1989, Hudales 1987, Meža 1987.

2 Sestavek obravnava področje, ki sledi Zakonu o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine - MKVNDK (2007).

* Mihaela Hudelja, univ. dipl. etnol., vodja dokumentacije na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, Mihaela.Hudelja@ff.uni-lj.si; Barbara Sosič, univ. dipl. etnol., vodja oddelka dokumentacije Slovenskega etnografskega muzeja. 1000 Ljubljana, Metelkova 2, barbara.sosic@etno-muzej.si.

Primer dobre prakse obravnava Anja Premk in dr. Janez Premk: gre za nekdanjo osnovno šolo na Preloki kot bodoči pričevalki krajevne kulturne dediščine, ki temelji na dokumentacijsko-konservatorskem orisu in širšo strokovno javnost seznanja z zakonsko določenimi vsebinami varovanja stavbne dediščine.

V naslednjem sklopu sta zanimiva prispevka mag. Darje Skrt in Sebastjana Webra o vizualni etnologiji. Avtorja z dveh različnih gledišč seznanjata s produkcijo in inovativno uporabo avdiovizualnega gradiva v muzejih, o čemer pričajo številne vizualne predstavitve, ki so postale tako rekoč obvezna sestavina novih muzejskih postavitev.

Na muzejskem področju smo priče spodbudnim načinom zbiranja in urejanja podatkov za muzejske predmete.³ Primer dobre prakse urejanja in digitalizacije muzejske zbirke iz domžalskega Muzeja slamnikarstva je nazorno predstavila Katarina Rus Krušelj.

Dokumentiranje zasebnih zbirk s strani lastnikov in/ali s pomočjo strokovnih sodelavcev iz etnoloških ustanov je obravnavano v več prispevkih: o čezmejnem projektu Zborzbirk poroča dr. Špela Ledinek Lozej, o urejanju zbirke na Tržaškem Jasna Simonet, v Porobju Marija Kozar-Mukič in na Koroškem mag. Martina Piko-Rustia. Avtorice so dobre poznavalke dokumentacije muzejskih in arhivskih zbirk na teh območjih.

Članek dr. Mojce Ramšak o varovanju osebnih podatkov in razmerju med etnologijo in pravom je po temi ne samo informativen, temveč za etnologijo tudi inovativen. Prostovoljno informirano soglasje, anonimnost in varovanje osebnih podatkov so glavna vprašanja raziskovalne etike, disciplinarne etične tradicije, deloma pa to področje tudi zakonsko ureja Zakon o varstvu osebnih podatkov.

V vabilu so bile omenjene še nekatere druge teme, vendar o njih nisva prejeli prispevkov. Med njimi je, na primer, etnološka klasifikacija gradiva. Pri delu namreč večkrat ugotovljamo, da bi bile potrebne dopolnitve etnološke sistematike iz 70. let prejšnjega stoletja,⁴ ki je bila plod medinstitucionalnega sodelovanja. Glede na nove raziskave je bila v tem času nekoliko prilagojena vsakokratnim potrebam ustanov, saj je zasnovana tako, da omogoča dopolnjevanje. O tem je zanimiv prispevek že pred leti v *Etnologu* objavila Tatjana Dolžan Eržen (2006), ko je svoje razmišljanje in dileme podala v članku »Popis vsebine zbirk etnološkega kustodiata Gorenjskega muzeja«. V zadnjem času je med muzejskimi ustanovami, Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Glasbenonarodopisnim inštitutom ZRC SAZU in tudi etnološkimi ustanovami v zamejstvu povečana aktivnost glede njenega usklajevanja in tako smo jo že nekajkrat dopolnili in razširili.

Uporabljene sodobne digitalne in virtualne informacijske možnosti prilagajamo svojemu specifičnemu okolju, ob tem pa tudi analiziramo vprašanja o tem, kako podatke zbiramo, kako ravnamo z njimi in kako jih hranimo za čim daljšo dobo. Naj vam torej na koncu zaželimo prijetno branje in nova spoznanja o raznovrstnosti dokumentacijskega dela.

3 Muzejski dokumentaciji je bilo posvečeno tudi srečanje muzealcev v Beli krajini leta 2010 (Knez 2011).

4 Glej: Krnel - Umek (1976: 13), kjer je bila bibliografija prvič razvrščena po sistematiki, ki je sledila Vprašalnicam ETSEO. Razširjena in posodobljena je objavljena v Račič Simončič (1997).

Priporočljiva literatura o muzejski dokumentaciji

HARRISON, Margaret in Gordon McKenna: *Documentation: A practical guide*. Cambridge: Collections Trust, 2008.

HOLM, A. Stuart: *Opredmeteni predmeti: Kako dokumentirati muzejsko zbirko*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2003.

KNEZ, Darko (ur.): *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva, Jesenice, Kranjska Gora, 7.–8. 10. 2011*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2011 (Muzejska knjižnica; 6; dostopno tudi na: <http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/2%20Zborovanje/Zbornik%20SMD%20METLIKA%202010.pdf>).

MODER, Gregor idr.: Identifikacijski obrazec predmeta kulturne dediščine. Ljubljana: Društvo Icom, Mednarodni muzejski svet, Slovenski odbor, 2008 (dostopno tudi na: http://slovenia.icom.museum/fileadmin/user_upload/dokumentni/publikacije/identifikacijski_obrazec.pdf).

SOSIČ, Barbara: Dokumentacija etnoloških zbirk v slovenskih muzejih. *Glasnik SED* 43/3,4, 2003, 54–59.

SOSIČ, Barbara (ur.): *Priročnik za dokumentacijo: Napotki za delo v muzejih in galerijah*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2009–2013 (dostopno na: http://www.sms-muzeji.si/udatoteke/prirocnik/00_01-04%20kon%202012_april_26.pdf).

STUEDAHL, Dagny: Digital Cultural Heritage Engagement: A New Research Field for Ethnology. *Ethnologia Scandinavica* 39, 2009, 67–81.

O varovanju premične in nepremične kulturne dediščine imamo smernice in priporočila, med katerimi bi opozorili na naslednje:

Carare Metadata Schema; Digital Agenda for Europe: A Europe 2020 Initiative; Guidelines for Geographic Location Description; LIDO: Light Information Describing Objects; Persistent Identifiers: Recommendations for Institutions; Recommendations and Best Practice Report regarding the Application of Standards, including Recommendations for a Harvesting Format and Fact Sheets for Dissemination; Spectrum; Standards Landscape for European Museums, Archives, Libraries; Technical Guidelines for Digital Cultural Content Creation Programmes: Version 2.0; UNESCO Guidelines for the Preservation of Digital Heritage.

Viri in literatura

BERCE BRATKO, Branka: Uporaba računalnika pri preučevanju načina življenja Slovencev 20. stoletja. V: Naško Križnar (ur.), *Način življenja Slovencev 20. stoletja - zasnova preučevanja, dosedanje raziskave in problemi: Posvetovanje Slovenskega etnološkega društva, Nova Gorica, 6. 6. 1980*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1980, 48–56 (Knjižnica Glasnika SED; 1).

DOLŽAN ERŽEN, Tatjana: Popis vsebine zbirk etnološkega kustodiata Gorenjskega muzeja. *Etnolog* 16, Ljubljana 2006, 279–294.

HUDALES, Jože: Etnološka dokumentacija in računalnik. *Glasnik SED* 26/3,4, 1987, 145–147.

KNEZ, Darko (ur.): *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva, Jesenice, Kranjska Gora, 7.–8. 10. 2011*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2011 (Muzejska knjižnica; 6; dostopno tudi na: <http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/2%20Zborovanje/Zbornik%20SMD%20METLIKA%202010.pdf>).

KRNEL - UMEK, Duša: Bibliografija nalog študentov PZE za etnologijo v letu 1975. *Glasnik SED* 16, 1976, 13.

MEŽA, Milan: Računalniško podprt informacijski sistem v muzeju. *Glasnik SED* 26/3,4, 1987, 148–150.

MKVNKD – Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 1/2008 (dostopno tudi na: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r06/predpis_ZAKO5016.html).

RAČIČ SIMONČIČ, Mojca: *Slovenska etnološka bibliografija: 1986–1990*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1997 (Knjižnica Glasnika SED; 25).

NASTAVKI ODPRTIH PODATKOVNIH ZBIROK KOT PODLAGA ZA DRUŽBOSLOVNO IN HUMANISTIČNO RAZISKOVANJE

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izveček: Odprt dostop do raziskovalnih podatkov na vseh področjih znanosti prinaša nove pristope in na njih temelječa spoznanja. Avtorja nakažeta, kako večja količina in kakovost podatkov, njihova dostopnost, možnosti analiz in interdisciplinarno povezovanje odzvanjajo v humanistiki in družboslovju. Razmere dodatno osvetlita z analizo intervjujev, opravljenih med slovenskimi raziskovalci in nosilci podatkovnih storitev. Podrobneje poudarita prednosti, ki jih prinašajo odprte podatkovne zbirke.

Ključne besede: odprti podatki, raziskovalna infrastruktura, podatkovne storitve, digitalna humanistika in družboslovje

Abstract: Open access to research data in all fields of science brings new approaches and the resulting insights. The authors of this paper outline how a larger quantity and quality of data, their accessibility, analysis possibilities, and interdisciplinary cooperation can be detected in social sciences and the humanities. The existing situation is further highlighted by their analysis of interviews with Slovene researchers and media data services. The benefits of open databases are discussed in greater detail.

Key Words: open data, research infrastructure, data services, digital humanities and social sciences

Uvod

Pri postavljanju podatkovne infrastrukture v Sloveniji se prav na področju družboslovja in humanistike dogajajo premiki k večji institucionalizaciji in s tem dolgoročno vzdržnemu delovanju. V naravoslovju je pomen raziskovalne infrastrukture že dolgo jasen in ga razumejo predvsem kot veliko raziskovalno opremo. V družboslovju in humanistiki je izražena potreba po raziskovalni infrastrukturi razmeroma nova in se kaže predvsem v obliki reprezentativnih podatkov, pripravljenih in urejenih za raziskovalne namene. Razvoj tovrstne infrastrukture s seboj prinaša vrsto izzivov, obenem pa se odpirajo nove možnosti tako za raziskovanje kot pri organiziranju podatkovnih storitev. Podali bomo pregled ponudbe podatkovnih storitev, ocenili njihovo prepoznavnost in problematizirali dostopnost in možnosti širše izrabe. Zadržki pri odpiranju podatkov v tu obravnavanih disciplinah so nekoliko posebni zaradi same narave gradiva. Povezani so s skrbjo za etično ustrezno pripravo podatkov in pomisleki o njihovi uporabnosti, če so izvzeti iz konteksta nastanka. Zanimalo nas bo, kakšne rešitve se ponujajo za premoščanje teh zadržkov.

Pregled domačih in z njimi povezanih mednarodnih projektov podatkovne infrastrukture

Za graditev infrastrukture podatkovnih storitev so odločilnega pomena domači in mednarodni projekti in pobude. V zadnjem času je glavno gibalno razvoja sprejetje *Načrta razvoja raziskovalne infrastrukture v Sloveniji* (spletni vir 1), ki sledi evropski pobudi ESFRI (spletni vir 2). Njegova značilnost je, da temelji na pobudah raziskovalne skupnosti, saj je nastal na podlagi javnega poziva za podajanje utemeljenih predlogov. Druga značilnost je ideja graditve panevropske infrastrukture, kar operativno pomeni članstvo in finančno udeležbo države pri konzorcijih, ki upravljajo enovite evropske infrastrukturne enote. Končni izbor vsebuje množico predlogov infrastrukture za naravoslovje.¹ Med

predlogi imajo po številu v *Načrtu* pomemben delež tudi programi s področja družboslovja in humanistike, ki so na ta način priznani kot enakopravni sestavni del povezane znanstvene infrastrukture. Družboslovno-humanistični sklop infrastrukturnih programov sestavljajo SHARE (*Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*) in ESS (*European Social Survey*) kot primera centralno koordinirane mednarodne anketne raziskave, ki periodično, na nekaj let, ustvarja kontinuirano podatkovno serijo, odprto dostopno za analizo vsakomur takoj ob nastanku. CESSDA je podatkovna storitev za dostop do raznovrstnih podatkov s področja družboslovja, DARIAH pa podobno vlogo opravlja za humanistiko. Projekta bomo podrobneje predstavili v nadaljevanju skupaj s tretjim projektom, CLARIN, ki sicer še ni vključen v *Načrt*, si pa njegovi zastopniki prizadevajo za oblikovanje nacionalnega konzorcija izvajalcev in naknadno priključitev v panevropsko enoto za jezikovne vire in tehnologije. Na področju družboslovja v Sloveniji velja za najpomembnejši infrastrukturni projekt CESSDA - *Council of European Social Science Data Archives*. Družboslovje sodi med področja, ki se ponašajo s tradicijo podatkovnih centrov oziroma arhivov, saj so se ti začeli razvijati že po drugi svetovni vojni, vzporedno z razvojem računalniških tehnologij.² CESSDA kot krovna orga-

ropean Infrastructure for Transnational Medicine), biologije v ELIXIR (*pan-European research infrastructure for biological information*). Med pomembnejšimi evropskimi raziskovalnimi infrastrukturami so še LifeWatch, GBIF (*Global Biodiversity Information Facility*), EPOS (*European Plate Observing System*), European Research Infrastructure on Earthquakes, Volcanoes, Surface Dynamics and Tectonics, PRACE Research Infrastructure, C-ERIC (*Central European Research Infrastructure Consortium*), CERN (*European Organization for Nuclear Research*), ILL (*Institut Laue-Langevin*).

2 Med pomembnejšimi podatkovnimi centri, ki raziskovalcem omogočajo dostop do zbirk z različnih področij družboslovnega raziskovanja, so nemški GESIS – ZACAT, ki sodi pod Leibniz Institute for the Social Sciences, ameriški Inter-university Consortium for Political and Soci-

1 Slovenski raziskovalci s področja medicine so vključeni v EATRIS (*Eu-*

* Doc. dr. Janez Štebe, sociolog, predstojnik Arhiva družboslovnih podatkov, raziskovalec in predavatelj, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, janez.stebe@fdv.uni-lj.si; dr. Sonja Bezjak, sociologinja, samostojna strokovna sodelavka v Arhivu družboslovnih podatkov, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, sonja.bezjak@fdv.uni-lj.si.

nizacija evropskih arhivov družboslovnih podatkov že zdaj prek skupnega portala uporabnikom podatkov zagotavlja dostop do gradiva evropskih podatkovnih arhivov.³ Slovenija po stopnji razvitosti podatkovne infrastrukture ne sodi med razvite države, kot so Velika Britanija, Nemčija ali Nizozemska, pa vendarle je za družboslovje mogoče govoriti o napredni infrastrukturi. Predstavlja jo Arhiv družboslovnih podatkov (ADP), ki obstaja od druge polovice devetdesetih let, njegovo temeljno poslanstvo pa je izbor, hramba in dostop do podatkov pomembnejših in kakovostnih raziskav, povezanih s slovensko družbo. Kot aktivni član ADP zastopa Slovenijo v CESSDA. Članstvo v nadgrajeni panevropski javni infrastrukturni enoti, naslednici CESSDA pod istim imenom, ki je imela junija 2013 ustanovno skupščino, zahteva sodelovanje pri oblikovanju skupnih integriranih podatkovnih storitev (npr. AAI - *Authentication and Authorization Infrastructure* (spletni vir 3), katalogi, procesi), uporabo in vzdrževanje skupnih tezavrov (ELLST - *Multilingual European Language Social Science Thesaurus* (spletni vir 4)) in standardov (DDI - *Data Documentation Initiative* (spletni vir 5)), DSA - *Data Seal of Approval* (spletni vir 6)) ter orodij (NESSTAR (spletni vir 7), Easy (spletni vir 8)). Predvidena je tudi integracija storitev varnega ravnanja z občutljivimi podatki in nadzorovanega dostopa v mednarodnem okolju. Pri nadgraditvi trenutnih storitev na tem področju, ki jih zagotavlja omrežje dobro vzpostavljenih nacionalnih področnih podatkovnih centrov, pomaga projekt *Data Without Boundaries - DWB* (spletni vir 9) iz 7. okvirnega programa, katerega cilj je za raziskovalce urediti enostaven dostop do podatkov uradne statistike, tako na nacionalni kot tudi na mednarodni ravni. Sicer pa je pomembno področje delovanja CESSDA in njenih nacionalnih izvajalcev storitev tudi svetovanje na različnih področjih ravnanja s podatki, usposabljanje in izobraževanje za zahtevnejšo uporabo podatkov in širitev podatkovnih storitev in povezovanje z drugimi področji znanosti. Članice CESSDA so aktivne tudi kot mentorice v državah, v katerih je raziskovalna podatkovna storitvena infrastruktura še v zametkih. Tudi pri tem je slovenski nosilec dejavnosti ADP aktiven v zanimivem projektu SERSCIDA (januar 2012–junij 2014); v njem Slovenija nudi podporo pri izmenjavi znanja pri arhiviranju podatkov družboslovnih znanosti (spletni vir 10) med državami EU, vključenimi v združenje CESSDA, in državami Zahodnega Balkana (Hrvaška, Srbija in Bosna in Hercegovina). Dejavnosti druge od omenjenih infrastrukturnih enot, **DARIAH** (spletni vir 11), so se v Sloveniji okrepile leta 2011, in sicer v programu raziskovalnih infrastruktur Inštituta za novejšo zgodovino, ki ga predstavlja portal in v njem zajeti viri Zgodovina Slovenije SIStory (spletni vir 12) in Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, ki ima infra-

strukturo sicer porazdeljeno po posamičnih inštitutih. Digitalna infrastruktura za umetnost in humanistiko pred uporabnike stopa v obliki spletnega vozlišča SIDIH, in sicer s ciljem »spodbuditi raziskovalce k uporabi novih tehnologij ter izkoriščanju možnosti, ki jih te ponujajo« (spletni vir 13). Kot nacionalna spletna stran bo SIDIH povezovala slovenske raziskovalce s področja umetnosti in humanistike, da se dogovorijo o minimalnih standardih, ki bodo omogočili izmenjavo znanj in orodij, podatkov in zbirk. Vključenost v infrastrukturni program DARIAH slovenskim raziskovalcem omogoča, da vplivajo na razvoj digitalne humanistike, njeno decentraliziranost ter ohranitev enkratnosti posameznih raziskovalnih disciplin in podatkov.

Cilj infrastrukturnega programa **CLARIN** - *Common Language Resources and Technology Infrastructure* je raziskovalcem iz družboslovja in humanistike zagotoviti dostop do digitalnih podatkov o jeziku. V tem smislu CLARIN pomeni postopek zgraditve združenja evropskih podatkovnih repozitorijev, podatkovnih storitev in centrov znanj, do katerih bodo lahko dostopali vsi člani akademske skupnosti držav članic. Slovenija je od leta 2009 v postopku pridruženja CLARIN, koordinator v pripravljalni fazi je Slovensko društvo za jezikovne tehnologije. S članstvom v tej evropski podatkovni infrastrukturi bo slovenskim raziskovalcem zagotovljen dostop in hranjenje jezikovnih virov in jezikovno-tehnoloških aplikacij.

Ali obstaja izčrpen seznam ponudbe raziskovalnih podatkov iz družboslovja in humanistike?

Za čim boljši izkoristek oziroma izrabo raziskovalnih podatkov so osrednjega pomena podatkovna središča, ki strokovno opravljajo storitve prevzema, izbora, obdelave in hrambe podatkov ter poskrbijo za dostop do njih. Temelj delovanja je torej skrb za kakovostno podatkovno gradivo, ki je odprto dostopno za raziskovalce in širšo javnost, s tem pa sta zagotovljena prihranek pri nepotrebnem podvajanju novih podatkov in višja kakovost spoznanj. Ta temeljna zamisel je tudi v izhodišču dokumenta *Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding* (spletni vir 14), ki zavezuje države članice k večji aktivnosti pri dostopu do raziskovalnih podatkov iz javno podprtega raziskovanja. V nadaljevanju predstavljamo nekatere ugotovitve iz poročila »Opis stanja na področju raziskovalnih podatkov v Sloveniji«, ki je nastalo v okviru ciljnega raziskovalnega projekta *Odprti podatki – priprava akcijskega načrta za vzpostavitev sistema odprtega dostopa do podatkov iz javno financiranih raziskav v Sloveniji*. S poročilom smo skušali predstaviti okoliščine, v katerih deluje slovenska raziskovalna skupnost in v katerih nastajajo in se izmenjujejo raziskovalni podatki. V večjem delu poročila je predstavljena analiza stanja v Sloveniji, ta je med drugim utemeljena na 22 poglobljenih intervjujih s slovenskimi raziskovalci in izvajalci podatkovnih storitev. V izbor smo vključili predstavnike 17 različnih raziskovalnih področij, ki v raziskovalnem okolju opravljajo različne vloge (ustvarjalec podatkov, uporabnik podatkov, knjižničar, razvijalec podatkovne tehnologije, vodja, idr.) (spletni vir 15). V nadaljevanju podajamo nekatere probleme in nastavke rešitev v vprašanih, povezanih z dostopom do raziskovalnih podatkov, ki smo jih razbrali ob aktivnostih pri projektu *Odprti podatki*, s posebnim poudarkom na družboslovju in humanistiki. Za sogovornike smo ciljno izbirali nosilce, ki so že vpeti v življenjski cikel podatkov, ali kot ustvarjalci, skrbniki, uporabniki ali kot predstavniki vodstev.

al Research (ICPSR), britanski UK Data Archives, nizozemski DANS (*Data Archiving and Networked Services*), norveški Norwegian Social Science Data Services (NSD). V ZDA je osrednji center ICPSR. Tam je še več svetovno pomembnih centrov, kot je Minnesota Population center za dostop do harmoniziranih mikropodatkov popisov, ODUM Institute, ki hrani tudi kvalitativne podatke, idr.

3 Avstrija (WISDOM), Češka (CSDA), Danska (DDA), Estonija (ESSDA), Finska (FSD), Francija (Reseau Quetelet), Grčija (GSDB-EKKE), Nemčija (GESIS), Madžarska (TARKI), Irska (ISSDA), Italija (ADPSS Sociodata), Litva (LiDA), Luksemburg (CEPS), Nizozemska (DANS), Norveška (NSD), Portugalska (APIS), Romunija (RODA), Slovaška (SASD), Slovenija (ADP), Španija (ARCES/CIS), Švedska (SND), Švica (FORS), Velika Britanija (UKDA).

Tako je bilo eno od vprašanj, povezano z poznavanjem tovrstnih aktivnosti, tako lokalno kot v širših mednarodnih povezavah.

Raziskovalci, vključeni v našo raziskavo, so navajali, da pri svojem delu pogosto uporabljajo različne tuje, tudi komercialne, podatkovne zbirke. Na področju ekonomije npr. podatkovne zbirke Amadeus (spletni vir 16), Datastream (spletni vir 17) in BVD – Company information and business intelligence (spletni vir 18). Med domačimi zbirkami sta za področje ekonomije, geografije in druge pomembna vira Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (spletni vir 19) in AJ PES (spletni vir 20). Pozanimali smo se tudi, kakšna je bila uporabniška izkušnja pri dostopu do javnih podatkov, ki so jih omenili. Poleg pogosto izraženih želja med predstavniki različnih disciplin, od medicine do geodezije, geografije in ekonomije, da bi bil dostop do nacionalnih uradnih podatkov preglednejši, so bili pogosto omenjeni tudi problemi pri uporabi mednarodnih podatkovnih zbirk, ki jih organizacije, kot so Eurostat, Unesco, OECD ipd., včasih zaračunavajo.

Intervjuvanci s področja humanistike so v pogovorih omenili več zbirk. Različni inštituti v ZRC SAZU svoje storitve oblikujejo tako, da bodo podatki na voljo širšemu krogu uporabnikov (npr. Glasbenonarodopisni inštitut, Arheološki inštitut, Inštitut Frana Ramovša idr.), ZRC SAZU pa za svoje inštitute razvija tudi skupno spletno mesto ARZENAL, kjer lahko raziskovalci odložijo vse, kar bi želeli dati na voljo uporabnikom. Za humanistiko je dober zgled tudi že omenjeno sodelovanje med Inštitutom za novejšo zgodovino in ZRC SAZU v evropskem programu DARI-AH. Za pomembnejšo pobudo na tem področju velja Europeana. V njej sodelujejo strokovnjaki in ustanove s področja dediščine (spletni vir 21). Osrednji center za Europeano v Sloveniji je dLib, ki deluje kot eden od glavnih skrbnikov repozitorija digitaliziranega gradiva iz zbirke NUK (glasbeno gradivo, redki zemljevidi, slikovni viri idr.), skrbi za arhiviranje spleta in deluje tudi kot pooblaščen agregator vsebin za Europeano, deluje pa tudi strokovno na področju digitalne hrambe in podpore širitve storitev odprtega dostopa, kot je zastavljena v projektu OpenAire (plus) (spletni vir 22).

Za področje književnosti velja omeniti projekt Gutenberg, ki omogoča brezplačen dostop do 42.000 e-knjig. Nekaj tovrstnih aktivnosti poteka tudi v Sloveniji (npr. dLib), več o tem pa v nadaljevanju o slovenskih zbirkah. Za preučevanje jezika sta bili poudarjeni podatkovna zbirka Bank of English (spletni vir 23) in Digitalna knjižnica Intratext (spletni vir 24).

Za arheologijo velja omeniti britanski Archeology Data Service, ki je namenjen zbiranju, opisovanju, katalogiziranju in digitalni hrambi podatkov, ki so rezultat arheoloških raziskav. V arheološkem arhivu skrbijo tudi za razširjanje dobrih praks v obliki seminarjev, delavnic in podobno (spletni vir 25).

Pokazalo se je, da je poznavanje zbirk največkrat ozko vezano na raziskovalčevo strokovno področje. Tako ugotovljamo, da je lahko že samo nepoznavanje razpoložljive podatkovne ponudbe ovira tako za pripravljenost za večjo udeležbo pri ponudbi odprto dostopnih podatkov kot tudi pri izrabi v interdisciplinarnem zajemu zanimivih vsebin. Pri odkrivanju področnih ali splošnih podatkovnih repozitorijev so raziskovalcem lahko v pomoč splošni katalogi. Med bolj poznanimi so npr. Databib (spletni vir 26), Registry of Research Data Repositories (spletni vir 27) in DataCite (spletni vir 28). Podoben izčrpen pregled bi bil koristen tudi med nacionalnimi ponudniki raziskovalno zanimivega podatkovnega gradiva.

Pregled domačih zbirk s področja humanistike in družboslovja

V intervjujih se je pokazalo, da imajo slovenski raziskovalci raznovrstne izkušnje s poznavanjem in rabo domačih podatkovnih zbirk. Nekateri naravoslovci in družboslovci so navajali mednarodne podatkovne zbirke, v nekaj primerih niso vedeli, ali domače zbirke sploh obstajajo. Spet drugi z družboslovja in humanistike so navajali predvsem domače zbirke. V nadaljevanju naštevamo tiste, ki so jih omenili udeleženci naše raziskave. Za boljši pregled smo nekaj zbirk dodali po lastnem izboru.

Na področju jezikoslovja že vrsto let delujejo Slovarko in besedilne zbirke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: Slovar slovenskega knjižnega jezika, Slovenski pravopis 2001, Nova beseda, Besede slovenskega jezika, Terminološki slovarji idr. (spletni vir 29). Na strežniku nl.ijs.si, Odsek za tehnologije znanja Inštituta »Jožef Stefan«, so uporabnikom na voljo jezikovni viri starejše slovenščine (spletni vir 30). Poleg teh so raziskovalcem na voljo tudi referenčni korpus slovenščine FidaPLUS (spletni vir 31) in korpus pisanega jezika GIGAFIDA. Slednji vsebuje zbirko tiskanih besedil in besedil s spleta, ki so izšla med letoma 1990 in 2011 – zbirka obsega milijardo besed (spletni vir 32). Iz njega izhaja korpus KRES s sto milijoni besed (spletni vir 33). Omeniti velja še korpus govorne slovenščine, imenovan GOS (spletni vir 34), in korpus ŠOLAR, ki ponuja pogled v pisanje šolajoče se mladine (spletni vir 35).

Za književnost več zbirk ponuja digitalizirana literarna dela oziroma podatke o njih. V intervjujih so bili omenjeni: Slovensko leposlovje na spletu (spletni vir 36), Slovenski zgodovinski roman (spletni vir 37), Slovenska kmečka povest (spletni vir 38). Pri projektu Wikivir so nastale zbirke Slovenska leposlovna klasika, Zbirka slovenskih mladinskih leposlovnih besedil in Zbirka slovenskih pravljic (spletni vir 39). Na strežniku nl.ijs.si je uporabnikom na voljo Digitalna knjižnica IMP z deli, ki so bila izdana med 1584 in 1918 (spletni vir 40). Nekatera klasična besedila so dostopna tudi na dLib (spletni vir 41).

V zgodovini je referenčna točka spletna stran Zgodovina Slovenije - Slstory, ki nastaja v programu *Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinskega* v Inštitutu za novejšo zgodovino (RI INZ). Na spletni strani so poleg izvornih digitalnih objavljene tudi digitalizirane vsebine, identične izvorniku. Gre za gradivo v obliki slik, tiskanega in ustnega gradiva s področja zgodovine (spletni vir 42). V rubriki »Viri« sta uporabnikom prosto dostopni podatkovni zbirki Smrtne žrtve med prebivalstvom RS med drugo svetovno vojno in neposredno po njej ter Judje na Slovenskem (spletni vir 43). Slstory s svojo dejavnostjo predstavlja dobre zametke strokovno podprtega disciplinarnega podatkovnega središča.

Za arheologijo je osnovna baza arheoloških najdišč Slovenije v zbirki ARKAS; v njej so povezane podatkovne, besedilne baze in kartografske podlage. Enota je arheološko najdišče, ki ga opišejo na različne načine, da ga lahko povežejo z drugimi bazami, ki niso njihove. Nastala je pod okriljem Inštituta za arheologijo ZRC SAZU in predstavlja eno infrastrukturo za celotno arheološko dejavnost. V intervjujih je bila omenjena tudi Zbiva, »arheološka baza podatkov za vzhodne Alpe in obrobje v zgodnjem srednjem veku« (spletni vir 44).

Primer specializiranega spletišča s področja humanistike je Etno-Infolab (spletni vir 45), ki obsega slikovno, zvočno in filmsko

gradivo s področja etnologije in kulturne antropologije. Omeniti velja še Enciklopedijo naravne in kulturne dediščine – DEDI, ki nastaja v okviru projekta *Prva digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem* in obsega nepremično, premično in živo kulturno ter naravno dediščino v treh okoljih: v digitalni enciklopediji, v interaktivnem spletnem atlasu Geopedija in v tri-razsežnostnem geografskem informacijskem sistemu Gaea+ (spletni vir 46).

V Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU so si za eno temeljnih nalog postavili »sestavljanje čim popolnejše zbirke slovenske glasbene folklore«. V arhivu poleg slovenskih ljudskih pesmi hranijo raznovrstne zapise ljudske glasbe drugih narodov in dokumentarne posnetke (spletni vir 47). Obsežna zbirka dokumentarnega gradiva je uporabna le ob dobrem sodelovanju skrbnikov, ki poznajo gradivo, in uporabnikov. V sodelovanju obojih nastajajo zgoščenke, monografije in drugo:

Seveda subjektivno, objektivno, to je stvar avtorja, ampak tu se poskuša na nek znanstveni ali pa poljudnoznanstveni način, če je namenjen širši publiki, predstaviti tovrstno gradivo javnosti. In tega je veliko. Tako da se mi zdi, da je bila v tem smislu dobra pot. Še danes je precej uspešna, kot primer naj navedem, pride nekdo iz nekega kraja ali pa iz neke pokrajine in reče: »Joj, vi imate toliko gradiva, ste snemali 50 let, ste tukaj raziskovali, ali bi nam lahko naredili kopijo tega gradiva? Na primer avdio, mi bi tudi poslušali te posnetke.« Pa je odgovor po navadi tak: »Veste, saj samo poslušanje vam veliko ne bo pomenilo, to ni publicirano gradivo, to ni zbirka plošč. Potrebujete tudi vse metapodatke, naše terenske zvezke in tako naprej, da boste lahko iz tega iztržili to, kar bi lahko. Poleg tega se pa priporoča še poznavanje širšega konteksta.« Pa ne, da bi hoteli zapirati to gradivo. Tako se ponavadi potem dogovorimo, da skupaj, v sodelovanju z njimi naredimo publikacijo, v kateri se to gradivo predstavi, na primer konkretno nek pesemski repertoar neke pokrajine, s komentarji in tako naprej (znanstvenik s področja zvočnega arhiviranja, NO21).

Širša pobuda, ki naj bi povezala dogajanje v humanistiki, se skriva v nastajanju spletne strani SI-DIH, o kateri smo na kratko že spregovorili. Eden od ciljev SI-DIH je k sodelovanju pritegniti vse zainteresirane ponudnike ali hranitelje digitalnih ali digitaliziranih vsebin s področja humanistike.

Na področju umetnosti velja omeniti Podatkovno in slikovno bazo Moderne galerije v Ljubljani o razstavah (Raz) in umetnikih (Ume) 20. in 21. stoletja na Slovenskem. Ta je rezultat zbiranja, vrednotenja in obdelovanja pridobljenih informacij, s katerimi gradijo bazo podatkov o dogajanju v likovni umetnosti 20./21. stoletja na Slovenskem, o njenih akterjih, spremljevalcih (pisci, kritiki, kustosi, naročniki) in odzivnosti v stroki in medijih (spletni vir 48). Postopki digitalizacije arhivskih vsebin potekajo tudi na RTV Slovenija. Končni uporabniki arhiva do vsebin dostopajo prek spletne aplikacije. Za dostop do podatkov se je treba prijaviti v sistem.⁴

Za področje družboslovja je za slovensko družbo pomembna zbirka podatkov, ki jo hrani ADP. V njej je približno 600 raziskav z različnih družboslovnih področij. V glavnem gre za kvantitativne raziskave, nekaj pa je tudi kvalitativnih. ADP poleg

podatkovne datoteke za posamično raziskavo hrani tudi drugo spremljajoče gradivo, potrebno za razumevanje podatkov. Podatki so namenjeni raziskovanju, za dostop do njih je potrebna registracija. ADP je lahko dober zgled za oblikovanje področnih disciplinarnih podatkovnih središč v Sloveniji.

Posebno poglavje v družboslovju so podatki kvalitativnih raziskav, večina teh v Sloveniji nastane v okviru raziskovalnih skupin na Fakulteti za družbene vede, Fakulteti za socialno delo in pri komercialnih ponudnikih raziskovalnih storitev (npr. ARAGON). Omeniti velja tudi Muzej novejšje zgodovine, v katerem od leta 2003 ustvarjajo Zbirko ustnih virov, tj. zbirko ustnih pričevanj (Štebe idr. 2011: 51–53). Svoje institucionalne repozitorije ustanavljajo tudi posamične ustanove. V začetni fazi so ti nemalokrat osredinjeni predvsem na hrambo in dostop do publikacij. Tak primer je repozitorij Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani (spletni vir 49). Med dejavnosti repozitorija bi bilo smotno vključiti tudi hrambo in dostop do raziskovalnih podatkov, ustvarjenih v tej ustanovi. Pomemben korak k zgraditvi podatkovne infrastrukture ustanov predstavlja projekt ODUN, v okviru katerega poteka zgraditev repozitorijev univerz v Ljubljani, Mariboru, Novi Gorici in na Primorskem, ki se je končal avgusta 2013. Eden od namenov projekta je »omogočiti odprt dostop do intelektualne produkcije slovenskih univerz zainteresirani javnosti doma in v tujini« (Ojsteršek 2013).

Ocena stanja

Na osnovi predstavljenega pregleda je mogoče naštetih nekaj problemov, ki jih je potrebno upoštevati pri nadaljnjih načrtih razvoja podatkovne infrastrukture za družboslovje in humanistiko:

1. Opraviti imamo z veliko raznovrstnostjo in razdrobljenostjo ozko specializiranih področij, t. i. veliki preostanek (angl. *long-tail*), pri katerem za razložek od prav tako razvpitega problema t. i. velikih podatkov ni ene rešitve za vse. Nadaljnji razvoj infrastrukture zahteva fleksibilnost, ki bo zagotovila specializirano obravnavo glede na vsebino in tip podatkov. Skupna pa mora biti politika, ki bo določila način delovanja podatkovnih središč ter dolžnosti in pravice raziskovalcev pri izročanju podatkov in pri njihovi uporabi. Potrebno je poskrbeti za minimalne standarde pri metapodatkih in harmonizacijo bibliografskih informacij za vključitev v pregledne kataloge.
2. Ponujene in urejene so referenčne zbirke na ravni kataloga, medtem ko je dostop do primarnega gradiva omejen. Primarno gradivo, npr. popis najdb arheološkega najdišča in njihove slike, je tudi gradivo, ki bi bilo zanimivo za uporabnike, vendar je zaradi tradicionalne usmerjenosti v graditev pregledne referenčne zbirke podatkov o najdiščih ta vir potisnjen v ozadje. Potrebno bi bilo ustvariti boljše zavedanje o pomenu primarnega gradiva in načinih, kako nadzorovano zagotavljati njegovo večjo izrabo.
3. Pogosto so zbirke nastale kot stranski produkt, delo navdušencev in angažiranja študentov. Pomembno je spoznati pomen tovrstnih podatkov in omogočiti pilotske projekte za njihovo pripravo. Glede na oceno pomena za znanost in nacionalno dediščino pa bi se na tej podlagi oblikovale možnosti za morebitno trajno skrbništvo.
4. Nekateri problemi so seveda skupni različnim področjem in zadevajo tako razvitejše kot manj razvite ponudnike podatkov. Splošno je vsekakor pomanjkanje sredstev in ustre-

4 Za več o projektu glej: Kosi in Žvelc 2011; Lavrenčič 2011.

zno usposobljenih kadrov. Tako bi bili potrebni ciljni načrti usposabljanja ali pa tudi prekvalifikacije splošnih podatkovnih knjižničarjev, po drugi strani pa dodatno usposobiti ustvarjalce gradiv, da prevzamejo naloge novih profilov podatkovnih znanstvenikov.

Zadržki in ovire na poti vzpostavljanja sistema odprtega dostopa do raziskovalnih podatkov

Poleg tehničnih in finančnih izzivov, ki se porajajo ob ustvarjanju raziskovalne podatkovne infrastrukture in storitev, se raziskovalna skupnost spopada še z drugimi zadržki in ovirami, ko gre za sistem odprtega dostopa do podatkov. Zlasti v humanistiki so raziskovalci, vključeni v intervjuje, poudarili nerazrešene dileme avtorskega prava in varovanja zasebnosti. Za ponazorilo v nadaljevanju navajamo njihove dobesedne izjave.

Vprašanje avtorskih pravic zadeva vsaj dva vidika. Med ustvarjalci podatkov je priznanje avtorstva predvsem priznanje zaslug za ustvarjalni napor in drugič, za uporabnike podatkov lahko avtorske pravice na delih pomenijo omejitve rabe oziroma oviro pred prostim razširjanjem. Ustvarjalci in skrbniki zbirk s področja humanistike so v intervjujih večkrat izrazili zaskrbljenost in strah, da bi v želji po odpiranju raziskovalnih podatkov zaradi nejasnosti in nepoznavanja prestopili meje zakonitega ravnanja, kar je eden od razlogov za restriktivno ravnanje.

Nepoznavanje se nanaša na ravnanje s podatki oziroma publikacijami, ki so jih ustvarili raziskovalci sami – npr. razmerje med avtorskimi in uredniškimi pravicami ali avtorskimi pravicami in pravicami financerja.

Če pa gledam svojo analizo, bi pa jaz čim več mojega dala on-line, ampak si ne upam zaradi tega, ker ne vem, kje so tu uredniške in kje so moje avtorske pravice. Ker tukaj se to povezuje še s citiranostjo. Vedno več hočemo biti citirani in citiran si, če daješ stvari on-line. Da bi me čim več ljudi prebralo, sem naredila svojo stran, kamor sem dala svoje članke, sicer v angleščini, ker to mednarodni prostor bolj zanima, in čim več mojih zapisov, ker bi rada, da me ljudje opazijo (Nina Vodopivec, raziskovalka s področja socialne antropologije).

Delež negotovosti se nanaša tudi na dela, ki so jih ustvarili drugi, skrbniki teh del (podatkov, publikacij, fotografij, slik idr.) pa ne vedo, pod kakšnimi pogoji jih smejo deliti z drugimi in, ali jih sploh smejo.

To bo ovira, čim več bo ljudi prihajalo z digitaliziranim gradivom, s fotografijami, s filmi, z oralno, ustno zgodovino, z glasbo ... To je zelo veliko različnih avtorskih pravic. Mi določenih gradiv sploh ne moremo dati on-line zato, ker se bojimo zaradi avtorskih pravic (Nina Vodopivec, raziskovalka s področja socialne antropologije).

Še posebej težavno je to v primerih, ko uporabniki podatkom dodajo novo vrednost (npr. slovarji, zemljevidi). V tem primeru ostaja vprašanje »lastništva« nedorečeno, nedorečenost pa je velikokrat (nepravilno) argument za omejitve dostopa do podatkov. Podobno velja za dela in dokumente, pri katerih ni jasno, ali zanje še velja omejitev avtorskih pravic ali ne, in katerih avtorji ostajajo neznani. Več intervjuvancev je pravne dileme označilo za izjemno pomembno oviro.

To je pa posebno poglavje, mislim da, od vsega še najbolj pomembno. To je tako pomembno vprašanje, da bi

morali po mojem mnenju že v projektu imeti kak razgovor s pravniki, ki se ukvarjajo prav s tem področjem. Ker avtorstvo mora biti zagotovljeno (znanstvenik s področja geografije, NO8).

Izrazili so željo, da bi za področje urejanja avtorskih pravic potrebovali strokovno pomoč oziroma svetovalno storitev. Raziskovalne ustanove si pravne službe praviloma ne morejo privoščiti, zato bi bilo smotno razmišljati o razvoju skupne svetovalne službe za celotno raziskovalno skupnost.

Mi nimamo pravnika, tako kot marsikdo drug ne, zato področje urejamo na tak in drugačen način, po evropskih standardih in zahtevah, da je vse, kar mora biti, avtorsko pravno razčiščeno in tako naprej. Toda mi nismo strokovnjaki za to, sredstev pa tudi ne dobimo toliko, da bi lahko vsako leto najeli pravnika, ki stane nekaj deset tisoč evrov. Zato bi bilo smiselno razmišljati o nekem skupnem centru, saj bi lahko bil skupen za tri, štiri ministrstva. Samo da je neka storitev (znanstvenik s področja zgodovine, NO10).

Problemiziranje avtorskopравnih vprašanj in iskanje rešitev za odprti dostop je med svojimi nalogami poudaril SIDIH /DARIAH. Priznanje avtorstva, kakor ga razumemo danes, prinese vrsto omejitev, zato ni primerna rešitev, če želimo, da podatki ostanejo dostopni čim širšemu krogu uporabnikov. Pri nastajanju novih del je smotno uvajati uporabo odprtih licenc, ki čim manj omejujejo ponovno rabo (Ball 2012).

Nekateri intervjuvanci so opozorili na problem varovanja zasebnosti vpletenih v raziskave. To vprašanje je še posebej aktualno pri kvalitativnih raziskavah, ki vključujejo manjše število udeležencev, katerih identiteto je težje zakriti.

Pri nas je še ena težava, sploh takrat, ko gre za študij primera, je zelo težko zagotoviti anonimnost. Ker če si v nekem konkretnem okolju, se da že iz teh zgodb, ki so napletene, zelo hitro razbrati, za koga gre. Tako da ne moremo vsega dati v javnost. In tukaj se najbolj sprašujem, kako to zagotoviti. Če daš podatke, ki so širše dostopni, ne govorim zgolj znotraj hiše, ker tukaj smo tako ali tako vsi temu zavezani, ampak ko bi bili pa malo širše dostopni, je pa že vprašanje (znanstvenik s področja socialnega dela, NO7).

Z varovanjem zasebnosti imajo opraviti tudi večje in obsežnejše zbirke podatkov, pomembne za družboslovje, npr. podatki o posameznikih, ki jih zbira in hrani SURS ali IVZ. Da bi zadostili pravici o varovanju zasebnosti, so raziskovalcem na voljo podatki v anonimizirani obliki. V posebnem postopku so odstranjeni neposredni identifikatorji, s katerimi bi bilo mogoče ugotoviti identiteto posameznika, vključenega v raziskavo. V primerih, ko to ni dovolj, so za ravnanje z občutljivimi podatki predvidene tudi druge rešitve, npr. varna soba, reguliran dostop do podatkov. Tudi etične komisije lahko pripomorejo pri boljšem seznanjanju in zgodnjem odkrivanju problemov in rešitev glede z dostopom do podatkov povezanih dilem. Nekateri se sicer bojijo prevelike birokratizacije nadzora nad predlogi raziskovalnih projektov (Malnar 2010), vendar ocenjujemo, da bi v našem okolju tovrstna regulacija prinesla več koristi kot škode, tako za raziskovalno skupnost pri etično ustreznem pridobivanju in izrabi podatkov kot za državljane; ti se pogosto čutijo preobremenjeni s premalou temeljenimi raziskavami, ki pogosto ostanejo zaprte v predalu.

Postopek anonimizacije kot način varovanja sodelujočih je posebej zahteven v primeru slikovnega, zvočnega in video gradiva. Ponovna uporaba in zagotavljanje dostopa do primarnega gradiva, ko gre za »kvalitativne« podatke, je še vedno prej izjema kot pravilo. Širjenje kulture razširjanja podatkov skupaj z usposabljanjem za izrabo in pripravo testnih primerov za učenje lahko pomembno oživi ponudbo na tem področju (Gray in Byrne 2012: 5). V primerih, ko raziskovalci - ustvarjalci podatkov ali skrbniki podatkov niso seznanjeni z metodami in postopki, ki zagotavljajo varovanje pravice do zasebnosti, razširjanju podatkov niso naklonjeni in jih, da bi se izognili kršitvam podatkov, raje ne delijo z drugimi. Zato je tudi pri tem nadvse pomembno izmenjevanje izkušenj in prenašanje dobrih praks med področji. Pri reguliranju in omejevanju rabe občutljivih podatkov za raziskovalne namene je nujno opozoriti na potrebe in cilje znanosti, ki so spoznavati družbo in pomagati pri njenem razvoju. Na te, »višje« cilje je treba misliti, ko se ob vse večjem zavedanju uveljavljanja pravice do zasebnosti sprejemajo odločitve o ponovni rabi občutljivih podatkov. Tudi za to je treba o rabi podatkov za raziskovalne namene misliti ločeno od komercialnih ali drugih namenov in postoriti vse, da bodo podatki opremljeni tako, da bodo lahko dosegli čim večje število uporabnikov, hkrati pa ne bodo oropani pomembnejših raziskovalnih vsebin. Pri tem bi morala znanstvena skupnost aktivneje spremljati sprejemanje nove zakonodaje in spodbujati upoštevanje interesov znanstvenega raziskovanja, ki morajo zaradi splošne koristi za skupnosti kot dejavnosti biti izvzeti iz splošnih določb zakonodaje na tem področju.⁵ V intervjujih, pa tudi na delavnicah in razpravah, ki so potekale v okviru projekta *Odprti podatki*, so udeleženci večkrat poudarili pomen ustreznega skrbništva v primerih, ko gre za varovanje podatkov o redkih primerkih, ki so velikega pomena bodisi za stroko bodisi za državo:

Podatki iz zbirke ARKAS (Arheološki kataster Slovenije) so za zdaj dostopni le za strokovne namene. Interesenti si dostop prek spleta lahko zagotovijo na podlagi prošnje za dovoljenje, ki je praviloma odobrena vsem iz arheološke stroke in študentom arheologije, kakor tudi tistim, ki sodelujejo z nami bodisi v skupnih projektih ali tako, da nam posredujejo nove podatke o arheoloških najdiščih. Za tak restriktiven dostop smo se odločili zato, ker si arheologi ne želijo nestrokovnih in nenadzorovanih posegov raznih ljubiteljev in zbirateljev v arheološka najdišča ter iskanja arheoloških predmetov iz nekkih osebnih nagibov in materialnih koristi, kar se dogaja. Za namene splošnega izobraževanja smo pripravili druge aplikacije, ki so odprte širši zainteresirani javnosti (npr. Interaktivna karta Slovenije z zbirkami ZRC SAZU, ARZENAL, ZBIVA) in ne vključujejo občutljivih podatkov, npr. o natančni lokaciji najdišča (raziskovalec s področja arheologije, NO14).

Za premoščanje ovir in zadržkov pri avtorskih pravicah, varovanju zasebnosti in zaščiti redkih primerov so potrebni ustreznna priprava in hramba podatkov ter dostop pod ustreznimi pogoji. Raziskovalci poročajo tudi o tem, da bi bilo treba surove podatke še dodatno prečistiti in pregledati ter opremiti z več metapodatki. V nasprotnem primeru se neizkušen uporabnik ne more znajti in lahko napačno interpretira vsebino. Kot rešitev za tovrstne

primere se ponuja večja vključenost primarnih raziskovalcev pri uvajanju novih uporabnikov. Tako bi pomembni raziskovalci - ustvarjalci kot skrbniki in dobri poznavalci kompleksnih podatkovnih virov opravljali tudi infrastrukturno storitev, tj. skrb, zagotavljanje dostopa, usposabljanje in svetovanje za uporabo podatkov. Takšne primere si lahko predstavljamo tako v družboslovju, npr., da ustvarjalci anketnih podatkov s kompleksno longitudinalno zasnovo svetujejo o posebnosti načrta in pristopov k analizi, kot v humanistiki, kjer bi npr. centri, kot je Glasbeno-narodopisni inštitut, ki že zdaj razvijajo dobre prakse in poznajo najvišje standarde pri ustvarjanju in izrabi podatkov, lahko svojo dejavnost širili navzven skupaj z nadzorovanim dostopom do podatkov. Na področjih, kjer ne poznajo druge rabe podatkov ali je področje nacionalno omejeno, so razprave o odpiranju podatkov trčile na nemalo odpora.

Mi smo zelo nepovezani, kar je značilno za humanistiko v celoti. Osnovna pomanjkljivost humanistike je, da je nacionalno omejena. To ne velja samo za slovensko, ampak tudi za druge. Zato so nacionalne filologije označene kot konzervativne stroke, kar nam seveda ni prav in želimo našo podobo spremeniti. Sam opozarjam na podobne projekte v tujini v zadnjih 10 letih (Miran Hladnik, znanstvenik s področja slovenistične literarne vede).

V pogovorih z različnimi raziskovalci ugotovimo, da je zaprtost v veliki meri stvar nepoznavanja področja podatkovne infrastrukture in storitev, odklonilen odnos pa stvar predsodkov v smislu, da gre pri drugi oziroma ponovni rabi podatkov za neznanstven pristop ipd. Tako npr. raziskovalec slovenist opaža spor med t. i. tradicionalisti, ki svoje analize razvijejo na osnovi natančnega branja besedil, in drugimi, ki analize gradijo na podatkovnih zbirkah.

Gre za opozicijo med dvema tipoma dela v stroki. Tradicionalno literarnovedno pisanje nima z velikimi podatkovnimi zbirkami nobenih opravkov in je kljub temu še vedno deležno določenega družbenega ugleda, saj kreira družbena pričakovanja v zvezi s slovensko književnostjo in jim ustreza. Drugo je pa to, čemur se reče literarna znanost in si jo predstavljamo samo na osnovi čim boljših, čim bolj natančno in popolno zbranih podatkov (Miran Hladnik, znanstvenik s področja slovenistične literarne vede).

Naklonjenost podatkovnim zbirkam je pogosto povezana tudi s poznavanjem računalniške tehnologije.

Bioinformatika, genomika ima tako imenovane antologije in tam se da napisati marsikaj. To je zato, ker so v tem delo udeleženi tudi računalničarji in informatiki, ki to vidijo na ta način, da se da to nekako avtomatično preoblikovati. Tukaj je ta zavest najbolj prisotna, drugje pa niti ne (znanstvenik s področja biologije, NO6).

Pozitivna pa je tudi izkušnja medgeneracijskega sodelovanja.

Jaz vidim, da res potrebujem mlajše kolegice, prav zaradi tega, ker ste že na začetku rekli. Starejši kolegi so navajeni na svoj način dela in tudi če bomo nekaj vzpostavili, jih je ponavadi zelo težko prepričati o teh stvareh, pokazati, da so smiselne, kaj so koristi ... Pri mlajših se mi pa zdi, da pravzaprav šele vstopajo v to polje in je nekoliko lažje. Tudi za izobraževanja in za vse te stvari so še zelo odprti. Čeprav po drugi strani pa potem včasih naletimo na teža-

⁵ Glej npr. odgovor Economic and Social Research Council iz Velike Britanije na osnutke sprememb evropske zakonodaje (spletni vir 50).

vo, ko si nekdo misli, kaj mi bo sedaj tam en mladi pamet solil, da moram jaz tukaj neko stvar izpolnit (znanstvenik s področja socialnega dela, NO7).

Sklepi

Eden od ciljev prispevka je bil domačo javnost seznaniti z razpoložljivo in nastajajočo podatkovno infrastrukturo v Sloveniji ter s povezavami z mednarodnim podatkovnim okoljem. Ugotovljamo, da je celovit pregled stanja ponudbe na tem področju težko doseči zaradi premajhne povezanosti in razdrobljenosti. Pregled projektov, programov, zbirk, pobud, arhivov in centrov s področja humanistike in družboslovja, ki se posredno ali neposredno ukvarjajo z raziskovalnimi podatki, je poskus, kako prispevati k večji in boljši ozaveščenosti o odpiranju raziskovalnih podatkov v Sloveniji in s tem tudi k večji izrabi obstoječega gradiva in možnosti, ki jih to prinaša družboslovju in humanistiki.

Že kratek pregled pokaže, da je to področje tudi v Sloveniji, čeprav nekoliko manj kot v mednarodnih krogih, precej živahno in prinaša široko paleto problemov kakor tudi rešitev, ki zahtevajo novo organiziranje raziskovalne infrastrukture, raziskovanja in financiranja raziskovalne dejavnosti. Vse to pa seveda prinaša vrsto zadržkov, predsodkov in zahteva uskladitev tako na politični (konsenzualni) ravni, na ravni kulture (tekmovalnost, konkurenčnost) in tudi na ravni samih metod raziskovanja. V družboslovju in humanistiki so morda bolj kot na drugih področjih znanosti opazne velike razlike med različno usmerjenimi raziskovalci. Gre za prepletanje med viri, podatki, in njihovo interpretacijo. Na nekaterih področjih gre tudi za vprašanje nacionalno in regionalno omejenih terminologij in klasifikacij (npr. arheološke klasifikacije), spet drugod je celostna izkušnja, pridobljena z navzočnostjo *in situ* videti nenadomestljiva.

Medpodročno sodelovanje ter izmenjava znanj in izkušenj bosta prispevali k razvoju podatkovne infrastrukture in storitev ter k odpiranju novih raziskovalnih poti. Omenjene uspešne izkušnje so bile pogosto povezane z uspelim srečanjem med naravoslovno-tehnično izobraženimi sodelavci in družboslovno-humanistično podkovanimi vsebinici. S tem v zvezi velja omeniti poročilo o izkušnjah projektov iz razpisa One Culture, ki se spopada s problemi velikih količin digitaliziranega gradiva s področja humanistike in družboslovja ter uporabe novih metod raziskovanj, ki jih prinaša razvoj računalniških tehnologij (spletni vir 51). Podobno opaža poročilo iz delavnice projekta, ki išče odgovore na skupne izzive različnih, prej omenjenih evropskih infrastrukturnih enot s področja družboslovja in humanistike; to je projekt **DASISH** (spletni vir 52). Tradicionalni epistemološki zidovi so se začeli rušiti s širjenjem novih podatkovnih virov, npr. sistematičnim zapisovanjem osebnih zgodovin istih posameznikov skozi čas, kar je prineslo strokovnejšo organizacijo ravnanja s podatki in več skupinskega dela (Gray in Byrne 2011: 1).

Ti in drugi izzivi, povezani s pripravo in dostopom do raziskovalnih podatkov, delajo to področje zanimivo in inovativno. Zato ne preseneča velik delež posameznikov s področja humanistike in družboslovja, ki se poleg svoje raziskovalne dejavnosti posvečajo delovanju pri podatkovni infrastrukturi. Navdušenje je tu opaznejše kakor v naravoslovju. Velike izzive prinaša tudi povezovalje različnih podatkovnih virov in analitičnih pristopov ter s tem povezano interdisciplinarno povezovanje. Koristi prihranka stroškov in prednosti pri kakovosti spoznanj, ki ga kot motiv odprte znanosti in ožje, odprtega dostopa do podatkov, omenjamo

na začetku, se na otipljiv način kaže v posamičnih primerih. Tak primer bi lahko bila dodana vrednost ustvarjenih podatkov v povezavi med prostorom in literaturo, ki nastajajo v raziskovalnem projektu *Prostor slovenske literarne kulture. Literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom*. Tematika kar sama vabi k širšim interdisciplinarnim pristopom pri ustvarjanju podatkov in pri analizah ter prikazih izven kroga sodelavcev projekta (Perenič 2012).

Podobne možnosti širše izrabe se nakazujejo pri projektu digitalizacije zgodovinskih popisov na območju RS, ki poteka pod okriljem SIStory (Šorn idr. 2012). Značilnosti tega projekta so izboljšanje dostopa do gradiva v skrbništvu javnih arhivov, sodelovanje uporabnikov in študentov pri prepoznavanju besedila zapisov in pri vnašanju prepoznanih besedil v podatkovno bazo, zagotavljanje dostopa do surovih podatkov za širšo javnost (če kdo išče podatke o svojih prednikih) in za znanstvene in izobraževalne namene ter vključenost v povezano infrastrukturo za humanistiko SI-DIH (Pančur 2013). Sodelovanje javnosti pri ustvarjanju in izrabi (angl. *crowd sourcing, citizen science*), skrb za kakovost in dostop, vključevanje v širše infrastrukturne programe, kot jih razberemo iz naštetega, vse to so tudi značilne prednosti odprte znanosti (Lyon 2009).

Sklenemo lahko s tem, da je potencialov odprte znanosti, ki jih predstavljajo dostopnejši raziskovalni podatki, prav v družboslovju in humanistiki še zelo veliko, in da se na nekaterih področjih še odkrivajo prave koristi odprtejšega dostopa. Razveseljivo je, da se ob tem krepi tudi institucionalizacija dejavnosti, ki se kaže tako v pripravljenosti nosilcev politike, da sledijo razvitim raziskovalnim okoljem z večjim poudarkom na razvoju podatkovne infrastrukture, tako pri vključevanju v programe ESFRI kot pri sodelovanju pri načrtovanju bodočih aktivnosti graditve mreže podatkovnih središč in pripravi ustreznih zavezujočih politik.

Literatura

BALL, Alex: *How to License Research Data*. Edinburgh: Digital Curation Centre, 2012 (*DCC How-to Guides*), 1–16 (dostopno na: <http://www.dcc.ac.uk/resources/how-guides>).

GRAY, Jane in Claire Byrne (ur.): *Data Service Infrastructure for the Social Sciences and Humanities: Deliverable Report*. DASHIS, 2012, 1–12 (dostopno na: http://dasish.eu/publications/projectreports/D8.7_-_Qualitative_Data_Workshop_Report__1_.pdf).

KOSI, Bojan in Martin Žvelc: Mediateka – digitalizacija in trajno hranjenje zvokovnih vsebin RTV Slovenija. *Knjižnica* 55/1, 2011, 115–128.

LAVRENČIČ, Aleksander: Hramba digitalnega gradiva v televizijskem arhivu. *Knjižnica* 55, 1, 2011, 129–138.

LYON, Liz: *Open Science at Web-Scale: Optimising Participation and Predictive Potential*. Bath: Digital Curation Centre, 2009 (JISC Consultative Report), 1–45 (dostopno na: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/research/2009/open-science-report-6nov09-final-sentojisc.pdf>).

MALNAR, Brina: Raziskovalna etika med znanostjo, zasebnostjo in birokracijo. *Družboslovne razprave* XXVI/64, 2010, 7–24 (dostopno na: <http://druzboslovnerazprave.org/clanek/pdf/2010/64/1/>).

OJSTERŠEK, Milan: *Predstavitev možnosti vključitve raziskovalnih podatkov v nacionalno infrastrukturo odprtega dostopa*. Predstavitev v okviru Delavnice »Napredne tehnologije za vzpostavitev raziskovalne podatkovne infrastrukture v Sloveniji«, FDV, 22. maj 2013. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani 2013 (dostopno na: http://www.adp.fdv.uni-lj.si/odpp10D3/presentations/Milan_Ojstersek.pdf).

PANČUR, Andrej: Osebna korespondenca, 2013.

PERENIČ, Urška: Prostor v literaturi in literatura v prostoru. *Slavistična revija* 60/3, 2012, 259–264 (dostopno na: http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2012_3_01.pdf).

ŠORN, Mojca idr.: Spletni portal Zgodovina Slovenije - Slstory: Prost in odprt dostop do digitaliziranih in digitalnih zgodovinskih in zgodovinsopisnih vsebin. *Knjižničarske novice* 3, 2012, 17–20.

ŠTEBE, Janez idr.: *Opis stanja na področju raziskovalnih podatkov v Sloveniji: Poročilo projekta Odprti podatki – priprava akcijskega načrta za vzpostavitev sistema odprtega dostopa do podatkov iz javno financiranih raziskav v Sloveniji*. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, 2012, 1–131.

ŠTEBE, Janez idr.: Archiving and Re-using Qualitative and Qualitative Longitudinal Data in Slovenia. *IASSIST Quarterly 2010/2011*, 2011, 50–59.

Spletni viri

Spletni vir 1: <http://www.arhiv.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/znanost/nactr-RI.pdf>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 2: http://ec.europa.eu/research/infrastructures/index_en.cfm?pg=esfri, 29. 5. 2013.

Spletni vir 3: <http://aai.arnes.si/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 4: <http://elsst.esds.ac.uk/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 5: <http://www.ddalliance.org/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 6: <http://datasealofapproval.org/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 7: <http://www.nesstar.com/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 8: <https://easy.dans.knaw.nl/ui/home>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 9: <http://www.dwbproject.org/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 10: <http://www.iassist2013.org/program/sessions/session-f2/#c248>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 11: <http://www.dariah.eu/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 12: <http://www.sistory.si/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 13: <http://www.sidih.si/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 14: <http://www.oecd.org/sti/sci-tech/38500813.pdf>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 15: http://www.adp.fdv.uni-lj.si/o_arhivu/publikacije/odpp10_opis_stanja/, 29. 5. 2013.

Spletni vir 16: <http://biblio.iue.it/record=b1381738>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 17: http://thomsonreuters.com/products_services/financial/financial_products/a-z/datastream/, 29. 5. 2013.

Spletni vir 18: <http://www.bvdinfo.com/home.aspx>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 19: http://www.stat.si/drz_stat.asp, 29. 5. 2013.

Spletni vir 20: http://www.ajpes.si/Statistike/Druge_statistike?id=534, 29. 5. 2013.

Spletni vir 21: <http://pro.europeana.eu/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 22: <http://www.openaire.eu/en/component/content/article/326-openaireplus-press-release>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 23: <http://www.mycobuild.com/about-collins-corpus.aspx>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 24: <http://www.intratext.com/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 25: <http://archaeologydataservice.ac.uk/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 26: <http://databib.org/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 27: <http://www.re3data.org/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 28: <http://www.datacite.org/members>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 29: <http://bos.zrc-sazu.si/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 30: <http://nl.ijs.si/imp/index-sl.html>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 31: <http://www.fidaplus.net/Index.htm>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 32: <http://www.slovenscina.eu/korpusi/gigafida>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 33: <http://www.slovenscina.eu/korpusi/kres>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 34: <http://www.slovenscina.eu/korpusi/gos>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 35: <http://www.slovenscina.eu/korpusi/solar>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 36: <http://slovenskaliteratura.ff.uni-lj.si/sl.html>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 37: http://lit.ijs.si/zgr_dons.html, 29. 5. 2013.

Spletni vir 38: <http://lit.ijs.si/skp1.html>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 39: <http://sl.wikisource.org/wiki/Wikivir:WikiProjekt>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 40: <http://nl.ijs.si/imp/dl/index-date.html>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 41: <http://www.dlib.si/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 42: <http://www.sistory.si/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 43: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=10>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 44: <http://zrcalo1.zrc-sazu.si/zbiva/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 45: <http://www.etnoinfolab.org/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 46: <http://www.dedi.si/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 47: <http://gni.zrc-sazu.si/sl#v>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 48: <http://razume.mg-lj.si/?lang=si>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 49: <http://pefprints.pef.uni-lj.si/>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 50: <http://www.esrc.ac.uk/about-esrc/information/eu-data-protection.aspx>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 51: <http://www.clir.org/pubs/reports/pub151>, 29. 5. 2013.

Spletni vir 52: http://dasish.eu/about_dasish/, 29. 5. 2013.

Rudiments of Open Databases as a Research Basis for Social Sciences and the Humanities

Increasing needs for the development of data infrastructure are felt virtually in all research spheres. The paper provides an overview of domestic and related international projects on the development of data infrastructure in the humanities and in social sciences. Especially important are the following international centers: CESSDA (Consortium of European Social Science Data Archives) for social sciences, DARIAH (Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities) for the humanities, and CLARIN (Common Language Resources and Technology Infrastructure) for language resources. They are linked to the relevant national units whose long-term importance is confirmed in the national document titled *Development Plan of Research Infrastructure in Slovenia*. The Plan presents emerging and current databases designed for research in social sciences and the humanities, as well as data centers specialized in the reception, storage, and dissemination of research data. Due to vigorous development, innovative approaches, and new solutions the creation of data infrastructures is interesting and appealing. Particularly challenging are the use of metadata standards for long-term digital storage and inclusion in common, transparent catalogs in order to facilitate user searching and access, and thus achieve better utilization of available sources. However, this development also brings considerable concern and a number of obstacles that will have to be overcome in order to set up in Slovenia a system of universal open access to research data supported by public funding. For this purpose we need umbrella national policies on open access to research data. Researchers, who are the creators and guardians of such data, which in a broader sense includes different types of digital sources, need to have clearly defined responsibilities in ensuring access for other users. It is also necessary to provide adequate support in the form of data services by specialized data centers, as well as other incentives. Uncertainty regarding copyright, for instance, frequently leads to excessive restrictions that may be avoided if appropriate advice and the use of commonly-established solutions for broader fields were provided. A similar solution applies to the ever-topical issue of the protection of privacy.

The paper further analyses the current situation in the treatment of research data and the ensuing opportunities for the research community. These opportunities are primarily in overcoming the traditional paradigmatic division into individual disciplines; in the multi-method and multi-data approach; and in the multidisciplinary use of data, which can yield new insights.

NOVI PRISTOPI

Odkrivanje semantičnih struktur v etnoloških vsebinah

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Članek obravnava strojne (računalniške) metode, ki omogočajo avtomatsko semantično analizo in ekstrakcijo smiselnih vzorcev iz vsebin. Te metode so v zadnjem času vse aktualnejše in pogosto nujne, zlasti pri analizi obsežnejših digitalnih zbirk, kjer ročna klasifikacija ali tipološka ureditev gradiva nista mogoči. S semantično analizo raziskovalcu omogočimo pogled na širšo konceptualno zasnovo gradiva, pregled vsebin po izbranih parametrih ter možnost odkrivanja semantičnih struktur (npr. tematskih vzorcev) in konteksta.

V članku gre za folkloristične vsebine, konkretno za analizo besedil ljudskih pesmi.

Ključne besede: strojne metode, semantična analiza, obdelava naravnega jezika, folkloristika, ljudske pesmi, LSA (latentna semantična analiza), LDA (latentna Dirichletova razporeditev)

Abstract: The article addresses computational approaches to semantic analysis and extraction of meaningful structures from the contents. These methods are becoming more relevant and often necessary, especially in the analysis of large digital collections where manual classification of materials is not possible. Moreover, computational semantic analysis offers insight into the broader conceptual structure of the contents; selection of desired parameters; and discovery of a general semantic structure (e.g. thematic patterns) and context. The materials analyzed for this purpose contain a corpus of Slovene folk songs.

Key Words: computational methods, semantic analysis, natural language processing, folklore, folk songs, LSA (Latent Semantic Analysis), LDA (Latent Dirichlet Allocation)

Uvod

Razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologij in težnje po ustvarjanju digitalnih vsebin so močno vplivali na pomen digitalnih virov v humanistiki. Medtem ko je bila v preteklosti pozornost namenjena predvsem digitalni prezervaciji in razvoju sistemov, ki bi v kar se da veliki meri ta proces avtomatizirali (npr. s standardizacijo formatov, metapodatkovnih shem in ontologij, izdelavo orodij za produkcijo in manipuliranje digitalnih vsebin, avtomatizacijo postopkov arhiviranja itn.), je danes vse aktualnejša uporaba digitalnih virov pri raziskovalnem delu. S premostitvijo fizičnih omejitev so se namreč odprle možnosti novih, inovativnih raziskav, ki temeljijo na razvoju in uporabi strojnih (računalniških) metod in tehnologij pri iskanju, analizi in interpretaciji digitalnih vsebin. Tu se bomo osredinili na metode strojne analize naravnega jezika.

Predstavitev problema

Strojne oz. računalniške metode so v humanistiki, predvsem pa na tu obravnavanem področju etnologije, konkretno folkloristike, še danes redke. Eden izmed razlogov je sorazmerno velika nepovezanost področij kakor tudi razpoložljivost digitalnih virov. Rokopisne zbirke, terenski zapisi, dnevniki in na splošno večina starejšega gradiva so pogosto v obliki digitalnih slik in le izjemoma transkribirani, kar je predpogoj za strojno analizo besedil. Nadalje ima vsako področje svoje posebnosti, ki jih je treba upoštevati pri uporabi strojnih metod. Etnološke vsebine so za strojne metode dodaten izziv, saj je te treba prilagoditi tudi jezikovnim značilnostim. Tako je npr. ljudska pesem drugačna od formalizma umetne, saj so besedila ljudskih pesmi močno narečno in kontekstualno obarvana, njihovi motivi pa so pogosto lahko razumljivi le v specifičnem kulturnem, geografskem, zgodovinskem ali sociološkem kontekstu. Glavni raziskovalni problem strojnih metod za obdelavo naravnega jezika predsta-

vlja izgradnja algoritmov za ekstrakcijo, analizo in interpretacijo ter konceptualizacijo kvalitativnih dimenzij, na podlagi katerih lahko gradimo semantične relacije. Strojne metode so učinkovite in primerne predvsem za analizo večje količine podatkov. Potrebno jih je razumeti kot komplementarne ročni analizi vsebin, saj z njimi lahko razširimo obseg analize in hkrati dobimo širši pogled v splošnejše značilnosti. Medtem ko ročna analiza večinoma poteka »vertikalno« in pogosto v njej odseva subjektivni vidik raziskovalca, sicer pa je njena prednost v natančnosti in raziskovanju/odkrivanju specifičnih značilnosti v omejenem izboru vsebin, nam po drugi strani strojne metode omogočijo »horizontalen« pregled obsežnejšega zbira vsebin ter ekstrakcijo in analizo splošnih značilnosti in pomenskih vzorcev, ki jih ni mogoče ročno pridobiti in analizirati (Abello idr. 2012). Na ta način raziskovalcu omogočimo pogled v širšo konceptualno zasnovo gradiva in odkrivanje novih semantičnih struktur in povezav, ki zaradi obsežnosti zbirk pogosto ostajajo skrite.

V angleškem jeziku se za uporabo strojnih metod na področju folkloristike večinoma uporablja izraz *Computational Folkloristics* (glej npr. prav tam), kar smo prevedli v *računalniško folkloristiko*. S folklorističnega vidika gre v prvi vrsti za odkrivanje pomena in semantičnih struktur v večjih korpusih besedil ljudskih pesmi, npr. odkrivanje medbesedilnosti in razmerij med variantnimi tipi, motivičnih in tematskih vzorcev, žanrske pripadnosti itn. Osnovni izziv je zajeti temeljne elemente ljudske pesmi in ustvariti formalno strukturo za sistematično računalniško analizo, ki jo lahko potem razširimo na širši vzorec primerov ali pa analizo sorodnih vsebin.

V nadaljevanju sta na kratko predstavljena različna pristopa strojne obdelave naravnega jezika (angl. *natural language processing* oz. NLP), statistični in verjetnostni pristop.

* Dr. Gregor Strle, univ. dipl. filozof, asistent z doktoratom, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 5, gregor.strle@zrc-sazu.si; doc. dr. Matija Marolt, univ. dipl. inž. rač. in inf., docent, Fakulteta za računalništvo in informatiko, Univerza v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Tržaška cesta 25, matija.marolt@fri.uni-lj.si.

Metode

Latentna semantična analiza

Med metodami strojne obdelave naravnega jezika je najbolj razširjena *latentna semantična analiza* (angl. *latent semantic analysis* oz. LSA; Landauer in Dumais 1997; Landauer idr. 2006). LSA je statistična metoda, ki korpus besedil obravnava kot vrečo besed in *pomene* povzame na podlagi asociacij med besedami tako, da vzorce uporabe/pojavnosti besed analizira v več dokumentih. Relativne jakosti teh asociacij predstavi kot vektorje v visoko-dimenzionalnem prostoru.¹ Frekventnost pojavljanja besed je definirana v matrici besed in dokumentov. Pri ustvarjanju matrice je pomembna funkcija uteževanja, ki temelji na pogostnosti pojavljanja besed v odstavkih in je v obratnem sorazmerju s pojavljanjem besed v vseh dokumentih – s tem se izniči pomembnost visoko frekventnih izrazov, ki ne prispevajo bistveno k razlagi pomena (Martin in Berry 2006). Da bi ohranili le bistvene značilnosti, se izvede dekompozicija SVD (oz. *singular value decomposition*), ki dimenzionalnost originalne matrice zmanjša na vnaprej določeno število dimenzij.² Dobimo semantičen prostor oz. asociacijsko mrežo besed in globalno oceno podobnosti³ med besedami, ki je generirana na podlagi pojavljivosti besede v korpusu. V tem semantičnem prostoru so pomensko podobne besede predstavljene kot vektorji tesno skupaj, nasprotno velja za pomensko nepovezane besede. Ker LSA ne uporablja le informacije o tem, kako pogosto se *beseda1* in *beseda2* pojavita skupaj, marveč tudi kako pogosto se pojavita z vsemi drugimi besedami v zbirki, lahko do neke mere zazna tudi sinonime (Landauer idr. 2006).⁴

Latenta Dirichletova razporeditev

Latenta Dirichletova razporeditev (angl. *latent Dirichlet allocation* oz. LDA; Blei idr. 2003) je generativni verjetnostni tematski model. Temelji na osnovni predpostavki tematskih modelov: *dokumenti* vsebujejo številne *teme*. Osrednje vprašanje LDA in drugih tematskih modelov je, kako izluščiti tematsko strukturo, skrito v teh dokumentih. LDA skuša prepletanje latentnih tem modelirati kot verjetnostno porazdelitev prek dokumentov in besed. V LDA je treba število tem opredeliti predhodno, nato LDA po dokumentih v korpusu izračuna skrito tematsko strukturo. Podatki so del generativnega procesa, ki definira *skupno*

- 1 Izrčpna matematična predstavitev LSA v: Martin in Berry 2006.
- 2 Po mnenju raziskovalcev (prav tam) dobimo najboljše rezultate pri zmanjšanju dimenzionalnosti na približno 300 dimenzij, odvisno tudi od velikosti korpusa.
- 3 Mera podobnosti med besedami je opredeljena z vrednostmi: vrednosti proti 1 kažejo na visoko sorodnost, medtem ko nizke oz. negativne vrednosti kažejo na nepovezanost.
- 4 Poudariti je primerno, da so statistične metode učinkovite predvsem pri analizi zelo obsežnih korpusov. Zgled: Landauer in Dumais (1997) sta LSA preskusila pri preskusu razpoznavanja sinonimov, ki ga ameriške univerze uporabljajo za preskus znanja angleščine pri sprejemu tujih študentov (TOEFL – Test of English as a Foreign Language). Za podlago sta uporabila korpus TASA (Touchstone Applied Science Associates Inc.), ki ga sestavlja 92.409 besed iz 37.651 besedil, knjig, člankov in ostalega splošnega gradiva, ki ga ameriški študent pozna do 1. letnika univerze. LSA je test opravil z 64,4 % uspešnostjo, kar je primerljivo z rezultatom velikega vzorca študentov in zadovoljivo za sprejem na večino ameriških univerz.

A	Nəč predowga, nəč prekratka, sej ne bom plesala_u nji.
B	Nič predolga, nič prekratka, sej ne bom plesala v nji.
C	nič predolg nič prekratek saj ne biti plesati v on

Slika 1: Učinek lematizacije. A prikazuje originalno besedilo, B besedilo po odstranitvi narečnih glasov in uporabi narečnega slovarja in C lematizirano besedilo.

Vir: lastni prikaz.

verjetnostno porazdelitev nad opazovanimi in skritimi naključnimi spremenljivkami, pri čemer so znane spremenljivke besede in vnaprej določeno število tem, skrita pa je tematska struktura. LDA uporabi *skupno porazdelitev* za izračun *posteriorne porazdelitve* skritih spremenljivk v danih dokumentih. Tako ima vsak dokument drugačno porazdelitev tem in vsaka beseda drugačno verjetnost, da pripada določeni temi.

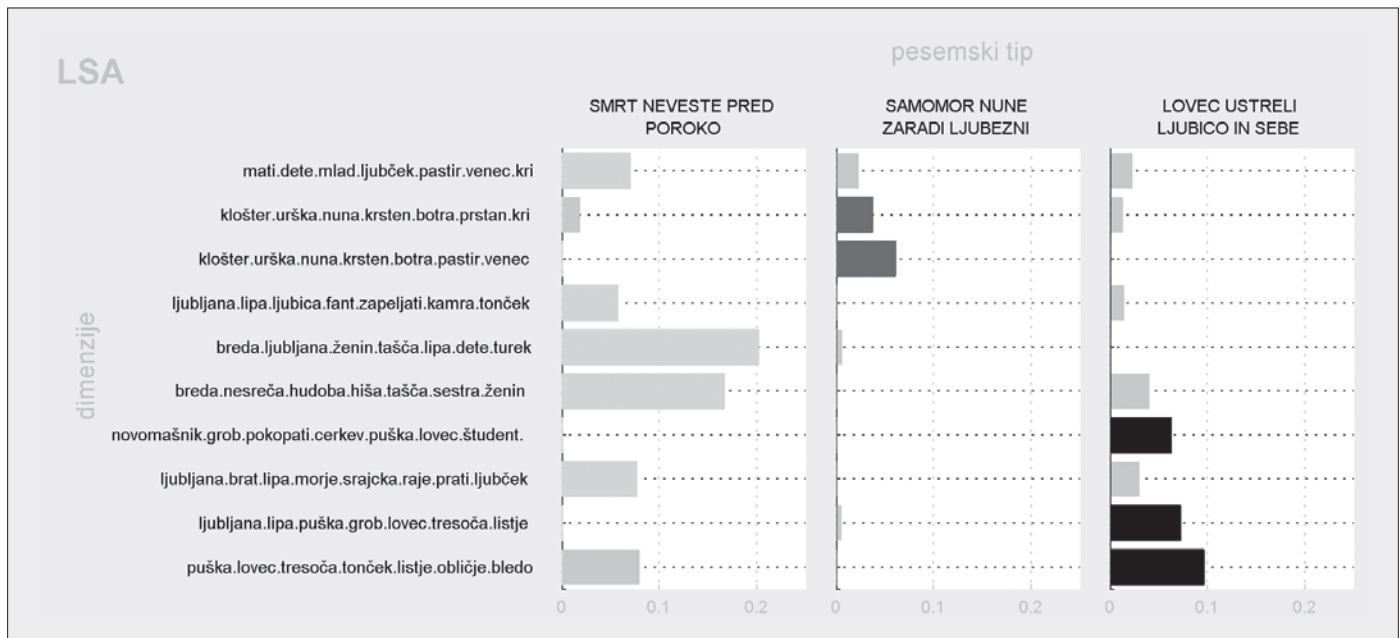
To je značilna lastnost latentne Dirichletove razporeditve – vsem dokumentom v zbirki je skupen isti nabor tem, hkrati pa vsak dokument kaže pripadnost tem temam v drugačnem razmerju (Blei 2012: 4).

Analiza

Z analizo smo želeli preveriti primernost uporabe statističnega in verjetnostnega pristopa pri raziskavah folklorističnih vsebin. Osredinili smo se na splošne značilnosti korpusa na ravni pesemskih tipov in tem, ki se v njih prepletajo. S tem smo razkrili konceptualno strukturo ljubezenskih in družinskih pripovednih pesmi in hkrati odkrili pomanjkljivosti preskušanih metod. Poudarek je bil na praktični uporabi osnovnih modelov LSA in LDA, da v primeru večjih razlik izberemo primernejši pristop za nadaljnje raziskave.

Korpus

Metodi smo preskusili na zbirki 1965 variant ljudskih pripovednih pesmi iz knjig *Slovenske ljudske pesmi IV* in *V* (v nadaljevanju: SLP 4 in 5; Golež Kaučič idr. 1998, 2007). Izbor vsebuje 36 pesemskih tipov pripovednih pesmi o ljubezenskih usodah in konfliktih s 1073 variantami ter 54 tipov pripovednih pesmi o družinskih usodah in konfliktih z 857 variantami, ostalo so hrvaške in srbske pesmi na slovenskem ozemlju. Gre za tematsko zelo sorodno gradivo, kar je razvidno že iz naslovov tipov variant (glej SLP 4 in 5): *smrt, uboj, umor, samomor, nezvestoba, kazen* ipd. Nadalje je tudi tu opazna močna medbesedilnost, tj. potovanje verzov, kitic in tematskih vzorcev oz. motivov iz pesmi v pesem, kar je značilno za ljudsko pesem (glej npr. Kumer 1996;

Slika 2: Razporeditev LSA najpomembnejših besed in dokumentov prek prvih 10 dimenzij.
Vir: lastni prikaz.

Golež Kaučič 2003). Kakor bomo videli v nadaljevanju, se to močno izraža pri rezultatih strojne analize, kjer omenjene teme in motivi prevladujejo v večini pesemskih tipov.

Predpriprava gradiva

Ker je slovenščina sintetični jezik z veliko morfologije, pesmi pa so tudi močno narečno obarvane, je bilo pred analizo nujno izvesti lematizacijo besedila (spremembo v besedne leme), saj sicer oba modela ne bi znala dobro povezati besed v različnih oblikah. Lematizacijo smo izvedli v dveh korakih. Najprej smo posebne znake, ki se uporabljajo za označevanje narečnih glasov (npr. polglasniki, rezijanski zasopli vokali, primorski zveneči 'h' ipd.), zamenjali s slovničnimi ekvivalenti in nato s pomočjo narečnega slovarja pogosto uporabljene narečne izraze prevedli v slovnično obliko. V drugem koraku smo z uporabo oblikoslovnega označevalnika Obeliks (Grčar idr. 2012) besedila lematizirali. Obeliks s segmentacijskim in tokenizacijskim modulom najprej besedilo razdeli na stavke in besede, nato z oblikoslovnim označevalnikom besedam pripiše besedno vrsto in lastnosti ter jim na koncu z lematizatorjem pripiše njihovo osnovno obliko (npr. delam -> delati, mizama -> miza). Primer učinka lematizacije je ponazorjen na sliki 1.

Rezultati

Analizo in vizualizacijo rezultatov smo izvedli s knjižnicami za LSA in LDA v okolju Matlab. Vektorje pojavitev besed v pesmih, ki so vhod v obe metodi, smo izračunali z mero TF-IDF (*term-frequency, inverse document frequency*), ki logaritmično uteži pogostnosti pojavitev besed, hkrati pa manj poudari besede, ki se pojavljajo v veliko pesmih. Po analizi smo rezultate vizualizirali s projekcijo na mrežo SOM⁵ (Kohonen 1995; glej

sliki 4 in 5). Na slikah 2–5 so grafični prikazi rezultatov analize obeh metod. Projekcijo smo omejili na najpomembnejše besede in dokumente v prvih 10 dimenzijah oz. temah, generiranih z LSA in LDA.⁶ Rezultati relativne podobnosti in pomembnosti besed v posamičnih pesemskih tipih so primerljivi pri obeh metodah, npr.: za pesemski tip *Samomor nune zaradi ljubezni* so značilne besede 'Urška', 'klošter', 'nunca', za tip *Nezvesti študent - novomašnik* besede 'novomašnik', 'študent', 'zvestoba', za tip *Lovec ustrelil ljubico in sebe* besede 'lovec', 'puška', 'gozd', za tip Mačeha in sirota pa 'dete', 'mačeha', 'česati' itn.

Drugače je z razporeditvijo pesemskih tipov. Kakor je razvidno iz slik 2 in 3, LSA iz celotnega korpusa v prvih 10 dimenzijah generira le tri pesemske tipe, medtem ko LDA najde za vsako dimenzijo svoj pesemski tip. LSA kot statističen model upošteva zgolj pojavljanje besed v dokumentih in ne zazna latentnih tem, kar je očitna pomanjkljivost. Naslednja vzroka za tako slab rezultat LSA sta omejena tematska raznovrstnost korpusa in že omenjena močna medbesedilnost, kar se pokaže v razmeroma majhnem številu motivov in tem, ki posledično prevladujejo v večini pesemskih tipov. Tako ima npr. temo 'smrt' (smrt, uboj, umor, samomor, detomor) že v naslovu kar 35 % pesemskih tipov, še višji pa je odstotek v pesmih. Na analizo dodatno vplivajo pogostejši tipi z več variantami, npr. zgodba o študentu novomašniku (tragična ljubezen) ima 150 različic (SLP 4), o nevesti detomorilki kar 188 (SLP 5), medtem ko pesem o galjotu (kaznjencu, ki odkloni vrnitev k družini; SLP 5) le dve. To posledično povzroči nesorazmerno porazdelitev in prekrivanje

da bi predstavili osnovno strukturo in razmerja med podatki. Gre za nekakšen zemljevid (nizkodimenzionalni pogled na visokodimenzionalen prostor), saj ohranja topološke lastnosti vhodnega prostora in s tem sosedskih razmerij med vozlišči.

6 S spreminjanjem števila dimenzij se spreminjajo tudi število, izbor in razporeditev tem, besed in pesemskih tipov.

5 Mreža SOM nam omogoči vizualizacijo visoko-dimenzijskih podatkov,

Slika 3: Razporeditev LDA prvih 10 tem prek najpomembnejših besed in dokumentov.
Vir: lastni prikaz.

dimenzij pri LSA: SOM LSA nazorno kaže prekrivanje dimenzij 2/3, 4/5 in 6/9 (primerjaj SOM projekciji rezultatov LSA in LDA na slikah 4 in 5).

Sklep

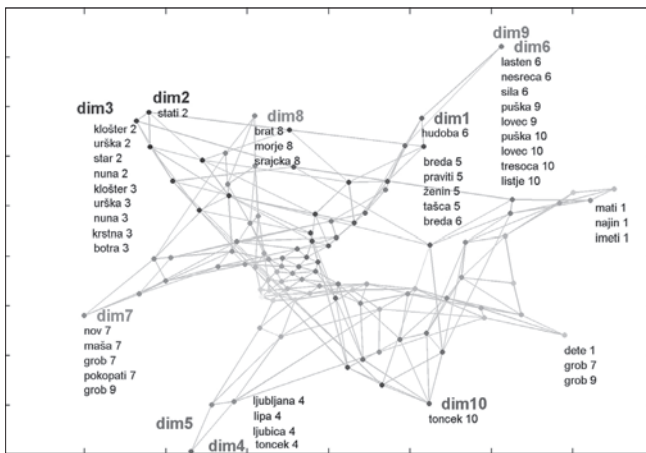
V članku smo predstavili statistično (LSA) in verjetnostno (LDA) metodo semantične analize naravnega jezika. Namen je bil predvsem praktičen: izbrati učinkovit pristop za semantično analizo folklorističnih vsebin, ki bi ga lahko v prihodnosti nadgradili za zahtevnejše raziskave. S predstavljenima metodama smo skušali izluščiti splošne značilnosti, prevladujoče teme, motive in pesemske tipe v korpusih družinskih in ljubezenskih pripovednih pesmi ter na ta način ugotoviti prednosti in pomanjkljivosti obeh metod.

Rezultati so razkrili očitno pomanjkljivost statističnih modelov naravnega jezika (v našem primeru LSA), tj. nezmožnost zaznavanja, generaliziranja in porazdelitve prek latentnih tem. S statističnim pristopom izgubimo pomemben del informacij, kar pri tako koherentnem korpusu, kakršen je testni, vodi v osiromašeno semantično analizo. Po drugi strani pa nam LDA z verjetnostno porazdelitvijo omogoča ekstrakcijo latentnih tem in posledično zadostno semantično strukturo za zajem nekaterih kvalitativnih vidikov naravnega jezika, npr. sinonimijo, polisemijo in kon-

tekst (glej npr. Griffiths idr. 2007). To, in pa zmožnost učenja oz. posploševanja na nove dokumente zunaj učne množice, je ena izmed bistvenih prednosti modela LDA pred statističnimi pristopi. V konkretnem primeru večje tipološke raznovrstnosti nismo zaznali, kar je bilo pričakovano glede na tematsko omejenost in medbesedilno prepletenost korpusa. Kot smo omenili v uvodu, nam strojne metode večinoma omogočajo splošen pregled in zato zahtevajo pogosto dopolnjevanje z ročno analizo. Prednost metod računalniške folkloristike je predvsem v avtomatski analizi večje količine podatkov, ekstrakciji splošnega pomena in smiselnih vzorcev. Za podrobnejšo analizo, npr. raziskavo specifičnih (oz. manj zastopanih) tem in motivov, bi bilo treba upoštevati vzorce relevantnih delov besedila, jih predhodno ročno označiti in na njih uporabiti kako naprednejšo različico LDA. Izziv za prihodnost.

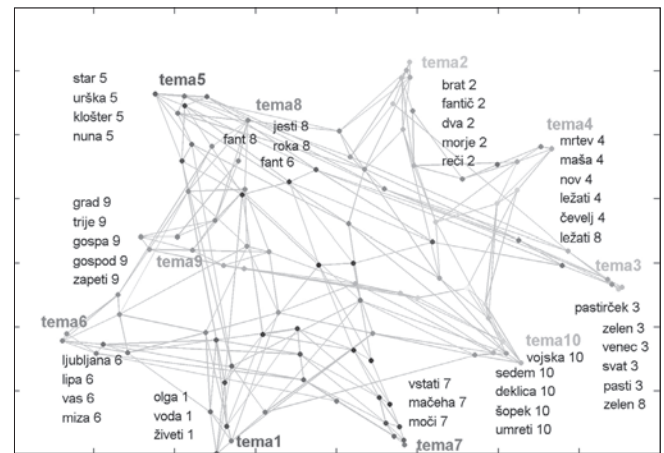
Literatura

- ABELLO, J. idr. Computational folkloristics. *Communications of the ACM* 55/7, 2012, 60–70.
- BLEI, David M.: Probabilistic topic models. *Communications of the ACM* 55/4, 2012, 77–84.
- BLEI, David M. idr.: Latent Dirichlet Allocation. *Journal of Machine Learning Research* 3/4,5, 2003, 993–1022.

Slika 4: SOM projekcija rezultatov LSA.

Vir: lastni prikaz.

Slika 5: SOM projekcija rezultatov LDA.

Vir: lastni prikaz.

GOLEŽ KAUCIČ, Marjetka idr. (ur.): *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 5: Pri-povedne pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.

GOLEŽ KAUCIČ, Marjetka: *Ljudsko in umetno: Dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003 (Zbirka Folkloristika).

GOLEŽ KAUCIČ, Marjetka idr. (ur.): *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 4: Pri-povedne pesmi*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

GRČAR, Miha idr.: Obeliks: Statistični oblikoskladenjski označevalnik in lematizator za slovenski jezik. V: Tomaž Erjavec in Jerneja Žganec Gros (ur.), *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan, 2012, 89–94.

GRIFFITHS, Thomas L. idr.: Topics in semantic representation. *Psychologi-cal Review* 114/2, 2007, 211–244.

KOHONEN, Timmo: *Self-Organizing Maps*. Series in Information Sciences 30, Berlin; New York: Springer, 1995, 362.

KUMER, Zmaga: *Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC, 1996.

LANDAUER, Thomas K. in Susan T. Dumais: A solution to Plato's problem: The latent semantic analysis theory of acquisition, induction, and representation of knowledge. *Psychological Review* 104, 1997, 211–240.

LANDAUER, Thomas K. idr. (ur.). *Handbook of latent semantic analysis*. Mahwah, N.J.: Erlbaum, 2006.

MARTIN, Dian I. in Michael W. Berry: Mathematical foundations behind latent semantic analysis. V: Thomas K. Landauer idr. (ur.): *Handbook of latent semantic analysis*. Mahwah, N.J. Erlbaum 2006, 35–55.

New Approaches: Uncovering Semantic Structures in Ethnological Materials

The paper explores computational approaches to semantic analysis of the natural language. The principal research problem of these methods is the construction of algorithms for the extraction, analysis, and interpretation as well as conceptualization of qualitative dimensions that will represent the basis for the construction of semantic relations. These methods are particularly effective in the analysis of extensive digital contents and, since they can extend the scope of research and give a better insight into more general characteristics of the materials, should be perceived as a complementary addition to manual analysis. The researcher is thus able to gain a wider view of the conceptual structure of the contents and discover semantic structures that often remain concealed because of the sheer extensiveness of the contents.

As an example of these methods, this text discusses an analysis of a corpus of Slovene folk songs. A comparison was made between two basic approaches of computational analysis: the statistical approach based on LSA (Latent Semantic Analysis) and the probabilistic approach on the basis of LDA (Latent Dirichlet Allocation). The principal objective of the study was to examine the suitability of both methods through an analysis of a body of songs that, in addition to their other linguistic peculiarities such as the dialect, for example, are highly intertextually colored, which presents an additional challenge for computational methods. The principal question of this analysis was to what extent these two methods can bring insight into the conceptual structure of the corpus and capture its general characteristics on the level of individual song types, and themes that are intertwined in them. Analysis results indicate an obvious disadvantage of the statistical method. While the two methods are comparable in the calculation of relative similarity between words there is a marked difference when it comes to the question of themes. As a statistical model, the LSA method takes into account only how many times a given word appears in a text but does not detect latent themes; this is apparent in a relatively small number of song types detected by the LSA although the entire corpus contains numerous song types. Research results indicate that the probabilistic method is more suitable for the analysis of a corpus with a strong intertextuality.

MED KODAMI SKRITA ZVOČNA DEDIŠČINA SLOVENCEV

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V prispevku so predstavljene in razložene značilnosti podatkov, ki so zapisani na labeli in okoli nje v središčnem prostoru starih gramofonskih plošč (78 obratov na minuto). Poleg osnovnih podatkov o posneti vsebini in izvajalcih so zapisani tudi različni podatki, pomembni za identifikacijo in dokumentacijo posnetka. So pa zaradi različnih kodiranih oblik raziskovalcem navidez manj povedni in slabše poznani. Toda prav ti podatki pogosto omogočajo lažje razumevanje posnete vsebine in obdobja, ko je posnetek nastal. Zato jih je pomembno razumeti in pri raziskovanju tudi upoštevati, saj drugače lahko pride celo do napačne interpretacije posnete zvočne vsebine.

Ključne besede: gramofonske plošče, številka matrice, kataloška številka, labela, zvočni posnetek

Abstract: The paper presents and explains characteristics of the data written on the label, and around the central area, of old 78 rpm phonograph records. In addition to some basic data on the recorded content and performers there is also data pertinent to the identification and documentation of the recording. However, due to their various coded forms they appear less informative and are therefore more unfamiliar to the researchers. Yet this particular data often facilitate the understanding of the recorded content as well as the period in which it was recorded. It is therefore essential for the researchers to understand it and also consider it in the course of their research, or the recorded sound content may be even incorrectly interpreted.

Key Words: phonograph records, matrix number, catalog number, label, sound recording

Uvod

Slovenci imamo razmeroma veliko svoje glasbene dediščine posnete na starih gramofonskih ploščah, znanih predvsem kot *šelak plošče* ali *plošče z 78 obrati na minuto* (78 o/min). Posnetki obsegajo različne zvrsti glasbe, od avtorskih skladb domačih in tujih skladateljev v izvedbi predvsem manjših instrumentalnih zasedb in nekaterih priznanih slovenskih vokalnih izvajalcev do ljudskih pesmi in viž ter glasbeno-govorjenih komičnih skečev. Postopek dokumentiranja, zaščite in uporabe teh komercialnih posnetkov pa je precej drugačen kot pri terenskih posnetkih na drugih zvočnih nosilcih. Gramofonske plošče so se namreč prodajale v številnih izvodih, zato lahko posamičen posnetek najdemo celo na več izvodih gramofonskih plošč. Po drugi strani pa posnetki enega izvajalca ali neke glasbene zvrsti navadno niso zbrani na enem mestu, tako kakor večina zbirk terenskih posnetkov. Zato jih je treba še izslediti, pripraviti njihov popis, ugotoviti okoliščine snemanja, določiti vse izvajalce ter druge vsebinske in spremne podatke ter nazadnje priti tudi do posnetkov. Vse to je praviloma zelo dolgotrajno in naporno delo, saj so lahko plošče na zelo različnih in oddaljenih mestih, veliko pa jih je tudi izgubljenih in uničenih.

Pogosto pa je še težje priti do podrobnejših podatkov o posnetkih, še posebej za znanstveno uporabo in njihov študij, saj je bil namen izdajanja plošč predvsem zadovoljiti glasbene in estetske potrebe pri poslušalcih ter zaslužiti pri prodaji. Plošče spremljajo le najosnovnejši podatki o vsebini in izvajalcih, ki so natisnjeni na labeli plošče, druge podatke pa je težje razbrati, saj so bili pomembni predvsem v procesu izdelave oz. tiskanja plošč in pri njihovem trženju. Zato podrobnejše dokumentiranje, priprava in uporaba zvočnega gradiva na komercialnih gramofonskih ploščah za raziskovalno delo obsegajo tudi interpretacijo in ugotavljanje verodostojnosti zapisanih podatkov, iskanje in zbiranje različnih podatkov in metapodatkov o posnetkih iz drugih virov ter dobro razumevanje zgodnjega obdobja zvočnih snemanj, po-

znavanje zgodovinskih okoliščin nastanka gramofonskih plošč in delovanja začetka glasbene industrije. Le s pomočjo tega znanja lahko tudi iz skromnih in navidez pomanjkljivih podatkov, natisnjenih na gramofonskih ploščah, razberemo pomembne informacije, ki pomagajo časovno in krajevno opredeliti posnetek ter osvetliti okoliščine njegovega nastanka in posnete vsebine.

Tehnološka izhodišča pri snemanju in tiskanju plošč

V prvem obdobju zvočnih snemanj, nekako do leta 1925, so se vsa snemanja izvajala izključno akustično, brez uporabe ojačenja zvoka z mikrofoni ali drugimi električnimi napravami. Poglavitna težava je bila, da je bila zvočna energija glasbenih virov precej majhna za dokaj grob in neroden mehanski postopek snemanja zvoka. Zvočno energijo vira (npr. pevca, glasbila) je bilo zato treba učinkovito usmeriti na membrano, ki je z nihanjem in s snemalno (rezalno) iglo izdolbla brazdo v razmeroma mehko, vosku podobno snov (t. i. rjavi vosek, ang. *brown wax*, ki je sestavina zmesi težkih kovin in voščenege gela). Zvočno energijo so usmerili z lijakom, ki je z obliko in velikostjo precej vplival na kakovost posnetka. Za snemanje so navadno uporabljali velike lijake stožčaste oblike, ki so učinkovito usmerjali zvok vira neposredno na membrano. Za dober posnetek pa je bil potreben tudi dokaj močan zvočni vir, zato so morali izvajalci nastopati glasno, zelo blizu lijaka in brez dinamičnih sprememb, da se je čim več zvočne energije preneslo na membrano. Zaradi razmeroma toge membrane se nekateri zvoki s kompleksnim zvočnim spektrom, kakršnega npr. proizvaja violina, niso dobro zapisali. Dobro so bila posneta predvsem trobila in nekatera pihala, zato je veliko zgodnjih instrumentalnih posnetkov v izvedbi pihalnih godb. Za razmeroma jasen posnetek glasbene zasedbe je bilo najprimernejše majhno število izvajalcev v skupini, da so se lahko razporedili blizu lijaka fonografa. Zato so bile godbe omejene na največ 15 glasbil, ki so jih zaradi dokaj močnih zvočnih virov lahko nekoliko bolj oddaljili od lijaka in razporedili po prostoru,

* Doc. dr. Drago Kunej, doktor znanosti s področja glasbene teorije, docent za področje etnomuzikologije, višji znanstveni sodelavec, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 5, drago.kunej@zrc-sazu.si.

medtem ko so bile vokalne zasedbe omejene največ na štiri izvajalce, ki so morali stati zelo blizu lijaka, in to v enaki oddaljenosti (prim. Sage 2005). V tem obdobju se je snemanje razvijalo in napredovalo predvsem z izkušnjami. Zvočno snemanje je bila umetnost, pri kateri so se skoraj vse odločitve in nastavitve določale s poslušanjem in preskušanjem. Podrobnosti o snemalni opremi in snemalnih postopkih so bile velike poslovne skrivnosti. Zato ni presenetljivo, da je na kakovost posnetka poleg tehnologije močno vplival človeški faktor – snemalec.

Pomemben napredek pri snemanju plošč je v 20. stoletju nastopil v času med obema vojnoma, in sicer z električnim postopkom snemanja. Leta 1925 je Henry C. Harrison iz podjetja Bell Laboratories predstavil električni postopek snemanja plošč, podjetje Western Electric pa je razvilo sistem in opremo za nov način snemanja. Ker so bile električno posnete plošče veliko kakovostnejše od akustičnih in ker je tak način snemanja omogočal tudi snemanje velikih zasedb (npr. simfoničnih orkestrrov), se je nov postopek hitro uveljavil. Licenco nad novim načinom snemanja sta v ZDA najprej prevzeli podjetji Victor in Columbia (leta 1925), kmalu pa se je razširilo tudi na vsa druga podjetja. Po letu 1927 v nobenem podjetju niso več snemali akustično. Električni postopek snemanja so podjetja na plošči praviloma označila, pogosto z majhnim krogom, v katerem je zapisana črka C, W ali E (prim. Lechleitner 2004).

Prvotno so bile v uporabi plošče velikosti 7 inč (7"; približno 18 cm); nanje je bilo pri 78 o/min mogoče zapisati do 2 minuti zvoka. Pozneje je tehnološki postopek dovoljeval tudi večje premere plošč, na katere so lahko zapisali nekoliko daljše posnetke. Tako so se po letu 1900 začele uveljavljati predvsem plošče velikosti 10 inč (10", približno 25 cm) in pozneje še 12 inč (12", približno 30 cm); občasno so uporabljali tudi druge velikosti, ki pa nikakor niso dosegle priljubljenosti 10-inčnih plošč.

Prav tako je bilo za začetno obdobje gramofonske industrije značilno, da je bil posnetek zapisan le na eno stran plošče. Šele leta 1904 je podjetje Odeon v Evropi prvič na tržišču predstavilo ploščo, posneto na obeh straneh (angl. *double-sided*, *double-faced disc*), v naslednjih letih pa so tej novosti sledili tudi drugi proizvajalci, npr. leta 1908 obe vodilni gramofonski podjetji v ZDA, Victor in Columbia. Kmalu so obojestransko posnete plošče na tržišču prevladale, razen pri nekaterih posebnih izdajah priznanih umetnikov, ki so bile vse do konca akustične dobe snemanja (do okoli 1925) dosegljive le na enostranskih ploščah (prim. Lechleitner 2004). Obojestransko posnete plošče velikosti 10" so tako postale nekakšen »standardni format«, na katerem je bila objavljena večina zvočnega gradiva (prim. Spottswood 1990).

V sredini plošče je prostor, kjer zaradi tehničnih razlogov ni mogoče zapisati zvočne vsebine; tu se namreč zaradi prevelike bližine središču plošče polmer kroga brazde preveč zmanjša, s tem pa hitrost vrezovanja brazde toliko upočasni, da povzroči znatno slabšo kakovost zvočnega zapisa. Zato se ta prostor (angl. *label area*) uporablja za zapis osnovnih podatkov o posnetku. Tu je nalepljena tudi papirnata labela¹ (angl. *label*), okoli nje pa je do prvih brazd z zvočnim zapisom v obliki kolobarja neposnet

¹ Angleški izraz *label* ima v povezavi z gramofonskimi ploščami širši pomen in hkrati označuje blagovno znamko gramofonskega podjetja, ki je tržilo določene zvočne posnetke, in tudi samo nalepko v sredini plošče. Zato je v članku uporabljena poslovenjena oblika izraza (labela), ki skuša ohraniti prvoten širši pomen.

prostor (angl. *run-off groove area*, *end-groove area*, *dead wax*), kjer so pogosto vtisnjeni ali vrezani dodatni podatki, praviloma v obliki alfanumeričnih kod. Najzgodnejše plošče so bile prvotno brez papirnatih nalepk in so imele vse podatke ročno napisane ali vrezane v ploščo.

Napisi v središču plošče, ki jih je proizvajalec pripravil že v času proizvodnje in so predvsem na labeli in okoli nje, na prvi pogled nudijo malo podatkov o posnetku. Vsebujejo predvsem osnovne podatke o vsebini, tj. naslov posnetka, imena izvajalcev in občasno tudi avtorja posnetega dela. Nekateri tam zapisani podatki pa so za identifikacijo oz. dokumentacijo plošče (številka matrice, blagovna znamka, kataloška številka) zaradi različnih kodiranih oblik navidez manj povedni in zato slabše poznani raziskovalcem, ki jih zanima predvsem posneta vsebina. Vendar nam prav ti podatki omogočijo lažje razumeti posnetek in čas, ko je nastal, zato jih je pomembno razumeti in pri raziskovanju tudi upoštevati.

Številka matrice

V času snemanja gramofonskih plošč z 78 o/min so vsako izvedbo lahko posneli le kot celoto oz. v obliki neprekinjene izvedbe od začetka do konca, saj ni bilo mogoče naknadno popravljanje ali urejanje (editiranje) posnete vsebine. Vsak posamičen posnetek je bil tako samostojen zvočni dogodek, posnet v celoti in vrezan v voščeno ploščo (matrico). Ob nastanku je dobil posebno oznako, unikatno kodo, pogosto sestavljeno iz alfanumeričnih znakov, ki ga je enoznačno zaznamovala. Kodo so vrezali ali vtisnili v vosek na posnet izvirnik (matrico) in jo s tem prenesli tudi na vse poznejše odtise; praviloma je vidna tudi na vsaki natisnjeni plošči.² Zato se imenuje številka matrice (angl. *matrix number*; lahko tudi *master number*) in je najpogosteje na kolobarju med labelo in brazdami z zvočnim zapisom. Ker je številka matrice dodeljena posnetku ob nastanku, je posebej pomembna za njegovo identifikacijo in je s tem povezana predvsem z nastankom in proizvodnjo (tiskanjem) plošč. Prvotno so jo gramofonska pod-

² Že Emil Berliner, izumitelj gramofona, je od vsega začetka želel spopolniti tehnologijo izdelave množičnih kopij. Leta 1893 je prijavil patent za izdelavo cinkovih plošč in iz njih bakrenih negativov; s teh je mogoče nato tiskati plošče iz trde gume in celuloida. Takšna kovinska plošča (pozitiv, izvirnik) je bila osnova za izdelavo negativov, iz katerih so lahko nato tiskali plošče za predvajanje. Tiskane plošče so bile iz razmeroma trde snovi in zato tudi trpežnejše. Eldridge Reeves Johnson, poznejši ustanovitelj Victor Talking Machine Company, je kmalu razvil nov postopek izdelave matric za tiskanje (negativov) iz posnetih izvirnikov, tako da ni bilo več potrebno s kislino fiksirati zapisa na original, saj je z grafitnim prahom naredil površino voščene plošče električno prevodno. Z elektroplastičnim procesom je bilo mogoče iz takšnega izvornika neposredno izdelati kovinski negativ za termoplastično tiskanje plošč. Tako tiskane plošče so imele v primerjavi z drugimi precej čistejši zvok in manj šuma. Čeprav so bili negativni, ki so jih uporabljali za tiskanje plošč, narejeni iz zelo trde snovi, so se kljub temu pri tiskanju precej obrabili in po 500–600 odtisih postali neuporabni. Zato je Johnson leta 1902 patentiral proces tiskanja plošč, ki je bil sestavljen iz petih stopenj: matrica (originalni pozitiv), master (negativ iz matrice), sekundarna matrica (»matič«, pozitiv), »stamper« (»sin«, negativ za tiskanje plošč), plošča (pozitiv). S tem postopkom je bilo mogoče iz vsake sekundarne matrice (matere) izdelati do 600 stamperjev (sinov), z vsakim od njih pa odtisniti do 600 plošč. Preprost izračun pokaže, da je mogoče na tak način natisniti iz ene sekundarne matrice kar 360.000 plošč, iz originalne matrice pa prek 200 milijonov plošč (prim. Kunej D. 2008).

Slika 1: Osrednji del plošče Favorite, kjer sta ob labeli vtisnjeni tudi številka matrice in kataloška številka.
Vir: Charles F. Debevec, zasebna zbirka.

Slika 2: Primer labela Columbia s slovenskim posnetkom iz serije »F«.
Vir: Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU (DZGP).

jetja uporabljala za notranji nadzor pri evidentiranju posnetega gradiva (npr. v registrih posnetkov, knjigovodskih dokumentih) in pri tiskanju plošč, lahko pa tudi v pomoč pri obračunu plačila snemalcem (prim. Kelly 2000: 14).

Pogosto je številka matrice sestavljena iz več delov in vsebuje tudi dodatne podatke o snemanju, npr. uporabljen način snemanja (akustični ali električni postopek), identifikacija snemalca, označuje morebitno kopijo izvirnika idr.

Posebna sestavina številke matrice je tudi oznaka posamične izvedbe posnetka (angl. *take* ali *cut*). Zaradi značilnosti snemalnega postopka je bilo namreč treba za morebitno izboljšanje izvedbe ali zaradi tehničnih napak izvajanje v celoti ponoviti in ga ponovno posneti. Snemalci so zato pogosto posneli več izvedb in se šele pozneje odločili, katera izvedba je najboljša in jo bodo uporabili za objavo na plošči. Posamične izvedbe so zaznamovali s številko izvedbe (angl. *take number*), ki postopoma narašča s številom posnetih izvedb, in je v obliki številke, črke ali kakega drugega znaka. Praviloma se oznaka izvedbe pojavi kot pripona osnovnemu delu številke matrice, čeprav na ploščah nista vedno natisnjeni skupaj. Značilno je, da posamične izvedbe niso vedno nastale ob istem snemanju (snemalnem dnevu) oz. je med nekaterimi lahko poteklo celo več let; pri tem je bilo pomembno le, da so isto zvočno vsebino izvajali isti izvajalci.

Različna gramofonska podjetja so uporabljala različne sisteme in zapise matričnih števil, zato jih je s posamičnih plošč pogosto težko razbrati ali razumeti v celoti. Le dobro poznavanje sistemov, s katerimi je določeno podjetje zapisovalo številke matric, pomaga razbrati zapisane podatke s plošč. Za zgled zapisa je v nadaljevanju predstavljen matrični sistem podjetja Favorite, ki je izdalo tudi precej gramofonskih plošč s slovenskim gradivom. Nemško podjetje Favorite je bilo ustanovljeno leta 1904 in je samostojno delovalo do leta 1913, ko je bilo vključeno v kor-

poracijo Lindström. Uporabljalo je sistem matričnih števil, ki ga je prevzelo od podjetja The Gramophone Company s sedežem v Londonu in ga nekoliko prilagodilo svojim potrebam. V njem je vsak snemalec dobil tri kode (črke), ki so ponazarjale tri velikosti plošč. Za vsako velikost plošč so matrice kronološko označevali z zaporedno (serijsko) številko, velikost plošč pa je v priponi označevala ustrezna črka. Tako so bile npr. snemalcu Wilhelmu Winkelu, ki je za to podjetje snemal tudi v Ljubljani, med letoma 1908 in 1913 dodeljene črke *s* / *t* / *w* za označevanje 7-, 10- in 12-inčnih plošč (prim. Strötbaum 2010: 141). Iz številke matrice npr. 3284-t (glej sliko 1) zato lahko razberemo, da gre za 10-inčno ploščo, ki jo je posnel snemalec W. Winkel enkrat med letoma 1908 in 1913, in je kronološko njegov 3284. posnetek iz tega časa na 10-inčnih ploščah.

Za posnetke tega podjetja, narejene v Ljubljani, je značilno, da jih je posnel en sam snemalec (W. Winkel) in so bili vsi objavljeni na 10-inčnih ploščah. Zato imajo vse kataloške številke s teh plošč pripono »t«.

Kataloška številka

Labela na plošči je v prvi vrsti vsebovala podatke o blagovnem imenu, s katerim je gramofonsko podjetje določene posnetke ponujalo na tržišču, in hkrati določala lastnika posnetkov (nosilca pravic posnetkov). Zato je labela z imenom, grafično podobo in logotipom blagovna znamka gramofonskega podjetja (angl. *label*), ki je tržilo določene zvočne posnetke. Pogosto je gramofonsko podjetje tržilo svoje zvočne posnetke z različnimi labelami, ki so bile namenjene različnim segmentom tržišča in diferenciaciji kupcev. Z njimi so lahko opozarjali tudi na različne vrste (npr. zvrsti, žanje) posnetkov in označili cenovni razred posnetkov, ki je vizualno simboliziral prestižnost posnete vsebine (tako so bili npr. prvi izidi priznanih izvajalcev v višjem

Slika 3: Labela Columbia s številko matrice 67095 in kataloško številko E1631.

Vir: Peter Zrinski, zasebna zbirka.

cenovnem razredu, ponatisi manj uveljavljenih izvajalcev pa v nižjem). Gramofonska podjetja so z labelami in s tem povezanimi pravicami do posnetkov tudi trgovale, zato so nekatere labela sčasoma večkrat spremenile lastništvo. Ime labela danes predstavlja identifikacijo izdajatelja oz. njegovo blagovno znamko, s katero je označil in tržil določeno skupino gramofonskih plošč. Pri dokumentiranju in katalogiziranju objavljenih gramofonskih plošč zato ime labela predstavlja izdajatelja gramofonske plošče (Miliano 1999).

Labela plošče je tesno povezana s kataloško številko plošče (angl. *catalog number*), ki se imenuje tudi številka izdaje (angl. *issue number*). To je alfanumerična identifikacijska koda plošče, ki jo je izdajatelj in lastnik posnetka dodelil vsaki objavljeni/izdani plošči, in sicer predvsem zaradi nadzora nad zalogo ter za pomoč pri prodaji. Pod to številko so posnetek nato tudi oglaševali v prodajnih katalogih in drugih reklamnih publikacijah. Praviloma so kataloške številke unikatne in enoznačno določajo ploščo (objavo), vendar je občasno prihajalo tudi do izjem. Že prvi objavljeni posnetki na začetkih glasbene industrije so imeli kataloške številke, ki so bile le preproste zaporedne številke in so zaznamovale zaporedje izdanih plošč in s tem kronološki potek objavljanja posnetkov (prim. Gronow 1982: 32). Tudi za poznejši čas lahko iz kataloških številk sklepamo na kronološki potek objav, vendar le v posamičnih serijah, ki so označevale različno klasifikacijo plošč z isto labelo, npr. velikost plošče (10" in 12" plošče), vrsto glasbe (klasična, popularna, etno itn.), izvir posnetka (domač ali tuj), cenovni razred itn. (prim. Sherman 2010). Zato lahko s študijem kataloških številk in serij ugotovimo, kako so gramofonska podjetja razvrščala posneto glasbo, z analizo prodaje pa lahko odkrijemo tudi, kakšno je bilo zanimanje za posamične vrste plošč oz. zvrsti glasbe pri poslušalcih. Prav tako nam poznavanje zakonitosti sistema kataloških številk posame-

Slika 4: Ponatis skladbe Šopek narodnih v izvedbi Kvarteta glasbene matice Ljubljana na labeli Columbia.

Vir: Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU (DZGP).

znih podjetij (labela) pomaga pri določitvi datumov izidov posamičnih plošč. Kataloška številka plošče se lahko spremeni, če se posnetek ponatisne pozneje ali v kaki drugi seriji.

Za etnomuzikološko in etnografsko zvočno gradivo je posebej zanimivo poznavanje tistih kataloških serij, ki so bile namenjene različnim »etničnim« posnetkom. Gramofonska podjetja so namreč že zgodaj ugotovila, da je treba za razširitev tržišča pripraviti plošče v različnih jezikih in zajeti različne glasbene kulture. Zavedala so se, da bo prodajo gramofonov in plošč porabnikom zagotovila njihova lokalna glasba, ki jim je domača in s katero se mnogi identificirajo (prim. Pennanen 2007). Kupce gramofonskih plošč in gramofonov v ZDA so pridobivali tudi s snemanjem glasbe priseljencev. V ZDA jih je bilo namreč veliko, predvsem iz Evrope, in glasbena industrija je v njih videla potencialne kupce plošč ter začela snemati t. i. etnično glasbo (angl. *ethnic music*) oz. glasbo za »tuje govoreče« (ang. *foreign-speaking*) kupce. Pri tem so mislili predvsem na nostalgijo izseljencev po domovini in upali, da bodo zaradi tega povečali prodajo plošč in gramofonov. Podjetja so se na različne načine lotila snemanja in prodaje glasbe, namenjene etničnim skupnostim v ZDA, praviloma pa so za spoznavnost etničnih posnetkov namenila posebne serije kataloških števil. Približno pred letom 1920 so takšne serije preprosto predstavljali veliki bloki kataloških števil, ki so bili rezervirani za »tujejezične« posnetke. Pozneje, ko se je število tovrstnih posnetkov zelo povečalo, so večja podjetja označevala posamične serije s predponami in priponami. Prodajalci in boljše informirani kupci so lahko tako s poznavanjem serij kataloških števil takoj ugotovili, kateri etnični skupini je namenjen posnetek z določeno kataloško številko. Kot primer objavljanja etničnega zvočnega gradiva bo v nadaljevanju opisana kataloška serija enega vodilnih podjetij na tem področju v ZDA, Columbia. Ta je, podobno kot za izseljence

drugih narodov, tudi za Slovence izdajala v slovenskem jeziku kataloge plošč s slovenskimi izvajalci in za tovrstne posnetke imela posebne kataloške oznake (prim. npr. Glavni katalog ... 1932). Predstavljen pa bo tudi sistem kataloških številk nemškega podjetja Favorite, ki je že pred prvo svetovno vojno v Ljubljani snemalo slovensko glasbo.

Columbia

Podjetje je od ustanovitve v osemdesetih letih 19. stoletja doživelo veliko sprememb v lastništvu, vendar je ves čas ohranilo kontinuirano dejavnost pri izdajanju zvočnih posnetkov. V prvih letih je izdajalo voščene valje, po letu 1902 pa tudi gramofonske plošče. Do leta 1908 so tržili le enostranske plošče in v različnih blokih kataloških številk so ponujali hkrati domačo (ameriško) in tujo etnično glasbo. Ko je podjetje začelo izdajati obojestransko posnete plošče, so oblikovali kataloške serije, ki so s predpono v obliki velike tiskane črke določale vrsto posnetka: »A« za domače (ameriške) posnetke in »E« za tuje (evropske) posnetke, bilo pa je tudi nekaj drugih etničnih serij, ki so bile namenjene predvsem za izvoz (npr. Južna Amerika, Japonska idr.). Za nas je zanimiva predvsem serija »E«, saj prve posnetke slovenske glasbe podjetja Columbia najdemo prav v tej seriji. Kronološko so si bloki števil v seriji sledili takole (prim. Spottswood 1999; Gronow 1982):

- E1–E4999 (od leta 1908 do leta 1920) za velikost plošč 10",
- E5000–E5283 (od leta 1908 do leta 1923) za velikost plošč 12",
- E6000–E6140 (od leta 1915? do leta 1923?) za velikost plošč 10",
- E7000–E7999 (od leta 1920 do leta 1923) za velikost plošč 10",
- E9000–E9112 (leto 1923) za velikost plošč 10".

Na podlagi številčnega kataloga podjetja Columbia za leto 1919, v katerem so navedene kataloške številke za posamične jezikovne skupine (etnijske), lahko ugotovimo, da je bilo takrat v prodaji 60 plošč (120 posnetkov), namenjenih slovenskim kupcem, pri čemer ima najnižjo kataloško številko v »slovenski« seriji posnetek E1328 (Numerical Catalogue... 1919).

Leta 1923 so zaradi tehnološke spremembe pri proizvodnji plošč v podjetju spremenili sistem kataloških številk, tako da je predpono »A« nadomestila pripona »D« (domače, angl. *domestic*), predpono »E« pripona »F« (tuje, angl. *foreign*), izvozu namenjeno gradivo pa je dobilo pripono »X«. V seriji »F« je vsaka etnična skupina dobila svoj blok števil, ki se je razlikoval tudi glede na velikost plošč. Slovencem je bil dodeljen blok števil med 25000 in 26000 za velikost plošč 10" in med 68000 in 69000 za velikost plošč 12". Po dozdaj znanih podatkih je bilo v teh serijah med letoma 1923 in 1952 objavljenih 197 plošč velikosti 10" (od 25000-F do 26196-F) in sedem plošč velikosti 12" (od 68000-F do 68006-F). Nekaj gradiva slovenskih izvajalcev, npr. zgodnje posnetke znamenitega »kralja polke« Franka Jankoviča (Frankie Yankovic), pa najdemo tudi v seriji 12000-F, ki je označevala »splošno instrumentalno glasbo«.

Favorite

Nemško podjetje Favorite je podobno kot sistem matričnih števil tudi sistem kataloških števil prevzelo od podjetja The Gramophone Company in si ga nekoliko prilagodilo. Določene

številke na posamičnih mestih v kataloški oznaki so označevale velikost plošče, posneto glasbeno zvrst in označbo geografskega območja, kjer so tržili ploščo.

Velikost plošče je označena s predpono (1 = 10", 2 = 12" etc.). Kakor omenjeno, so vse slovenske plošče podjetja Favorite velikosti 10" in imajo zato vedno predpono »1«. Številka na prvem mestu (za vezajem) večmestne številčne kode označuje geografsko območje. Zanimivo je, da so vsi slovenski posnetki uvrščeni na rusko geografsko območje, ki ga označuje številka »7«, in ne v območje »2«, ki je bilo dodeljeno Avstro-Ogrski. Naslednja številka v večmestni številčni kodi podaja zvrst posnetka. Za slovenske posnetke so značilne predvsem naslednje zvrsti: plesna glasba (številka 2), moško solistično petje (5), komične pesmi (7) in koncertni pevski glasovi – dueti, terceti, kvarteti ipd. (9). Zadnje tri številke predstavljajo zaporedno številko (serijsko številko) in kronološko tečejo od 1 do 999. Posnetki so pogosto razdeljeni še na manjše bloke števil, ki pripadajo manjšim geografskim območjem v večjem, ki je opredeljen na začetku. Tako ima npr. rusko geografsko območje (geografska koda 7) majhen blok števil od 801 do 999, ki označuje posnetke s Hrvaške, iz Srbije, Slovenije, Bosne, Romunije ali Ukrajine (prim. Strötbaum 2010: 142).

Zaradi zelo kompleksnega sistematiziranja posnete vsebine so bile zaporedne številke v nekaterih serijah hitro zasedene. V takšnih primerih so z dodatnimi predponami ali priponami označili, da gre za ponovno uporabo določenega bloka števil. Pri slovenskih posnetkih zato pogosto najdemo pripono »x«, ki pomeni, da je ta kataloška številka uporabljena že drugič.

Tako, npr., iz kataloške številke 1-77854x (glej sliko 1) razberemo naslednje: plošča velikosti 10" (predpona 1), ki je namenjena ruskemu geografskemu območju (7) in vsebuje posnetek s komično vsebino (koda 7). Posnetek je lahko s Hrvaške, iz Srbije, Slovenije, Bosne, Romunije ali Ukrajine, saj zaporedna številka 854 pripada bloku 801–999, ki označuje to območje; je 154. posnetek te vrste s tega območja, saj pripona »x« označuje ponovno uporabo zaporedne številke, ker je bil blok 801–999 očitno že enkrat uporabljen.

Namesto sklepa

Pri raziskovanju in dokumentiranju gramofonskih plošč lahko s pomočjo številke matrice in kataloške številke sledimo posamičnim izdajam posnetega gradiva in ugotavljamo, ali so se na različnih ponatisih in morda zaradi sprememb v tržni usmerjenosti tudi za drugačnimi kataloškiimi številkami označene plošče uporabljale iste matrice oz. izvorni posnetki. V procesu trgovanja z labelami plošč, spreminjanja lastništva posnetkov in različnih ponatisov gradiva so se lahko namreč na labeli končnega izdelka (plošči) povsem spremenili podatki o posnetem gradivu, pri čemer pa je številka matrice ostala skoraj brez izjem nespremenjena in določa posamičen zvočni posnetek.

Za zgled omenimo ploščo Columbia, ki ima številko matrice 67095 in kataloško številko E1631 (slika 3). Na labeli plošče je napisan naslov posnetka *Veseljaška polka*, ki jo izvaja *Slovenska kmečka godba*. Pripisano je tudi, da gre za slovensko (»Kranjsko«) gradivo in plesno glasbo. Predpona kataloške številke (E) pove, da je podjetje tržilo ploščo v seriji »splošne etnične glasbe« (angl. *general ethnic*), v kateri so pogosto objavljali posnetke, nastale v Evropi. Iz teh podatkov in razmeroma nizke kataloške številke (1631) bi lahko sklepali na razmeroma zgođen posne-

tek slovenske ljudske glasbe, posnete v Evropi, ki ga je podjetje Columbia tržilo v ZDA in je bil objavljen v času okrog prve svetovne vojne, saj so plošče iz bloka kataloških števil E1–E4999 izdajali med letoma 1908 in 1920. Zato je posnetek vsekakor narejen z akustičnim postopkom snemanja, vendar že zagotovo objavljen na obojestransko posneti plošči. Po izvajalcih sodeč gre morda za enega od posnetkov Slovenske kmečke godbe, ki je v letih med 1908 in 1911 v Ljubljani pogosto snemala za različna gramofonska podjetja, med drugim za Gramophone Co. in Favorite. Ker se je plošča tržila kot celota, lahko s kataloško številko, tudi če nimamo plošče, poiščemo posnetek z druge strani plošče, saj ima isto kataloško številko. Na tej strani je posnetek *Natočimo v čaše svoje* (številka matrice 38966-1, kataloška številka E1631) pevke *Milke Schneidove*. Na podlagi drugih virov lahko ugotovimo, da je ta posnetek nastal 25. julija 1913 v New Yorku (Spottswood 1990: 2958); torej je plošča zagotovo izšla po tem datumu. V tem primeru tudi ne gre za posnetek iz Evrope.

Zanimivo ugotovitev razkrije številka matrice. Podjetje Columbia je sicer imelo v akustičnem obdobju snemanja dokaj nepregleden in zaradi pomanjkanja ohranjene dokumentacije ne dovolj pojasnjen sistem matičnih števil. Uporabljali so jih v obliki velikih blokov števil in v različnih časovnih obdobjih, zato same matične oznake ne omogočajo prepričljivih ugotovitev. Vendar pa lahko s primerjavo številke matrice ugotovimo, da pripada ta številka matrice (67095) že posnetku godbe iz Avstrije; na podlagi podatkov zbirateljev gramofonskih plošč in drugih virov vidimo, da je naslov posnetka *Frohsinn polka*, da ga je izvajala *Wiener Kapelle* in da je že bil objavljen na plošči Columbia s kataloško številko E1444 (Lechleitner 2012). Torej očitno ne gre za posnetek slovenskih godcev in glasbe, temveč samo za ponatis in trženje tujega posnetka slovenskim kupcem, pri čemer so prevedli in priredili naslov skladbe in ime izvajalcev, da bi se čim bolj približali ciljnim kupcem. Ker so posnetek izdali na plošči E1631 skupaj s slovenskim posnetkom (*Natočimo v čaše svoje*), so tako upravičili trženje plošče Slovencem in s tem še bolj zakrili tuj izvir.

Na ploščah sta le izjemoma zapisana tudi datum in kraj nastanka posnetka oz. tiskanja plošče, zato nam številka matrice lahko pogosto pomaga oceniti nastanek posnetka oz. določiti čas in kraj snemanja, saj je bila dodeljena posnetku ob njegovem nastanku. Kataloška številka v povezavi z labelo in njeno grafično podobo pa nam pomaga pri ugotavljanju časa objave plošče.

Labela na sliki 4 predstavlja posnetek *Šopek narodnih*, ki je bil, podobno kot prejšnji primer, objavljen na plošči Columbia v seriji »E«. Razmeroma visoka kataloška številka (E6066) nakazuje na dokaj pozno nastali posnetek in njegovo objavo, podobno kot tudi številka 79876 na labeli, ki jo lahko napačno interpretiramo kot številko matrice. Šele pozorno preučevanje vtisnjenih oznak okoli labele pripelje do pomembnega spoznanja, da gre za izvorni posnetek s številko matrice 3267-t in prvotno kataloško številko 1-79876. Takšne oznake so značilne za podjetje Favorite (primerjaj sliko 1). Torej gre za izvorni posnetek podjetja Favorite, ki ga je snemalec W. Winkel naredil spomladi leta 1910 v Ljubljani in ga je podjetje pod kataloško številko 1-79876 (10-inčna plošča, zahodno rusko tržišče, izvajanje manjše vokalne zasedbe) kmalu ponujalo na slovenskem tržišču (Kunej D. 2012). Iz drugih virov lahko ugotovimo, da sta se podjetji Columbia in Lindstroem, kateremu je takrat pripadalo podjetje Favorite, okoli leta 1915 dogovorili za sodelovanje pri trženju posnetkov v ZDA.

Tako so številne posnetke z labele Favorite ponatisnili na labeli Columbia, pri tem ohranili izvorne številke matric in kataloške številke, zapisane na matricah, dodali pa svojo kataloško oznako (serija E6000), kjer so plošče tržili (več o tem Kunej D. 2012). Datum nastanka posnetka je tako jasno določen (pomlad 1910), datum ponatasa pa lahko ocenimo med 1915 in 1919, ko se ta kataloška številka že pojavi v katalogu Columbie (Numerical Catalogue ... 1919).

Zvočni posnetki slovenske (ljudske) glasbe na starih gramofonskih ploščah do nedavnega v slovenski folkloristiki in etnomuzikologiji niso bili upoštevani kot pomemben znanstveni vir, s pomočjo katerega bi raziskovali podobo slovenske ljudske glasbe v preteklosti. Eden od vzrokov je verjetno tehnične narave, saj sta zastarelost zvočnega nosilca in prevlada sodobnih zvočnih formatov povzročila, da je zvočna vsebina s starih plošč ne samo težko dostopna, temveč zanjo pogosto niti ne vemo več. Deloma tiči vzrok tudi v tem, da sodijo te gramofonske plošče, čeprav gre za stare zvočne nosilce, ki ohranjajo glasbeno dediščino 1. polovice 20. stoletja, v množično in popularno kulturo in se tako zdijo navidežno nezdružljive z raziskovanjem ljudske kulture (prim. Kunej R. 2013). Morda pa je razlog tudi ta, da so nekateri pomembni podatki o posnetkih zapisani v obliki kod in posebnih oznak in so zato brez dobrega poznavanja zakonitosti glasbene industrije preteklega obdobja očem raziskovalcev skriti.

Viri in literatura

- Glavni katalog Columbia 1932: *Engleski import: Samo električne snimke*. Zagreb: Columbia Graphophone Jugoslavensko d.d., 1932.
- GRONOW, Pekka: Ethnic recordings: an introduction. V: Richard Spottswood idr. (ur.), *Ethnic Recordings in America: A Neglected Heritage*. Washington D. C.: Library of Congress, 1982, 1–49.
- KELLY, Alan: The Gramophone Company Recording Books (Matrix Lists). V: *Structure of the Gramophone Company and its output, HMV and Zonophone, 1898 to 1954*. Sheffield: zasebna objava, 2000 (CD-ROM).
- KUNEJ, Drago: *Fonograf je dospel!: Prvi zvočni zapisi slovenske ljudske glasbe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.
- KUNEJ, Drago: Slovenian recordings made by the Favorite company in Ljubljana in 1910. V: Pekka Gronow in Christian Hofer (ur.), *The Lindström project: Vol. 4: Contributions to the history of the record industry = Beiträge zur Geschichte der Schallplattenindustrie*. Dunaj: Gesellschaft für historische Tonträger, 2012, 44–50.
- KUNEJ, Rebeka: Looking at Folk Dance: The Overlooked Resources of Old Gramophone Records. V: Drago Kunej in Urša Šivic (ur.), *Trapped in Folklore?: Studies in Music and Dance Tradition and Their Contemporary Transformations*. Zürich; Berlin: LIT, 2013 (Musikethnologie 7/7), 161–179.
- LECHLEITNER, Franz: Schellacks sind nicht nur zum Hören da. Leitfaden für Interessierte. V: Christiane Hofer (ur.), *Rundschrift – Circolare*. Dunaj: Gesellschaft für historische Tonträger, 2004.
- LECHLEITNER, Franz: osebna korespondenca, 20. 9. 2012.
- MILIANO, Mery (ur.): *The IASA Cataloguing Rules (IASA 1999)*. International Association of Sound and Audiovisual Archives; <http://www.iasa-web.org/iasa-cataloguing-rules>, 14. 5. 2013.
- Numerical Catalogue of Columbia Double Disc Records: 'E' Series*. New York City: Columbia Gramophone Company, 1919.
- PENNANEN, Risto: Immortalised on Wax: Professional Folk Musicians and Their Gramophone Recordings Made in Sarajevo, 1907 and 1908. V: Božidar Jezernik idr. (ur.), *Europe and Its Other – Notes on the Balkans*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007, 107–148.
- SAGE, Glenn: *Early Recorded Sounds and Wax Cylinders*. Tinfoil.com: *Dedicated to the preservation of early recorded sounds*; <http://www.tinfoil.com/earlywax.htm>, 21. 7. 2005.

SHERMAN, Michael W.: *Collector's Guide to Victor Records*. Tustin, CA: Monarch Record Enterprises, 2010.

SPOTTSWOOD, Richard K.: *Ethnic music on records: A discography of ethnic recordings produced in the United States, 1893 to 1942*. Chicago: University of Illinois Press, 1990.

STRÖTBAUM, Hugo: Favorite: the story of an independent German record company (1904-1914). V: Pekka Gronow in Christiane Hofer (ur.), *The Lindström Project: Contributions to the history of the record industry = Beiträge zur Geschichte der Schallplattenindustrie: Vol. 2*. Dunaj: Gesellschaft für Historische Tonträger, 2010, 121–145.

Sound Heritage of Slovenes Hidden among the Codes

The process of documentation, protection, and use of commercial recordings on old phonograph records (with 78 revolutions per minute - 78rpm) is quite different from that of field recordings on other sound carriers. Inscription in the center of the record, which had been prepared by the manufacturer at the time of production and are plainly visible mainly on the record's label and around it, seemingly offer insufficient information about the recording. They generally contain only the basic information about the content, namely the title of the recording, names of the performers, and occasionally also the author of the recorded content. Because of their various coded forms, some of the information for identification and documentation of the record, such as its matrix number, brand, or catalog number, are more unfamiliar and therefore less informative for the researchers who are primarily interested in the content. Yet it is this very data that enable researchers to better understand the recording and the period in which it originated. It is therefore important to understand it and consider it in their research.

In the course of research and documentation of the phonograph record it is possible to follow individual releases of recorded material through its matrix and catalog numbers. It is therefore possible to establish whether the same matrixes, that is to say the original recordings, were used for different releases of the same record, and perhaps even for those that, perhaps due to changed marketing circumstances, had different catalog numbers. In the process of trading with record labels, changed ownership of recordings, and different releases of the material the label of the final product (phonograph record) might bear entirely different information on the recorded material, even though the matrix number remained almost without exception unchanged, and identifies the audio material. It is for this reason that detailed documentation, preparation, and the use of audio material on phonograph records for research purposes also include interpretation; determination of authenticity of the recorded material; search for and collection of various data and metadata on recordings from other sources; an understanding of the early period of sound recordings; and the knowledge of the historical circumstances of the origin of phonograph records and of the beginnings of the music industry. Phonograph companies used various systems of matrix and catalog numbers, which is why it is often difficult to read them on some records, or entirely understand them. Only a thorough knowledge of systems, i.e. alphanumeric codes with which companies furnished their records, will help us read the data from these records. The paper uses as examples of different ways of recording, and their interpretations, the matrix and catalog systems of the companies Columbia and Favorite; both companies have released a number of phonograph records with the material from Slovenia.

NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA IN NJENO DOKUMENTIRANJE

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: Članek predstavlja pogled na dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine na primeru priprave prijavnne dokumentacije za vpis v Register žive kulturne dediščine. Osredinja se na pomembnost dokumentiranja te vrste kulturne dediščine. Pri tem avtorica poudarja njeno celovito spoznavanje, ki omogoča ohranjanje skupne identitete in zagotavlja občutek pripadnosti.

Ključne besede: nesnovna kulturna dediščina, Register žive kulturne dediščine, Koordinator varstva žive kulturne dediščine, dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine

Abstract: Taking as an example the preparation of application documents for the registration in the Register of Intangible Cultural Heritage, this essay examines the process of documenting the intangible cultural heritage. It focuses on the relevance of documenting this type of cultural heritage, with the author stressing the importance of becoming familiar with all of its aspects; this enables the preservation of common identity and a feeling of belonging.

Key Words: intangible cultural heritage, Register of Intangible Cultural Heritage, Coordinator for the Protection of Intangible Cultural Heritage, documentation of intangible cultural heritage

Nesnovna kulturna dediščina Slovenije, v zakonu¹ imenovana živa kulturna dediščina, je danes predmet dokumentiranja in preučevanja več ustanov in posameznikov, ki se ukvarjajo s to vrsto dediščine. Mnoge prireditve, ki z različnih vidikov ponazarjajo nesnovno kulturno dediščino, ter številni strokovni članki in publikacije² o njej kažejo na njeno današnje stanje v Sloveniji. Lahko rečemo, da zanimanje zanjo narašča, prav tako pa tudi zavedanje posamičnih nosilcev, da so njihovo znanje ali veščine lahko predmet zanimanja raziskovalca. Ta si skladno s temo, ki ga zanima, primerno metodologijo in tehnikami raziskovanja prizadeva ustrezno dokumentirati njene prvine in jih predstaviti zainteresirani javnosti ter tako poskrbeti, da se spomin na dediščino z dokumentiranjem njenih časovnih in prostorskih določil ohrani tudi za naslednje generacije. Ob tem pa je bistveno, kakor opozarja Barbara Kirshenblatt-Gimblett (2004: 53), da se na primeren način ohranja sistem nesnovne kulturne dediščine kot celote, ki živi, ne pa da se raziskovalci usmerjajo samo v zbiranje njenih nesnovnih, nematerialnih prvin.

V slovenskem prostoru deluje služba koordinatorstva varstva žive kulturne dediščine, ki jo urejajo zakonske podlage iz leta 2008. Takrat je bila z Zakonom o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (2008) Unescova *Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine* (v nadaljevanju Konvencija) priznana in sprejeta in v slovensko zakonodajo implementirana z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1 2008 in nadaljnje spremembe). Prav Unescova Konvencija je temelj za razumevanje in vrednotenje nesnovne kulturne dediščine, ki je tedanje odgovorne usmeril k iskanju zakonskih podlag njenega varovanja v Republiki Sloveniji. Ob tem ima pomembno vlogo Koordinator varstva žive kulturne dediščine (v nadaljevanju Koordinator), ki prepozna, raziskuje in doku-

mentira nesnovno kulturno dediščino. Svoje naloge in dolžnosti v okviru javne službe opravlja od leta 2009. Prvi dve leti je naloge Koordinatorja opravljal Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, z letom 2011 pa je Koordinator postal Slovenski etnografski muzej. Ena izmed pomembnejših nalog Koordinatorja je priprava predlogov za vpis strokovno potrjenih elementov nesnovne kulturne dediščine na državni seznam registriranih enot, imenovan Register žive kulturne dediščine (v nadaljevanju Register; spletni vir 1). Prva enota, Škofjeloški pasijon, je bila na seznam vpisana konec leta 2008, od leta 2012 pa se Register redno dopolnjuje z novimi vpisi.³

Konvencija govori o nesnovni kulturni dediščini kot o praksah, predstavitev, izrazih, znanjih, veščinah in z njimi povezanih materialnih elementih človekove kulture, kot so orodja, predmeti, izdelki, tudi kulturni prostori, ki jih ljudje sprejemajo kot del svoje kulturne dediščine, ki se prenaša iz roda v rod, iz prostora v prostor, iz preteklosti v sedanjost. Ob tem nastajajo nove pojavne oblike in elementi, pa tudi skrb za ohranjanje občutka identitete in povezanosti njenih nosilcev. Prav ta opredelitev nesnovne kulturne dediščine kot tistega dela naše kulture, ki se v času krepi in ohranja skupno pripadnost, nakazuje, da jo je treba spoznavati in dokumentirati.

S spoznavanjem in dokumentiranjem nesnovne kulturne dediščine se sreča praktično vsak etnolog, ki raziskuje predmetno dediščino in z njo neločljivo povezane nematerialne prvine. Pri spoznavanju in dokumentiranju vseh pojavnih oblik neopredmetene dediščine, ki se nenehno spreminjajo in poustvarjajo, moramo biti pozorni, da s svojimi dejanji ne povzročamo njihove »zamrznitve« ter da dopustimo, da v ospredju ostaja njihova »živost«. Človeška kultura namreč ni statična, temveč je podvržena vplivom različnih dejavnikov, ki jo stalno spreminjajo in na novo definirajo. Richard Kurin pravi, da se kultura, ki živi, ohranja in prenaša s kontinuirano družbeno prakso. Njeni nosilci so pri tem bistvenega pomena, saj imajo prav oni številna znanja in veščine, ki so nesnovna kulturna dediščina, z njo živijo vsak dan in jo

1 Zakon o varstvu kulturne dediščine iz leta 2008 govori o živi kulturni dediščini, medtem ko si stroka prizadeva, da se to terminološko preimenuvanje zaradi neustreznosti spremeni v termin nesnovna kulturna dediščina.

2 Ena zadnjih publikacij o nesnovni kulturni dediščini je *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini* (Jerin idr. 2012), ki je izšel kot tretja publikacija v knjižni zbirki *Priročniki SEM*.

3 Konec meseca maja 2014 je bilo v Register vpisanih 34 enot nesnovne kulturne dediščine.

Priprava prleške gibanice.
Foto: Anja Jerin, Kog, 29. 10. 2013.

Izdelovanje trničev in pisav.
Foto: Anja Jerin, Velika Planina, 11. 8. 2013.

na različne načine prenašajo na zainteresirane posameznike ali skupine. Nosilci imajo glavno vlogo pri določanju, kaj je njihova nesnovna kulturna dediščina, kako je dokumentirana, na kakšen način se ohranja, spoznava, predstavlja, prenaša in zakonsko varuje. Nesnovna kulturna dediščina je po definiciji živa, vitalna in vpeta v stalno spreminjajoče se družbene odnose (Kurin 2004: 7–8).

Ob tem se raziskovalci srečujemo z dokumentiranjem elementov materialne, družbene in duhovne kulture ljudi. Nesnovna, nematerialna kulturna dediščina povezuje vse tri ravni, saj so po Konvenciji to ustno izročilo in izrazi, vključno z jezikom kot nosilcem nesnovne kulturne dediščine, uprizoritvene umetnosti, družbene prakse, rituali in praznovanja, znanje in prakse o naravi in svetu ter tradicionalne obrtne veščine.⁴ Vsi naštetni elementi so lahko predmet raziskovanja v etnologiji in sorodnih vedah. Če strokovnjaki presodijo, da so primerni za vpis v Register, so na podlagi pobude, ki jo Koordinatorju poda strokovnjak, ustanova ali posameznik, ki se z raziskovanjem te dediščine ukvarja zgolj ljubiteljsko, vključeni v postopek vpisa v Register. To najprej predvideva pridobitev raznovrstne dokumentacije na podlagi temeljite raziskave in pripravo prijavnega obrazca z obveznimi prilogami, ki jih predlagatelj skupaj s prijavo posreduje Koordinatorju.⁵ Prijavni obrazec je dostopen na spletni strani Koordinatorja (spletni vir 2). Obsega podatke o imenu, lokaciji, dataciji in nosilcu enote, opis dediščine in utemeljitev za vpis v register. Prav tako so vanj vključeni podatki o prilogah, pri čemer morajo biti za fotografije, video in avdio priloge navedeni podatki o kraju in datumu nastanka in njihovem avtorju. Dokumentacijo enote nesnovne kulturne dediščine, ki je že vpisana v Register, sestavlja celovita predstavitev dediščine in vseh njenih nosilcev. Predstavljena je z besedilom, ki obsega splošni opis kakor tudi posebnosti posamičnih nosilcev. Del predstavitve je tudi

obvezno fotografsko gradivo,⁶ ki najprepričljiveje govori o stanju nesnovne kulturne dediščine v današnjem času. Pri tem je v ospredju dokumentarnost fotografskega medija kot tistega načina dokumentiranja nesnovne kulturne dediščine, ki nam odkriva pogled na konkreten prostor in čas. Večinoma je fotografija zelo uporaben način zapisovanja podatkov, so pa tudi nekateri pojavi nesnovne kulturne dediščine, ki jih je težje predstaviti skoz fotografski objektiv. Ker pa so obvezni del prijave dokumentacije prav fotografije, je potrebno enote opremiti s kar najbolj opisnimi posnetki. Temeljni napotki za oblikovanje fotografij⁷ narekujejo, da je priložena fotografija po možnosti v ležečem formatu, njena ločljivost pa naj bo vsaj 600 dpi za velikost 9 x 12 cm. Vsebinsko naj »govori« o tisti prvini nesnovne kulturne dediščine, ki je predmet vpisa v Register. V primeru dokumentiranja znanj in veščin, povezanih z določenim izdelkom, to narekuje fotografiranje samega postopka oz. njegovih faz kakor tudi končnega izdelka oz. produkta. Podobne vsebinske usmeritve je treba upoštevati tudi pri fotografiranju različnih dogodkov, šeg in navad.

Skrb za hrambo fotografskega gradiva se začne pri njegovem avtorju, ki s svojim sistemom hrambe določa njegovo nadaljnjo rabo. Temeljni standardi hrambe avtorju nalagajo zapis natančnih podatkov o fotografiji (podatki o kraju in času fotografiranja, ime, opis, avtor oz. vir). Pomemben je tudi način hrambe izvirnih, danes večinoma digitalnih zapisov oz. fotografij; bistveno je namreč, da imamo to gradivo zaradi možnosti izgube shranjeno na več mestih. Fotografije so del dokumentacije posamične enote nesnovne kulturne dediščine, ki je shranjena v arhivu Koordinatorja; njegova naloga je skrb za ustrezno hrambo in učinkovit dokumentacijski sistem. Ta mora omogočati, da je gradivo varno shranjeno in dostopno v vsakem trenutku.

Izredno povedno dopolnilo dokumentacije posamičnih enot, ki so predmet vpisa v Register, so tudi video in zvočni zapisi,⁸ ki

4 V Sloveniji zvrsti nesnovne kulturne dediščine določa Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (7. člen); deli jo na šest zvrsti: 1. ustno izročilo in ljudsko slovstvo, 2. uprizoritve in predstavitve, 3. šege in navade, 4. znanja o naravi in okolju, 5. gospodarska znanja in veščine in 6. razno.

5 Več o postopku vpisa v Register v: Pukl 2012: 27–33.

6 Trenutno je v Register, ki še ni informacijsko podprt, vključena le fotografska predstavitev posamičnih enot nesnovne kulturne dediščine.

7 Več o fotografskem dokumentiranju nesnovne kulturne dediščine in izboru prilog za Register v: Jerin 2012: 41–45.

8 Več o avdiovizualnem dokumentiranju nesnovne kulturne dediščine v: Valentinčič Furlan 2012: 35–40.

so v primerjavi s fotografijo primernejši za dokumentiranje določenih zvrsti dediščine, npr. obrtnih in gospodarskih znanj ter šeg. Za video zapise skrbi Kustodiat za etnografski film v Slovenskem etnografskem muzeju, ki hrani tako izvirno gradivo iz produkcije SEM kakor tudi značilne video prikaze, ki jih kot priloge k prijavam nesnovne kulturne dediščine prejme Koordinator. Vpisna dokumentacija in priložene fotografije enot nesnovne kulturne dediščine, ki so že del Registra, so dostopne na spletni strani Koordinatorja in Ministrstva za kulturo.

Celovito dokumentiranje stanja nesnovne dediščine v času in prostoru je najtesneje povezano z zavestjo, da nesnovna kulturna dediščina kot ena od zvrsti kulturne dediščine omogoča ohranjanje skupne identitete in občutka pripadnosti. Izjemno velik interes za nesovno kulturno dediščino spodbuja pridobivanje raznovrstne dokumentacije in dopolnjevanje znanja o sedanjem stanju v Sloveniji, dokumentiranje pa je predvsem pomemben korak k njenemu globljemu spoznavanju, preučevanju in vrednotenju.

Viri in literatura

JERIN, Anja: Fotografsko dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine in izbor prilog za Register. V: Anja Jerin idr. (ur.), *Priročnik o nesovni kulturni dediščini*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2012, 41–45.

KIRSCHENBLATT-GIMBLETT, Barbara: Intangible Heritage as Metacultural Production. *Museum International* 56/221, 222, 2004, 52–65 (dostopno na: http://www.nyu.edu/classes/bkg/web/heritage_MI.pdf, 20. 4. 2013).

KURIN, Richard: Museums and Intangible Heritage: Culture Dead or Alive? *Icom News* 4, 2004, 7–9.

PUKL, Adela: Nosilci in Register žive kulturne dediščine. V: Anja Jerin idr. (ur.), *Priročnik o nesovni kulturni dediščini*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2012, 27–33.

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja: Avdiovizualno dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine in karakteristični video prikazi za Register. V: Anja Jerin idr. (ur.), *Priročnik o nesovni kulturni dediščini*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2012, 35–40.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine. Ur. l. RS-MP, št. 1/2008; <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlmpid=20082,16.5.2013>.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008; <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485,16.5.2013>.

Spletna vira

Spletni vir 1:

http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_zive_kulturne_dediscine/seznam_registriranih_enot_zive_kulturne_dediscine/, 31. 5. 2013.

Spletni vir 2: <http://www.nesovnadediscina.si>, 31. 5. 2013.

Intangible Cultural Heritage and Its Documentation

The Register of Intangible Cultural Heritage is a national expert catalog of intangible cultural heritage. It currently contains thirty-four units that have been identified as suitable for the Register by the Work Team of the Coordinator for the Protection of Intangible Cultural Heritage. While the Register is managed by the Slovene Ministry of Culture the proposals are prepared by the Coordinator. Proposals are prepared on the basis of thorough documentation of each unit of the intangible cultural heritage. Application documents submitted to the Coordinator include a meticulously completed application form with all pertinent enclosures. This article briefly outlines the registration process that takes place in the territory of Slovenia. The process begins with the preparation of the necessary documentation on all aspects of a given unit of intangible cultural heritage. The text emphasizes the necessity of documenting the intangible cultural heritage as well as the value of documents that originate in the course of this process.

DOKUMENTACIJA V KONSERVATORSTVU IN POMEN REGISTRA NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: Dokumentiranje nepremične kulturne dediščine je temeljna naloga konservatorstva. Dokumentacija, ki pri tem nastaja, je izhodišče za vse druge naloge oziroma postopke varovanja kulturne dediščine. Temeljito in strokovno dokumentirana stavbna dediščina je pogoj za uspešno varovanje in kakovostne prezentacijo nepremične kulturne dediščine. Medtem ko je namen dokumentiranja materialne dediščine v stoletju spomeniškovarstvene dejavnosti na Slovenskem ostal v svojem bistvu nespremenjen, pa je prišlo do velikih sprememb v postopkih dokumentiranja in možnostih, ki jih ponuja zbrano dokumentarno gradivo. Največje spremembe so se zgodile v zadnjih desetletjih, ko so se tudi v konservatorstvu za obdelavo podatkov začeli intenzivno uporabljati računalniki. Dokumentacija postaja vse bolj digitalna in s tem širše uporabna, tudi v konservatorstvu.

Ključne besede: konservatorstvo, register nepremične kulturne dediščine, digitalna dokumentacija, fototeka, zbirka elaboratov

Abstract: Documentation of cultural heritage is the most fundamental task of conservation. Documentation that arises from this process is the starting point for all other tasks and procedures involved in the safeguarding of cultural heritage. Thoroughly and expertly documented architectural heritage is indispensable in the process of successful protection and quality presentation of immovable cultural heritage. While the principal objective of documenting material heritage has remained essentially unchanged in the century of conservation activities in Slovenia there have been significant changes in documentation procedures as well as possibilities offered by the collected documentation. The most important changes have occurred within the last decades when computer data processing started to be used extensively also in conservation. Documentation is increasingly digital, and as such available for wider use also in conservation.

Key Words: conservation, register of intangible cultural heritage, digital documentation, photo archives, collections of expert reports

Dokumentiranje nepremične kulturne dediščine spada med temeljne naloge Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju: ZVKDS). V tem prispevku dokumentiranje v splošnem razumemo kot zbiranje, urejanje in hranjenje podatkov o dediščini, njenem vrednotenju, stanju, lokaciji in drugih dejstvih, pomembnih za izvajanje varstva (3. člen Zakona o varstvu kulturne dediščine (v nadaljevanju: ZVKD-1 2008, 2008a, 2011, 2011a), natančneje pa kot urejanje terenskih zapiskov, razvrščanje podatkov po topografskem načelu (kraj in hišna številka), zbiranje vseh podatkov o evidentiranem objektu v enotni podatkovni bazi, urejanje risb in fotografij, grafično zarisovanje lokacij in območij dediščine na temeljnih topografskih kartah in digitalnih katastrskih načrtih ter računalniško obdelavo podatkov.

V območnih enotah ZVKDS nastaja obsežna dokumentacija, ki ima vse značilnosti raziskovalnega ali vsaj poglobljenega strokovnega dela (Hazler 1999: 117). Je osnova pri obnovi nepremične kulturne dediščine, v postopkih razglašanja kulturnih spomenikov in vpisovanja v register nepremične dediščine (v nadaljevanju: register). Za te namene morajo namreč raziskave obsegati pregled arhivskega gradiva, analizo razpoložljive opisne, fotografske in tehnične dokumentacije ter sistematične sondažne raziskave na objektu (nav. delo: 230). Kako pomembna je dobra dokumentacija, se pokaže še posebej takrat, ko iz različnih razlogov na terenu pride do poškodb ali celo fizičnega uničenja spomenika oziroma registrirane nepremične dediščine. Dokumentacija je takrat osnovno vodilo pri obnovi ali rekonstrukciji objekta. V primeru, da obnova ali rekonstrukcija objekta ne prideta v poštev, čeprav gre za fizično izgubo pomembnega spomenika ali registrirane dediščine, pa lahko na podlagi dobro izdelane dokumentacije o objektu enoto registrirane dediščine oziroma spomenik varujemo v obliki t. i. dokumentacijskega

varstva. Slednje po eni strani omogoča pogled v stavbno zgodovino določene lokacije in s tem tudi oblikovanje odnosa do nje, po drugi strani pa je lahko uporabno za različne raziskovalne namene (analize prostora, iskanje analogij pri obnovah v bližnji okolici in podobno).

Prve zamisli o dokumentiranju materialne dediščine so se pojavile na Švedskem v 17. stoletju, ko se je zbudilo zanimanje za evidentiranje (prvi razvid) in inventariziranje (temeljitejši popis) spomeniško pomembnih objektov. Na naših tleh so te potrebe postale izrazitejše v obdobju razsvetljenstva, ko je avstro-ogrsko monarhija v duhu ideje o splošnem gospodarskem razvoju dokaj hitro vpeljala nekatere varstvene uredbe, ki pa so bile najprej usmerjene v zavarovanje arhivalij (edikt iz leta 1749: zavarovanje rokopisov, korespondence, načrtov).

Leta 1850 je bila ustanovljena Centralna komisija za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov, ki je ob ustanovitvi izdelala osnovne metode dela ter se pri tem oprla na takratno znamenito dunajsko umetnostnozgodovinsko šolo. Metoda evidentiranja je temeljila na shemi, ki je vsebovala podatke, ki so še danes del temeljne evidence kulturne dediščine: ime in nahajališče spomenika, čas nastanka, ime stavbenika ipd., čas sprememb, dozidav in popravil, obseg in mere, opisi, slike, listine, viri o spomeniku, klasifikacija in vrednotenje spomenika (nav. delo: 22–23).

Za znanstveno dokumentiranje materialne ljudske kulture je na Slovenskem še posebej prelomno leto 1895, ko je Matija Murko oceni praške narodopisne razstave dodal sklepno poglavje »Nauki za Slovence«, v katerem je priporočil opisovanje, izrisovanje, fotografiranje in risanje stavb ter izdelavo njihovih modelov (nav. delo: 42). Osnovna načela varstvene dejavnosti so se nato sistematičneje začela uveljavljati šele po prvi svetovni vojni. V t. i. organizacijskih določbah Spomeniškega urada, ki jih je

* Aleksandra Renčelj Škedelj, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., konservatorica, ZVKDS OE Ljubljana. 1000 Ljubljana, Metelkova ulica 6, sasarencelj@yahoo.co.uk.

takratni deželni konservator France Stelè povzel od avstrijske Centralne komisije, je bilo zapisanih več vsebinskih poudarkov spomeniškovarstvene dejavnosti, med katerimi so tudi določbe, da morajo konservatorji inventarizirati spomenike ter skrbeti za ureditev arhiva na spomeniškem uradu, ki naj bo sestavljen tudi iz »topografskih slik, arhitekturnih načrtov in drugih slik« (nav. delo: 29).

Med glavnimi nalogami Spomeniškega urada in njegovega naslednika Zavoda za zaščito in znanstveno proučevanje spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije med letoma 1945 in 1961 je bila priprava dokumentacije za restitucijo v tujino odpeljane spomeniškega gradiva ter dokumentacije o vojni škodi na nepremičnih kulturnih spomenikih. Te naloge so opravljali predvsem konservatorji za umetnostne spomenike in arhive (nav. delo: 53). Tudi v 60. letih 20. stoletja je glavni del nalog v osrednjem republiškem in regionalnih zavodih obsegal evidentiranje in dokumentiranje spomenikov. Za zbiranje najrazličnejših podatkov so uvedli kartoteke, dosjeje spomenikov s pisno dokumentacijo, ki je obsegala terenske zapiske, različno arhivsko gradivo (navadno preslikave izvirnih pisnih virov), prepise iz literature, korespondenco in hemeroteke. Veliko skrb so posvečali tudi fotografskemu in tehničnemu dokumentiranju spomenikov (nav. delo: 70).

Spomeniški urad je bil v prvem desetletju delovanja kadrovsko in finančno zelo omejen. Do možnosti zaposlitve dokumentalista je prišlo šele leta 1942, leta 1957 pa je bil ustanovljen celo projektivni oddelek, ki je v naslednjih letih z enim do dvema arhitektoma v večini nalog nadaljeval delo leta 1953 ukinjenega referata za urbanizem in arhitekturo. Skrbel je predvsem za vsestransko tehnično dokumentiranje, zlasti umetnostne dediščine, in pripravljaj načrte za njihovo obnovo (nav. delo: 52).

Republiški zavod je imel torej že od prvih povojnih let vsaj enega strokovnjaka za tehnično dokumentiranje spomenikov, medtem ko so regionalni zavodi s svojimi strokovnimi kadri (arhitekti, gradbenimi tehniki) ali z najetimi skupinami v 60. letih 20. stoletja šele začeli izdelovati tehnično dokumentacijo o »najpomembnejših profanih in cerkvenih« spomenikih »na svojem območju«. Pri tem se je že po nekaj letih delovanja nabralo veliko število originalnih načrtov, ki so postali temelj celotne spomeniškovarstvene dokumentacije v regionalnih zavodih, današnjih območnih enotah (nav. delo: 71).

Danes lahko dokumentacijo o nepremični kulturni dediščini v grobem delimo na fizično in digitalno. Prva obsega tri segmente: fototeko, elaborate in planoteko. Fototeka vsebuje fotografske posnetke objektov v naravi, reprodukcije (preslikave starih fotografij, razglednic, akvarelov, načrtov, ipd.) in varnostne kopije (na film preslikane steklene plošče; preslikave negativa s filma na film) (INDOK center 2002). Zbirka elaboratov obsega projekte in dokumentacijo, nastalo ob posegih na objektih kulturne dediščine, strokovne podlage za razglasitve, strokovne podlage za prostorsko načrtovanje in drugo gradivo, povezano s kulturno dediščino (INDOK center 2004b). Planoteka pa je dokumentacijska zbirka načrtov in risb objektov oziroma enot dediščine (INDOK center 2004a).

Digitalno dokumentacijo po eni strani predstavlja digitalizirano gradivo, omenjeno v zgornjem odstavku, na drugi strani pa njen zelo pomemben del, t. i. register nepremične kulturne dediščine. Register je danes javno dostopna digitalna zbirka osnovnih podatkov o enotah kulturne dediščine na območju Republike

Slovenije, s katero upravlja Informacijsko-dokumentacijski center Ministrstva za kulturo Republike Slovenije (v nadaljevanju: INDOK center) (INDOK center 2004c). Namen registra je informacijska podpora za izvajanje varstva dediščine ter predstavitev, raziskovanje, vzgoja, izobraževanje in razvijanje zavesti javnosti o dediščini (ZVKD-1: 11. in 65. čl).

Razvoj sistema registra nepremične kulturne dediščine v sedanji obliki se je začel v letu 1991, v okviru informacijskega sistema kulturne dediščine. Leta 1995 je bil nato sprejet Pravilnik o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine, ki je prva pravna podlaga registra v sedanji obliki. Register se je takrat imenoval Zbirni register dediščine (v nadaljevanju: ZRD). Do junija 1996 je bila postavljena t. i. eksperimentalna verzija ZRD, ki je vključevala samo pomembnejšo kulturno dediščino in je bila namenjena predvsem za potrebe vključevanja kulturne dediščine v sistem družbenega planiranja. V prvi fazi so torej v register vpisovali le enote, ki so bile z občinskimi in državnimi predpisi razglašene za kulturni spomenik, pozneje pa tudi drugo dediščino. Od tedaj se na podlagi predlogov za vpis, ki jih pripravijo odgovorni konservatorji ZVKDS iz vseh območnih enot, v register tekoče vpisuje enote nepremične kulturne dediščine¹ (INDOK center 2004c). Vodenje registra v sedanji obliki je od začetka in v celoti elektronsko podprto. Sistem se razvija postopno. V letu 1997 je bil v redno delovanje registra vključen modul geografskega informacijskega sistema (GIS), kar je bila novost tudi na evropski ravni.²

Leta 1999 je bil za varovanje nepremične kulturne dediščine sprejet nov Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD 1999), ki je poleg drugih sprememb zahteval tudi prilagoditev registra. V letu 2002 je bil zato sprejet Pravilnik o registru nepremične kulturne dediščine. V skladu s tem pravilnikom je bil register vsebinsko dopolnjen in nadgrajen z zbirkami varstvenih podatkov in dokumentov. Hkrati z zakonskimi prilagoditvami je bil sistem registra tudi informacijsko posodobljen in delno prilagojen poznejši uporabi elektronskega podpisa (INDOK center 2004c). Leta 2009 je bil v skladu z ZVKD-1 sprejet Pravilnik o registru kulturne dediščine (v nadaljevanju: Pravilnik), ki poleg novih dopolnil register vsebinsko dopolnjuje in ga dodatno prilagaja najnovejšim težnjam digitalizacije. Z novim pravilnikom so se pojem in izkušnje z nepremične razširili še na živo in premično dediščino (spletni vir 3).

V register konservatorji vpisujejo vso nepremično kulturno dediščino, ki je bila opredeljena na podlagi strokovnih meril, ne glede na vrsto, tip, obseg, lastništvo ali varstveni status enote. Izbor podatkov o posamični enoti dediščine v registru je skrčen na podatke, ki zadoščajo za nedvoumno opredelitev enote in razlikovanje od drugih enot. Podatki se vodijo po enotah kulturne dediščine, kjer je enota nepremične dediščine bodisi območje dediščine, posamična nepremičnina ali njen del. V skladu z 9.

1 Da je register živa stvar, podvržena nenehnim spremembam, kaže tudi primerjava statističnih podatkov o številu vpisanih enot kulturne dediščine od leta 2009, ko jih je bilo vpisanih 26.784, do leta 2011, ko jih je bilo že 28.960 (spletni vir 1). 14. 5. 2012 je bilo v register vpisanih 29.107 enot dediščine (spletni vir 2).

2 Sistem registra nepremične kulturne dediščine je sicer usklajen z mednarodnimi priporočili *Core Data Index to Historic Buildings and Monuments of the Architectural Heritage in International Core Data Standard for Archaeological Sites and Monuments* (spletni vir 3).

členom ZVKD-1 se nepremična dediščina vpiše v register kot nepremičnina ali kot območje dediščine. Kot nepremičnina se vpišejo v register stavba, objekt ali druga nepremičnina, ki so ali zgrajene ali sestavljene ali oblikovane z naravnimi sestavinami po načelih krajinske arhitekture ali so nepogrešljive za njeno delovanje ali razumevanje. Kot območje dediščine se v register vpišejo enovita skupina stavb, naselje ali njegov del, večje arheološko najdišče ali območje kulturne krajine, ki ima kot celota vrednote dediščine in je dovolj povezana, da sestavlja topografsko določljivo celoto nepremične dediščine.

Vsaka enota registrirane nepremične kulturne dediščine ima svojo evidenčno številko dediščine (v nadaljevanju: EŠD), ki je del enotnega sistema identifikacije kulturne dediščine. Upravni organi in strokovne organizacije, ki se vključujejo v sistem varstva nepremične kulturne dediščine, se morajo sklicevati na EŠD. V skladu s Pravilnikom,³ ki podrobno ureja strokovno področje registra, se bodo sedanje EŠD v prihodnje zamenjale z enolično oznako oziroma enotno identifikacijo dediščine (EID).

Pravilnik določa podrobno vsebino in način vodenja registra, prikaza vrednotenja dediščine v prostoru ter minimalno vsebino in način dokumentiranja dediščine. Določa tudi skupna merila in zahteve za prikaz enotnega javnega digitalnega gradiva o dediščini, vključno s knjižničnim in arhivskim gradivom, ki jih morajo upoštevati izvajalci registriranja in dokumentiranja dediščine. V skladu s tem pravilnikom register sestavljajo trije povezani deli: register nepremične dediščine, register premične dediščine in register žive dediščine.

Po strukturi register obsega tri povezane dele, ki vsebujejo osnovne, varstvene in predstavitvene podatke o nepremični, premični in živi dediščini (ZVKD-1: 66. čl.).

Osnovni podatki o enotah nepremične dediščine obsegajo: enotno identifikacijo dediščine, ime,⁴ sinonimi imena, tipološka gesla,⁵ vrst dediščine, obseg, opis,⁶ datacijo, naselje, opis lokacije, geokode lokacije, podatek o avtorju ali izdelovalcu, karakteristično fotografijo z navedbo avtorja, varstvene usmeritve, pristojnosti, opombe, podatke o vpisu, spremembah vpisa in izbrisu, povezave z drugimi enotami dediščine, morebitne omejitve javnosti podatkov in zaznamke.

Varstveni podatki se vodijo za nepremične spomenike in obsegajo: enotno identifikacijo dediščine, akt o razglasitvi, tip razglasitve (stalna, začasna), obseg razglasitve, pomen spomenika (državni, lokalni), podatke o parcelah, identifikacijo nepremičnine po predpisih o evidentiranju nepremičnin, geokode loka-

cije spomenika, vrednote, ki utemeljujejo razglasitev, varstveni režim, geokode lokacije vplivnega območja, varstveni režim v vplivnem območju, podatke o načrtu upravljanja, podatke o vpisu v zemljiško knjigo, podatke o predkupni pravici, podatke o inventarni knjigi premičnin, ki so sestavni del spomenika, podatke o javni dostopnosti spomenika, opombe varstva, podatke o začetku, spremembah in prenehanju varstva in listine varstva (Pravilnik 2009: 5. čl.).

Predstavitveni podatki so dodatne informacije, ki dediščino opazarjajo v besedilni, grafični in drugi medijski obliki.

Nemoteno pridobivanje osnovnih podatkov o nepremični kulturni dediščini omogoča 68. člen ZVKD-1, ki konservatorjem pri delu dovoljuje na kraju samem dokumentirati in fotografirati ali na drug način reproducirati enote dediščine, pogled, pridobitve in uporabo podatkov iz evidenc o nepremičninah, kot so zemljiški kataster, kataster stavb, zemljiška knjiga in register nepremičnin idr.

Pobudo za vpis lahko posreduje vsakdo, predlog za vpis pa lahko pripravi le ZVKDS oziroma njegova območna enota, enoto dediščine pa v register vpiše pristojno ministrstvo (Pravilnik 2009: 5. čl.). Na vsaki območni enoti je določen en⁷ konservator oziroma administrator za register, ki v sodelovanju s konservatorji različnih strok pripravlja predloge za register in usklajuje vsebino predlogov. Za vpis oziroma izbris enote iz registra je potreben predlog za vpis oziroma izbris. Tudi kadar želimo podatke o enoti v registru le spremeniti, je potreben predlog za spremembo vpisa. Na osnovi naštetih predlogov ministrstvo, odgovorno za kulturno dediščino, enoto vpiše ali izbriše iz registra (prav tam). Predlog za vpis enote v register je sestavljen iz besedilnega opisa enote in grafične priloge z zarisom območja enote kulturne dediščine na temeljni topografski karti v merilu 1: 5000. Sestavina opisa enote je tudi karakteristična fotografija, ki praviloma prikazuje zunanost objekta, tj. značilen pogled na celoto; posneta naj bi bila sočasno s pripravo dokumentacije za predlog za vpis (INDOK center: 2007a). Dokumenti postopka vpisa/spremembe/izbrisa so ob koncu združeni v zadevi, ki vsebuje: opis enote dediščine (priloga), predlog za vpis in sklep (INDOK center 2004c). Obvezna dokumentacija pri predlogih za izbris iz registra je fotodokumentacija, ki prikazuje dejansko stanje na terenu v času predloga za izbris in tako potrjuje razlog za izbris enote. Obvezna priloga predloga za spremembo vpisa zaradi spremembe kategorije varstvenega režima v dokumentarno varstvo pa so osnovna tehnična ali celostna fotografska dokumentacija, obsežna strokovna literatura ali temeljita strokovna poročila (INDOK center 2007b). Na koncu lahko z gotovostjo trdimo, da je dokumentacija osnovna naloga pri vseh konservatorskih opravilih. Ker pa so se konservatorji primorani vedno več ukvarjati z uradniškimi nalogami, na primer s pisanjem kulturnovarstvenih pogojev in soglasij za posege v spomenike in registrirano dediščino, ki je varovana v prostorskih aktih, zmanjkuje časa za dobro in celovito obdelano dokumentacijo o posamični enoti. Realnost je večkrat taka, da konservatorji »za prvo silo«⁸ vse

3 Do vzpostavitev registra po tem pravilniku se enote vpisujejo v register skladno s Pravilnikom o registru nepremične kulturne dediščine (2002) (ZVKD-1: 130. čl.).

4 Ime enote pripada natanko eni enoti in eni evidenčni številki. Praviloma je sestavljeno iz imena kraja in lastnega imena enote, ki je najpogosteje uporabljeno v strokovni literaturi.

5 Tipološka gesla praviloma opredeljujejo tipično obliko enote oz. njenih objektov; pogosto gre za osnovno funkcijo enote (npr. kmečki dvorec, meščanska hiša itn.). Navedemo jih lahko več. Zbrana so v tezavru tipoloških gesel, kjer so tudi njihove opredelitve.

6 V besedilnem opisu enote so navedene osnovne fizične značilnosti enote in pomembnejši detajli, predvsem tisti, ki jih varujemo. Struktura opisa enote nepremične kulturne dediščine v registru je oblika nacionalnega podatkovnega standarda za opisovanje nepremične kulturne dediščine, kakršnega imajo razvite tudi druge države in ki sidiijo v mednarodna priporočila za dokumentiranje dediščine (INDOK center 2004c).

7 Na nekaterih območnih enotah sta za te naloge odgovorni dve osebi.

8 To se dogaja predvsem takrat, ko je še neregistrirana ali nerazglašena nepremična dediščina na terenu iz tega ali onega razloga ogrožena, pa konservator presodi, da bi vpis v register ali katera izmed oblik razglasitve pripomogla k odstranitvi ali omilitvi grožnje. Takrat se ponavadi ukrepa hitro in le z razpoložljivimi podatki.

bolj uporabijo na hitro zbrane informacije, sekundarne ali celo nepreverjene vire, v upanju, da bodo to nadoknadili kdaj kasneje. Do tega stanja je prišlo zaradi več razlogov. Eden je gotovo količina zbranega dokumentarnega gradiva o nepremični dediščini, ki se je od začetkov spomeniškovarstvene dejavnosti do danes kar nekajkrat povečala. Ob tem je treba poudariti tudi drugi vidik primerjave med nekoč in danes. Dokumentacija danes v primerjavi s preteklostjo, ko je šlo na neki način za »pasivno« obliko gradiva, ki je omogočalo predvsem pregledovanje in ročno obdelavo podatkov, ponuja neprimerno več možnosti in je postala zelo »aktivna« (različne računalniške aplikacije nam omogočajo razne 3D simulacije dediščinskih objektov/prostorov, interaktivne kartografske podlage, programe, ki samodejno analitično in statistično obdelujejo podatke). Vse to seveda prihrani čas in pa, kar je skoraj enako pomembno, tudi prostor. Fizično gradivo se je v desetletjih delovanja spomeniškovarstvene službe nabralo v različnih, največkrat neprimernih prostorih območnih enot. Ob dinamiki vpisovanja novih enot kulturne dediščine v register v zadnjem desetletju in količini gradiva o že prej prepoznani nepremični kulturni dediščini bi verjetno potrebovali samostojno stavbo za hranjenje. Digitalna dokumentacija pa zaseda le virtualen prostor, ki je dostopen in na razpolago ves čas in vsakomur. Poškodbe in izguba dokumentarnega gradiva so mogoče tako pri fizični kot digitalni hrambi. V ZVKDS žal v večini primerov hramba in rokovanje s takim gradivom ne ustrežata predpisanim standardom, ki jo zakonodaja določa za delo z dokumentarnim gradivom na splošno in konkretno za dokumentacijo nepremične kulturne dediščine.⁹ Razen poškodb in uničenja gradiva pa javno dostopnemu digitalnemu gradivu grozi tudi zloraba. Te je več vrst in stopenj, konkretno pa dediščino najbolj ogrožajo zlorabe informacij o lokaciji registrirane dediščine. Te so še posebej kritične v dveh primerih: ko gre za razkritje lokacij arheoloških najdišč, kjer je nevarnost, da pride do nedovoljenega iskanja arheoloških ostalin, ali pa v primeru cerkva, kjer lahko posledično pride do tatvin dragocenih elementov, ki so njihov del. Javnost podatkov iz registra (razen podatkov o lastnikih dediščine) je zato dvorezen meč, ki po eni strani zagotavlja dostop do zakonsko predpisanih informacij o dediščini vsakomur, po drugi strani pa lahko ogrozi njen obstoj.

Kljub nekaterim poudarjenim problemom si ZVKDS v sodelovanju z INDOK centrom Ministrstva za kulturo prizadeva dokončno postaviti in nadgraditi digitalno bazo informacij o nepremični kulturni dediščini in spomenikih s sodobnejšim interaktivnim sistemom. Ta bi močno pospešil reševanje temeljnih nalog v ZVKDS in pripomogel k boljšemu pregledu nad vso zbrano dokumentacijo. Ker pa bi omogočil tudi boljše opravljene konservatorskih naloge, bi navsezadnje prispeval tudi k boljšemu poznavanju kulturne dediščine in delovanja ZVKDS.

Viri in literatura

HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti: Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999.

INDOK center: *Informacijski sistem dokumentacije dediščine: Navodila za obdelavo fototeke*. Ljubljana: Uprava RS za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo, 2002 (interno delovno gradivo).

INDOK center: *Informacijski sistem dokumentacije dediščine: Navodila za obdelavo planoteke*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2004a (interno delovno gradivo).

INDOK center: *Informacijski sistem dokumentacije: Navodila za obdelavo elaboratov*. Ljubljana: Uprava RS za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo, 2004b (interno delovno gradivo).

INDOK center: *Register nepremične kulturne dediščine: Navodila za pripravo predloga za vpis v register nepremične kulturne dediščine*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2004c (interno delovno gradivo).

INDOK center: *Register nepremične kulturne dediščine: Navodila za pripravo predloga za vpis v register nepremične kulturne dediščine*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2007a (interno delovno gradivo).

INDOK center: *Register nepremične kulturne dediščine: Navodila za pripravo predloga za vpis v register nepremične kulturne dediščine*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2007b (interno delovno gradivo).

Pravilnik o registru nepremične kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 25/2002.

Pravilnik o registru kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 66/2009.

Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. Ur. l. RS, št. 102/2010.

Pravilnik o registru kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 66/2009.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o strokovni usposobljenosti uslužbencev javnopravnih oseb ter delavcev ponudnikov storitev, ki delajo z dokumentarnim gradivom. Ur. l. RS, št. 132/2006, 38/2008.

Pravilnik o določanju rokov hranjenja dokumentarnega gradiva v javni upravi. Ur. l. RS, št. 52/2009.

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. Ur. l. RS, št. 86/2006.

ZVDAGA: Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. Ur. l. RS, št. 30/2006.

Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 7/1999.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008, št. 123/2008a, št. 8/2011, št. 30/2011a.

Spletni viri

Spletni vir 1: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/oe/obmocne-enote/podatki/>, 28. 7. 2013.

Spletni vir 2:

http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Kulturna_dediscina/REGISTER/RND/rkd_p_2012-05-14.pdf, 30. 7. 2013.

Spletni vir 3:

http://www.mk.gov.si/si/storitev/razvidi_evidence_in_registri/register_nepremicne_kulturne_dediscine, 30. 7. 2013.

⁹ ZVKD-1, Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010), Pravilnik o registru kulturne dediščine (2009), Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA 2006), Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (2006), Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o strokovni usposobljenosti uslužbencev javnopravnih oseb ter delavcev ponudnikov storitev, ki delajo z dokumentarnim gradivom (2006; 2008), Pravilnik o določanju rokov hranjenja dokumentarnega gradiva v javni upravi (2009).

Documentation in Conservation and the Importance of the Register of Intangible Cultural Heritage

This paper initially presents the principal aim of documenting the immovable cultural heritage and the significance of documentation in the process of conservation. Then it offers a brief overview of the history of documenting immovable cultural heritage, and closely examines important turning-points that have contributed to the present system of documentation at the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia as well as other related institutions. The central part of the paper focuses on a comprehensive presentation of the register of immovable cultural heritage, i.e. the digital documentation of cultural heritage sites that is publicly accessible and represents the basis for the majority of procedures for the safeguarding of immovable cultural heritage. The starting-point for a better understanding of the current system of the register of immovable heritage is a brief historic outline of the register, and particularly of the major changes in conservation legislation that have guided its development from its beginnings until today. This is followed by a comprehensive presentation of the register's system, its structure and its basic characteristics; a description of the basic data entered in the applications for the entry in the register and documentation for the removal from the register, or for changes in the entry; a description of certain provisions in the legislation that regulates the registry; etc. Finally the text emphasizes some of the major problems that arise at the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia and its regional units during the documentation process, and certain weak points of the register and its accessibility to the public.

NAČINI DOKUMENTIRANJA NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V članku avtorja predstavljata vrste dokumentiranja v Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, kakršne bi v idealnih razmerah in pogojih dela morale biti in znova spet postati. Dokumentiranje pri varstvu nepremične kulturne dediščine vključuje tudi evidentiranje, pregledovanje arhivskih virov, terenske raziskave, fotodokumentiranje ter geodetske in arhitekturne izmere v povezavi z varovanjem kulturne dediščine in spomenikov arhitekturne dediščine in tudi vseh drugih oblik, ki se pojavljajo v prostoru. Prispevek posebej poudarja pomen arhitekturnih izmer in vrednostnih meril dediščine, ki so razvidne prav v konservatorskih načrtih; ti pa so ena temeljnih nalog konservatorjev.

Ključne besede: evidentiranje z dokumentiranjem, kulturna dediščina, arhitekturne izmere, konservatorski načrt, večdisciplinarnost

Uvod

Namen prispevka je predstavitev več disciplinarnih vidikov ob temeljnem raziskovalnem delu v konservatorstvu na ravni varstva kulturne dediščine v Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju: ZVKDS) oziroma na njegovih regionalnih enotah, kjer delajo konservatorji različnih temeljnih disciplin. Osnovno raziskovalno delo konservatorjev je evidentiranje dediščine in dopolnjevanje in ohranjanje njene celostne in celovite dokumentacije. K temu moramo prišteti še analitične obdelave posamičnih stavb ali območij, ki so najvidnejše pri pripravi ali izdelavi konservatorskih načrtov in projektov ter konservatorskih načrtov za prenavo. Zadnji so sestavni del prostorskih aktov, tj. Občinskih prostorskih načrtov in Občinskih podrobnih prostorskih načrtov.¹ Če se osredinimo na izdelavo temeljnega dokumenta za obnovo izbrane stavbe, je konservatorski načrt (prej konservatorski program) tiste vrste dokumentacija, ki vsebuje celovito presojo izbranega širšega območja do stavbe, ki je nastala v tem prostoru. Poleg analitično opisnega dela je njegov sestavni del načrt, arhitekturni posnetek stanja stavbe, vsebuje pa tudi usmeritve za obnovo sestavin izbrane stavbe. Sestavni del

1 Veljavna zakonodaja pozna dve vrsti konservatorskih načrtov. Za posamične stavbe in tudi za varstvena območja se izdeluje konservatorski načrt. Njegov predhodnik je bil konservatorski program, ki je bil v osnovi raziskovalna konservatorska naloga. Obsegal je dejstva iz zgodovine stavbe, zgodovine načina življenja uporabnikov ali lastnikov dediščine in usmeritve za njeno obnovo. Sestavni del je bil tudi konservatorsko-restavratorski projekt, ki je določil usmeritve za morebitne poslikave, njihovo obnovo ipd. ter usmeritve za ohranjanje arhitekturnih elementov izbrane stavbe. Konservatorski načrt vsebuje pravzaprav iste sestavine kot nekdanji konservatorski program. Konservatorski načrt za prenavo obravnava večje območje in je sestavni del prostorskega akta, bodisi Občinskega prostorskega načrta (OPN) ali Občinskega podrobnega prostorskega načrta (OPPN). V obeh primerih je za področje varstva kulturne dediščine treba izdelati tudi strokovne podlage.

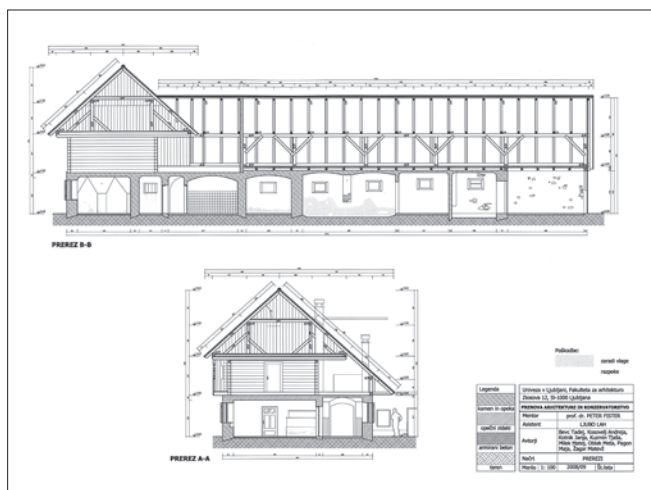
Abstract: Presented are documentation methods at the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia that should (again) be implemented in ideal circumstances and work conditions. In conservation, the documenting process of the conservation of cultural heritage, monuments classified as architectural heritage, and all other objects that occur in a given area, also includes registration, examination of archival sources, fieldwork, photo documenting, and geodetic and architectural measurements. The paper particularly emphasizes the importance of architectural measurements and value criteria for heritage, all of which are contained in the conservation plan; the conservation plan is one of the most fundamental tasks of conservators.

Key Words: recording and documenting, cultural heritage, architectural measurements, conservation plan, multidisciplinary

konservatorskega načrta je lahko tudi konservatorsko-restavratorski projekt, ki je delo konservatorjev-restavratorjev, pa tudi strokovnjakov s tehničnih in drugih naravoslovnih področij. Konservatorska dokumentacija nepremične kulturne dediščine je zahtevno opravilo. Vanjo se vključuje več vrst različnih tehnik in načinov dokumentiranja. Eden med najbolj poznanimi je zagotovo fotografija, lahko so dodane skice in risbe pogledov na stavbo ali območje. Del dokumentiranja je tudi raziskava načina življenja in dela nosilcev kulturne dediščine s topografiranjem dediščine (kartografija), raziskava pojavnosti vseh kulturnih sestavin izbranega prostora, pregledi arhivskega, pisnega in ustnega gradiva, analiza sestavin delov stavbe ali območja ipd. Vse je namenjeno obnovitvenim postopkom in vodenju obnove, kar je naloga odgovornega konservatorja z regijskih enot centralnega ZVKDS.² Pa vendar je zanimivo, da je v Zakonu o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1/2008) zapisan stavek, da je konservatorski načrt potreben vedno, kadar se posega v strukturne elemente spomenikov. Pri tem pa termina dediščina ni v zakonu, kar je nenavadna dikcija, saj izdelavo konservatorskega načrta določijo odgovorni konservatorji. Ti so zaposleni v regijskih enotah ZVKDS in vodijo tako postopke obnov kakor konservatorski nadzor. Po novem zakonu o varstvu kulturne dediščine konservatorji ne pripravljajo konservatorskih načrtov, razen v izjemnih primerih, z odobritvijo generalnega direktorja. Glede na to, da je priprava konservatorskega načrta temeljno raziskovalno delo konservatorjev, je nenavadno, da je konservatorjem odvzeto to osnovno opravilo, ki vključuje tudi dokumentiranje

2 Uporabljeno je drugačno poimenovanje, kot je značilno za ZVKDS, ki ob svojem imenu raje uporablja dokaj nepoveden izraz »območna enota«. Vse območne enote so namreč postavljene pokrajinsko (regijsko) in pokrivajo t. i. neformalne pokrajine: Gorenjsko, Dolenjsko z Belo krajino, Štajersko, Koroško in Prekmurje, kjer delujeta podružnici mariborske enote, Sredozemlje, Celjsko-Savinjsko dolino, Primorsko in območje Ljubljane z mestom in okolico do Kočevskega in Krškega.

* Dr. Mojca Tercelj Otorepec, univ. dipl. etnol. in univ. dipl. sociol. kult., konservatorska svetovalka, ZVKDS OE Kranj, 4000 Kranj, Tomšičeva ulica 7, mojca.tercelj@zvkd.si; Jon Grobovšek, univ. dipl. inž. arhit., višji konservator, ZVKDS OE Kranj, 4000 Kranj, Tomšičeva ulica 7, jon.grobovsek@zvkd.si.

Slika 1: Vertikalna reza objekta Pipanova 2 v Šenčurju.

Vir: Izdelek študentov arhitekture (mentor: dr. Peter Fister, asistent: dr. Ljubo Lah), 2008–2009 (arhiv Fakultete za arhitekturo).

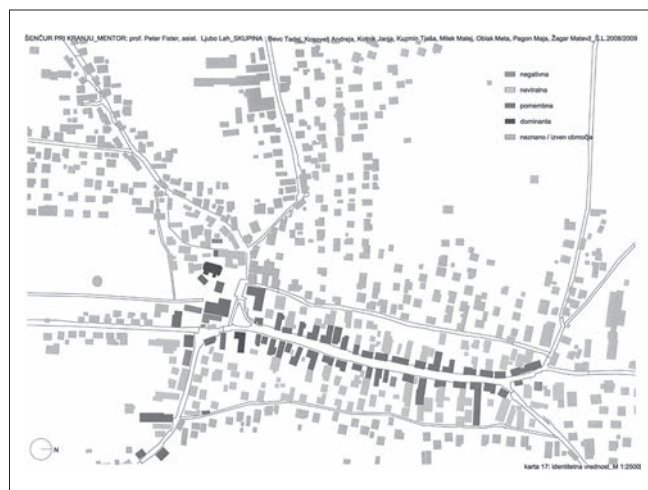
izbrane stavbe (Tercelj Otorepec 2013b). Skladno z zakonom so v tem primeru konservatorji odgovorni za nadzor pri obnovi, pri pripravi konservatorskih načrtov pa vodijo evidenco raziskav, ki jih opravljajo drugi, ki niso konservatorji (?), ali pa tisti, ki so opravili konservatorski izpit, nimajo pa praktičnih izkušenj niti licence za delo z nepremično kulturno dediščino in s spomeniki z vsaj 10-letno prakso pri obnovah kulturnih spomenikov ali dediščine (!).

Pri nepremični kulturni dediščini je dokumentacija osnova ne le za obnovo, temveč za vsak poseg v kulturno dediščino ali kulturne spomenike, tudi za t. i. kulturnovarstvena soglasja za odstranitve in arheološko raziskavo, ki jih izdaja Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije (ZVKD-1 2008: 31. čl.). Pred odstranitvijo mora investitor, lastnik ali uporabnik nepremične kulturne dediščine ali kulturnega spomenika ZVKDS posredovati arhitekturno izmero, tj. arhitekturni načrt dejanskega stanja stavbe.

Različne vrste pravil konservatorjev pri varstvu kulturne dediščine je na teoretični ravni prvi predstavil Ivan Komelj. Navedel je tudi metode dela za vsa strokovna področja od umetnostne zgodovine, etnologije, zgodovine in drugih; v grobem jih je razdelil po vrstah spomeniškega gradiva in po načinu metodološke obdelave:

- dokumentacija (inventarizacija, topografija in obdelava);
- pravno varstvo (vpisovanje, vodenje registra in uresničevanje varstvenih zahtev za njegov fizični obstoj);
- praktično (fizično) varstvo;
- teoretično varstvo (znanstvena teorija varstva);
- popularizacija kot izdajateljska dejavnost (Komelj 1975: 55–65).

V prispevku o dokumentiranju kulturne dediščine obravnavava predvsem opravila iz prve alineje in posledično tudi izdelavo konservatorskih načrtov. Meniva, da je slednje glavno opravilo vseh konservatorjev v današnjih regijskih enotah ZVKDS. Na teh območjih konservatorji svoj teren najbolje poznajo in ga lahko zelo dobro tako analitično kot sintetično oziroma na teoretični in empirični ravni obdelajo, tudi ko gre za pripravo vsaj analitičnih delov konservatorskih načrtov z arhitekturnimi izmerami, ki so glavni del dokumentacije izbranega kulturnega spomenika ali

Slika 2: Analiza naselja Šenčur.

Vir: Izdelek študentov arhitekture (mentor: dr. Peter Fister, asistent: dr. Ljubo Lah), 2008–2009 (arhiv Fakultete za arhitekturo).

registrirane nepremične kulturne dediščine. Konservatorski projekt oziroma konservatorsko-restavratorski projekt je del konservatorskih načrtov (Pravilnik o konservatorskem načrtu 2009); te lahko pripravijo drugi pripravljavci projektne dokumentacije, ki imajo opravljen državni izpit za področje konservatorstva za nepremično kulturno dediščino in pridobljeno licenco za delo, ali Konservatorski center Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Dejstvo pa je, da priprave konservatorskega načrta ne more določati ZVKD-1, temveč ga določijo vedno in le odgovorni konservatorji, ki na področju kulturne dediščine in kulturnih spomenikov z regijskih enot Zavoda vodijo postopke obnove z nadzori vred.

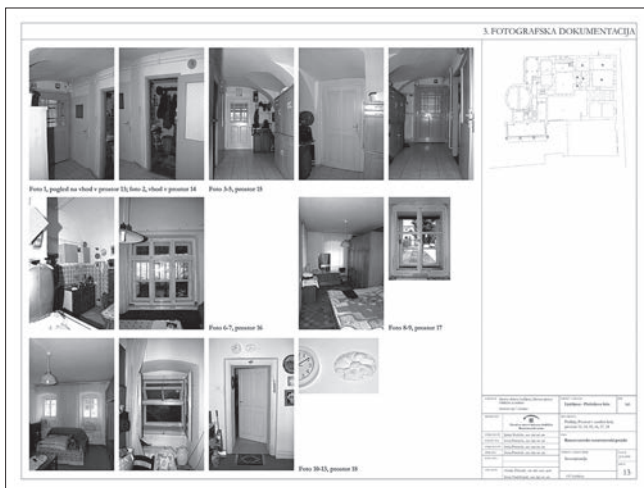
Načini dokumentiranja kulturne dediščine

Vrste dokumentacij

Pri raziskovanju in varstvu nepremične kulturne dediščine dokumentacijo sestavljajo:

- opisna evidenca nepremične kulturne dediščine z osnovno fotografsko dokumentacijo, kar je sestavni del registra kulturne dediščine (register vodi Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije);
- topografske obdelave enote ali območij nepremične kulturne dediščine s kartografranjem, skicami in risbami, tudi s podrobnejšo fotografijo okolja, zunanega videza stavbe in njene notranjosti;
- analitične raziskave načinov življenja nosilcev in uporabnikov nepremične kulturne dediščine z vsemi kulturnimi pojavi v dediščinskih prostorih. Njihov sestavni del so vrednostni kriteriji (kriteriji vrednotenja oziroma merila za odbiranje dediščine od nedediščine), ki jih obravnavajo humanistične, družboslovne in tehnične discipline v konservatorstvu;
- načrti, tj. arhitekturni posnetki stanja ob določenem času, izdelani lahko z ročnimi ali geodetskimi meritvami, fotogrametrijo ali trirazsežnim laserskim skeniranjem.

Evidenca nepremične kulturne dediščine z osnovno fotografsko dokumentacijo za vpise v register kulturne dediščine je opisana in predstavljena v tej številki *Glasnika SED* v članku Aleksandre

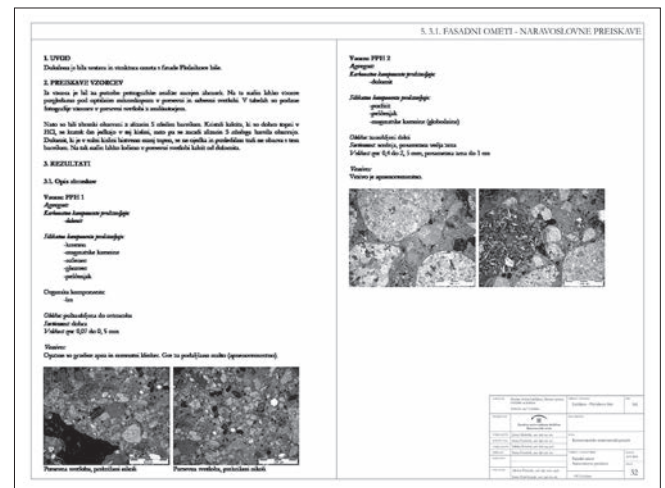
Slika 3: Fotodokumentacija z visrom posnetkov v tlorisu.

Vir: Konservatorsko restavratorski projekt Ljubljana - Plečnikova hiša, EŠD: 345, 2008 (arhiv RC ZVKDS Ljubljana).

Renčelj Škedelj, zato ne ponavljamo dejstev v zvezi s postopki vpisa v register in dokumentacijskim delom. Topografske obdelave so del priprave evidenc z lociranjem kulturne dediščine na topografskih in ortofotografskih kartah. Pri tem so pomembni pravilni zarisi na dejansko parcelno številko nepremičnine s statusom nepremične kulturne dediščine, lahko tudi z njenim vplivnim območjem. Tretji korak je osnovna fotografska dokumentacija. Izvedejo se tudi analitične raziskave načinov življenja nosilcev kulturne dediščine in spomenikov z vidika vrednostnih meril, ki jih je v temeljnem delu o načinih vrednotenja opredelil Vito Hazler (1999: 155–215). Že mnogo let prej je sistem dokumentiranja predstavil Peter Fister, ko je na ravni Zavoda ne le obravnaval, temveč izvedel urejanje dokumentacije za varstvo arhitekturne dediščine, v sistemu topografskih kartonov za dokumentacijske sklope (Fister 1979: 75–82). Vzorčni model izdelave konservatorskega načrta za enoto dediščine, kulturni spomenik lokalnega pomena je bil izdelan v ZVKDS, Območna enota Kranj, za Kmečko hišo Pipanova 2 (EŠD 734) v Šenčurju.³ Iz vsega povedanega lahko izluščimo bistveno delo konservatorjev ZVKDS, ki obsega:

- raziskovalno delo: terensko evidentiranje in dokumentiranje kulturne dediščine v povezavi z raziskavami načina življenja njenih nosilcev;
- interpretativno delo: vrednotenje in razvrščanje kulturne dediščine in spomenikov, pojasnjevanje vloge dediščine za pripravo prostorskih aktov za varstvo, pojasnjevanje vzrokov za akte razglašanja in vlog za varovanje širšim skupnostim, ipd.;
- aplikativne naloge: ustrezno vključevanje dediščine vseh vrst stanovanjskih, gospodarskih in drugih sestavin kulturnega okolja v sedanji prostor, izobraževanje vseh akterjev, mentorsko delo z mlajšimi, ipd.;

³ Glej Grobovšek (2011). Modelu je sledila diplomska naloga etnologinje Barbare Klanšek (2012) o kulturnem spomeniku Stari grad – Logarjeva hiša v Kamniku (Novi trg 5), natala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (mentor: Vito Hazler, strokovna sodelavka: Mojca Tercej Otorepec, odgovorna konservatorka, ZVKDS OE Kranj).

Slika 4: Opis rezultatov naravoslovnih raziskav fasadnih ometov.

Vir: Konservatorsko restavratorski projekt Ljubljana - Plečnikova hiša, EŠD: 345, 2008 (arhiv RC ZVKDS Ljubljana).

- publicistično delo: skrb za širjenje etnološko-konservatorskih in drugih spoznanj tako v stroki kot širših skupnostih, v katerih delajo etnologi konservatorji in drugi strokovnjaki (arheologi, arhitekti, krajinski arhitekti, umetnostni zgodovinarji, zgodovinarji, ponekod tudi geografi ali sodelavci z drugih področij, na primer z varstva narave in projektantskih organizacij);
- upravne naloge: priprave podlag za vpis v register kulturne dediščine in razglasitvene akte, izdaja kulturnovarstvenih pogojev in soglasij (Tercej Otorepec in Koželj 2013: 22).

Konservatorski načrt

Izdelava konservatorskih načrtov je kompleksna naloga, ki jo danes jemljemo prepovršno. Konservatorji ZVKDS morajo pri svojem delu nenehno sodelovati, torej uveljavljati interdisciplinarnost v njeni najosnovnejši in konkretni obliki. Brez interdisciplinarnega dela enostavno ne gre. Vsaka stroka ima svoj specifičen pogled na enoto kulturne dediščine in njene lastnosti in vsak pogled je lahko dragocen prispevek k celoviti podobi o njej. Konservatorji so vložili stoletje svojega dela v ohranjanje kulturne dediščine,⁴ od dejanskega ohranjanja na terenu do zapisovanja in tudi z arhivskimi viri. Naročanje izdelave pomembnih dokumentov o dediščini zunanjim izvajalcem je neprimerna praksa, ki si je ZVKDS s stoletno zgodovino ne sme privoščiti. Izkušnje nam kažejo, da je treba za dokumentiranje vedno uporabiti metodo, ki nam v danem trenutku napoveduje najboljši rezultat. Nižanje meril in sprejemanje približkov ni ustrezna praksa za strokovno službo, ki skrbi za nacionalno kulturo in kulture etničnih skupin oziroma za pomemben del nacionalne kulture v Sloveniji. Pri pripravi konservatorskega načrta se moramo zavedati, da ima vsak objekt lastnosti, ki so lahko značilne le zanj. Raznovrstni pristopi in pogledi na razumevanje enote kulturne dediščine privedejo do različnih pristopov k njeni obravnavi, pa tudi do različnih končnih rezultatov. Matične stroke (arhitektura,

⁴ Avtorja opozarjava na visoko obletnico delovanja ustanove za varstvo kulturne dediščine, ki je leta 2013 praznovala stoletnico.

etnologija, umetnostna zgodovina, zgodovina idr.) posamično enoto dediščine lahko vidijo popolnoma različno. Razumljivo in dobro je, da so enote obravnavane z več različnih zornih kotov. Zelo pomembno pa je pri skupnem delu različne poglede uskladiti, tako da je skupen rezultat uporaben za nadaljnjo obravnavo. Usklajevanje mnenj, določanje prioritet ter iskanje skupnih imenovalcev in končnih usmeritev je dolgotrajen proces, ki je nujen za kakovostno ohranitev kompleksnega kulturnega spomenika s pisano sestavo elementov. Le tako lahko dosežemo temeljito obravnavo enote in zagotovimo njeno ohranitev v najčistejši obliki tudi za prihodnost.

Pomembno je tudi sodelovanje z visokošolskimi izobraževalnimi ustanovami. Služba varuhov kulturne dediščine bi morala aktivneje vstopiti v proces izobraževanja bodočih strokovnjakov. Nujna je predstavitev postopkov od izbire enote kulturne dediščine do vrednotenja, prek dokumentiranja in usmeritev za določene posege in za nadaljnji razvoj kot tudi spremljanje izvajanja konservatorsko-restavratorskih postopkov in posegov. Vsi postopki bi morali biti del terenskega izobraževalnega procesa skupin bodočih strokovnjakov. Obnova, revitalizacija, rekonstrukcija in podobno so posegi, ki bi morali biti inter- in večdisciplinarno zasnovani, tudi v izobraževanju. Zaradi vključevanja izobraževanja bi postopki trajali dlje, vendar bi bil prenos znanja kakovostnejši. Zavedati se moramo, da bodoče strokovnjake na različnih področjih lahko pripravimo na bodoče delo le z izobraževanjem in vključenostjo pri obravnavah konkretnih primerov.⁵

Izbrani primeri konservatorskih načrtov

Konservatorski načrt: Šenčur – Kmečka hiša Pipanova 2 (EŠD 734)

V primeru obravnave kulturnega spomenika v Šenčurju z evidenčno številko dediščine (EŠD 734), Šenčur – Pipanova 2, je prikazano sodelovanje različnih strok in visokošolske vzgojno-izobraževalne ustanove. Odkrivanje preteklih dejstev, zapisovanje stanja, združevanje dejstev in priprava na usmeritve za nadaljnje posege in postopke za revitalizacijo objekta so naloge, ki smo jih izvedli ZVKDS OE Kranj, Restavratorski center in Fakulteta za arhitekturo⁶ (slika 1). Pri pripravi končnih projektov so sodelovali tudi projektanti in občina. Raziskave, pogoji in postopki nadaljnjih obdelav niso uporabni, če niso usklajeni tudi z investitorjem, uporabnikom in projektantom. Kompleksnost povezovanja kulturnega spomenika z njegovo uporabo se pokaže šele, ko ga skušamo povezati z zahtevami sodobnega časa, uporabnimi lastnostmi in možnostmi. V primeru omenjenega objekta je bil poudarek na neprecenljivih vrednostih s stališča etnologov konservatorjev in arhitektov konservatorjev. Lastnosti samega objekta, njegova postavitev v prostor in pomen v bližnji in širši okolici so usmerjali obravnavo spomenika in njegove okolice (slika 2).

Konservatorski načrt: Ljubljana – Plečnikova hiša (EŠD 345)

V Restavratorskem centru ZVKDS je skupina strokovnjakov z različnih področij pod vodstvom arhitektke in konservatorske svetovalke Irene Potočnik izdelala Konservatorski načrt za Plečnikovo hišo v Ljubljani. Elaborat je dober primer konservatorskega načrta, ki vključuje vse sestavine spomenika, obdelana je Plečnikova stanovanjska hiša in z njo neločljivo povezana oprema prostorov z ohranjenimi arhitekturnimi osebnimi predmeti in vrtom. Za izdelavo elaborata so bile opravljene meritve stanja, na podlagi katerih je bil izdelan arhitekturni posnetek stavbe kompleksa, vključno z detajli vseh tipov stavbnega pohištva. Izdelana je bila tudi obsežna in temeljita fotografska dokumentacija zunanosti, vrta in notranosti kompleksa (slika 3). Pregledana je bila nosilna konstrukcija objekta, odvzeti so bili vzorci za naravoslovne preiskave (slika 4). Pregledano in popisano je bilo tudi ovrednoteno. Sprejete so bile odločitve o posegih v vrt in na fasadah objekta. Na podoben način so bile obravnavane sestavine spomenika (les, naravni in umetni kamen, opeka, kovina in štuk). Izpuščen niso bili niti posebni ometi. Ker sta stavba in njena oprema, ki je avtorsko delo, neločljiva celota, so bili v konservatorskem načrtu obravnavani tudi muzejski predmeti. Plečnikova hiša je muzej in pri obnovi je za ohranitev razstavljenih predmetov treba ustvariti primerne razmere. Rezultati meritev vlage in temperature v določenih prostorih so bili posredovani projektantom, da bi primerno načrtovali posege.

Opravljen delo in rezultati so bili osnova za nadaljnje delo, tj. za izdelavo projekta za pridobitev gradbenega dovoljenja. Strokovna služba ZVKDS je uspela speljati celoten proces, od pregleda arhivskih podatkov, dodatnih raziskav, ocene stanja, sodelovanja in zbiranja mnenj različnih strok, prek usklajevanja mnenj do priprave projekta za posege.

Arhitekturna dokumentacija

Osnovni rezultat arhitekturnega dokumentiranja je v večini primerov arhitekturni posnetek ali načrt trenutnega stanja. V grobem to drži. Arhitekturne risbe tlorisnih rezov, vertikalnih prerezov, fasad, detajlov in konstrukcij v analogni ali digitalni obliki so sestavni del arhitekturnega posnetka. Vprašanje je, kako pridemo do teh načrtov.

Osnova za pridobivanje podatkov, s katerimi lahko izdelamo arhitekture posnetke, je dobro poznavanje enote, razpoložljivih podatkov, želja uporabnika posnetkov, zelenega rezultata in metod zajema podatkov. Enote, ki jih obravnavamo, že same po sebi v veliki meri nakazujejo izbiro metode, ki je najprimernejša za zajem podatkov. V procesu izbire upoštevamo enostavnost in dostopnost metode, uporabo sredstev, materiala, čas na terenu, čas za kabinetno obdelavo podatkov, prilagodljivost in ponovno obdelavo zbranih podatkov. Ves čas se moramo zavedati, kaj obravnavamo, zakaj in kako bomo to obdelali ter kakšen bo končni rezultat (Grobovšek 2012).

Različna oblika, zahtevnost detajla in velikost enot dokumentiranja zahtevajo različne metode pridobivanja podatkov. Ni metode, ki bi enakovredno nadomestila vse druge. Najstarejša metoda, to so ročne meritve, je enostavna in priljubljena. Merski trak, papir in svinčnik imamo vsi. Prednost je neposredni stik z enoto dokumentiranja in takojšnja interpretacija podatkov na terenu. Slabosti sta poznejša interpretacija zbranih podatkov, ki so lahko za

5 Na primer mentorsko delo s pripravniki za konservatorje v območnih enotah ZVKDS, s študenti z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, Oddelka za geografijo, Fakultete za arhitekturo, Fakultete za gradbeništvo ipd. na praksah v ZVKDS (glej Tercelj Otorepec 2013a).

6 Odgovorna konservatorica, konservatorska svetovalka Mojca Tercelj Otorepec kot nosilka s področja etnološkega konservatorstva, s sodelovanjem arhitekta, višjega konservatorja Jona Grobovška iz ZVKDS v Kranju, Restavratorski center, Oddelek za arhitekturo s konservatorsko svetovalko Ireno Potočnik.

druge uporabnike nerazumljivi, in zapis podatkov v dveh dimenzijah. Kljub temu so dobre skice nepogrešljiv dokument. Celoten postopek merjenja je prilagojen končnemu rezultatu, kar pomeni, da želeno merilo izrisanega načrta določa natančnost meritev. Zato pa so lahko neizmerjeni detajli za vedno zgubljeni.

Geodetske meritve so nadgraditev ročnih. Z inštrumentom lahko postavimo enoto dokumentiranja v prostor v pravilnem razmerju z drugimi prostorskimi elementi. Geodetske meritve tudi pomagajo pri vključevanju ročnih meritev v posnetke in združevanje več ločeno merjenih enot ter za izmero težko dostopnih točk. V primerih posedajočih in deformiranih objektov so geodetske meritve nujne. Ročne meritve v takšnih primerih niso tako natančne in zanesljive. Nobena od teh metod pa žal ne omogoča ponovnega ovrednotenja pridobljenih surovih podatkov.

Fotografija, povezana z geodetskimi meritvami, je naslednji korak v dokumentiranju enot kulturne dediščine. Fotogrametrija je metoda, ki zahteva natančnejšo izvedbo postopkov in več pozornosti pri merjenju. Podatki za izdelavo arhitekturnega posnetka se pridobijo z ovrednotenjem posnetih fotografij. Prednost te metode je, da omogoča ponovno ovrednotenje surovih podatkov. V primeru stereosnemanja, kombinaciji dveh posnetkov, je mogoče z ovrednotenjem pridobiti podatke o tretji dimenziji, globini. Fotogrametrija je uporabna v večini primerov težko dostopnih enot. Omogoča brezkontaktno pridobitev surovih podatkov in njihovo obdelavo. Tudi v tem primeru je pomembna predhodna določitev merila snemanja in končnih rezultatov.

Trirazsežno lasersko skeniranje je metoda različnih načinov zajema podatkov, pri čemer ima vsak svoje prednosti in namen. Vsi načini omogočajo pridobitev podatkov v treh dimenzijah in skoraj takojšna virtualizacija enote snemanja. Rezultat snemanja je oblak točk ali ploskovni model. Lasersko skeniranje, združeno s fotografijo, omogoča hitrejšo doseganje vzporednih, nekoč težje dosegljivih rezultatov, kakor na primer izdelava orto fotografij. Lasersko skeniranje je najprimernejše za enote nepravilnih oblik in razpršenih volumnov. Povsod, kjer so meje med ravninami težko določljive ali pa so razlike med sosednjimi točkami minimalne, vendar ne zanemarljive, je lasersko skeniranje trenutno najprimernejše.

Pri vseh metodah velja pravilo: kakovostna oprema, natančno izpeljani postopki, izkušeni izvajalci in rezultat je boljši. Vedno se moramo zavedati, da je trenutna izvedba meritev lahko zadnja.

Hranjenje dokumentacije

Arhiviranje arhitekturne dokumentacije je v današnji digitalni dobi problem. Papirnati dokumenti so enostavno berljivi in lahko dostopni (z nekaj omejitvami). Digitalni podatki in mediji so po eni strani enostavno dostopni vsem, kar sproži vprašanja o avtorskih pravicah. Postavlja pa se tudi vprašanje berljivosti in dolgotrajnosti nosilcev in oblik zapisa. Analogen zapis podatkov (npr. papir) je še vedno najobstojejši in najberljivejši. Diskete, magnetni trakovi, zgoščenke ali drugi sodobni mediji so problem zaradi spreminjanja standardov zapisovanja kot tudi zaradi nenehnega razvoja samih medijev. Skrb za hrambo dokumentacije zahteva nenehno posodabljanje zapisov in nosilnih medijev. Vse oblike hranjenja mora spremljati dokument s spremljevalnimi podatki, ki opišejo načine zajema, postopke obdelave, programsko opremo in tudi namen uporabe. Med spremljevalnimi podatki je treba navesti tudi, ali so dokumenti le delno obdelani ali pa obdelani s posebnim namenom.

Sklep

V članku skušava o dokumentaciji nepremične kulturne dediščine in kulturnih spomenikov predstaviti delček najpomembnejših opravil, s katerimi naj bi se ukvarjali tudi konservatorji na regijskih enotah ZVKDS. Dokumentiranje nepremične kulturne dediščine in spomenikov je kompleksno delo, ki zahteva najprej obvladovanje metod in tehnik dela vsake discipline posebej, nato pa še združevanje različnih vidikov posamičnih disciplin v celoto. Vse to je potrebno za obnovitvene in prenovitvene posege na nepremični kulturni dediščini in spomenikih, pa tudi za njihovo prezentacijo in popularizacijo.

Sprva so pri varstvu kulturne dediščine poudarjali evidenco najpomembnejših zvrsti dediščine; v ospredju varstvene skrbi so bile predvsem sakralne stavbe z nekaterimi grajskimi kompleksi. Prvi zakon o spomeniškem varstvu je izdala Demokratska Federativna Jugoslavija 31. julija 1945; bil je podlaga za ustanovitev prve ustanove za varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. To je bil Zavod za varstvo in znanstveno preučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti. Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije je 19. maja 1948 sprejela prvi zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti (Tercelj Otorepec in Koželj 2013: 12). Vidiki varstva so se razširili na vsa področja, tudi na strokovno področje arheologije, arhitekture, etnologije, krajinske arhitekture in zgodovine.

Sodobno konservatorstvo je danes usmerjeno prav v združevanje različnih vidikov temeljnih disciplin v ZVKDS; predvsem je poudarjen pomen ohranjanja in raziskovanja nepremične kulturne dediščine skupaj z nosilci – lastniki in uporabniki. Zavod je bil že ob ustanovitvi zasnovan kot interdisciplinarna ustanova. Dejstvo pa je, da se v praksi večdisciplinarni pristop ni uporabljal prav pogosto. Je pa takšen pristop cilj, ker meniva, da so kakovostno varstvo, ohranjanje in naposled tudi obnavljanje glavni cilji varstvene dejavnosti in konservatorjev v njej. Konservatorji pri vsakdanjem delu uporabljajo izsledke matičnih strok in jih morajo znati prenesti na raven konservatorstva ob sodelovanju različnih temeljnih disciplin. Avtorja predstavljata del konservatorjevih glavnih opravil, ki so združena pri dokumentiranju nepremične kulturne dediščine in kulturnih spomenikov. Tako je predstavljeno sodelovanje med etnološkim in arhitekturnim konservatorstvom, ki je v osnovi različno. Etnolog konservator v izbranem prostoru raziskuje vse sestavine prostora, tj. materialne, družbene in duhovne pojave. Dediščino vrednoti s stališča vsakdanjega načina življenja ljudi v prostoru ter hkrati z evidenco in osnovno fotodokumentacijo interpretira tako nepremično kot nesovno kulturno dediščino. Raziskave so uporabne za pripravo analitičnih delov konservatorskih načrtov, ki se nanašajo tako na stopnjo ohranjenosti materialne substance kot družbeni kontekst, v katerem je nastala dediščina. Ob tem je treba izdelati tudi posnetek dejanskega stanja izbrane stavbe, več stavb v širšem varovanem območju ali posnetek celotnega območja. Ta kompleksni del ponavadi pripravijo arhitekti konservatorji, ki poleg dokumentiranja izvedejo tudi analizo stanja, ohranjenosti objekta in raziščevo tipologijo objektov na določenem ožjem območju v povezavi s širšim območjem. Na osnovi teh raziskav predlagajo možnosti obnove in smeri poteka nadaljnjih del. Vse skupaj prilagodijo skupnemu cilju, ki je ohranjanje starega in združevanje z novim. Avtorja sva v prispevku poleg osnovnih dokumentacijskih metod na primeru izdelanih konservatorskih

načrtov dveh kulturnih spomenikov, v Šenčurju in v Ljubljani, predstavlja del dokumentacijskega dela konservatorjev ZVKDS v Kranju in v Ljubljani s sodelovanjem arhitekturnega oddelka Restavratorskega centra. Za sklep lahko poudariva, da je takšno sodelovanje osrednjega pomena za strokovno boljše pristope k varovanju, ohranjanju in ustreznim obnovam nepremične kulturne dediščine in predvsem kulturnih spomenikov ne le državnega, temveč tudi lokalnega in regionalnega pomena.

Literatura

FISTER, Peter: *Obnova in varstvo arhitekturne dediščine*. Ljubljana: Partizanska knjiga Ljubljana, 1979, 75–82.

GROBOVŠEK, Jon: Preventivno fotogrametrično snemanje gradu Snežnik v okviru nacionalnega projekta IZMERE. *Geodetski vestnik* 46/4, 2002, 379–390.

GROBOVŠEK, Jon: Dokumentiranje kulturne dediščine. V: Milan Selan idr. (ur.), *17. posvetovanje Sistemi za upravljanje z dokumenti, Kranjska gora, 24.–26. september 2008*. Ljubljana: Media.doc - Društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmov, 2008, i19–123.

GROBOVŠEK, Jon: Dokumentiranje kulturne dediščine: Priprava, potek in rezultati = Documentation of cultural heritage objects. *Knjižnica* 56/3, 2012, 149–159.

GROBOVŠEK, Jon: Arhitekturna dediščina in ustvarjalna svoboda projektantov. *Urbani izziv: Posebna izdaja* 3, 2013, 23–28.

HAZLER, Vito: Podreti ali obnoviti?: Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem. Ljubljana: Založba Rokus, 1999, 155–225.

KOMELJ, Ivan: Očrt sistematike dejavnosti varstva spomenikov ali poizkus metodologije spomeniškega varstva: Prvi poizkus koncepta. *Vestnik* 4, 1977, 55–65.

TERCELJ OTOREPEC, Mojca: *Regionalizacija in etnološko konservatorstvo*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2013a (doktorska disertacija).

TERCELJ OTOREPEC, Mojca: Uvod v etnologijo s petimi primeri. V: *Dnevi evropske kulturne dediščine 2013*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2013b (tipkopis, pripravljeno za objavo).

TERCELJ OTOREPEC, Mojca in Zvezdana Koželj: Etnološko konservatorstvo in varstvo dediščine na Slovenskem. V: Mojca Tercej Otorepec (ur.), *Etnološko konservatorstvo in varstvo dediščine na Slovenskem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2013 (*Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva*; 47), 8–25.

KLANŠEK, Barbara: Logarska hiša pod kamniškim gradom: Konservatorski načrt za obnovo hiše Novi trg 5 – Kamnik. Tunjice: [B. Klanšek], 2012 (diplomsko delo).

Viri

GROBOVŠEK, Jon: Model Konservatorskega načrta za Šenčur – Kmečka hiša Pipanova 2 (EŠD 734). Kranj: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije OE Kranj, 2011 (arhiv).

TERCELJ OTOREPEC, Mojca: *Konservatorska izhodišča za obnovo Balijske kajže, Moravče, Detelova ulica 2 (EŠD 12744)*. Kranj: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije OE Kranj, 2006 (arhiv).

TERCELJ OTOREPEC, Mojca: *Konservatorski program k prenovi z revitalizacijo kulturne dediščine/spomenika: Cerklje na Gorenjskem, Petrovčeva hiša (EŠD 21787)*. Kranj: Zavod za varstvo kulturne dediščine OE Kranj, 2007 (arhiv).

TERCELJ OTOREPEC, Mojca idr.: *Konservatorski načrt: Šenčur – Kmečka hiša Pipanova 2 (EŠD 734): Vzorčni model izdelave konservatorskega načrta*. Kranj; Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine OE Kranj; OE Restavratorski center, 2011 (arhiv).

Arhivski viri

Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine OE Kranj.

Arhiv Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani.

Arhiv Restavratorskega centra ZVKDS v Ljubljani.

Normativni viri

Pravilnik o konservatorskem načrtu. Ur. l. RS, št. 66/2009.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.

Methods of Documentation of Immovable Cultural Heritage

Documentation of immovable cultural heritage and historic monuments is one of the complex tasks of the conservators employed in the seven regional units of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia. Basic documentation is an integral part of the register of cultural heritage. It comprises photography, field photography and cartography, architectural plans, geodetic surveys, and other field data. A particularly challenging conservation task is to document historic monuments for which conservators have to design conservation plans for the restoration of historic monuments or sites. Using the example of two historic monuments, the authors discuss a segment of such documentation. Their text finds the common ground between two basic disciplines, architecture and ethnology, with a particular emphasis on methods and techniques of research and professional work required in the making of conservation plans and conservation/restoration projects of conservation of historic monuments. This type of work should become one of the major tasks of regional conservators rather than merely of external collaborators or the Restoration Centre. It should be carried out in cooperation with educational institutions, particularly when it comes to locally listed historic monuments and locally and regionally distinctive cultural heritage. An important element of this process is to educate and instruct all age groups of the population about cultural heritage and its conservation in the entire territory of Slovenia.

ŠOLA NA PRELOKI, PRIČEVALKA LJUDSKE KULTURE

Dokumentacijsko-konservatorski oris

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Članek predstavi primer dobre prakse, dokumentacijo šole na Preloki, za potrebe varstva kulturne dediščine in ovrednoti njen pomen z interdisciplinarnim pristopom, pri čemer je za razumevanje spomenika pomemben tudi etnološki vidik. Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) za ta namen določa izdelavo konservatorskega načrta, ki je sestavni del dokumentacije za pridobitev gradbenega dovoljenja, kadar gre za posege v strukturne elemente kulturnega spomenika. Od analitičnega in izvedbenega dela je v veliki meri odvisno, kateri konservatorsko-restavratorski postopki bodo izvedeni na nepremični dediščini in inventarju. Vlogo stavbnega tkiva v prostoru in času pojasnjujejo v članku podrobneje navedene analize šole v Preloki: arhivski del in literatura, dokumentacija stanja z naravoslovnimi raziskavami, tipološka analiza, ovrednotenje in smernice.

Ključne besede: zgodovina šolskih stavb na Slovenskem, konservatorstvo, konservatorski načrt, kulturna dediščina, dokumentacija, Wilhelm Dollhoff

Abstract: The article discusses an example of good practice, namely the documentation on the school in Preloka for the purpose of conservation of cultural heritage. By using an interdisciplinary approach, it evaluates the building's relevance and shows the importance of ethnological aspect for a proper understanding of this historic monument. For the purpose of conservation, the Cultural Heritage Protection Act (ZVKD-1) requires the manufacture of a conservation plan, which is an integral part of the documentation required for obtaining a building permit when interventions on structural elements of a historic monument are involved. Conservation and restoration interventions on immovable heritage and its inventory largely depend on analysis and execution of the procedures. The role of the school in Preloka in different periods and in the community is explained in a detailed analysis, which is comprised of archival work and literature; documentation on the existing condition of the building made on the basis of natural-historical investigations; typological analysis; evaluation; and the resulting guidelines.

Key Words: history of school buildings in Slovenia, conservation, conservation plan, cultural heritage, documentation, Wilhelm Dollhoff

Šola na Preloki v Beli krajini stoji na izjemni točki poleg cerkve sv. Trojice s pokopališčem, na vrhu vzpetine, od koder se odpira pogled tako na slovensko kot na hrvaško stran Kolpe. Žal že tri desetletja sameva in propada, zato so se odgovorni (Občina Črnomelj na pobudo preloške skupnosti) odločili, da prostor in stavbo oživijo. Ker je stavba zavarovana kot kulturni spomenik lokalnega pomena, se vse spremembe dogajajo s soglasjem Zavoda za varstvo kulturne dediščine (v nadaljevanju: ZVKDS). Da bi orisali uporabo dokumentacijskih tehnik v praksi, bomo podrobneje predstavili konservatorski načrt za prenovno šole.¹

Glavna naloga konservatorskega načrta je bila ovrednotiti pomen šole in na podlagi ugotovitev podati smernice za prenovno. Za ovrednotenje kulturne dediščine je bistvenega pomena njeno razumevanje. Že povsem na začetku se je pokazalo, da je o šoli veliko stvari nejasnih. Ni se vedelo, kakšna je bila šola prvotno, kako se je, če sploh, spremenila s prenovno, za katero so domačini še vedeli, tudi iz Šolske kronike, a nič določnega.² Če poenostavimo, je bilo treba odgovoriti na vprašanja: Kaj imamo? Zakaj je pomembno? Kaj s tem početi?

1 Konservatorski načrt za Preloko – šola (EŠD 24967) je izdelal Raziskovalno-dokumentacijski center JAS in ga je potrdil ZVKDS OE Novo mesto 21. 3. 2013 (odgovorni konservator: mag. Dušan Štepec). Vodja projekta: Anja Premk; sodelavci: Janez Premk, Zoran Trop, Žiga Rehar, Tanja Mesojedec, Darja Marinček Prosenc, Katarina Čufar idr.

2 Šolsko kroniko so pisali službujoči učitelji; njene tri zvezke hrani lokalna skupnost.

Raziskovalci smo pri izdelavi konservatorskih načrtov velikokrat v časovni stiski, vseeno pa nikdar ne bi smeli zaobiti tako pomembnih vidikov, kot sta v tem primeru etnološki in zgodovinski. Morda nekatere (faktografske) ugotovitve niso bistvene za izdelavo izvedbenega dela konservatorskega načrta, vendar so zelo pomembne za razumevanje funkcije spomenika in njegovo nadaljnjo vlogo. Prav z iskanjem in zbiranjem potrebne dokumentacije lahko pri načrtovanju prenov in vzdržnega razvoja kulturne dediščine osvetlimo proces in damo prenovi pravi smisel. Iz preteklosti črpamo za prihodnost. Da bi o šoli dobili kar najcelovitejšo podobo, smo se analiz lotili interdisciplinarno. Narejene so bile zgodovinska, etnološka, umetnostnozgodovinska, pedagoška, arhitekturna in krajinska analiza. Z naravoslovnimi raziskavami sta bili opravljeni sondiranje ometov in stavbnega pohištva ter dendrokronološka analiza.

Novozgrajena šola je postala prizorišče in nosilka kulturnega življenja v Preloki v drugi polovici 19. stoletja in je imela to vlogo dobrih sto let. Prvo pomembno vprašanje, na katero je bilo treba odgovoriti, da bi razumeli današnji pomen šole, je bilo, kaj je ta objekt (bil) in kako je nastal. Za to smo se morali vrniti v preteklost in raziskati vire. Poleg razpoložljive literature so bili raziskani arhivski viri, slikovno gradivo, ki ga hranijo domačini, tehten segment za razumevanje preteklega dogajanja pa je tudi Šolska kronika. Poleg arhivskega gradiva je bilo za našo nalogo dragoceno slikovno gradivo, ki ga je pri Preločanih zbrala Ana Starešinič. Ohranjenih je precej fotografij iz časa po drugi svetovni vojni, ki vsaj delno prikazujejo tudi stavbo. Med dra-

* Anja Premk, univ. dipl. inž. arh., konservatorka, samostojna kulturna delavka. 1000 Ljubljana, Poljanski nasip 52, anja.premk@gmail.com; dr. Janez Premk, univ. dipl. um. zgod., direktor, Raziskovalno-dokumentacijski center JAS. 1000 Ljubljana, Poljanski nasip 52, janez.premk@guest.arnes.si.

Slika 1: Cerkev in šola, pred njo pa ples učencev in učenk z učiteljskim parom v sredini.

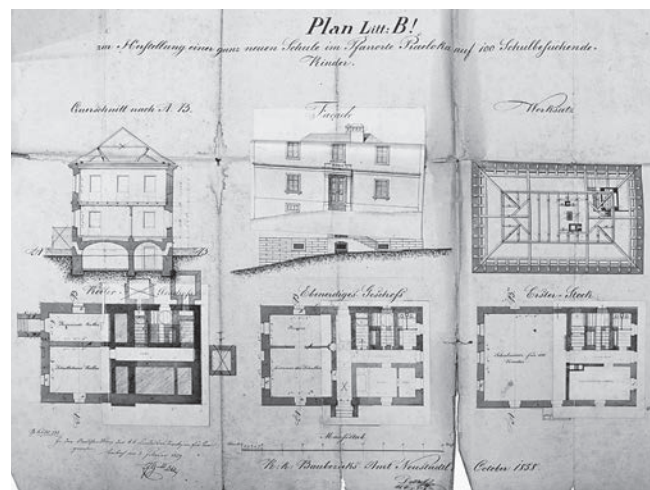
Foto: Preloka, okoli 1906 (zasebni arhiv Ane Starešinič).

gocenejšimi posnetki sta gotovo fotografija iz okoli leta 1906 s plesom otrok (slika 1) in fotografija razreda v učilnici iz časa med drugo svetovno vojno, kjer je poleg otrok viden tudi del razredne opreme.

Arhivska dokumentacija

Pokazalo se je, da literatura z izjemo omembe v pregledu partizanskega šolstva preloške šole ne omenja (Pavlič in Smolej 1981). Nekaj podatkov, mdr. tudi leto graditve šole, pa smo izvedeli iz podlistka v treh delih, ki ga je Ivan Simonič objavil ob 100-letnici šole (Simonič 1966a, 1966b, 1966c). Zato smo bili toliko bolj zadovoljni s podatki, ki smo jih našli v arhivskem gradivu. Gradivo je bilo razpršeno po štirih arhivih; največ ga je bilo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu (v nadaljevanju: ZAL NME). Med dokumenti je bil »skrit« doslej neevidentirani načrt za graditev nove šole iz leta 1858, varianta B (slika 2). Najdba je bila dragocena, kajti načrt je prikazoval šolo v približno enakem obsegu, kakršen je še danes, kar pomeni, da poznejša prenova ni bistveno spremenila zunanjih gabaritov šole, temveč je šlo zgolj za tekoče vzdrževanje in manjše prilagoditve. Nekaj gradiva smo našli še v Slovenskem šolskem muzeju (v nadaljevanju: SŠM), Arhivu Republike Slovenije (v nadaljevanju: ARS) in Nadškofijskem arhivu v Ljubljani (v nadaljevanju: NŠAL). Poleg podatkov o stavbi smo bili pri obdelavi podatkov pozorni tudi na vse informacije, ki so se navezovala na okolico in vrt, prav tako pa tudi na materiale, njihov izvor (za potrebe restavriranja je to zelo pomembno) in na šolsko opremo. Z njihovo pomočjo bo pozneje lažje restavrirati in celo rekonstruirati izvirni ambient. Obdelava arhivskega gradiva je bila zahtevna, saj je bila večina dokumentov izpisana v gotici v nekaj različnih individualnih pisavah 19. stoletja, zato je bilo precej zamudnega transkribiranja in iskanja pomembnih dokumentov.

V arhivskem gradivu je graditev nove šole v Preloki omenjena že v letu 1856. Tako je v dokumentu z datacijo 16. 4. 1856 omenjena namera o graditvi nove šole v Preloki (ARS 1856: 32). V ARS lahko sledimo množici dokumentov, ki obravnavajo problematiko lokacije, graditve, financiranja, izbire učiteljev, reše-

Slika 2: Načrt šole na Preloki, varianta B.

Foto: Preloka, 1858 (arhiv ZAL NME).

vanja nerazrešenih vprašanj med cerkvijo in občino idr. Namera meščanov je bila (ZAL NME 1856), da bi do nove šole prišli z nadzidavo takratne kuratove hiše v nadstropje (Simonič 1966a: 7, 1966b: 5). Temu je nasprotoval župnik, zato se je rešitev šolskega vprašanja zavlekla za deset let (ARS 1859a: 150).

Oktober 1858 so bili načrti za graditev nove šole v Preloki za 100 učencev narisani. Naredil jih je Wilhelm Dollhoff, takratni okrajni inženir za Novo mesto.³ Ohranjena različica načrta B nam kaže stavbo približno enakih razsežnosti, v kakršnih je ohranjena danes (ZAL NME): enonadstropna stavba z delno vkopano kletjo in štirikapno streho (slika 3). Primerjava z današnjim stanjem pokaže, da so razmerja nekoliko drugačna, tloris današnje stavbe se bolj približuje kvadratu, tloris različice B pa je bolj pravokoten v razmerju zlatega reza z vhodom na daljši stranici. Kljub očitno nekoliko spremenjenim razmerjem je bila najdba dragocena, saj načrt kaže na podobno likovno rešitev z rustikalno fasado, kakršna je še danes. Tudi notranja razporeditev prostorov je enaka – z glavnim šolskim prostorom – učilnico – v nadstropju. Izjema je le učiteljevo stanovanje v pritličju, ki je danes spremenjeno v drugo učilnico. Na podlagi najdenega načrta smo lahko zanesljivo ugotovili prvotno namembnost prostorov in tudi, katere spremembe na stavbi so bile narejene med poznejšimi obnovami in kaj je ostalo od izvirne zasnove.

Za šolo je Škofijski ordinariat odstopil vinogradniško parcelo, ki je stala nasproti cerkve sv. Trojice in pokopališča (NŠAL 1864). Ustanovitev šole je bila nujna, saj je bilo takrat na Preloki prek

3 Na načrtu na sredini spodaj piše »k:k: Baubezirks Amt Neustadtl, October 1858« in nato podpis: »Dollhoff«. Vlogo, opus in pomen okrajnega inženirja Dollhoffa bi bilo treba na podlagi razpoložljivih virov še natančneje preučiti. Njegovo ime se pojavlja najmanj v dveh fondih, v Okrožnem uradu Novo mesto in v Mestni občini Novo mesto (ZAL NME: 1; 1857: 5). Za podatek iz novomeškega arhiva se zahvaljujemo mag. Mitji Sadeku. Poročila inženirja Dollhoffa so omenjena tudi v zvezi z graditvijo cerkve v Brusnicah. Vsekakor pa je mogoče iz omenjenega sklepati, da je prišel z družino iz Prage, kjer se je najverjetneje tudi šolal: »Fremden: Anzeige: Angekommen den 29. April, 1826. – Hr. Wilhelm Dollhoff, k.k. Kreis Ingenieur, mit Gattinn, von Prag.« (Laibacher Zeitung 1826).

Slika 3: Glavna fasada šole.
Foto: Janez Premk, Preloka, oktober 2012.

Slika 4: Učilnica z ohranjeno šolsko opremo v nadstropju.
Foto: Anja Premk, Preloka, oktober 2012.

100 šoloobveznih otrok (leta 1858 124 otrok, od tega 65 dečkov in 59 deklic). Do zgraditve šole je otroke poučeval kar lokalni kaplan v nedeljski šoli; poleg verouka jih je učil predvsem branja in pisanja (Simonič 1966a: 7). Za izvedbo graditve je bila odgovorna občina. Šola je bila zgrajena v letih 1865–66 in je stala 6125 forintov, 18 krajcarjev avstro-ogrške valute, od tega je prispevala c. k. blagajna 2200 goldinarjev, farna občina 2000 goldinarjev, sam cesar 500 goldinarjev. Poleg tega so bili potrebni tudi prispevki vaščanov (ARS 1859b). Stroški so tu še bolj razčlenjeni: mojstrska dela 2463 f, 32 kr, material 2156 f, 30 kr, ročno in težaško delo 1505 f, 56 kr. Pouk se je začel 2. 11. 1866 (Šolska kronika: Pavel Broštnik).⁴ Prvi učitelj je bil Pavel Borštnik, ki je na Preloko prišel iz Čermošnjic, kjer je bil podučitelj (Učiteljski tovariš 1866: 345). Na Preloki je ostal 12 let in je bil pri domačinih dobro sprejet, saj se je zanimal tudi za nešolske zadeve (Učiteljski tovariš 1869: 324–325). Na splošno so šole na podeželju takrat nudile le malo znanja, saj so otroke poleg verouka, ki ga je poučeval lokalni župnik ali kaplan, učili le še branja, pisanja in računanja. Po programu so bile enake šolam, kakor jih je uredila Marija Terezija v občem šolskem redu (Allgemeine Schulordnung... 1774), in so jih še vedno imenovali trivialke. Nasprotno je bil učitelj Borštnik zelo zavzet in je poleg omenjenih predmetov otroke učil tudi prirodoznanstva, zemljepisa, zgodovine in celo petja, kot lahko razberemo iz redovalnice (ZAL NME 1872). V šolo so hodili otroci kmetov iz šolskega okoliša, ki je obsegal vasi Preloka, Zilje, Žuniči, Balkovci, prva leta pa je njihovo število precej presegle 100, za kolikor je bila učilnica načrtovana. Tako v Zaznamku pridnosti in napredka za leto 1868 naštejemo 153 učencev (prav tam).

V letih 1882–96 so po ukazu sl. c. kr. okrajnega šolskega sveta s 13. 9. 1882 severno od šole kupili parcelo št. 37 in tam uredili šolski vrt, ki je obsegal pribl. 520 m², zanj pa so okoliški kmetje navozili zemljo. Postavili so čebelnjak, zasadili sadno drevje (hruške, jablane, breskve, češnje, češplje) in vinsko trto (Šolska kronika: Jože Petrič in Anton Kadunc). Kasneje so uredili tudi

vodnjak. Poleg sadovnjaka je imel vrt tudi zelenjavno-okrasni del. V poročilu o vrtu izvemo, kaj so gojili. Tako je leta 1929 tu raslo 11 pritličnih in 28 visokodebelnih sadnih dreves, od zelenjave so gojili solato, grah, fižol, čebulo, česen, peteršilj, od cvetja pa cinije, astre, klinčke, resede, potonike (SŠM 1929).

Šola, ki je bila prvotno enorazrednica, se je z odlokom višjega šolskega sveta z dne 6. 12. 1921 razširila v dvorazrednico, zato je bilo treba v najkrajšem možnem času uresničiti tudi nekatere fizične spremembe na stavbi (ZAL NME in SŠM 1929). Do obnove je prišlo leta 1925, tri leta pred tem pa so potekale priprave in polemike o tem, kaj natančno narediti, kdo bo dela izvajal, kje se bo dobilo gradivo za obnovo in kdo bo vse to plačal.

Za potrebe dvorazrednice so učiteljsko stanovanje v pritličju spremenili v 2. razred, zato so porušili zid med večjo in manjšo sobo. Pri preureditvi namembnosti prostorov je iz pritličja izpadlo učiteljevo stanovanje, zato so ga morali urediti drugje. Prva možnost je bil premik stanovanja na podstrežje. Stavbna komisija okr. šolskega sveta v Črnomlju je ta predlog zavrnila z obrazložitvijo, da bi morali zamenjati vse stropne, ostrežje nadomestiti z novim in dvigniti streho, poslopje pa je bilo že tedaj bolj podobno stolpu in zelo izpostavljeno vetrovom. Stroški takšne adaptacije bi znašali nad 400.000 din. Podobni so pomisleki (visoki stroški, zahtevni posegi) tudi glede današnje načrtovane spremembe namembnosti podstrehe. Zato je takratna komisija predlagala za učitelja povsem novo stavbo iz lomljenca ob koncu šolskega vrta, kar bi znižalo stroške na končno ceno največ 150.000 din (ZAL NME 1924c).

Stavbo so tudi dejansko zgradili na severnem delu vrta. Po prvotni lokaciji je obdržala ime *učiteljsko stanovanje* in je tam stala do leta 2006, ko so jo porušili. Komisija je še določila, da je treba odstraniti zid v pritličju, ki nosi strop iz *polovičnikov* (polbrun).⁵ Glave tramov so bile deloma strohnele, pod v prvem nadstropju je bil obrabljen, zato je bilo treba strop zamenjati z novim iz

⁵ Izraz *polovičnik* za leseni element, ki mu danes pravimo polbruno, se je uporabljal v dokumentih, ki so spremljali prenovu šole, npr. v dopisu Okrajnega šol. sveta v Črnomlju, naslovljenega na Krajni šol. svet na Preloki dne 8. 7. 1924.

⁴ Podatki iz Šolske kronike so povzeti po zapiskih Ane Starešinič.

tramov. Popravili so tudi omet v nadstropju in zamenjali nekaj polovičnikov na stropu. Na podstrehi so napravili omet iz ilovnatega betona in nadomestili nekaj tramov ostrušja. Vsa okna in vrata so prepleskali. Fasadni omet so deloma popravili, stavbo so zunaj in znotraj prebelili.

Iz gradiva torej izvemo, da je do prenove prišlo v letu 1925, izvedel pa jo je Pavel Bren kar brez načrta in podrobnega stroškovnika, čeprav je bil protikandidat za oddajo del Viljem Treo cenejši (ZAL NME 1924a: 90; ZAL NME 1924b). Na podlagi dokumentov lahko tudi datiramo nekatere elemente, ki so bili med prenovo zamenjani: nov strop iz tramov v pritličju, cementi estrihi in stopnice v klet, lesene podnice, zazidana okna na južni strani in povečani okni na zahodni. Tudi podatek o rušitvi zidu v pritličju omogoča datacijo odkritih plasti opleskov ter novega ometa na delu, kjer je bil zid prvotno vpjet v sosednjega. Z arhivskim gradivom smo lahko potrdili tudi originalnost gornjega stropa iz polbrun. Druga metoda, ki je bila uporabljena za datacijo lesenih konstrukcijskih elementov, je bila dendrokronološka analiza, ki jo je opravil Oddelek za lesarstvo Biotehnične fakultete Univerze v Ljubljani pod vodstvom dr. Katarine Čufar. S to metodo se na podlagi vzorca branik lahko ugotovi, kdaj je nastala posamična branika oz. kdaj je bilo drevo posekano. Žal je bila datacija neuspešna, saj ni bilo mogoče dobiti primerne vzorca z dovolj velikim številom branik.

Kaj je bilo predvideno za takratno opremo šolskih sob, lahko razberemo iz proračunov krajnega šolskega sveta za naslednje leto. Tako so v letu 1923 predvideli nakup klopi za dve učni sobi, table, kateder in stenske slike. V proračunu za leto 1926 pa so načrtovali nakup opreme za novo učilnico: križ, umivalnika in gobi, obešalnike v 1. razredu, opravi za dežnike (ZAL NME 1922: 77, 1925: 99). Tega leta so na javni licitaciji prodali tudi staro šolsko peč in na šolski zgradbi napravili napis Državna osnovna šola (ZAL NME 1927: 116). Na podlagi teh podatkov smo sklepali, da večina današnje opreme izvira iz tistega časa (slika 4).

Šola je z odlokom kr. banske uprave z dne 30. 7. 1934 postala trirazrednica, a le teoretično, saj sta bila v praksi pogosto navzoča le dva učitelja. V letih 1940–42 je v zgradbi delovala tudi kmečka nadaljevalna šola. Za šolo je bilo veliko zanimanja med kmečkim prebivalstvom, saj so na tečaju poglobili svoje znanje o kmečkem gospodarjenju in higieni (ZAL NME: 1940). Po drugi svetovni vojni so v zgornji učilnici postavili gledališki oder (Šolska kronika: Feliks Jug in Otmar Zorn).

Potem je šlo s šolo samo še navzdol. S šolsko reformo (ok. leta 1960) se je spremenila v enooddelčno šolo. S šolskim letom 1963/64 je postala podružnica osnovne šole v Adlešičih s samo prvimi štirimi razredi, od junija 1979 pa pouka v preloški šoli ni več (Simonič 1966c: 5) in od takrat objekt ni vzdrževan in propada. Žal v njem ni nobene druge funkcije več, saj so vse kulturno dogajanje prenesli v kulturno-gasilski dom nižje v vasi.

Dokumentacija stanja objekta

Poleg analize zgodovinskega gradiva je bila narejena tudi dokumentacija in analiza današnjega stanja. Narejen je bil arhitekturni posnetek (avtorici: Špela Nardoni Kovač, Damjana Zaviršek Hudnik, HIŠERIŠE arhitektura) in fotodokumentacija. Analiza materialov je bila opravljena z dendrokronološkimi analizami in sondiranjem ometov in opleskov. Rezultati so bili dopolnjeni z arhivskim gradivom (ponekod smo lahko ugotovili natančno pro-

venienko gradiva). Raziskave niso odkrile nobenih »presežkov« v smislu izjemnih poslikav. Za fasado je bilo ugotovljeno, da je bila nekajkrat popravljana, zlasti okoli portala, sicer pa je bila v celoti izvedena v apneni tehnologiji in beljena v fresko tehniki. Notranjost je bila pogosto beljena v belih in rumenih odtenkih (sprva apneni beleži, kasneje disperzijski), stropi so bili s tanko črto ločeni in drugače obarvani. Odkrili smo tudi nekaj šablonskih poslikav s konca 19. oz. 20. stoletja. V najpomembnejšem prostoru – sejni sobi v nadstropju – je bil odkrit pas dekorativne secesijske poslikave, za katero smo predlagali rekonstrukcijo.

Posebno pozornost smo namenili tudi elementom, na katere velikokrat pozabimo. Tako so bili posebne obravnave deležni opečnati tlaki, prvotna električna napeljava z elementi iz bakelita in tudi ostanki prvotne ureditve na šolski parceli. Kljub vsemu so nekatere stvari ostale nedognane in o njih morda nikoli ne bomo izvedeli ničesar natančnejšega (npr. o betonskem portalu v kleti).

Tipološka analiza

Da bi bolje razumeli zgradbo šolske stavbe kot del takratnih predpisov in tipiziranih načrtov za šole, smo opravili tudi tipološko primerjavo med šolami, ki so si krajevno in časovno blizu. Pri primerjavi s sorodnimi spomeniki se je najprej postavilo vprašanje, v kolikšni meri so se šolske stavbe tistega časa razlikovale od druge profane arhitekture. Potreba po graditvi šolskih stavb se je pojavila s šolsko reformo Marije Terezije iz leta 1774, ki je uvedla državno šolo in splošno šolsko obveznost za vse deklice in dečke med šestim in dvanajstim letom starosti. Odredba je tudi predpisovala norme za šolske stavbe in dala napotke za njihovo notranjo ureditev. Glede same zidave šolskih stavb pa ni bilo posebnih zahtev, temveč je bilo vprašanje zidave navedeno v odredbi zgolj formalno (Ribarič 2006: 15). V začetnem obdobju še niso gradili posebnih šolskih stavb, temveč je bil pouk organiziran praviloma v prostorih farnih ali gospodarskih objektov, v njih pa so včasih poučevali tudi po več kot 100 otrok različnih starosti. V povprečju je veljalo, da je za skupino 70 in več učencev ustreza 60 m² velik prostor, po današnjih standardih pa takšen prostor ustreza skupini 25 učencev (nav. delo: 17).

Na podeželju so šole postavljali na zazidljivih zemljiščih, velikokrat blizu cerkve (Preloka, Bela Cerkev, Frankolovo). Po priporočilu študijske dvorne komisije iz leta 1820 naj bi podeželske šole gradili na osnovi treh arhitekturnih tipov: 1. pritlična šola z eno učilnico za okoli 60 učencev ali 2. pritlična šola za 90 do 100 učencev in 3. enonadstropna šola z dvema učilnicama za 150 do 175 učencev. Vse so morale imeti tudi družinsko stanovanje za učitelja, enonadstropna pa tudi sobo za učiteljskega pomočnika (nav. delo: 14). Osnove za sodobne šolske prostore so bile postavljene šele v drugi polovici 19. stoletja (Achs 2012: 14–22). Leta 1867 je država dobila izključno pooblastilo nad šolo in poukom. Šele cesarski zakon o ljudskih šolah iz leta 1869 je prvič poenotil celotno strukturo obveznega šolanja in v osnovah velja še danes. Sledila je prava revolucija v graditvi šolske arhitekture, že postavljene šolske zgradbe, kakršna je bila šola na Preloki, pa so povečevali s spreminjanjem notranje ureditve prostorov, nadzidavanjem stavb ali s prizidki.⁶ Prišlo je tudi do vedno občutnej-

⁶ Zakon, sprejet v državnem zboru 14. maja 1869, ki je osnovni šoli naložil, da je treba otroke »nравnoversko vzgajati, razvijati jim duševne

ših razlik med mestno in podeželsko šolsko arhitekturo – mestna je bila zaradi višjih cen zemljišč večnadstropna, podeželske šole pa so bile večinoma pritlične ali enonadstropne. Za razloček od mestnih šol so bile podeželske povečini samostojne in so imele praviloma tudi stanovanje za učitelja (nav. delo: 15).

Zaradi hitrega razvoja šolskega sistema in potrebe po vse večjih objektih je bilo razmeroma težko najti ohranjene šolske stavbe iz časa nastanka šole na Preloki ali njene neposredne vzporednice. Primer sočasne podeželske šole je šola v Beli Cerкви, kjer je bilo prvo šolsko poslopje zgrajeno leta 1860. Stavba, ki je preprosta enonadstropna arhitektura, že na prvi pogled kaže vzporednice s šolo na Preloki, predvsem po njeni postavljenosti v prostor: sezidana je blizu cerkve, ob kateri je tudi pokopališče.

Od vseh obravnavanih šol je po tipologiji preloški najbližja šola v Gorenjih Sušicah pri Dolenjskih Toplicah (EŠD 14106). Šola je prav tako enonadstropna, delno podkletena, s triosno čelno fasado, z vrtom ob hiši. Nad kamnitim portalom je plošča z letnico 1878. Za razloček od preloške šole ima dvokapno streho, na zadnji fasadi pa je srednji del stene pomaknjen navzven (spletni vir 2).⁷

Po primerjavi lahko sklenemo, da je šola na Preloki vsekakor sledila določenemu arhitekturnemu tipu, kakršen se je predvsem v zadnji četrtini 19. in na začetku 20. stoletja uveljavil v arhitekturi šolskih stavb. Čeprav so obstajali določeni predpisi oziroma navodila za graditev šolske arhitekture in lahko govorimo o določeni tipologiji, pa podeželske šolske stavbe niso bile poenotene in so se lahko razlikovale tudi glede na prostorske danosti in gradbene zahteve naročnikov. To je mogoče ugotoviti tudi na podlagi modifikacije načrta B za stavbo šole na Preloki. Medtem ko so šole v mestih rasle v višino in bile včasih arhitekturno zelo razgibane, sploh proti koncu 19. stoletja in pozneje, pa so bile podeželske večinoma pritlične ali enonadstropne. Šola na Preloki je vsekakor kakovostnejši primer podeželske šolske arhitekture in tudi zaradi delno še ohranjenega inventarja priča o razcvetu šolske arhitekture na Slovenskem.

Ugotovitve

Zgraditev nove šole ni bila le bistvenega pomena za nadaljnji razvoj občine, temveč na simbolni ravni izraža začetek narodnega prebujanja slovenstva na podeželju, vzgojno-izobraževalno vlogo pa so z veliko vnemo odigrali prvi, nadpovprečno izobraženi učitelj na šoli Pavel Borštnik in njegovi nasledniki. V letih največje obiskanosti je bilo v šoli celo po 198 otrok (z območja od Zilj do Žuničev) in so v njej poučevali tudi po trije učitelji. Slovenski učitelji so poučevali na šoli vse do leta 1979. Celo na začetku druge svetovne vojne Italijanom ni uspelo uveljaviti pouka v italijanščini. Slovenski učitelji so imeli pomembno vlogo tudi, ko je Preloka postala del osvobojenega ozemlja in so v njej odprli partizansko šolo. Pomagali so širiti narodno zavest in poučevali otroke o lastnih koreninah (slovenski pripadnosti). Šola

ima velik zgodovinski pomen in je pomagala ohranjati lokalno kulturno izročilo, še zlasti etnološko. Kako je šola negovala in spodbujala ljudske navade, je razvidno npr. iz stare fotografije iz ok. 1906, kjer na ravnini severno od šole in cerkve dečki in deklice plešejo v krogu, med obema krogoma pa stoji učiteljski par (zasebni arhiv Ane Starešinič). Šola je ob praznikih pripravljala kulturni program, njena gledališka dejavnost pa je narekovala tudi fizične spremembe v stavbi (z dodanim odrom je bila za to dejavnost predelana učilnica v nadstropju). Iz te tradicije je izšel tudi igralec Stane Starešinič. Izročilo ljudskega petja in plesov na Preloki zdaj nadaljuje Kulturno umetniško društvo Lepa Anka (spletni vir 1).

Šola v Preloki je torej v tem delu Bele krajine imela zelo pomembno vlogo. V simbolnem smislu daje skupaj s cerkvijo na vrhu preloške vzpetine tudi pomemben prostorski poudarek in izraža jasno razločitev pomembnejših stavb (in z njimi povezanih vsebin) od manj pomembnih. Postala je nekakšno drugo svetišče – hram učenosti. Okolje je bilo v času graditve šole gospodarsko zaostalo in prebivalstvo slabo izobraženo, zato je šola veliko pripomogla k napredku kraja. Kljub temu da od leta 1979 sameva, ohranja svoje mesto v zgodovinskem spominu in identifikaciji kraja. Ukinitvev pouka in zapuščenost šole pričata o izsekljevanju podeželskega prebivalstva v večja mesta, ki je povzročil tudi zdesetkanje prebivalstva Preloke, vendar pa stavba, čeprav v slabšem stanju, kljubuje zobu časa in daje slutiti nekdanjo veličino kraja, ko je bila preloška šola ena pomembnejših šolskih ustanov v Beli krajini.

Posebna je tudi v arhitekturnem (estetskem) smislu, saj je eden najlepših primerov ohranjene podeželske šole iz tretje četrtine 19. stoletja v Beli krajini in je reprezentativna tudi v širšem prostoru današnje Republike Slovenije. Členitev fasad s poudarjenimi horizontalnimi linijami in izoblikovanimi stavbnimi členi (zidci, napušči, okras pod okni v obliki lilije⁸) ter način zidave s kombinacijo kamna in opeke jo uvrščata med značilne primere historicistične arhitekture druge polovice 19. stoletja, pri čemer so takšne stavbe značilnejše za mestno kakor podeželsko okolje. V podeželskem kontekstu je stavba vsekakor izjemna. Čeprav gre za uporabo vrste arhitekturnih smernic (npr. glede notranje ureditve prostorov), značilnih predvsem za šolsko arhitekturo zadnje četrtine 19. in prvega desetletja 20. stoletja in v določeni meri za tipsko gradnjo (sprememba izvirnega načrta, skupne značilnosti z nekaterimi, predvsem kasneje zgrajenimi šolami), pa ji neposredne ustreznice (najbližje ji je šola v Gorenjih Sušicah) nismo našli. O njeni posebnosti priča tudi štirikapna streha. Šola na Preloki je s seštevkom svojih vrednot – zgodovinske in kulturne vloge kot večjega posvetnega izobraževalnega središča⁹ in tudi po arhitekturnih značilnosti – z današnjega zornega kota odličen spomenik in še vedno, kljub zapuščenosti in propadanju v zadnjih treh desetletjih, vsaj v simbolnem smislu ohranja spomin na lastno preteklo veličino in veličino kraja. S tem pa

moči, oskrbovati jih s potrebnimi znanostmi in zvedenostmi«, je določal tudi graditev novih šol na območjih, kjer je v oddaljenosti ene ure hoda v petletnem povprečju vsaj 40 otrok, ki morajo hoditi v šolo dlje kakor pol milje (kasneje 4 km). Poleg tega je zakon določal, da je treba na šolah odpreti dodatno učiteljsko mesto, če šolo (v času treh let) obiskuje več kot 80 učencev (Cvirn 2003: 191).

7 Za podatek o šoli se zahvaljujemo mag. Dušanu Štepcu. Lahko domnevamo, da sta imeli obe šoli iste predloge, ki so jih nato modificirali.

8 Lilija je simbol sv. Trojice, tej je posvečena tudi sosednja cerkev. Sklepamo lahko, da obstaja povezava med odločitvijo po izbiri (abstrahirane) lilije za krašenje fasade in dejstvom, da je Cerkev odstopila to parcelo za graditev šole.

9 »Šola je s svojo dejavnostjo pripomogla, da se je v vasi poleg verskega središča razvilo tudi večje posvetno izobraževalno središče med Vinico in Adlešičem, kar je Preloki dalo pomembno mesto v hierarhiji naselij v tem delu Bele krajine« (Pršina in Štepec 2010).

pomembno soustvarja preloško – belokranjsko kulturno krajino. Preloka, ki ji je največ škode v novejši zgodovini prizadejalo odseljavanje prebivalstva, bi s propadom šole izgubila enega pomembnejših spomenikov nepremične kulturne dediščine.

Kako naprej?

Objekt ima zaradi zgodovinske vloge in same lokacije spomenika razvojni potencial kulturnega središča, ki se lahko naveže na širši prostor, kulturno-gasilski objekt nižje v vasi pa ohrani vlogo lokalnega kulturnega središča. Poleg izvirne izobraževalne funkcije so možnosti naslednje: vsebine, povezane z etnološkimi značilnostmi kraja in okolice; središče izseljencev iz Bele krajine in širše ter s tem povezanih raziskovalnih vsebin, možnost obmejnega povezovanja; povezave z naravnimi danostmi prostora (npr. Krajinski park Kolpa).

V konservatorskem načrtu smo z analizami ugotovili, da je šola na Preloki spomenik z visokim družbenim pomenom, zato jo je treba obnoviti na način, ki bo ta pomen ohranil ter v nekaterih prostorih celo presegel. V najkrajšem času je treba stavbo sanirati do te mere, da se zaustavi propadanje gradiv (zlasti menjava kritine in ureditev odvodnjavanja). Sledita prenova programa, ki bo (tudi finančno) vzdržen, in restavriranje materije. Visoko so bili ovrednoteni dekorativna obdelava fasade, stavbno pohištvo in portali, šablonirane poslikave, tlaki in stopnišča, notranja šolska oprema s pohištvom, leseni stranišči, peči in zidan štedilnik, ostrežje in kritina, na katerih se opravi popravila (restavriranje), ki ohranjajo oz. večajo vrednost dediščine. Posebej je poudarjena uporaba reverzibilnih postopkov, avtentičnih gradiv in tradicionalnih tehnik, s katerimi smo se lahko dobro seznanili tudi v arhivskem gradivu. Poleg varovanja spomenika pa je treba varovati tudi njegov širši zgodovinski prostor (tj. šolski vrt z vodnjakom in učiteljskim stanovanjem), povezan s cerkvijo in pokopališčem. Le tako bomo osmislili obstoj pomembnega objekta, da ne bo samo na videz, temveč tudi pod zaglajeno površino bleščečih barv obdržal svoj prvotni duh.

Literatura

- ACHS, Oskar: Kinder und Räume: Die Entwicklung des Schulbaus in Wien. *Perspektiven* 3/4, 2012, 14–22.
- CVIRN, Janez: Zakon o osnovni šoli. V: Janez Cvirn (ur.), *Slovenska kronika XIX. stoletja: 1861–1883*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- PAVLIČ, Slavica in Viktor Smolej: *Partizansko šolstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Borec, 1981.
- PRŠINA, Marko in Dušan Štepec: *Predlog za razglasitev šole v Preloki za kulturni spomenik lokalnega pomena*. Novo mesto: ZVKDS OE Novo mesto, 2010.
- RIBARIČ, Mateja: Zgodovina šolskih stavb na Slovenskem. V: Mateja Ribarič (ur.), *Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah*. Ljubljana:

Slovenski šolski muzej, 2006, 13–19.

- SIMONIČ, Ivan: Sto let šole na Preloki. *Dolenjski list*, 8. 12. 1966a.
- SIMONIČ, Ivan: Sto let šole na Preloki. *Dolenjski list*, 15. 12. 1966b.
- SIMONIČ, Ivan: Sto let šole na Preloki. *Dolenjski list*, 22. 12. 1966c.

Viri

- Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k.k. Erbländern d.d., Wien der 6. Dezember 1774.
- ARS: Arhiv Republike Slovenije: AS 33, Deželna vlada v Ljubljani 1861–1927, konv. 230, š. 97, a. e. 32, 16. 4. 1856.
- ARS: Arhiv Republike Slovenije: konv. 230, š. 97, a. e. 32, 27. 6. 1859a.
- ARS: Arhiv Republike Slovenije: Dopis na Deželno vlado, 28. 7. 1859b.
- Laibacher Zeitung* 36, 5. 5. 1826.
- NŠAL: Nadškofijski arhiv Ljubljana: 10: Preloka, 252, 1864.
- SŠM: Slovenski šolski muzej: Poročilo o stanju in oskrbovanju šolskega vrta in zemljišča v šolskem letu 1928/29, ŠAL – šolski fascikel XVII, Preloka (Metlika – Črnomelj), 1929.
- Šolska kronika: Šola v Preloki (izvirnik hrani Krajevna skupnost Preloka). *Učiteljski tovariš* 6/20, 5. 10. 1866.
- Učiteljski tovariš* 9/21, 1. 11. 1869.
- ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Listina škofijskega konsistorija, 3. 6. 1856.
- ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Knjiga zapisnikov sej krajnega šolskega odbora, ČRN 48, š. 2, a. e. Preloka (12. 11. 1922, 22. 9. 1924a, 11. 10. 1925, 16. 1. 1927).
- ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Dopis okrajnega šolskega sveta, 3. 10. 1924b.
- ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Dopis okrajnega šolskega sveta, 8. 7. 1924c.
- ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Kresijski inženir Dollhoff pošilja protokole: 1.
- ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: NME 5, Mestna občina Novo mesto, 1857.
- ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Dovoljenje, ČRN 48, š. 2, a. e. Preloka, 13. 12. 1940.
- ZAL NME in SŠM: Šolski list za šolo na Preloki, 17. 4. 1929.

Spletna vira:

- Spletni vir 1: <http://www.preloka.si/>, 5. 3. 2013.
- Spletni vir 2: <http://giskd2s.situla.org/rkd/Zacetek.asp>, 5. 3. 2013.

The School in Preloka as a Characteristic Feature of Folk Culture: Documentation and Conservation Outline

The school in Preloka, a village in Bela Krajina, has been closed and in decay for thirty years, which is why responsible authorities decided for its renovation and a new purpose. Since the building is listed as a historic monument a conservation plan, which is also necessary for obtaining a building permit, was required for any intervention work on it. A conservation plan entails the making of detailed documentation on the building, its analysis, evaluation, and finally suggested guidelines for restoration work. The documentary material on the school's past was obtained from archives, references in literature, and from the local population. The current state of the school building was documented simultaneously, both in written form and on photographs. Natural-historical investigations included examination of paint on walls, windows, and doors, as well as a dendrochronological analysis for the dating of wooden structural elements. The collected documentation provided the basis for the evaluation of the building's cultural significance.

The results of these procedures show that the school in Preloka is an excellent example of a valuable historic monument with important architectural characteristics. Of particular importance is its historic and cultural significance as a major secular educational center in the area. In spite of its neglect and decay it has preserved, at least symbolically, the memory of its past greatness and of the greatness of Preloka. As such, it is an important landmark of Preloka and an integral part of the cultural landscape in Bela Krajina. With its collapse the village of Preloka, which in the recent history was affected the most by emigration, would lose one of the most important historic monuments of immovable cultural heritage.

AVDIOVIZUALIJE V GORIŠKEM MUZEJU

Nastajanje in razvoj Oddelka za avdiovizualno dokumentacijo in prezentacijo nematerialne kulturne dediščine

Strokovni članek | 1.04

Izvilleček: Avtorica na primeru nastanka Oddelka za avdiovizualno dokumentacijo in prezentacijo v Goriškem muzeju v Novi Gorici pokaže, kako nova je še avdiovizualna (AV) dejavnost v muzeju, četudi živimo sredi e-civilizacije. S konkretnim primerom opozarja tudi na vse dileme in probleme pri oblikovanju AV dokumentacije, prezentacije, arhiviranja. Avdiovizualije so v muzejih bogat fond, ki hrani pestre vsebine nesnovne dediščine. Namenjen je preučevanju strokovnjakov na eni strani, na drugi pa predstavljanju in obveščanju javnosti o dediščini. Poleg hranjenja sta namreč prav komunikacija in predstavitev javnosti najmočnejše poslanstvo, ki ga imajo avdiovizualije v muzejskem prostoru.

Ključne besede: avdiovizualna dokumentacija, avdiovizualna prezentacija, digitalizacija, avdiovizualija – muzealija, nesnovna dediščina, razstava

Abstract: Using the creation of the Department of Audiovisual Documentation and Presentation of Intangible Cultural Heritage at the Gorica Museum in Nova Gorica as an example, the author shows how very recent the audiovisual activity still is in museums – despite the fact that we are surrounded by the e-civilization. By using this specific example as an illustration she also draws attention to the various dilemmas, problems, and diversity that arise during the process of creation of audiovisual documentation, its presentation, and its archiving. Audiovisual materials in museums represent a rich fund that contains a wealth of diverse data on the intangible heritage. On the one hand they are available for research purposes; on the other they convey heritage data to the general public. In addition to their archival function, the most meaningful public mission of the audiovisual materials within a museum is their ability of communication and presentation to the general public.

Key Words: audiovisual documentation, audiovisual presentation, digitization, audiovisual materials – museum artifacts, intangible heritage, exhibit

Leta 2005¹ sta Strokovni svet in Svet zavoda Goriški muzej ustanovila Oddelek za avdiovizualno dokumentacijo in prezentacijo nematerialne kulturne dediščine, in sicer v okviru dokumentacijske službe. Dokumentacijska služba je v Goriškem muzeju do tedaj slonela na hemeroteke,² bogatem dokumentacijskem fondu (Goriški muzej 1992–2011), ki ga je leta 1967 postavil tedanji direktor Branko Marušič (Skrt 2011).³

Vzroka za reorganizacijo Oddelka za dokumentacijo - hemeroteke v Oddelek za avdiovizualno dokumentacijo in prezentacijo nematerialne kulturne dediščine sta bila dva:

1. klasično zastavljena hemeroteka zaradi hitrega razvoja digitalnih medijev in digitalizacije dnevnega časopisja ni več ustrezala sodobnim potrebam in zahtevam;⁴
2. na oddelku se je do takrat več kot desetletje ob hemerotečni dokumentaciji razvijala tudi avdiovizualna dejavnost.

Kako je oddelek nastajal

V Goriškem muzeju sem se stalno zaposlila konec leta 1991 kot dokumentalistka v oddelku za dokumentacijo, kar je v konkretnem primeru pomenilo urejevanje in nadgrajevanje bogatega hemerotečnega fonda. Ko sem nastopila delo na oddelku za dokumentacijo, je bilo vse videti, kakor da avdiovizualij v muzeju sploh ni, četudi je v oddelku za etnologijo v 70. letih prejšnjega stoletja Naško Križnar⁵ pri svojem terenskem delu in etnoloških raziskavah večkrat uporabljal kamero in dokumentiral dogajanje.⁶ Filmski koloti iz 70. in 80. let, ki jih je zapustil, so bili obravnavani kot predmet, predmetna osebna zapuščina, ne pa kot izdelek oz nosilec, ki je posledica avdiovizualnega raziskovanja.

Avdiovizualije nasploh niso bile obravnavane kot del muzejskega preučevanja, evidentiranja in dokumentiranja dediščine. V sistematizaciji delovnih mest in programski strukturi muzeja ni bilo nikjer predvideno, da bi lahko uradno prijavi in pro-

1 30. 9. 2005 je bil sprejet nov Pravilnik o organizaciji muzeja, dela in sistematizaciji delovnih mest Goriškega muzeja Kromberk - Nova Gorica (GM 2005).

2 Leta 2005 je hemeroteka obsegala 34 tekočih metrov gradiva.

3 Vsak oddelek v muzeju je vodil svojo dokumentacijo; tako je še danes.

4 Na takšen način, še ročno, kakor je dokumentacija v Goriškem muzeju obravnavala dnevni tisk, so službe v knjižnicah in drugih podobnih ustanovah že digitalno obravnavale to gradivo.

5 Naško Križnar je bil zaposlen v Goriškem muzeju kot kustos etnolog med letoma 1972 in 1983. Naklonjenost do filma je v muzej prinesel iz študentskih let, ko je bil član umetniške skupine OHO in je ob različnih happeningih ustvarjal eksperimentalne filme. V muzeju je vse snemal in montiral sam.

6 Kot se spominja Branko Marušič, so filmski zapisi nastajali predvsem zaradi Križnarjeve nagnjenosti k filmu in jih v muzeju niso preprečevali, razvijati pa jih tudi niso mogli, saj za to ni bilo primernih razmer (Skrt 2011).

* Mag. Darja Skrt, univ. dipl. etnol. in zgod., mag. znanosti sociol. kult., muzejska svetnica, Oddelek za avdiovizualno dokumentacijo in prezentacijo nematerialne kulturne dediščine, Goriški muzej Kromberk - Nova Gorica, 5000 Nova Gorica, Grajska cesta 1, darja.skrat@goriskimuzej.si.

Utrinek s snemanja filma *Liški pustje* (levo snemalec Darko Humar).
Foto: Bogdan Skrt, Markiči, 1996.

Utrinek s snemanja restavriranja skrinj v restavratorskih delavnicah Goriškega muzeja (z leve: Nataša Jazbec, snemalka Melina Saksida, Darja Skrt).
Foto: Davorin Pogačnik, Nova Gorica, 2001.

gramsko načrtovali avdiovizualno delovanje. Zato lahko rečem, da so izvirne⁷ avdiovizualije v muzej prihajale z individualno iniciativo.

V letih 1992–2002 je delo oddelka za dokumentacijo potekalo dvotirno – »uradno« (pisno/hemerotečno delo) in »neuradno« (delo z avdiovizualijami).

Svet gibljivih slik me je vabil predvsem iz dveh razlogov, prvič zato, ker lahko dokumentira in reprezentira tisti segment dediščine, ki ga danes imenujemo nesnovna kulturna dediščina, in razpira nova spoznanja s iztanjšanim vstopom v svet kolektivnega nezavednega. Poleg tega me je mikala še reprezentativna raven avdiovizualij pri muzejski razstavnosti. Avdiovizualija je lahko s svojimi specifičnimi lastnostmi med predmete na razstavi prinesla močan čustveni element. Da pa ne bi bila le gibljiva informacija oz. zbir podatkov, pač pa živa, gibljiva in govoreča muzealija, mora biti dobro narejena in mora upoštevati vse filmske zakonitosti. To pomeni, da mora povezati posameznike in dobre poznavalce z obeh področjih (muzejske in filmske oz. televizijske). V praksi je to timsko delo s snemalcem na terenu in pozneje montažerjem pri izdelavi AV izdelka. Pogojev za kaj takega ni bilo. Oprema je bila še vedno draga, tista nekoliko boljša je bila nedosegljiva, prav tako nismo imeli snemalcev, ki bi znali večje opravljati svoje delo.⁸ V muzeju tudi še ni bilo neposredne potrebe po avdiovizualijah, razstave so še vedno temeljile le na predmetih in fotografijah in tudi dokumentacija je šla le v to smer.

7 Izvirno AV gradivo so vse avdiovizualije, ki so nastajale v muzeju in so plod preučevanja, evidentiranja ali dokumentiranja dediščine, ki ga izvajajo kustosi muzeja. S tem želim poudariti, da ta oznaka izključuje vse kopije avdiovizualij, ki so na različne načine prišle v muzej, njihovi izvorniki pa so shranjeni drugje in so tudi last drugih (npr. Arhiv RS, RTV Slovenija idr.)

8 Razvoj AV tehnike in cenovna dosegljivost naprav je v zadnjih dveh desetletjih bliskovito napredovala. Danes je zelo kakovostna kamera dosegljiva vsakomur. Razširile so se tudi višje in visoke šole vizualnih umetnosti in multimedijev, kjer se usposablja strokovnjaki za izdelavo avdiovizualij.

Zato sem se povezala z drugimi ustanovami in posamezniki, strokovnjaki s področja filma in televizije. To so bile lokalne⁹ in nacionalna televizija. Na začetku je imel največ zaslug za povezave Anton Vencelj. Bil je snemalec dopisnik za RTV Slovenija.¹⁰ V času njegovega službovanja na RTV sva posnela dokumentarec *Sveti Anton Puščavnik. Praznovanje na Primorskem*.¹¹ Verjetno je prav predvajanje dokumentarne oddaje na RTV Slovenija leta 1993 pripomoglo, da so se avdiovizualnemu vrata muzeja vse bolj odpirala.

Ko je Anton Vencelj ustanovil svojo lokalno televizijo TV Primorka, smo sodelovanje okrepili in posneli več krajših avdiovizualnih del z zelo različno tematiko.¹² Takrat je bila to edina možnost. Še vedno ni bilo jasno, kako naj se avdiovizualije v muzejskem programu sploh predstavijo in tudi ne, kako naj se zastavi nov način dokumentiranja, evidentiranja in prezentiranja. Snemali smo zelo različne teme, pobude zanje pa so prihajale iz različnih smeri.¹³

Sodelovanje z Antonom Vencljem je trajalo nekaj let, do snema-

9 Lokalne TV so bile TV Kanal, TV Primorka, TV Vi-tel, pri sodelovanju z RTV Slovenija pa smo sodelovali z ljubljanskim in koprskim uredništvom.

10 Anton Vencelj je bil snemalec dopisnik za informativni program. Veliko dogodkov, življenjskih zgodb in drugega dragocenega gradiva o dediščini informativnega programa ni zanimalo, Vencelj pa si je želel, da bi bilo posneto, shranjeno in tudi predvajano ljudem. Prav to je bil največji vzgib, da je kasneje zapustil RTV Slovenija in ustanovil svojo lokalno televizijsko postajo TV Primorka.

11 Gradivo za oddajo je bilo posneto januarja leta 1991, zaradi prelomnih dogodkov pri osamosvajanju Slovenije je na RTV Slovenija prišlo na vrsto za montažo in objavo šele januarja 1993.

12 *Spominek kot tržna možnost in priložnost*, 1993; *Zakladi naše preteklosti*, 1994–1995; *Sveti Jurij. Praznovanje na Ajdovskem in v Reziji*, 1995; *Liški puste*, 1996; *Iz preteklosti v sedanjost. Ljudski umetnik Vili Kopal*, 1996.

13 Nastali so AV izdelki, za katere sta pri tematiki našli skupno točko obe strani (Goriški muzej in TV Primorka), sodelovali pa smo tudi z Zavodom RS za zaposlovanje.

nja celovečernega dokumentarnega filma o Idriji¹⁴ z režiserjem Francijem Slakom leta 1996. Snemali smo delo rudarjev v rudniku v zapiranju ter dogajanje v mestu Idrija in različne pove-zave med rudnikom pod zemljo in življenjem pod nebom. Proti koncu montaže, ko so metri in metri razrezanega traku viseli na »gaugah«,¹⁵ sem se nenadoma zavedela, da bo vse to bogato gra-divo končalo med smetmi. Skušala sem na različne načine do-seči, da bi se to gradivo, ki ni bilo vključeno v končno različico filma, nekako ohranilo, vendar je bilo za to že prepozno. Dogo-dek je bil osrednjega pomena za razumevanje vrednosti gradiva, ki nastaja pri avdiovizualnih projektih in ni vključeno v sam film oz. končni izdelek.

Zavest, da je bilo v preteklih petih letih v sodelovanju z našim muzejem na lokalnih TV postajah posnetega veliko AV gradiva, je narekovala naslednji korak. Skušali smo doseči, da bi v mu-zeju pridobili vse »naše« gradivo v trajno last ali vsaj v hrambo. Žal se nam ni posrečilo. Pri TV Kanal zaradi čustvene navezanos-ti avtorjev na gradivo,¹⁶ pri TV Primorka pa zato, ker so kasete presneli večkrat in so hranili le master¹⁷ filma ali oddaje. Podobno je bilo tudi na RTV Slovenija. V muzej smo dobili le nekatere avtorske izvode končne različice.¹⁸ Večina gradiva pa je bila za vedno izgubljena.

Od tedaj je zavest o pomembnosti avdiovizualnega gradiva nare-kovala drugačen pristop pri sodelovanju z zunanjimi sodelavci. Če sem do takrat sodelovala z njimi bolj individualno, se je po-slej muzej veliko aktivneje in enakopravneje vključeval v av-diovizualne projekte. Poskrbeli smo, da je prišlo do nekakšne koprodukcije. Takratna direktorica Slavica Plahuta se je zave-dala, da je takšno gradivo zelo dragoceno za prihodnost in da so mediji v razvojnem vzponu. Razumela je pomembnost avdiovi-zualne dokumentacije in pomen avdiovizualnih prezentacij, tako na razstavah¹⁹ kot tudi pri pedagoškem in andragoškem delu ter v medijih.

Leto 1997 smo pripravljali razstavo *Primorska 1918–1947*.²⁰ Za razstavo sta bila predvidena tudi dva filma, zato smo navezali stik z TV Koper in nato v koprodukciji²¹ posneli več ur gradiva. Avdiovizualno gradivo so v največji meri sestavljali intervjuji in spomini ljudi, ki so v obdobju med obema vojnoma doživlja-li različne žalostne in tragične usode italijanskega fašističnega

nasilja. Nastalo je 18 ur avdiovizualnega gradiva,²² ki je v celoti prišlo v dokumentacijski oddelek Goriškega muzeja.

Želja po novem tovrstnem gradivu je bila velika. Možnosti, da bi lahko sami lahko ustvarjali kakovostne avdiovizualne zapise, pa še ni bilo prave. Zato smo se znova povezali z lokalno TV postajo, tokrat s TV Vi-tel. Lastnik in snemalec Ivo Saksida je že vseskozi kazal veliko zanimanje za dediščino lokalnega pro-stora in televizija se je iz skromnih začetkov vse bolj razvijala. Seveda zahteva sodelovanje z lokalno televizijo poseben napor, četudi so njihovi lastniki in ustvarjalci naklonjeni temam, ki so povezane z dediščino ali z vsakdanjem življenjem.²³ Kar je pri muzealcih in televizijcih zelo različno, je čas, ki je namenjen raziskavi. Lokalna TV postaja živi od svojega dela in sponzor-jev, ki jo podpirajo. Zato potrebuje veliko raznovrstnih dnevnih novic in nima časa, da bi lahko dlje vztrajala pri eni temi, sploh pa ne več dni ali tednov. Kljub vsemu smo leta 2001 uresničili dva projekta. Prvi je bil dokumentiranje postopka restavriranja skrinj,²⁴ da bi ga predstavili na razstavi *Ljudske skrinje na Go-riškem*.²⁵ Drugi avdiovizualni projekt je bil naš največji skupni projekt z naslovom *Goriška – mozaik tisočletij* in je bil zelo zah-teven. Ob 1000-letnici prve pisne omembe Gorice in Solkana je nastal celovečerni 95-minutni videofilm. Gledalce je popeljal skozi zgodovinski prerez Goriške brez enega samega off teksta,²⁶ vse kar izvemo, govorijo strokovnjaki neposredno v sliki na za-slону.²⁷ Nastalo je 30 ur gradiva, ki ima prav poseben značaj. Pri izbiri sogovornikov smo namreč iskali tiste strokovnjake - zgodovinarje, ki z Goriško niso povezani le poklicno, pač pa tudi osebno (ali so tu odraščali ali pa so na Goriško priselili iz drugih krajev Slovenije). Ne glede na strokovno in znanstveno distanco se s tem nezavedno vplete tudi izkustvena in čustvena odzivnost na zgodovinske dogodke.

Na takšen način se je v oddelku za dokumentacijo počasi, a vztrajno nabiralo raznovrstno AV gradivo s posnetki različnih dolžin in oblik, saj je Goriški muzej splošni muzej in različni oddelki so potrebovali različne načine predstavitve tistega se-gmenta dediščine, s katerim se ukvarjajo. Od začetnih dvomov, da muzej ni producerska hiša, ki bi delala filme, in prepričanja, da avdiovizualija stane preveč v gmotno škodo razstavi, so se stvari počasi premikale v prid gibljivim slikam. Občutiti je bilo pogostejšo potrebo po avdiovizualijah, pa naj so bile posnete le zaradi dokumentacije (npr. različni spomini) ali pa zaradi potre-be po predstavitvi (za razstavo).

14 *Med nebom in zemljo Idrija A.D. 2002, 1997.*

15 Obešalni sistem za razrezane kose filma.

16 Zdenko Sirk in Boris Valentinčič, ki sta bila glavna lokalna snemalca in ustvarjalca oddaj, sta skrbno hranila svoje gradivo in imela vsak svoj arhiv posnetkov. V zadnjem času smo znova v stiku z njima in kažeta pripravljenost, da bi svoja arhiva odstopila Goriškemu muzeju.

17 Master je osnovna izvorna kasetna zmontiranega filma. Iz nje se pozneje pripravijo vse naslednje kopije.

18 TV Primorka je vse filme posnela na eno kaseto VHS in jo dala v Goriški muzej kot avtorski izvod. Vse master kasete so ostale v arhivu lokalne televizije, gradivo na beta kasetah pa je bilo večinoma že presneto z različnimi drugimi posnetki. TV Slovenija je kot avtorski izvod dala VHS kopijo filma *Med nebom in zemljo Idrija*.

19 V tem času je potekala tudi raziskava o uporabi avdiovizualij na muzej-skih razstavah kot del magistrske naloge. Delo je pozneje izšlo v knjižni obliki (Skrt 2004).

20 Vodja projekta: Slavica Plahuta; avtor razstave: Drago Sedmak.

21 Koprodukcija je potekala tako, da je snemanje finančno pokrtil muzej, montažo in postprodukcijo pa TV Koper.

22 Gradivo je bilo posneto na 30-minutne beta kasete (direktor fotografije: Bojan Kastelic).

23 V tem času smo prenehali sodelovati s TV Primorka, saj so postali že re-gionalna televizija za vso Primorsko, ki je imela le nekoliko večjo ekipo kot na začetku, ko je pokrivala samo Goriško. Naše muzejske zahteve po poglobljenejši obravnavi pri snemanju so bile takrat prevelik zalogaj za njihovo produkcijo.

24 Videofilmu smo dali naslov *Iz preteklosti v prihodnost – restavriranje skrinj*.

25 Avtorica razstave: Inga Miklavčič Brezigar; restavrator: Davorin Pogač-nik (za razstavo je restavriral prek 60 skrinj).

26 Off tekst je komentar v filmu. Besedilo lahko napiše strokovnjak za dolo-čeno temo, scenarist ali pa avtor filma, preberejo pa ga bralci besedil oz. spikerji.

27 Film je bil poskus, kako se stroke oz. strokovnjaki, ki so pisno naravnani in specializirani za določeno obdobje, odzovejo na film kot medij in kaj sporočajo v sliki in govoru.

Po zadnjem projektu (*Goriška – mozaik tisočletij*) smo ugotovili, da bomo težko razvijali dejavnost, če bomo odvisni od različnih TV hiš, saj se naše zahteve pri snemanju razlikujejo od njihovih potreb. Da bi takšne raziskave, dokumentiranje in predstavitve lahko razvijali kar najbolj nemoteno, smo potrebovali svojo tehniko. Želeli smo imeti kakovostno gradivo, ki ne bo namenjeno samo preučevanju, pač pa bo kadarkoli uporabno za izdelavo videofilmov in njihovo predstavljanje tako na razstavah kot v medijih.²⁸ Za nadaljnji razvoj je bil pomemben leta 2002 izpeljan projekt z naslovom *Pustovanja na Goriškem*,²⁹ ki ga je finančno podprl program Phare Evropske unije. Avdiovizualna raziskava pustovanj na Goriškem se je osredinila na štiri različna, »vzorčna pustovanja«.³⁰ Pri tem projektu je bilo pomembno, da smo poiskali snemalce, ki so bili zasebno tesno povezani s pustnimi skupinami in so zelo dobro poznali pustno dogajanje. Rezultat je bil 30 ur posnetega gradiva in 38-minutni videofilm, narejen za predvajanje na razstavi. Videofilm o pustovanju na Goriškem je bil prvi, ki je bil v celoti narejen pod okriljem muzeja. Uvrstitev filma na tri festivale vizualne antropologije³¹ nam je potrdila, da smo na pravi poti. Nadalje je bil zelo pomemben nakup nove kamere ob koncu projekta. Po desetletnem razvoju je bilo treba kritično oceniti delo, pregledati razmere in se vprašati, kako razvijati oddelek. Ker je bila takšna praksa v Sloveniji zelo redka, nismo imeli izhodišč, kako vsebinsko zastaviti program oddelka.³²

Kritični pregled dotedanega dela je pokazal, da se je prvih pet let avdiovizualno gradivo v muzeju nabiralo na način »od zunanaj navznoter«. Ker je bila izvedba snemanja povsem odvisna od zunanjih sodelavcev in producentov, predvsem televizijskih producentovskih hiš, je bilo vse posneto gradivo, ki ni šlo v končno različico filma oz. avdiovizualnega izdelka, dokončno izgubljeno. Naj samo spomnim na gradivo iz snemanja rudnika v Idriji.³³ Glede na prvotne izkušnje (popolna odvisnost od zunanjih izvajalcev – producentov) se je muzej dokaj hitro odzval na razmere.

28 V tem času je bila razlika med dobro opremo in kamerami za domači video še zelo velika, tako v cenovnem kot tudi tehničnem pogledu. Še vedno je bilo največ VHS ali super VHS kamer v 'amaterski uporabi'. Poklicni snemalci so uporabljali beta kamere, ki pa so bile cenovno nedostopne, prav tako kakor beta predvajalniki in snemalniki. Na tržišču so se uveljavljali DV-ji, ki so bili cenovno dostopnejši in neprimerno kakovostnejši od formatov super VHS. Veliko komercialnih TV postaj v tujini se je opremilo s takšnimi kamerami.

29 V tem projektu so nastali: razstava *Pustovanja na Goriškem* s katalogom v slovenskem in italijanskem jeziku (avtorica razstave: Inga Miklavčič Brezigar), videofilm *Goriška pustovanja* in tri publikacije *Jedi na Goriškem 1–3*. Projekt je vodila takratna direktorica Slavica Plahuta.

30 Želeli smo dokumentirati in predstaviti tradicionalna pustovanja, pustovanja z elementi tradicionalnega in sodobnega ter povsem novodobna pustovanja. Snemali smo v Drežniških Ravnah, na Ligu, v vasi Morsko in v Novi Gorici.

31 Göttingen International Film Festival, 2004; Second Moscow International Visual Anthropology Festival and Conference, 2004; Worldfilm – Tartu festival of visual culture, 2005.

32 Slovenski etnografski muzej je imel sicer kustodiat za etnološki film, kjer so pridobivali avdiovizualije v maniri etnološkega filma, kakor ga je razvijal Naško Križnar (Križnar 1996), vendar je bilo to za naše potrebe preveč specializirano.

33 Zvedeli smo, da so bili rovi v rudniku živega srebra v Idriji, kjer smo leta 1996 snemali zapiralna dela, v tistem času (2002) že napolnjeni z vodo in zaradi tega izgubljeni.

Naslednjih pet let si je v novih projektih³⁴ zagotovil enakovreden položaj kot koproducent, tako da se je po končanem snemanju lahko ohranilo vse gradivo.

Po pregledu smo ugotovili, da je naša želja po dokumentiranju in predstavitvi dediščine že obrodila velike sadove. Gradivo je bilo le začasno popisano, pojavil se je problem inventarizacije pa tudi dostopnosti za obiskovalce in raziskovalce.

Ustanovitev oddelka

V letih 2003 in 2004 smo se pogosto pogovarjali in premišljali, kako v prihodnje razvijati avdiovizualno dejavnost. Prišli smo do treh sklepov:

- pridobiti si popolno neodvisnost pri pridobivanju avdiovizualnega gradiva, saj lahko le na tak način muzej postane lastnik avdiovizualij z dokumentacijo različnih segmentov dediščine;
- razširiti svoje zanimanje tudi na lokalne in ljubiteljske filmarje, ki imajo doma bogate zbirke filmskih zapisov, in pridobiti njihovo gradivo v muzej kot trajno last;
- najpomembnejši je bil premislek, kako nadaljevati in legalizirati dejavnost avdiovizualne dokumentacije in prezentacije v muzejski sistematizaciji. V tem pogledu smo razmišljali o reorganizaciji oddelka za dokumentacijo, saj bi na takšen način lahko pokrivali vse muzejske stroke.

Direktor Andrej Malnič je aktivno podprl prizadevanja za osamosvojitve avdiovizualnega delovanja in, kakor je bilo že uvodoma omenjeno, je leta 2005 prišlo do ustanovitve Oddelka za avdiovizualno dokumentacijo in prezentacijo nematerialne kulturne dediščine.

Vsekakor smo se zavedali dvojne vloge, ki jo ima avdiovizualna dejavnost v muzeju. Prva je zbiranje in hranjenje avdiovizualij, ki jih pridobimo v muzeju in sicer, na dva načina: z lastnim snemanjem - dokumentiranjem dediščine na eni strani ter pridobivanjem avdiovizualij na terenu od ljubiteljskih in tudi poklicnih snemalcev, cineastov. Druga dejavnost pa je t. i. produkcija, ki je lahko osnovna (snemanje - dokumentiranje) ali pa ima že na začetku za cilj predstavitev dediščine na razstavi in v medijih.

V pokrajinskih in splošnih muzejih je več oddelkov, kjer si želijo avdiovizualne dokumentacije: od arheoloških izkopavanj prek restavriranja različnih muzealij³⁵ do dokumentiranja žive dediščine. Naslednje vprašanje je, ali se dokumentira vse po vrsti (odprtja razstav, predavanja, različne prireditve ipd.) ali je treba načrtovati enoletni in večletni tematski program, podobno kakor to delajo v drugih oddelkih. Ali naj bo gradivo le površno posneto ali naj se snemalec v tematiko poglobi in jo s sliko čim natančneje dokumentira in raziše?

Poleg dokumentiranja in avdiovizualnega raziskovanja se namreč že na začetku pojavi tudi vprašanje predstavitve avdiovizualij na razstavi in v medijih. Pri tem se moramo zavedati, da so obiskovalci zahtevno občinstvo, saj so danes obdani z dobro posnetimi filmi in oddajami. To od nas zahteva kakovostno posneto gradivo,³⁶ ki se lahko pozneje kadar koli zmontira, da v povedni

34 *Usode črnega neba*, 1997; *Iz preteklosti v prihodnost – restavriranje skrinj*, 2001; *Goriška – mozaik tisočletij*, 2001; *Goriška pustovanja*, 2002; *Goriški muzej – 50 let*, 2003.

35 V restavratorskih delavnica Goriškega muzeja smo leta 2001 posneli restavriranje skrinj, leta 2003 pa postopek pozlate tabureta.

36 Kakovostno posneto gradivo pomeni, da je dobro kadrirano, da ima slika

obliki pritegne obiskovalca razstave. Načinov, kako to doseči, je več, sama se nagibam h kolektivnemu delu s stalnimi sodelavci tako za snemanje³⁷ kot montažo.³⁸ Pri delu sem sodelovala z različnimi snemalci,³⁹ vsem pa je bilo skupno, da so z nami zelo radi delali, ker jih je vse v zvezi z dediščino zelo zanimalo.

Kako pridobivati novo gradivo?

Prvi sklep je bil, da se avdiovizualno dokumentacijo zastavi načrtno in tematsko. S tem bi pridobili za določeno temo kar največ izvirnega avdiovizualnega gradiva. V zvezi s tem naj dodam, da smo v letih 2005–2007 izvajali projekt Ženske na Goriškem in Vipavskem, kjer smo bili pozorni tip ženske, ki danes izginja iz naše družbe. To so bile ženske, ki so se po končani osnovni šoli zaposlile v tovarnah. Opravljale so natančna ročna dela za stroji in ob tekočem traku. V tem avdiovizualnem projektu smo skoraj zadnji hip posneli delo predilk in tkalk v tovarni Tekstina v Ajdovščini⁴⁰ in fazo izdelave rotorjev v Iskri. Že danes je to gradivo zelo dragoceno, saj v Tekstini ni več niti enega predilnega stroja in tudi tkalnica deluje samo s polovično močjo. Celotni nekateri prostori niso v več v sklopu tovarne, pač pa so jih oddali za druge dejavnosti. Podobno so v tovarni Iskra Šempeter izgubile mize kjer so ženske ročno navijale del rotorja. Danes je na tem mestu visokotehnološka produkcija.

Drugi sklep, ki smo ga sprejeli ob ustanovitvi oddelka, se je nanašal na pridobivanje že posnetega avdiovizualnega gradiva, ki se nahaja v različnih krajih po terenu. Na ta način smo začeli z oblikovanjem avdiovizualnih zbirk v avdiovizualni dokumentaciji.

Prva zbirka je bila kar naša, muzejska zbirka. To so bili filmi Naška Križnarja iz časa, ko je delal v Goriškem muzeju. Popis in pregled njegovih filmov je bil opravljen že sredi 90. let (Skrt 1996).

Naslednja zbirko so Goriškemu muzeju podarili dediči Vladimira Hmeljaka. Hmeljak je bil ljubitelj filma, ki je v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja snemal dogajanja na Goriškem, v družinskem krogu in na različnih potovanjih. Bogat dokumentacijski fond obsega 43 ur gradiva na različnih filmskih in video nosilcih.

Tretja prav tako bogata zbirka so filmi Marka Valentinčiča. Ta zbirka je najbolj pisana glede na nosilce (od 8-mm do 35-mm filma) in žanre (od eksperimentalnega prek igranega do doku-

mentarnega). Valentinčič je v 60. in 70. letih 20. stoletja aktivno sodeloval na slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih festivalih amaterskega filma.

Ob oblikovanju oddelka so se pojavila številna vprašanja, kako popisati vse bogato in tako po vsebini kot po formatih raznovrstno gradivo. S programom Galis smo v osnovnih zahtevah uredili shemo popisovanja avdiovizualij, saj je program zelo širok in zajema vse vrste nosilcev (od filma do DV-ja) pa tudi načine dokumentiranja in produkcije avdiovizualij.

Tu torej ni težav, težave nastopijo, ko želimo avdiovizualije pravilno inventarizirati, tj. ovrednotiti. Ovrednotenje avdiovizualije ni tako nedolžno, kakor se utegne zdeti na prvi pogled. Kdaj je avdiovizualija dokument in kdaj postane muzealija? Kdaj in kje prestopi to funkcionalno in vrednostno mejo? Iz našega primera zagotovo lahko rečem, da so vse tri AV zbirke v Goriškem muzeju muzealije; da je muzealija tudi zaključeno AV gradivo iz Tekstine Ajdovščina in Iskra Šempeter, prav tako tudi vse posneto gradivo o pustovanju.⁴¹

Velik izziv je tudi hranjenje avdiovizualij. Če bi želeli avdiovizualijam omogočiti trajni optimalni obstoj, moramo seveda spoštovati standard ISO.⁴² Podrobno in temeljito je o tem pisala Nadja Valentinčič Furlan (2010: 109–112).⁴³

V Goriškem muzeju smo leta 2001 filme Naška Križnarja začasno shranili v Filmskem arhivu pri ARS,⁴⁴ seveda pa to ni trajna rešitev, če muzej želi razvijati avdiovizualne raziskave in dokumentacijo. V tem primeru mora imeti vse gradivo in dokumentacijo v hiši, shranjeno in digitalizirano ter dostopno obiskovalcem in raziskovalcem. Leta 2005 v prostorih gradu Kromberk o tem še nismo mogli niti sanjati. Novo pridobljena upravna stavba (2012) z manjšimi dopolnitvami omogoča tudi ureditev prostorov za optimalno hranjenje avdiovizualij v fizični obliki. Ob fizičnem hranjenju se pojavi tudi vprašanje digitalizacije⁴⁵ oz. posodobljenega shranjevanja vsebin z analognih video nosilcev v digitalni obliki, ki je hitro dostopna, marsikod pa edina rešitev za ohranitev gradiva.⁴⁶ Na drugi strani pa je digitalizirano AV gradivo pripravljeno za ogled in vključevanje v različne evropske in svetovne spletne portale kulturne dediščine.

vse filmske zakonitosti in ni le nekakšen domači video, kjer se ne ve prav dobro, kaj je v središču pozornosti.

37 Snemalci so skoraj nujni, če gre za snemanje intervjujev in drugega gradiva, ki zahteva, da je kustos ves čas na razpolago za pogovor z ljudmi, ki jih snemamo. Poleg informacij in vprašanj, ki jih postavlja, je zelo pomemben tudi občutek varnosti, ki ga zagotavlja snemanemu človeku. Ljudje zelo hitro zaprejo svoj intimni svet, če v trenutku stiske najprej zagledajo hladno in neosebno kamero namesto človekovega pogleda. Seveda pa način snemanja sodoloča tudi kustosova oz. raziskovalčeva osebnost.

38 Enako velja za montažo. Izvrstni montažerji pravzaprav dajo filmu oz. avdiovizualnemu izdelku dodano vrednost in v kratkih minutazah pokažejo, kar raziskovalci vidimo v urah in urah gradiva.

39 Anton Vencelj, Darko Humar, Damijan Volk, Bojan Kastelic, Ivo Saksida, Melina Saksida, Radovan Čok.

40 V predilnico smo prišli skoraj že prepozno, saj našli smo samo še dva predilna stroja, ki sta zaključevala s prejo. Vsa množica drugih predilnih strojev je že stala in čakala na demontažo in prodajo. Posneli pa smo ves proces tkanja.

41 Dejstvo, da so snemali domačini, soudeleženci pustovanja ali pa pesni prijatelji pustarjev, in da v Novi Gorici ni več karnevala, daje avdiovizualijam poseben pomen in vrednost.

42 ISO 18923:2000 Imaging materials – polyester-base – magnetic tape – storage practices.

43 V Slovenskem etnografskem muzeju je Kustodiat za etnografski film ustanovljen leta 2000. Bili so prvi muzej v Sloveniji, kjer so avdiovizualije dobile popolno samostojnost tako pri dokumentiranju, raziskavi in predstavitev dediščine.

44 Žal izkušnja, ko smo naslednje leto filme hoteli v celoti prevzeti in jim dodeliti inventarne številke Goriškega muzeja, ni bila najboljše.

45 Ministrstvo za kulturo in NUK že imata s t. i. Digitalno agendo v kulturi razpisane tri delovne skupine za to problematiko na področju kulture. Skupine delujejo. Posvet *Digitalna agenda v kulturi* je bil 4. marca 2013 v Mestnem muzeju Ljubljana (spletni vir).

46 Primer je gradivo lokalne Kanalske TV, posneto v tehniki super VHS, ki je bila že v svojih najboljših časih redka, zdaj pa skoraj ni mogoče dobiti predvajalnika, na katerem bi si gradivo lahko ogledali. Med drugim so za nas zanimivi posnetki kriznega sestanka ekipe psihologov v času osamosvajanja Slovenije, ko so pripravljali strategijo, kako prek lokalne TV obveščati ljudi, če bi prišlo do hujše agresije.

Ustanovitev sekcije za avdiovizualno pri Skupnosti muzejev Slovenije

Avdiovizualne raziskave in pristop k dokumentiranju je v muzejih najnovejša, mlada dejavnost, s katero se kustosi dnevno vsak sam spoprijemajo na svojem območju z istimi ali zelo podobnimi problemi.

Skupen problem je legalizacija avdiovizualne dejavnosti v muzejski programski strukturi, ki bi jo priznalo tudi Ministrstvo za kulturo, saj se želimo z njo enakopravno vključiti v muzejski program.

Vsi izzivi, ki jih prinaša razvoj avdiovizualij v muzejih, so skupino muzealcev (Monika Kokalj Kočever, Janez Polajnar, Jelka Pšajd, Darja Skrt in Sebastjan Weber) povezali pri reševanju nastalih problemov in zahtev. Skupnosti muzejev Slovenije (SMS) smo posredovali pobudo za ustanovitev Sekcije za avdiovizualno pri Skupnosti muzejev Slovenije, ki jo je potrdila njena skupščini 27. marca 2013 v Celju.

Cilj Sekcije za avdiovizualno je povezati vse, ki se v muzejih s tem ukvarjajo in razvijajo na različne načine. Glavne točke naše pozornosti so:

1. Avdiovizualna dokumentacija:
 - a. evidentiranje,
 - b. dokumentiranje,
 - c. inventariziranje.
2. Hranjenje in konservacija.
3. Avdiovizualija kot muzealija.
4. Avdiovizualna prezentacija:
 - a. avdiovizualne pripovedi,
 - b. vključevanje avdiovizualij na razstavo,
 - c. komunikacija avdiovizualij s predmeti na razstavi in z obiskovalci.
5. Popularizacija.
6. Avdiovizualno in nesnovna kulturna dediščina.
7. Mreženje z mednarodnimi sekcijami, društvi, raziskovalnimi institucijami.
8. Povezovanje z ljubitelji, ustvarjalci in zbiralci avdiovizualnega gradiva (SAV 2013: 1–2).

Z razvojem digitalnih medijev in vse dostopnejšim AV snemalnim tehnikam se spreminjata tudi dokumentiranje in predstavitev dediščine v muzejih. Že pozornost na nesnovno dediščino, ki je v svetu splošno uveljavljena, nas navaja na še drugačen način dojemanja, dokumentiranja in predstavljanja tistih segmentov dediščine, na katere do zdaj nismo bili dovolj pozorni ali pa nismo imeli možnosti, da jih zapišemo in predstavimo tako celovito, kakor je z avdiovizualijami mogoče.

Viri in literatura

DOK: Oddelek za dokumentacijo: Poročila o delu Oddelka za dokumentacijo. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk – Nova Gorica, 1992–2011.

GM: Goriški muzej: Pravilnik o organizaciji muzeja, dela in sistematizaciji delovnih mest Goriškega muzeja Kromberk - Nova Gorica. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk - Nova Gorica, 30. 9. 2005 (upravni arhiv).

GM: Goriški muzej: Dokumentacijski fond, 1992–2011.

KRIŽNAR, Naško: *Vizualne raziskave v etnologiji*. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center SAZU, 1996.

SAV: Sekcija za avdiovizualno: Pobuda za ustanovitev sekcije za avdiovizualno, 4. 3. 2013 (tipkopis).

SKRT, Darja: *Po sledovih režima od eksperimenta do znanosti v filmih Naška Križnarja*. Nova Gorica: Goriški muzej, 1996.

SKRT, Darja: *Gibljive slike z razstave: K filmsko-teoretsko in muzeološko osmišljeni rabi avdiovizualnih medijev od dokumentarnega filma do multimonitorske instalacije v muzejih v Sloveniji*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2004.

SKRT, Darja: Intervju z Brankom Marušičem, 2. 12. 2011 (neobjavljeni intervju; hrani Goriški muzej).

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja in Drago Kunej: Zvočni in slikovno-zvočni zapisi. V: Ana Motnikar (ur.), *Priročnik za nego predmetov kulturne dediščine*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, Skupnost muzejev Slovenije, 2010, 104–114.

Spletni vir

http://www.evropa.gov.si/arhiv/EUsiTI/sl/events/show/33/eu_si_ti_o_digitalni_agendi_na_podrocju_kulture_.html, 27. 5. 2013.

Audiovisual Materials in the Gorica Museum: The Creation and Development of the Department of Audiovisual Documentation and Presentation of Intangible Cultural Heritage

In 2005, the Expert Council and the Institute Council of the Gorica Museum in Nova Gorica founded the Department of Audiovisual Documentation and Presentation of Intangible Cultural Heritage within the Museum's documentation services. The new department was a result of a fifteen-year-long struggle to collect audiovisual documentation pertaining to the area covered by the Gorica Museum and to present this heritage to the public. During this period, the Museum's staff established contacts with local television networks and with the national Radio-Television Network of Slovenia. In addition, they collected home movies made by amateur enthusiasts. They managed to obtain a considerable amount of original audiovisual materials, both edited and unedited, that were recorded on various media, for example on 8-mm film and Beta video tapes. The establishment of the Audiovisual Department raised a number of issues and problems related to the collection, storage, registration, and presentation of these audiovisual materials. Provincial and general museums have departments that urgently need audiovisual documentation, for example to document archaeological excavations, restoration of museum objects, or their local intangible heritage. It is clear that of all the media, the audiovisual media most fully document events and activity that are later dynamically conveyed to the public amidst the motionless, static museum artifacts.

Audiovisual documents, however, are not just that; they are also museum artifacts. This suddenly raises a question of when precisely an audiovisual document becomes an artifact. When, and where is the boundary line between their functions and values? Audiovisual activity in museums has originated only relatively recently. In 2013, the Slovenian Museums Association established the Audiovisual Section, whose aim is to actively deal with and solve these dilemmas.

RAZLIČNI NAČINI UPORABE AVDIOVIZUALNEGA GRADIVA V MUZEJIH

Strokovni članek | 1. 04

Izvleček: Prispevek obravnava različne načine uporabe avdiovizualnega (AV) gradiva v Muzeju novejšje zgodovine Celje. Zanimanje usmerja tudi termin muzeološki film, ki kot poseben žanr (še) ne obstaja, vendar lahko muzealci, ki se ukvarjajo z AV gradivom v muzejih, ugotavljajo določene značilnosti, ki muzeološki film ločijo od npr. dokumentarnega ali etnografskega.

Ključne besede: Muzej novejšje zgodovine Celje, avdiovizualno gradivo, muzeološki film, *Ljubenske potice*

Abstract: This paper examines different ways of using audiovisual materials in the Celje Museum of Recent History. It also explores the term museological film – although it does not yet exist as a special genre. However, museum curators dealing with audiovisual materials in the course of their daily work do identify certain characteristics that distinguish museological films from, for example, documentaries or from ethnographic films.

Key Words: Celje Museum of Recent History, audiovisual material, museological film, *Ljubenske potice* (Palm Sunday Easter bundles)

Namesto uvoda

Različne žanre filmov sem imel možnost spoznati v svojem vsakdanjiku, da pa lahko v muzeju najdemo posebno vrsto filma, ki bi ga lahko brez težav opredelili kot muzeološki film,¹ sem dojel šele s svojo poklicno dejavnostjo v muzeju. Z njim sem se spoznal prav na začetku svoje poklicne poti v muzeju in ga vse od takrat spoznavam v vseh njegovih prvinah in muzejskih pojavnostih. Možnost vpletenosti v nastajanje in uporabo muzeološkega filma, vse od realizacije pa do prezentacije, mi je odstrla vso problematiko, s katero se srečujemo v muzejih. Zato sem se odločil, da v članku predstavim različne vidike in uporabo avdiovizualnega (v nadaljevanju: AV) gradiva v Muzeju novejšje zgodovine Celje (v nadaljevanju MNZC). Ob tem se bom oprl predvsem na lastne izkušnje na primeru filma *Ljubenske potice – med tradicijo in načinom življenja*.

AV zapis je bil posnet ob zbiranju in preučevanju gradiva in terena za namene razstave *Ljubenske potice – cvetnonedeljske butarce*. Kot avtor razstave in muzeološkega filma sem se seznanil in spoznal različne pristope zbiranja in preučevanja žive kulturne dediščine in tudi problematiko uporabe AV medijev v muzeju. Ti dobivajo danes v muzejih vse večjo veljavo, saj skoraj ni več postavitev, ki ne bi vključevala ali bila dopolnjena z AV gradivom, bodisi v obliki filma ali kakšni drugi AV obliki. Ob tem velja poudariti, da so muzeji s sodobnimi tehnološkimi pridobitvami (pri)dobili tudi sodobno tehnološko problematiko. Sodobnost se ujema z digitalno dobo.

Digitalizacija je magična beseda, ki danes bega prenekaterega kustosa in mu postavlja vrsto vprašanj. Kaj digitalizirati, kako dokumentirati in kako arhivirati oziroma hraniti? In tudi sam, čeprav pripadam generaciji, ki je rasla v tej dobi, si postavljam enaka vprašanja. Teh pa je več kakor odgovorov, zato je nad vse pomembna pobuda, ki je pripomogla k ustanovitvi posebne sekcije za avdiovizualno pri Skupnosti muzejev Slovenije leta 2013. Različni pogledi in vključevanja različnih strokovnjakov, ki se ukvarjajo z AV v muzejih, bodo vsekakor pripomogli k celovitejšemu razumevanju AV v muzejih in predvsem k njegovem razvoju.

1 Kako razumem muzeološki film, bom pojasnil v nadaljevanju.

Avdiovizualije in muzejske razstave

Sodobni čas usmerja vsako strokovno ali znanstveno ustanovo in pri tem muzeji niso nobena izjema. Nasprotno, glede na njihovo podajanje in posredovanje informacij, jih lahko uvrstimo ob radio, televizijo in svetovni splet. Muzeji so medij. Sodobni mediji pa niso le nosilci oz. posredniki informacij, pač pa tudi različnih načinov življenja. Interaktivne oddaje, ki predstavljajo resnično življenje v napol fiktivnem okolju, so bile začetek, informativne oddaje pa so ta način podajanja dvignile še na višjo raven. Danes je aktualna resnična resničnost. Zato v muzejih avdiovizualni medij ni več obravnavan le kot razstavno mašilo ob predmetih, temveč kot enakopravni del razstave: razstavo dopolnjuje v celoto, v nekaterih primerih pa celo sam postane razstava.

Iz družbenega zornega kota namreč avdiovizualno pomeni nesporno pridobitev, saj omogoča natančno informacijo in učinkuje na informirano množico tako, da mobilizira vsa interpretacijska sredstva. (Leroi-Gourhan 1988: 236)

In prav je, da se vpliva avdiovizualije na dojetje informacije zavedamo tudi v muzejih. Muzeji, ki so za mnoge v svojem bistvu še vedno ohola ustanova z zaprašenimi predmeti preteklosti, kjer moramo biti lepo oblečeni in govoriti potih, se lahko prav na takšen celosten način približajo javnosti. Sodobna, »interaktivna«, javnost pa si želi doživetij, tudi v muzejih.

S tem se seveda marsikom vsili vprašanje, kje je pravzaprav meja med muzeji in parki doživetij. Sodobna muzeološka stroka vse bolj temelji na tem, da pravih mej ni. So pa razlike v pristopu. In pristop, ki loči muzej od Disneylanda, se imenuje muzeološki. Strokovnost je torej edino pravo in prepričljivo merilo. Tudi takrat, kadar ločujemo med filmom in muzeološkim filmom.

Od dokumentarnega do muzejskega in/ali muzeološkega filma?

»Nagnjenost človeka k samoopazovanju in samospoznavanju vodi k razvoju humanističnih ved, hkrati pa ga opredeljuje kot družbeno bitje« (Skr 2004: 20). Dokumentarni film je pravzaprav odsev obeh nagnjenj in pomeni uresničitev sanj, kako gledati nase s položaja drugega. Muzeološki film pa ima še eno razsežnost, ki ga definira kot takega, tj. muzejsko.

* Sebastjan Weber, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustos, Muzej novejšje zgodovine Celje. 3000 Celje, Prešernova ulica 17, sebastjan.weber@mnzc.si.

Muzejski predmet je tisti predmet, ki so ga ločili od njegovega prvotnega okolja in prinesli v novo muzejsko stvarnost z namenom, da bi dokumentirali tisto stvarnost, iz katere je bil izločen. Muzejski predmet v muzeju ni kar tako. Je izbran, klasificiran, konzerviran in dokumentiran predmet, ki kot tak postane raziskovalni vir ali eksponat na razstavi. (Hudales 2008: 13)

S tega vidika je kateri koli film, ki ga hrani muzej, tudi muzejski predmet. Ker je muzejski predmet skupno poimenovanje za vse predmete, ki jih hrani muzej, je povsem neprimerno, da bi tak film poimenovali muzejski film. Konec koncev bi lahko potemtakem imeli tudi muzejsko kravato, avto, umivalnik... Vendar pa obstajata koncept in metoda, po katerih je posnet določen film, zaradi česar bi lahko tak film poimenovali muzeološki film. V tem primeru se opiram predvsem na definicijo muzeološkega predmeta, ki pravi

da bi morali v muzeologiji uvesti tudi pojem muzeološki predmet, ki ga definiramo kot katerokoli element, ki pripada kraljestvu naravne in materialne kulture ter ga imamo za vrednega ohranitve bodisi *in situ* bodi si *ex situ* z dokumentacijo. (van Mensch 1986: 40)

Načrtno ali nenačrtno posnet film, ki prepričljivo predstavlja neko dogajanje, je namreč lahko izvrsten primer nematerialne ali žive kulturne dediščine; to lahko z znanstvenim aparatom, kakor bom predstavil v naslednjem poglavju, obravnavamo večplastno. V takšni obravnavi je lahko torej vsak (dokumentarni) film tudi muzeološki. Seveda, če vsebino postavimo v muzeološki kontekst in predstavlja nesnovno/živo dediščine, ki jo je vredno ohraniti. Muzeji hranijo tudi AV gradivo, ki primarno ni bilo mišljeno za dokumentaristično obravnavo, lahko pa to postane (o tem v naslednjem poglavju). V MNZC je takšen primer vključen na stalni razstavi *Živeti v Celju*, in sicer v AV sklopu z naslovom »Regijski dogodki v Celju«. Različne vsebinske reportaže so bile primarno posnete za televizijske informativne oddaje, a zaradi postavitve v razstavo, učinkujejo kot muzejsko AV gradivo.

Uporaba avdiovizualnega gradiva v MNZC

Z odprtjem nove stalne razstave v letu 2000 z naslovom *Živeti v Celju*, ki govori o življenju na celjskem območju v 20. stoletju, smo v MNZC odprli tudi novo poglavje v podajanju avdiovizualnih vsebin. Del razstave je rekonstrukcija ulice obrtnikov, poklicnega stanu, ki je močno označil življenje v mestu predvsem v prvi polovici 20. stoletja. V večletni raziskavi² za stalno razstavo je potekalo tudi sprotno, namensko in načrtovano AV dokumentiranje izbranih vsebin o mestnih obrteh. Tanja Šega, ki je v muzeju začela s snemanjem na terenu, je na ta način odprla nove poglede na postavitve razstav, kjer je AV gradivo postalo pomemben del novih postavitvev in hkrati izvrsten vir za nadaljnje raziskave. Ali, kot pravi Naško Križnar:

Film ali video sta neke vrste vreča, v katero zajamemo del realnosti, ne da bi zagotovo vedeli, kaj se v njej nahaja.

² Ob tem je treba poudariti, da je razvoj spodbujala predvsem napredna misel MNZC, ki je že leta 1987 kot prvi »razstavil tudi sodobnost«, in sicer v stalni razstavi o razvoju Celja in načina življenja v njem. »S to razstavo so bili postavljeni temelji zbiranja in dokumentiranja sodobnosti ne samo v MNZC, temveč tudi v slovenskem muzejskem prostoru nasploh« (Roženbergar Šega 1999: 120).

To bomo spoznali šele po skrbnem pregledovanju vsebin. (Križnar 1996: 94)

V MNZC z AV raziskavami in predstavitvami obravnavamo tudi s povsem sodobne teme. Na oddelku za urbano etnologijo in kulturno antropologijo vsakoletno raziskavo katerega od »celjskih fenomenov« spremljajo tudi AV mediji. Hkrati se zavedamo holistične obravnave lokalnih posebnosti in identitet ter pri tem segamo tudi na ruralna področja. Ta del muzejske dejavnosti bom z različnimi muzejskimi pristopi v MNZC skušal prikazati na primeru AV zapisa, ki je bil posnet za raziskavo in razstavo v marcu 2009.

Ljubenske potice med tradicijo in načinom življenja. Primer uporabe AV gradiva v MNZC

Gospodarska znanja in veščine, ki so ob šegah v središču obravnav žive dediščine, povezujejo materialno in živo dediščino ter izvirajo pretežno iz predindustrijskega podeželskega sveta. Zasedimo jih v veščinah in znanju gradbeništva, rokodelstva in obrti, v znanju in delovnih praksah poljedelstva, živinoreje in vinogradništva, čebelarstva, v nabiralništvu in lovu. Vse našeto je prepleteno pri izdelavi butar v Ljubnem ob Savinji.

Muzejski predmeti nosijo v sebi poleg estetskega in zgodovinskega učinka tudi zgodbo, ki jih definira in postavlja v določen kontekst. Kadar imamo opraviti s predmeti, ki ne predstavljajo le same sebe, pač pa tudi način življenja, s katerim so povezani,³ je težko pokazati na vso širino predmeta. Takšen predmet potrebuje dopolnitev v obliki besedila, fotografije, zvočnega in AV gradiva. To je še posebej pomembno, saj zaradi svoje večdimenzionalnosti lahko vpliva na različna človeška čutila ter tako predstavlja razstavljen predmet v vsem njegovem bistvu.

Ljubenske potice – cvetnonedeljske butarice z Ljubnega so že na prvi pogled kulturno estetska posebnost, pri čemer je pomembno, da v svojem jedru nosijo sporočilo, ki je vezano na lokalno identiteto, izročilo in način življenja. Če sem želel na razstavi opozoriti na te elemente, smo morali razstavi dodati informacijo za obiskovalce. Glede na pretekle izkušnje in uspešnost pristopa je bila vključitev AV gradiva najustreznejša rešitev.

Ker MNZC sledi sodobnim muzeološkim usmeritvam, ko gre za AV gradivo, ga uporabljamo v različnih segmentih muzejskega del(ovan)ja. Različne pristope obravnave AV gradiva bom razdelil na tri glavne segmente (po Roženbergar Šega 2007):

1. AV kot metoda raziskovanja in dokumentacije materialne in nematerialne kulturne dediščine,
2. AV kot medij, komunikacija,
3. AV kot izobraževanje in popularizacija.

Sam sem k tem dodal še četrty segment, ki je povsem nov v slovenski muzeologiji in smo ga kot prvi uveljavili v MNZC. Čeprav je tudi del izobraževanja, je njegova funkcija enaka vlogi muzejskega informatorja oz. vodiča, zato mora delovati na razstavi in sam zase nima posebnega pomena; tj.

4. AV kot andragoško- pedagoški pripomoček.

AV kot metoda raziskovanja in dokumentacije materialne in nematerialne/žive kulturne dediščine

Obravnavana razstava je že na samem začetku predvidela holističen pristop tudi pri samem načinu komunikacije z obiskovalci.

³ Takšen primer so še posebej etnografske razstave.

Intervju z informatorjem.

Foto: Izsek iz filma ob razstavi *Ljubenske potice - cvetnonedeljske butarce z Ljubnega. Med tradicijo in načinom življenja*, 2009 (arhiv MNZC).

Zato smo se že ob prvi seznanitvi z gradivom odločili, da bo ena od raziskovalnih metod tudi AV snemanje. Izbrana metoda naslika in hkrati dokumentira določen raziskovalni fenomen ter dopušča nadaljnje raziskave kadar koli in komur koli, brez navzočnosti na terenu. Metoda s snemanjem in uporabo AV tehnike je vse kompetentnejši nosilec znanja, ki ga uporablja vedno več raziskovalcev iz različnih strokovnih in znanstvenih disciplin.

Analitično sintetični postopek pri izdelavi znanstvenega filma je zelo podoben isti intelektualni operaciji pri pisanju članka ali razprave. Izdelava dokumentarnega filma vključuje tri stopnje. Načrt, snemanje in montažo. To odgovarja trem stopnjam običajnega raziskovalnega projekta: predlogu, terenskemu/kabinetnemu delu in pisanju razprave. (Križnar 1996: 95)

Pomen AV dokumentiranja kot sestavine raziskave je večplasten, tako iz vidika muzejskih predmetov oziroma celotne materialne dediščine kot tudi iz vidika oseb in njihovih življenjskih zgodb, oziroma celotne nematerialne kulturne dediščine. (Rožembergar Šega 2007)

Uporaba AV tehnik pri raziskavi je zato ena izmed zelo dobrodošliih metod. Na takšen način dokumentiramo muzejski predmet v okolju, kjer biva, tj. in situ. Ob snemanju samega postopka izdelave butare vključimo v razstavo tudi ljudsko znanje in način izdelave, ob tem pa vse druge folkloristične značilnosti, ki so povezane z življenjskim in prazničnim krogom. Snemanje intervjuja z izdelovalcem ljubenskih butar je osrednjega pomena za nadaljnje raziskave in preučevanje elementov, ki so prikazani v AV zapisu. Seveda pa je treba ob tem upoštevati, da takšen dokument ne prikazuje natančne stvarnosti, saj kamera vpliva na vedenje snemanega.

AV kot medij, komunikacija

Posneto AV gradivo s terena je lahko tudi izvrsten element sami razstavi: jo dopolnjuje in obiskovalce dodatno informira. V ta namen smo na osnovi AV zapisov s terena na Ljubnem zmontirali film *Ljubenske potice – cvetnonedeljske butarce z Ljubnega. Med tradicijo in načinom življenja* (2010). Film je muzejska perspektiva etnološkega orisa ljubenskega izdeloval-

Snemanje na terenu.

Foto: Aleš Šega, *Ljubno ob Savinji*, 2009 (arhiv MNZC).

ca figuralnih butaric. Z metodo polstrukturiranega intervjuja in snemanjem izdelave butare od zamisli do končnega izdelka film predstavlja različne poglede na to ljubensko posebnost. Skupaj z razstavljenimi butaricami ponuja obiskovalcem kompleksnost predstavljene tematike.

Vse, kar obiskovalec doživi, izve in spozna v filmu, poveže z razstavljenimi predmeti. Relacija med filmskim vizualnim in predmetnim vizualnim nastane takoj ali pa postopoma med obhodom celotne razstave. (Skr 2004: 41)

Film s kompleksno predstavitevjo predstavlja nesnovno/živo kulturno dediščino in hkrati dodatno vrednoti snovno, kakor je predstavljena na razstavi. Obiskovalec lahko na ta način lažje dojame razstavljeni muzealijo v funkciji. Ob tem pa velja poudariti, da lahko AV izdelek za svojo komunikacijo uporabljamo v različnih medijih, ki lahko delujejo na različnih ravneh, in s tem dosežemo širok krog ljudi, ki niso omejeni zgolj na lokalno okolje. Svetovna spletišča so danes usmerjena predvsem globalno.

AV kot izobraževanje in popularizacija

V MNZC že nekaj časa uporabljamo AV zapise za popularizacijo muzeja. V ta namen so bili posneti trije promocijski filmi ob razstavah *Živeti v Celju*, *Šola muzeologije Celje* in *Otroški muzej Hermanov brlog*. Vsi predstavljajo MNZC kot kulturno in izobraževalno ustanovo, a hkrati tudi kot poučno-zabavno in aktivno možnost preživljanja prostega časa za vse, ki zaidejo v muzej. S ponudbo DVD filmskih kopij v muzejski trgovini smo obogatili in popestrili muzejsko ponudbo, filme smo nekajkrat predvajali tudi na samostojnih večerih dokumentarnega filma, občasno pa potekajo tudi projekcije v nekaterih celjskih šolah. Na tak način širimo znanje o naši kulturni dediščini in hkrati populariziramo razstavljeni vsebine in muzej. Film so tako pomembno sredstvo komunikacije med muzejem in okolico. Popularizacija v sodobnih medijih je nujna, še posebno takrat, ko komuniciramo z mladimi. V ta namen je muzejsko AV gradivo mogoče videti tudi na muzejskem spletnem portalu Facebook. Na takšen način posredovan muzejski AV medij postane del množične kulture, ki ga ljudje prek spletnih aplikacij najlažje opazijo in sprejmejo kot del sebe.

Film *Ljubenske potice...* je bil, poleg razstave, prikazan tudi na Poletni šoli muzeologije v Piranu na filmskem večeru 29. maja 2009. Obenem pa je pripravljen, da lahko kadar koli postane sestavina izobraževanja o slovenskem cvetnonedeljskem obredju.

AV kot andragoško-pedagoški pripomoček

Zadnji segment uporabe AV gradiva v MNZC lahko uvrstimo tudi k izobraževanju in popularizaciji, vendar ima širši namen. Muzej je od leta 2007 vključen v evropski projekt *Museum sign language guide* (Muzejski vodnik v znakovnem jeziku). Projekt je namenjen razvoju elektronskega video vodnika za gluhe in naglušne osebe. Vodnik, ki temelji na tehnologiji PDA (Personal Digital Assistant), omogoča gluhim in naglušnim ogled razstave v njim razumljivem znakovnem jeziku. Video tehnologija torej omogoča, da je muzej odprt in dostopen ter predvsem nediskriminatoren do vseh ljudi, ne glede na njihov status.

Namesto sklepa

Sodobni tokovi v tehnologiji in informacijskih sistemih narekujejo pospešeno hitrost tudi muzeologiji. Generacija, ki danes obiskuje muzeje, želi vedno več in s tem sili muzealce v drugačno razmišljanje in predvsem v drugačno podajanje vsebin. Množični mediji, ki sooblikujejo sodobno družbo in ji dajejo smernice, posredovanje vsebin vse bolj opirajo na interaktivnost. Ljudje si želijo »resničnosti« in doživetja, v sodobnih časih navideznih resničnosti morda še toliko bolj. Tudi v muzejih. V MNZC z Nedeljskimi mozaiki, ko zaživi muzejska ulica obrtnikov in obiskovalce ponese v prvo polovico 20. stoletja, že podajamo »resničnost« in doživetje. Z AV gradivom uspešno dopolnjujemo razstave in obiskovalcem omogočamo, da se lažje vživijo v samo postavitev. Ob vsem znanju, ki ga imamo, se zavedamo, da prav zvočno in vizualno ponujata nešteto možnosti, kako še bolj popestriti stalno razstavo in iz nje ustvariti pravo muzejsko doživetje.

Menim, da je v tem segmentu priložnost prav za mlade muzealce. Generacija, ki je odraščala v 90. letih prejšnjega stoletja, je namreč generacija sodobnih tehnologij, predvsem svetovnega spleta in njegovih aplikacij. To pa so mediji, ki hote ali nehot

vplivajo tudi na razstavno politiko vseh sodobnih muzejev. S poznavanjem novih vsebin in ob podpori, podkrepjeni z nasveti starejših in izkušenejših kolegov, lahko mlajši muzealci veliko pripomorejo k drugačnemu podajanju muzejskih vsebin. Svet se spreminja hitreje, kakor se spreminjajo (slovenski) muzeji in slovenska muzejska misel na sploh. Splet in spletna družabna omrežja so postali glavni nosilci informacij in oblikovalci kolektivnega mnenja. Muzeji so v tem segmentu izgubili vlogo posrednika med zgodovino in sodobnostjo. Okolje in še posebej mladi jih vse bolj vidijo kot okostenele zavode zgodovinskega spomina. Prav zato bi morali (slovenski) muzeji aktivneje sodelovati z okoljem, ne le kot preučevalci zgodovine in raziskovalci sodobnosti, pač pa tudi kot sooblikovalci prihodnosti.

Literatura

BOGATAJ, Janez idr.: *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, 2005, 5–7.

HUDALES, Jože: *Slovenski muzeji in etnologija: Od kabinetov čudes do muzejev 21. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2008.

KRIŽNAR, Naško: *Vizualne raziskave v etnologiji*. Ljubljana: Znanstveno-raziskovalni center SAZU, 1996.

LEROI-GOURHAN, André: *Gib in beseda*. Ljubljana: ŠKUC; Filozofska fakulteta, 1988, 236–240.

ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja: Kustos etnolog - kronist mesta. *Etnolog* 9/2, 1999, 119–125.

SKRT, Darja: *Gibljive slike z razstave: Film-video-razstava-muzej*. Nova Gorica: Goriški muzej Nova Gorica, 2004.

VAN MENSCH, Peter: Muzeologija i muzejski predmet kao nosioci podataka. *Informatica Museologica* 18/1,2, 1986, 40.

Vira

Ljubenske potice - cvetnonedeljske butarce z Ljubnega: Med tradicijo in načinom življenja. Muzej novejšje zgodovine Celje, 2010. Snemalec: Aleš Šega; strokovni sodelavec in avtor: Sebastjan Weber; montaža: Jaka Kovačič. Mini DVD, 12 min.

ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja: Avdiovizualni medij kot razstava. V: Third International Conference of Museology and the AVICOM Annual Conference on Audiovisuals as cultural heritage and their use in museums Conference, 5. –8. 6. 2006, Mytilene, Lesbos, Grčija (predstavitveni pano na konferenci).

Different Uses of Audiovisual Material in Museums

Apart from the fact that audiovisual material is a result of documentation techniques it has also been a permanent feature of museum exhibits for quite some time. In the recent period of its more intensive use, however, it reveals yet other dimensions that can further enrich, present, and popularize museum work. The Celje Museum of Recent History has been intensively exploring this material for over twenty years. The development of museum doctrines and constant use of audiovisual material have resulted in different ways to use it. The author, who is the curator in charge of the audiovisual collection at the Museum, is constantly engaged in different ways in which this material can be put to use, in its registration and digitization, and in exploring the concept of museological film. Using the so-called *Ljubenske potice*, Palm Sunday Easter bundles from Ljubno ob Savinji, as an example, the article presents different aspects of the use of audiovisual materials.

DIGITALIZACIJA ZBIRKE V SLAMNIKARSKEM MUZEJU DOMŽALE

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: Članek je povzetek seminarske naloge *Inventarizacija in digitalizacija zbirke v Slamnikarskem muzeju Domžale*, ki je nastala v okviru strokovnega izpita v muzejski dejavnosti na področju muzejske dokumentacije. Predstavlja praktični primer enega izmed temeljnih postopkov upravljanja muzejske zbirke v nedavno ustanovljenem Slamnikarskem muzeju v Domžalah.

Ključne besede: muzejska dokumentacija, digitalizacija, inventarizacija, inventarna knjiga, Slamnikarski muzej Domžale

Abstract: This article is a summary of my thesis titled *Inventarizacija in digitalizacija zbirke v Slamnikarskem muzeju Domžale* (Registration and Digitization of the Museum Collection in the Straw Plaiting Museum in Domžale) written within the context of the expert examination on museum activities, and specifically museum documentation. It presents a practical example of one of the fundamental methods of management of the museum collection of the recently established Straw Plaiting Museum in Domžale.

Key Words: museum documentation, digitization, registration entry, inventory book, Straw Plaiting Museum in Domžale

Uvod

Inventarizacija je pomemben in nujen člen dokumentacijskega sistema vsake muzejske ali galerijske ustanove. Z njo vsak muzejski predmet v zbirki pridobi poleg materialne tudi formalno in pravno funkcijo. Inventarna knjiga določa, kako ravnati s predmeti, kako jim slediti in včasih tudi, kako jih izložiti (Upravljanje muzeja 2011: 47). V Slamnikarskem muzeju Domžale (v nadaljevanju: SMD) smo se odločili, da inventarno knjigo novo pridobljene slamnikarske zbirke vodimo digitalno. V članku obravnavam, zakaj in kako smo se lotili oblikovanja digitalne podatkovne baze ter navajam določene težave, s katerimi smo se morali spoprijeti pri inventarizaciji, in primere njihovih reševanj. Podrobneje predstavljam tudi dokumentacijski sistem muzeja, ki deloma sloni na uveljavljenih mednarodnih standardih, deloma na interno sprejetih pravilih.

Namen članka ni le predstavitev primera postavitve inventarizacije v manjšem muzeju, saj se zaradi omejenosti finančnih sredstev in posledično neizpolnjevanja minimalnih pogojev za uspešno muzejsko delo SMD šele približuje uveljavljenim muzejskim praksam v Sloveniji. Zagotovo pa je poleg postavitve urejenega dokumentacijskega sistema v muzeju uresničen eden glavnih ciljev, saj SMD že s prvimi koraki delovanja zadovoljuje lokalni interes javnosti, močno vpet v slamnikarsko dediščino na Domžalskem.

O nastanku Slamnikarskega muzeja Domžale

Leta 2011 se je pri Kulturnem domu Franca Bernika Domžale začela pospešena organizacija dejavnosti, katere cilj je bil, da se v večji meri spozna in predstavi slamnikarstvo kot pomemben del domžalske industrijske in kulturne dediščine. V sodelovanju z Gorenjskim muzejem Kranj je nastal Študijski krožek za pripravo slamnikarske zbirke (v nadaljevanju: ŠK Slamnikarstvo), ki ga je vodila mag. Tatjana Dolžan Eržen, muzejska svetovalka za etnologijo v Gorenjskem muzeju.

ŠK Slamnikarstvo je povezal strokovnjake in ljubitelje slamnikarstva; skupaj jih je bilo štirinajst. Že po začetnih pogovorih o delu krožka si je ŠK Slamnikarstvo postavil cilj, tj. postavitev razstave v prvem nadstropju Godbenega doma v Domžalah, ki

naj bi bila začetek bodočega SMD. Glede na pomen slamnikarstva za naše območje ga zanesljivo potrebujemo. Študijski krožek je sprožil vrsto aktivnosti, katerih nosilci so bile posamične skupine v krožku. Med aktivnostmi so bile najpomembnejše: popis predmetov, ki naj bi našli mesto v zbirki; priprava besedil za posamične panoje; pridobivanje filmov in preučevanje tehničnih možnosti uporabe avdiovizualnih sredstev; priprava pedagoških in andragoških programov.

V času priprav mi je bila zaupana naloga, da pripravim dokumentacijo bodočega muzeja. Pod mentorstvom mag. Zore Torkar, direktorice Medobčinskega muzeja Kamnik in članice ŠK Slamnikarstvo, ter s svetovanjem mag. Tatjane Dolžan Eržen sem začela s prostovoljno pripravniško dobo, ki se je sklenila s strokovnim izpitom za kustosinjo, in sicer z namenom, da strokovno skrbim za zbirko SMD.

Osnovno poslanstvo SMD sledi zastavljenemu cilju ŠK Slamnikarstvo, da je muzej prostor spomina in ohranjanja znanja o slamnikarstvu v Domžalah in po Sloveniji. Naše raziskovanje o domžalski slamnikarski dediščini je doseglo več, kot smo pričakovali in načrtovali. Ugotovili smo, da je pomen slamnikarske dediščine na Domžalskem in v okolici presegel okvir lokalnega ter jo povzdignil na nacionalno in celo mednarodno raven. Namreč: med evropska slamnikarska središča v okolici Firenc in v Signi v Italiji, v Lutonu v Angliji, v Wohlnu v Švici in v Causade v Franciji so na začetku 20. stoletja s svojimi pomembnimi slamnikarskimi tovarnami sodile tudi Domžale.

Stalna razstava *300 let slamnikarstva* torej predstavlja celoten razvoj slamnikarstva na Domžalskem od začetkov te obrti, predstavitve procesa izdelave od slame do kite ter od kite do slamnika, do zlate dobe slamnikarstva z industrializacijo, migracij slamnikarskih delavcev po svetu, zatona slamnikarstva in današnjega ohranjenega spomina. Na razstavi so prvič pregledno zbrani in predstavljeni tuji in domžalski slamnikarji, med katerimi smo nekaj imen odkrili na novo. Pri postavitvi smo upoštevali tudi uveljavljene prijeme sodobnih muzejev, npr. podpora avdiovizualizacije za posredovanje življenjskih zgodb šivalk slamnikov, in pedagoški program, ki obuja in ohranja živo dediščino pletenja slamatih kit in šivanja slamnikov. Vsekakor smo Domžalam in

* Katarina Rus Krušelj, univ. dipl. umet. zgod., pedagoginja, kritičarka, kustosinja. 1235 Radomlje, Hrastičje 12, rus.kruselj@siol.net.

Sloveniji s postavitvijo stalne razstave o slamnkarstvu na Domžalskem, v največjem prostovoljskem deležu, prispevali nov prostor pomembne obrtniške in industrijske zgodovine ter spomina za vse današnje in bodoče generacije obiskovalcev.

Snovanje muzejske dokumentacije

Nastajajočemu muzeju smo morali najprej postaviti temelje. Slamninarski muzej smo zastavili kot dislocirano enoto Kulturnega doma Franca Bernika Domžale, ki bo morda v prihodnosti pridobil položaj občinskega ali mestnega muzeja.

Eden prvih korakov v delovanju vsakega muzeja je izdelava temeljne dokumentacije za obdelavo muzejskih podatkov in ureditev nadzora nad muzejskim inventarjem. Zato je postavitve dokumentacijskega sistema SMD zahtevala tehten premislek, kako se ga lotiti. Že ob prvih akcijah iskanja bodočih muzejskih predmetov se je izoblikovalo dejstvo, da imamo dve slamninarski zbirki, ki bosta oblikovali večinski delež stalne postavitve. To sta zasebna zbirka domžalskega zbiralca Matjaža Brojana in slamninarska zbirka v Medobčinskem muzeju Kamnik. Slednjo je zasnovala kustosinja etnologinja Majda Fister leta 1964 in je nato s pomočjo Kulturne skupnosti Domžale in dveh domžalskih zbiralcev, Toneta Ravnarja in Francija Brojana, leta 1973 dobila svoje mesto na gradu Krumperk pri Domžalah. Zaradi neprimernih razmer so zbirko sprva hranili v kletih različnih domžalskih ustanov, nato pa jo je leta 1992 Društvo za raziskovanje jam Simon Robič razstavilo v Jamarskem domu v Gorjuši v neposredni bližini gradu Krumperk. Tu je stala več kot 20 let, ko jo je ponovno prevzel Medobčinski muzej Kamnik. Slamninarska zbirka je danes skoraj v celoti dobila prostor na stalni razstavi v SMD, tj. v Godbenem domu v Domžalah. Zanj skrbi Kulturni dom Franca Bernika Domžale.

Priprava muzejske dokumentacije je potekala med srečanji študijskega krožka, skladno s takratnimi potrebami dokumentacijskih postopkov. Vsekakor je morebiten nakup oz. sposoja obeh zbirk zahtevala čim prejšnjo dokumentacijsko podporo. Po splošnih smernicah mednarodnega standarda za dokumentacijo SPECTRUM¹ in po zgledih Medobčinskega muzeja Kamnik in Gorenjskega muzeja Kranj smo oblikovali osnovni dokumentacijski sistem SMD. Sestavljajo ga naslednji postopki: evidentiranje, vhod predmetov, inventarizacija, vhodna in izhodna izposoja predmetov in priprava kataloga razstavljenih predmetov. Sicer SPECTRUM opisuje 20 dokumentacijskih postopkov, vendar naj bi muzeji upoštevali vsaj osem osnovnih: vhod predmeta, akcesija in/ali inventarizacija, nadzor nad lokacijami in premeštvami predmetov, katalogizacija, izhod predmeta iz muzeja, izposoja predmetov, posojanje predmetov in retrospektivna dokumentacija. Mednje sodijo skoraj vsi omenjeni, nekatere smo zaradi majhnosti muzeja opustili, nekatere pa združili.²

1 SPECTRUM (The UK Museum Documentation Standard) je brezplačno dostopen na spletni strani službe Collections Trust (<http://www.collections-trust.org.uk/spectrum>) skupaj s pripadajočimi informacijskimi letaki, ki so osnova slovenski izdaji v organizaciji Skupnosti slovenskih muzejev (Priročnik za dokumentacijo... 2009, 2010, 2011).

2 V Veliki Britaniji ne poznajo inventarizacije, kot je uveljavljena pri nas. Njihova inventarna knjiga je akcesijska knjiga. Slovenski muzeji akcesijo izvajajo pred inventarizacijo, ki omogoča uvrščanje predmetov v muzejsko zbirko, vendar pa večina predmetov preide to fazo in jih inventarizirajo. V akcesiji ostanejo predmeti, ki jih iz več razlogov ne moremo

Pred postavitvijo dogovorjenega dokumentacijskega sistema smo pri evidentiranju muzejskih predmetov kot prvi dokument oblikovali Prezemni list, tj. vhodni dokument. Ko smo raziskovali lokalni teren za obogatitev slamninarske zbirke, smo s tem dokumentom uradno zapisali dogovor med izročiteljem gradiva in prejemnikom. Prezemni list je bil izpolnjen v dveh enakih izvodih, od katerih je enega prejel izročitelj, drugega muzej za svoj arhiv.

Za upoštevanje avtorskih pravic sodelujočih pri filmskih in zvočnih posnetkih, ki so del stalne postavitve slamninarske zbirke, smo pripravili dokument Privolitev za objavo gradiva. Z njim smo uredili prenos avtorskih pravic na Kulturni dom Franca Bernika Domžale in se zavezali, da bo gradivo ustrezno registrirano in hranjeno. Avtor gradiva ima tudi nadalje pravico do dostopa do gradiva, njegovi osebni podatki so varovani skladno z Zakonom o varstvu osebnih podatkov.

Nato smo oblikovali vhodni reverz, ker se je pri evidentiranju pokazalo, da je kar nekaj lastnikov predmetov, ki bi predmete posodili. Z njim smo zapisali prihod sposojenih predmetov v muzej. Dokument služi kot uradni dogovor o izposoji v razmerju med izročiteljem in izposojevalcem gradiva, ki ga posoja za določen čas. Sposojene predmete po preteku razstave ali projekta vrnemo lastniku in spet podpisemo reverz, da je bil vrnjen. V primeru, da bomo muzejske predmete posojali drugim ustanovam, sem na podoben način oblikovala izhodni reverz. Vhodni in izhodni reverz sta izpolnjena v treh izvodih, od katerih enega prejme izročitelj, drugi se arhivira v muzeju, tretji pa spremlja sposojeni predmet. Če je predmetov več, jih označimo z vhodno številko oz. številko vhodnega dokumenta. Reverz je lahko napisan tudi v obliki pogodbe, ki je najprimernejši dokument v primeru sposoje muzejskih predmetov ali celotnih zbirk za daljši čas. V pogodbi so navedeni vsi pogoji, ki morajo biti izpolnjeni, da se predmeti ali zbirke lahko posodijo, namen in rok izposoje. Pogodba je pripravljena v dveh izvodih – za izročitelja in prejemnika gradiva.

K pripravi dokumentacije sem po navodilih mentorice uvrstila tudi predloge mednarodnih dokumentov (NEMO Standard Loan Agreement), ki jih predlaga združenje članic Evropske unije NEMO (Network of European Museum Organisations). To so standardizirani mednarodni obrazci za pisanje reverzov v tujih jezikih. Ti bodo prišli v poštev pri sodelovanju s tujimi partnerji pri sposoji muzejskih predmetov ali pri gostovanju naših občasnih razstav v tujini. Obstajajo trije vzorci v angleškem, nemškem in italijanskem jeziku.³

Pri snovanju dokumentacijskih postopkov se za postopek akcesije nismo odločili, temveč smo dokumentirali predmete neposredno z inventarizacijo. Čeprav mednarodni standard SPECTRUM priporoča akcesijo pred inventarizacijo oz. v posebnih primerih nadomešča postopek same inventarizacije zaradi ureditve lastništva predmetov in takojšnje uvrstitve v zbirke, je neobvezna.⁴

razglasiti za muzealije (na primer predmeti brez podatkov, poškodovani, nepopolni predmeti, replike, predmeti za pedagoške namene, taki, ki jih je že dovolj, itn.). Vsi ostali predmeti grede čim prej v postopek inventarizacije (prim. Harrison in McKenna 2010: 17).

3 Obrazci NEMO so dosegljivi na spletni strani: <http://www.ne-mo.org/>.

4 Povzeto po informacijskem letaku Pridobivanje predmetov: Akcesija in inventarizacija: SPECTRUM postopek: Akvizicija (Priročnik za dokumentacijo... 2009, 2010, 2011).

Lastništvo smo namreč uredili že pri vходу predmetov ali z vhodnimi reverzi ter ga potrdili z vnosom podatkov v inventarno knjigo. Drugi razlog je v majhnosti slamninarske zbirke; v postopek inventarizacije so bili namreč uvrščeni vsi pridobljeni predmeti. Tako ni bilo treba izločati viškov istega ali podobnega predmeta, kar sicer lahko storimo s postopkom akcesije.

Inventarizacija muzejske zbirke

Ko predmet postane del zbirke, moramo zapisati podatke, kot so: kaj je predmet, od kod je prišel, kako ga moramo hraniti, kje ga hranimo in kako ga smemo razstaviti (Harrison in McKenna 2011: 16). V osnovi je postopek inventarizacije muzejskih predmetov namenjen primarnemu cilju, da vsak predmet dobi enkratno inventarno številko, ki jo vpišemo v inventarno knjigo in na predmet sam.

Edini vseslovenski dokument, na katerega se lahko konkretnije opiramo pri vodenju postopka inventarizacije muzejskih predmetov, je Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine (2004), ki pa z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1 2008) več ne velja. Trenutno je v pripravi osnutek novega pravilnika. Pa vendar: pravilnik iz leta 2004 vsebuje pomembne usmeritve pri vodenju in hranjenju inventarne knjige premične kulturne dediščine, med drugim tudi za zapisovanje obveznih skupin podatkov in za opredelitev podatkovnih polj, ki jih je treba upoštevati. Med drugim 4. člen Pravilnika pravi, da ima v zbirki vsak predmet, ki predstavlja eno inventarno enoto, eno inventarno številko. Predmet, ki predstavlja celoto, se označi z eno inventarno številko, posamični sestavni ločljivi deli pa se označijo z ustrezno podštevilko. Zelo koristen specifični napotek, ki smo ga pri oblikovanju inventarizacije v celoti izpolnili, je strokovna klasifikacija v 6. členu Pravilnika, ki navaja oznako zvrsti premične kulturne dediščine v skladu s Pravilnikom o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010).

Inventarizacije slamninarske zbirke smo se lotili v dveh korakih, ki sta se medsebojno prepletala. Najprej je bila zasnovana digitalna inventarna knjiga, drugi korak pa je bil fizični del inventarizacije, tj. označevanje muzejskih predmetov z inventarnimi številkami. Pri tem smo se oprli na koristna navodila o zapisovanju inventarnih številk iz prispevka Gojke Pajagič Bregar v *Priročniku iz muzejske konzervatorske in restavratorske dejavnosti*. Kje začeti, je bilo poglavito vprašanje, in ustrezen odgovor so bili materialni sklopi. Zaradi raznovrstnosti gradiva namreč ne morejo za vse predmete veljati ista pravila zapisovanja inventarnih številk, temveč jih je treba prilagajati materialu, iz katerega so izdelana, velikosti, obliki, barvi in drugim značilnostim (Pajagič Bregar 2006: 2). Na primer: na les, kovino, keramiko, steklo se inventarne številke zapisujejo neposredno s primernim pisalom in premazom zaščitnega laka pred in po zapisu, medtem ko tekstilije zahtevajo drugačen postopek. Tekstilnih predmetov ne smemo nikoli označevati neposredno na izvornik oziroma ne smemo pisati inventarnih številk neposredno na tekstil (prav tam: 7). Ker našo zbirko v največji meri sestavljajo izdelki iz slame in jih uvrščamo med tekstilije, smo začeli s slavniki, ki zaradi občutljivosti in krhkosti materiala zahtevajo poseben postopek pritrjevanja inventarnih številk. Na trak smo najprej zapisali številko, ki smo jo nato prišli na notranjo stran slavnika. Pri nameščanju traku smo se skušali držati sredine slavnika zadaj in roba, kjer sta združena štula in krajec pokrivala. Pred šivanjem je bil vsak slanik dokumentiran s fotografijo tako, da smo trak

z napisano številko položili poleg njega. Tako je bilo olajšano vnašanje podatkov v digitalno inventarno knjigo.

Pomembno pozornost smo morali nameniti tudi ureditvi primerne depoja, kamor smo spravili predmete, ki niso bili uvrščeni na razstavo. Tekstilije so močno podvržene poškodbam iz okolja, saj so izredno občutljive na svetlobo, temperaturo in vlago, položaj pa je še zahtevnejši zaradi različnih vrst tekstila, zato jih je treba stalno nadzorovati. Najbolje bi bilo, da v depoju sploh ne bi bilo dnevne svetlobe, kar v našem primeru ni mogoče zaradi omejenosti muzejskega prostora. Najboljšo rešitev smo našli v kartonskih škatlah, kamor smo položili izdelke iz slame, ovite v brez kislini papir. Za lažje iskanje smo na pripadajočih škatlah poleg oznake inventarne številke nanje dodali tudi pripadajoče opise.

Snovanje digitalne podatkovne baze

Današnja mednarodna načela za inventarizacijo in katalogizacijo v muzejih temeljijo na splošnih standardih, ki so jih razvijale različne organizacije in kot taki izvirajo iz primerov dobrih praks. Med njimi je treba omeniti CIDOC (International Committee for Documentation pri ICOM⁵), ki s svojo dejavnostjo bdi nad vsemi področji muzejske dokumentacije. Med najbolj uveljavljenimi je standard SPECTRUM, ki ga je v Veliki Britaniji razvila MDA (Museum Documentation Association⁶). Standard Object ID pa je bil razvit v povezavi z nelegalnim prevozom in prenosom premične dediščine. Med standardi velja omeniti še dva: Dublin Core ki je bil leta 2004 razvit z namenom prenosa informacij na svetovni splet (Oven Stanič 2010: 28), vendar pri nas ni zelo v rabi, in standard Lido, ki je povzetek in sinteza vseh, saj je bil pripravljen za prenos podatkov o muzejskih predmetih na vseevropski portal kulturne dediščine Europeana. Uporabljajo ga tudi slovenski muzeji, vsaj tisti, ki so že prenesli podatke na ta portal.

V Sloveniji je na podlagi evalvacije slovenskih muzejev v letih 2006–2008 najbolj razširjen muzejski dokumentacijski računalniški program GALIS, ki je zamenjal predhodni MINOK. Drugi uporabljeni programi so FUNDUS, »Muzejske zbirke«, v več muzejih pa je v rabi več različnih programov, npr. programa SITULA in PATINA za arheološke zbirke. Dokaj velik delež predstavljajo tudi programi, ki so jih muzeji razvili sami (Oven Stanič 2010: 28–29).

Med slednje spada tudi SMD. V ŠK Slamninarstvo smo bili že ob postavljanju novega dokumentacijskega sistema enotnega mnenja, da mora biti računalniška aplikacija prilagojena sodobni tehnologiji in osebjem, ki dela z njo. Odločili smo se, da postavimo lastno digitalno podatkovno bazo; zasnova in programiranje sta potekali pod mentorstvom Medobčinskega muzeja Kamnik in Gorenjskega muzeja.

Digitalna podatkovna baza je oblikovana v Microsoft Accessu. Najprej smo oblikovali le inventarno knjigo, medtem ko se vhod in izhod muzejskega predmeta vodi ročno v obliki tiskanega dokumenta. V največji meri se program prilagaja aplikaciji GALIS; seznanitev z njim so mi omogočili v obeh muzejih. Pri oblikovanju posamičnih polj v inventarni knjigi je bil upoštevan tudi ICOM-ov mednarodni standard identifikacije predmeta

5 The International Council of Museums.

6 Danes se ustanova imenuje Collections Trust.

Rezultate študijskega krožka za pripravo slamninarske zbirke smo prvič javno predstavili ob Dnevih evropske kulturne dediščine v Knjižnici Domžale.

Foto: Helena Rant, Domžale, 23. 9. 2011.

za minimalno število podatkov, ki so potrebni za identifikacijo predmetov kulturne dediščine. Identifikacija obsega devet vrst podatkov: vrsto predmeta, material in tehniko, mere, napise in oznake, posebnosti, naslov, vsebino, čas/obdobje, izdelovalca/avtorja in opis (Identifikacijski obrazec... 2008: 15–32).

Opis digitalne inventarne knjige

Do leta 2012 je celotni fond muzejskih predmetov v SMD štel okrog 700 predmetov. Od tega smo 50 % predmetov pridobili z odkupom, 30 % je bilo podarjenih in 20 % smo si jih sposodili od različnih lastnikov. V digitalno inventarno knjigo se zapisujejo le predmeti, ki so v naši lasti. Digitalna inventarna knjiga SMD vsebuje v glavi naziv in logotip pooblaščenega ustanove in naziv muzeja. Glavna datoteka je razdeljena na dva zavihka: SMD - Evidenca muzejskih predmetov in Poizvedbe o predmetih. Prvi je razdeljen v poddatoteke Pregled zbirke, Vnos podatkov in zbirki in Vnos šifrantov. Pregled zbirke je namenjen pregledovanju kartotek po inventarnih številkah, v Vnosu podatkov zapisujemo oz. dodajamo kartoteke predmetov, v Vnosu šifrantov dodajamo že vpisanim morebitne nove šifranke oz. indekse, vendar le za posamična polja. V drugem zavihku glavne datoteke Poizvedbe o predmetih je nameščen iskalnik, kjer lahko z različnimi indeksi (npr. imenski indeks, indeks zvrsti kulturne dediščine, indeks predhodnega lastnika itn.) brskamo po celotni bazi.

V nogi glavne datoteke so nanizane izbirne ikone: za dodajanje nove kartoteke, za shranjevanje datoteke, za izbris datoteke, za zapiranje kartoteke in poleg še ikona Izpis inventarnega lista, ki odpre nov zavihek s predogledom tiskanja lista. Pri tem so podana vsa orodja za določanje značilnosti tiskanja, med drugim tudi izvoz v datoteko dokumenta PDF ali XPS.

Vpis predmeta se izvaja v poddatoteki Vnos podatkov o zbirki. Tu je oblikovan inventarni list oz. kartoteka muzejskega predmeta, ki vsebuje 38 polj za vpisovanje. Kartoteka je vizualno razdeljena v dva zavihka. Prvi zavihek vsebuje Osnovne podatke o predmetu: Inventarna številka, Ime predmeta (knjižno), Ime predmeta (lokalno), Osnovni prikaz predmeta, Zvrst kulturne dediščine z izbirnim menijem, Datacija z izbirnim menijem raz-

Pogled na stalno razstavo 300 let slamninarstva na Domžalskem.

Foto: Arhiv SMD.

ličnih časovnih obdobjih. Spodaj je še eno polje, kamor se vpiše točna datacija, če je poznana. Levo sledi polje Število kosov in spodaj Klasifikacija z izbirnim menijem po abecedi: Časopisi, Dodelava slamnikov, Drugi izdelki iz slame itn. Sledijo Zgodovina predmeta, Materiali z izbirnim menijem različnih materialov, Tehnike, Napisi - Oznake, Konservatorski posegi. Opis predmeta se nadaljuje z oznako mer predmeta in kratkim opisom Stanja z izbirnim podmenijem Dobro, Srednje, Slabo, Zelo ohranjeno. Naslednji sklop polj je namenjen podatkom pridobitve predmeta: Pridobitev predmeta z izbirnim podmenijem Dar, Odkup, Drugo; Datum pridobitve predmeta; Predhodni lastnik, njegov Naslov, Mesto hranjenja z izbirnim podmenijem Razstava, Depo, Muzej; Vrednost predmeta, Datum vrednotenja.

Drugi zavihek oz. drugi del kartoteke zavzemajo Dodatne informacije o predmetu: štiri večja polja za vnašanje fotografij istega predmeta za prepoznavanje, sledijo polja Opis predmeta, Provenienca, Literatura, Posebnosti, Dokumentacija predmeta, Vnos dokumentacije predmeta ter na koncu še Predmet inventariziral in Datum inventarizacije.

Program digitalne inventarne knjige je le v enem računalniku v muzeju in je tudi primerno zaščiten pred neželenimi vdori. Za digitalno inventarizacijo sta odgovorni le dve osebi, ki vstopata v program z geslom. Hkrati smo poskrbeli za stalno kopiranje in arhiviranje vpisanih podatkov na zunanji disk ter tako preprečili morebitno izgubo podatkov. Celotna inventarna knjiga bo po končanem postopku natisnjena in arhivirana v dveh izvodih. Prvi izvod bo shranjen v muzeju, ki je dislocirana enota zavoda Kulturni dom Franca Bernika Domžale, drugi izvod pa v upravnih prostorih zavoda.

Problematika inventarizacije s primeri reševanja. Določanje tezavrov in šifrantov

Pri pripravi in izvedbi inventarizacije v SMD sem se spoprijela z več vprašanji, ki so zahtevala poglobljeno reševanje. Snovanje digitalne podatkovne baze me je pripeljalo do temeljnih vprašanj o določanju klasifikacije muzejskih predmetov. Za identifikacijo predmetov so namreč predmetna imena glavni podatek, zato

jim je treba nameniti več pozornosti. Predmetna imena je treba nekako poenotiti oz. razvrstiti v določene skupine istega ali podobnega pomena. Na žalost v Sloveniji ni izdelanih pravilnikov oz. priročnikov o poenotenju izrazja, obstajajo le mednarodne standardne usmeritve, med drugim tudi SPECTRUM-ova priporočila o določanju terminologije. Zato so slovenski muzeji največkrat prepuščeni določanju internih klasifikacij, ki ne koristijo nacionalni standardizaciji. Eno kakovostnih pomagala za nadzor terminologije je postavljanje tezavrov, ki so dejansko sezname priporočenih terminov. Tezavri so lahko zgrajeni kot preprosti abecedni sezname ali v obliki kompleksnejših slovarjev s strukturo hierarhičnih razmerij med različnimi nazivi za istovrstne predmete (Bedrač 2010: 34). V našem primeru so se tezavri oblikovali samodejno med snovanjem računalniškega programa za digitalno inventarno knjigo, ob zasnovi internega sistema klasifikacije predmetov slamninarske zbirke z omogočeno možnostjo razširitve seznama. Na podoben način smo se morali v računalniški bazi lotiti tudi postavljanja iskalnih nizov, ki so odlično izhodišče za nadaljnje raziskovanje slamninarske zbirke. Tudi to dejanje je v osnovi potekalo vzporedno s snovanjem programa. Postavljanje indeksov je bilo povezano s slamninarsko zbirko in s praktičnim pogledom na to, kaj bomo najpogosteje iskali. Npr., če bomo v prihodnosti postavili občasno razstavo s predmeti, ki nam jih je podaril določen darovalec, je iskanje v inventarni knjigi naravnano na iskalno polje *Ime in priimek predhodnega lastnika*. Med pomembnejšimi postavljenimi indeksi so še indeks imen predmetov, indeks po klasifikaciji, krajevni indeks itn. Program omogoča tudi vnašanje iskalnih nizov po lastni izbiri.

Problematika določanja vrednosti predmetov

Izredno problematično je določanje vrednosti muzejskih predmetov ali zbirk, ki je osnova za njihovo zavarovalno vrednost v primeru kraj, naravnih nesreč, gostovanj v drugih muzejih itn. Pri vprašanju, ali je vrednost stoletnega slamnika enaka tržni ceni današnjega slamnika, je bilo iskanje odgovora in nanašanje na morebitne muzejske pravilnike in standarde brezplodno. V tem kontekstu so potrebna merila za vrednotenje muzealij; pri tem smo se zgledovali po internem pravilniku o zbiralni politiki v Medobčinskem muzeju Kamnik.

Ocena vrednosti posamičnih predmetov ali zbirk se opravi na podlagi dveh meril: dragocenost gradiva (zgodovinska, umetnostna in kulturna vrednost, izjemnost oz. pogostnost, starost, pričevalnost, ohranjenost) in stroški konservatorsko-restavratorskih del. Pri določanju izjemne vrednosti predmetov si lahko pomagamo s cenami na tržišču, vendar je lahko glede na pomen predmeta za muzejsko zbirko in ob upoštevanju naštetih meril vrednost višja od tržne vrednosti. V SMD smo v primeru vrednotenja slamnikov za najmanjšo enoto vzeli tržno ceno ročno izdelanega slamnika domžalske šivilje slamnikov.

Pri gradivu, ki je bilo odkupljeno, se na podlagi računov določa računovodska vrednost. Metodologija vodenja in računovodskega obračunavanja odkupov upošteva zakon o računovodskem vodenju stroškov, po katerem se odkupljeno muzejsko gradivo vodi ločeno. Pravilo obračunavanja računovodske vrednosti muzejskih predmetov in zbirk je nasprotno od amortizacije osnovnih sredstev. Vrednost tako vloženih sredstev se z leti ne izrablja, ampak povečuje tudi s sredstvi, ki se vlagajo v varovanje, konserviranje, restavriranje, preučevanje, dokumentiranje in javno rabo (povzeto po Torkar 2012).

Problematika dodeljevanja inventarnih števil

Dodelitev inventarnih števil je povzročila kar nekaj vprašanj in specifičnih reševanj te problematike. Prvo vprašanje se je nanašalo npr. na dodelitev inventarnih števil skupini moških slamnnikov istega tipa (npr. Jani, Drago, Janez); ti so iste oblike, a različnih velikosti in z različnimi okrasnimi trakovi. Z vidika urejene dokumentacije je dosledneje vnesti v inventarno knjigo vsak kos slamnika kot samostojno inventarno enoto, vendar smo zaradi praktičnosti postopka zapisali v knjigi slamnike istega tipa pod eno inventarno številko z ustreznim številom kosov (primer: SM 00123, 3 kosi), medtem ko smo vse slamnike istega tipa fizično označili s podštevilkami (primer: SM 123/1, 123/2 in 123/3). Kompleksnejše pa je zapisovanje drugih podatkov o skupini slamnikov v digitalni inventarni knjigi, npr. opis predmeta ali zgodovina predmeta, saj ni nujno, da so slamniki istega tipa prišli v zbirko od istega izročitelja in teh podatkov ne smemo poenotiti. V tem primeru se vsaka posebnost zapiše v opombe. Drugi primer problematike dodelitve inventarnih števil je povezan z načinom nanašanja inventarnih števil na muzejske predmete. Težavne so kite iz slame, ki jih je ogromno in so različnih velikosti, različnih vrst pletenja, barv, materialov, čeprav so si na prvi pogled zelo podobne. Prevladujejo štiri vrste pletenih kit: *sak* ali *cik cak*, *šansi* (pletene iz 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17 in največ 19 slamic), *motlet* (največkrat pletene iz 7 slamic, vendar zelo tanko in fino) in *fantazi* (različne vrste pletenja kit). Za lažje razločevanje smo pripravili dva kataloga vzorcev kit, ki sta sestavljena iz posnetih primerkov slamatih kit. V prvem so vzorci kit iz naravnih materialov, v drugem vzorci kit iz naravnih barvanih kit. Kataloga smo uporabili tudi kot predloga za fizično predstavitev različnih tipov slamatih kit na stalni razstavi, kjer smo jih v vitrini pritrtili na štiri kartone in vsakega posebej označili s svojo inventarno številko.

Sklep. Podatki nas vselej preživijo

V digitalno inventarno knjigo je bila do konca leta 2012 vpisana šele polovica odkupljenih in podarjenih muzejskih predmetov, kar priča o tem, da je inventarizacija precej težavno in zamudno delo. Obsega namreč neobičajno kombinacijo ponavljanja, specialističnega znanja in skrbne pozornosti, usmerjene v podrobnosti. Je pa urejena dokumentacija zelo koristen pripomoček pri delu raziskovalcev in je danes nepogrešljivo orodje za upravljanje zbirk. Če ne vemo natančno, kaj imamo, zbirk ne moremo smiselno upravljati: izgube, kraje, nesreče, urejeno lastništvo, inšpekcija, zavarovalna vrednost predmetov, iskanje tem za razstave in za razstavne kataloge – in navsezadnje, podatki nas le na tak način vselej preživijo (Holm 2003: 4–5).

V pričujočem članku sem skušala predstaviti način dokumentacijskega dela v novonastalem muzeju in vlogo muzejske dokumentacije v tem procesu. Z uvedbo digitalne obdelave dokumentacije je bilo postavljeno jedro dokumentacijskega sistema, ki je tudi pot prenosa teorije v prakso. Pri nastajanju sheme računalniškega programa se je pokazalo, da je poznavanje stroke muzejskega dela v dokumentaciji pglavitni pogoj za uspešno opravljeno nalogo. Ob koncu projekta je postalo jasno, da raziskovanje slamninarstva še daleč ni končano ter da je postavitev dokumentacijskega sistema le osnova na nadaljnjo strokovno obdelavo zbirke. Danes lahko muzejske ustanove izbirajo med različnimi aplikacijami, ki so dostopne v slovenskem prostoru.

Mojo analizo postopka inventarizacije in digitalizacije slavninarske zbirke sklepa dejstvo, da je digitalna inventarna knjiga zasnovana tako, da se sklada z drugimi že vpeljanimi bazami v Sloveniji, kot je npr. Galis, in dopušča možnost nadgraditve. Kljub temu, da se dokumentacijski sistem prilagaja potrebam SMD in opušča marsikateri spremljevalni postopek, skuša čim bolj upoštevati mednarodne usmeritve in strokovne standarde ter je in bo lahko dostopen vsem tudi v prihodnje. Kakor podatki o muzejskih predmetih po zaslugi urejenega dokumentacijskega sistema vselej preživijo, bo tudi ta inventarna knjiga slavninarske zbirke preživela še marsikateri slavnink!

Viri in literatura

BEDRAČ, Marjetka: Pomen uporabe standardizirane terminologije v muzejski dokumentaciji. V: Darko Knez (ur.), *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva, Bela krajina, 1. –2. 10. 2010*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2010 (Muzejska knjižnica; 5), 31–38.

BROJAN, Matjaž: *Slamnata sled Domžal: 300 let slavninarstva*. Domžale: Kulturni dom Franca Bernika Domžale, 2012.

HARRISON, Margaret in Gordon McKenna: Upravljanje podatkov o muzejskih predmetih. V: Darko Knez (ur.), *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva, Bela krajina, 1. –2. 10. 2010*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2010 (Muzejska knjižnica; 5), 16–24.

HOLM, Stuart A.: *Opredmeteni predmeti: Kako dokumentirati muzejsko zbirko*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2003, 4–5.

Identifikacijski obrazec predmeta kulturne dediščine. Ljubljana: Društvo ICOM, Mednarodni muzejski svet, Slovenski odbor, 2008 (dostopno na: <http://www.slovenia.icom.museum>, 3. 5. 2013).

Novi slovenski muzejski standardi - Pot naprej: Minimalni standardi in kazalci uspešnosti za novo akreditacijsko shemo. Ljubljana: Kulturagenda; Služba za premično kulturno dediščino in muzeje; Projektna skupina za implementacijo muzejskih standardov, 2010 (dostopno na: http://www.nms.si/spdm/novi_slovenski_standardi.pdf, 10. 10. 2012).

OVEN STANIČ, Maja: Dokumentacija v slovenskih muzejih: Stanje na podlagi evalvacije slovenskih muzejev 2006–2008. V: Darko Knez (ur.), *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva, Bela krajina, 1. –2. 10. 2010*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2010 (Muzejska knjižnica; 5), 25–30.

PAJAGIČ BREGAR, Gojka: Splošne konservatorsko-restavratorske tehnike: Inventarne številke na muzejskih predmetih. V: *Priročnik: Muzejska konzervatorska in restavratorska dejavnost*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2006, 1–16.

Priročnik za dokumentacijo: Napotki za delo v muzejih in galerijah. Ljubljana: Skupnost slovenskih muzejev, 2009, 2010, 2011 (slovenska izdaja britanske organizacije za muzejske zbirke Collections Trust; dostopno na: http://www.smsmuzeji.si/udatoteke/prirocnik/00_01-04%20kon%202012_april_26.pdf, 10. 10. 2012).

ROBERTS, Andrew idr: Dokumentacija i korisnici. *Muzeologija* 41./42., 2007, 9–319.

Standards in the Museum Care of Costume and Textile Collections. London: Museums & Galleries Commission, 1998 (dostopno na: http://www.collecti- onslink.org.uk/media/com_form2content/documents/c1/a83/f6/000076.pdf?phpMyAdmin=OYNyINPdn3sQmoXugKH1gcCLSW0, 10. 10. 2012).

TORKAR, Zora: *Pravilnik o zbiralni politiki v Medobčinskemu muzeju Kamnik*. Kamnik: Medobčinski muzej Kamnik, 2012, 2–27.

Upravljanje muzeja: Praktični priročnik (Izbrana poglavja iz Icomove publikacije Running the Museum, A Practical Handbook, Pariz, 2004). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Ministrstvo za kulturo, Slovenski odbor ICOM, 2011 (dostopno na: http://www.nms.si/spdm/UPRAVLJANJE_MUZEJA_prakticni_prirocnik.pdf, 10. 10. 2012).

ZLODI, Goran: Muzejska vizualna dokumentacija u digitalnom obliku. *Muzeologija* 40, 2004, 9–105.

Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. Ur. l. RS, št. 102/2010.

Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 122/2004.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.

Digitization of the Museum Collection at the Straw Plaiting Museum in Domžale

The process of registration is a significant and indispensable part of the documentation system of every museum. After registration in the museum inventory book, an object acquires, in addition to its material function, also its formal and legal functions and becomes a museum artifact. The article presents a practical example of one of the fundamental methods of management of the museum collection of the recently established Straw Plaiting Museum in Domžale. The entire documentation system of the Museum is based in part on established international standards and in part on the rules adopted within the museum itself. Our decision was to organize our own digital database. When we were setting up the new documentation system our basic guiding principle was to adapt the computer application to the existing state-of-the-art technology and to the personnel who will work with it. The computer program is generally adjusted to the GALIS application. When developing individual entry fields in the inventory book ICOM's international standard have also been taken into account for the minimum information needed to identify objects of cultural heritage. During the process of creation of this computer program it became clear that the knowledge of how to work with museum documentation is a prerogative for the successful completion of this task. After the project had finished it became evident that the research of the straw plaiting cottage industry is far from completed, and that the creation of the documentation system is but a basis for further professional examination of the collection. Even though the documentation system is adapted to the requirements of the Straw Plaiting Museum and for that reason dispenses with several accompanying procedures, it tries to follow as closely as possible the international guidelines and professional standards, and will continue to be accessible to all. Just as the data on museum objects always survive due to an orderly documentation system our Museum's inventory book of the straw plaiting collection will surely outlive many a straw hat!

DOKUMENTACIJA KULTURNE DEDIŠČINE V PROJEKTU ZBORZBIRK

Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom

Strokovni članek | 1.04

Izveček: Članek predstavlja dokumentacijo kulturne dediščine v projektu »ZBORZBIRK – Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom«. Osrednje mesto projekta zavzemajo popis zbirk etnološko pričevalnih predmetov ter s popisom povezana katalogizacija, vnos v podatkovno bazo in postavitve spletnega iskalnika za pregledovanje baze.

Ključne besede: čezmejno sodelovanje, dokumentacija, kulturna dediščina, metapodatkovna baza, popis, zbirke

Abstract: The paper discusses the documentation of cultural heritage in the project ZBORZBIRK - Cultural Heritage in Collections between the Alps and the Karst (*ZBORZBIRK – Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom*). The project focuses primarily on the register of collections of ethnologically relevant objects, the related cataloguing, entry in the database, and the setting up of a search engine for viewing the database.

Key Words: cross-border cooperation, documentation, cultural heritage, metadata database, register, collections

Projekt »ZBORZBIRK – Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom« je bil odobren na tretjem razpisu Operativnega programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013, namenjenem ožjemu kopenskemu območju. Sofinancirata ga Evropski sklad za regionalni razvoj in država. Poleg vodilnega partnerja, Inštituta za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica), sodelujeta pri projektu še dve izobraževalno-raziskovalni ustanovi (Univerza v Vidmu in Inštitut za slovensko kulturo iz Špetra), dva muzeja (Goriški muzej Kromberk – Nova Gorica in Gornjesavski muzej Jesenice) in šest lokalnih skupnosti (Občina Bardo, Podbonesec in Tipana na italijanski ter Občina Brda, Kanal ob Soči in Kobarid na slovenski strani).

Projekt je namenjen ovrednotenju – evidentiranju, popisu, ureditvi, predstavitvi in promociji – (predvsem etnološko pričevalnih) krajevnih zbirk kulturne dediščine na obmejnem območju med Alpami in Krasom: v Kanalski dolini, Reziji, Terskih in Nadiških dolinah na italijanski ter v Gornjesavski dolini, Breginju, na Kobarškem, Kambreškem, v Ligu, Spodnjem Posočju in v Brdih na slovenski strani. Zbirke se popisujejo in bodo v nadaljevanju širši javnosti predstavljene v vodniku, na zgibankah in na spletišču (<http://zborzbirk.zrc-sazu.si>) ter tako skupaj s posnetki in prepisi izsekov pogovorov, t. i. zgodbami o predmetih, restavriranimi arhivskimi filmi in novonastalimi videoposnetki ter etnološko in dialektološko predstavitevjo območja postavljene v družbeno-zgodovinsko sobesedilo pestrega in raznovrstnega obmejnega območja. Poleg muzeoloških in raziskovalnih nalog se v okviru projekta za izbrane zbirke obnavljajo in urejajo prostori in informacijske točke,¹ predvsem pa se skladno s cilji Operativnega programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013 (2010) promovira kulturna dediščina kot neizkoriščen gospodarski potencial območja. Izhodiščna zamisel za projekt se je

snovateljci projekta in partnerstva, dr. Mojci Ravnik, sodelavki Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, porodila ob terenskem raziskovanju na Kambreškem, Ligu in v Benečiji. Pobudi se je najprej pridružila Univerza v Vidmu in v nadaljevanju še drugi partnerji (Ravnik 2013: 102).

Osrednje mesto med projektnimi aktivnostmi obsegajo popis zbirk predmetov, tiskovin in dokumentov ter s popisom povezana katalogizacija, vnos v podatkovno bazo ter zasnova in postavitve spletnega iskalnika za pregledovanje baze. V okviru projekta bo predvidoma popisanih 34 krajevnih zbirk. Formalno, vsebinsko in glede na merilo urejenosti in odprtosti gre za zelo različne zbirke, od izpostav muzejev² do v različni meri urejenih in javnosti dostopnih občinskih,³ društvenih⁴ in v prvi vrsti zasebnih zbirk.⁵ Pri evidentiranju zbirk smo se oprli na izkušnje Slovenskega etnološkega društva, ki je skupaj s tržaško Narodno in študijsko knjižnico⁶ tematiziralo vprašanja materialne etnološke dediščine in muzejskih zbirk v zamejstvu na posvetovanju o

2 Muzeje Rateče.

3 Rakarjev hram v Bijačah in Muzej blumarjev in vasi v Čarnem varhu, zbirki Pričevanja kmečke kulture v Prosnidu in Tipani.

4 Muzej v Dreki in zbirka podobice Cieglici prav tam, Etnografski muzej v Bardu, Glasovi Kanalske doline v Ukvah, Muzej brusačev na Solbici Muzej rezijanskih ljudi v Bili, Muzej varha Matajura v Mašerah.

5 Etnološka zbirka družine Darinke Sirk v Krasnem, Etnološka in vojna zbirka Jožeta Gorjanca v Rodežu, Etnološko-rezbarska zbirka Franca Jerončiča v Melinkih, Muzejska zbirka Mazora Breginj in muzejska zbirka Stol 1915–1917 prav tam, zbirka Grablje na Tarčmunu, Jervahova mizar-ska zbirka v Ratečah, Jugova zbirka v Seniškem Bregu, zbirka Kovačija v Mašerah, Lukčeva hiša na Kambreškem, muzejska zbirka Poti umika pri Kobaridu 1917 v Kobaridu, zbirka V Vidrijah na Belopeški ravnini, Zbirka cerkvenih podobice in Črna kuhinja Pri Čuoljevih v Ročinju, Zbirka razglednic Kanalskega v Morskem, Zbirka Elia Qualizze – Kaluta v Gnidovici, Odda Lesizze v Oborči, Zorana Šuligoja v Kanalu, Zbirka grabelj na Tarčmunu, Zgodovinski muzej Balus in zbirka iz Kravarščakove hiše v Gorenjem Tarbilju.

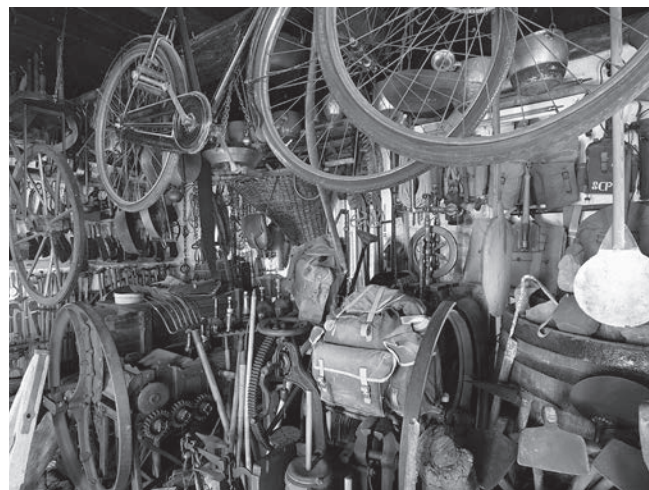
6 Narodna in študijska knjižnica je v letih 1981–1998 na projektnem območju organizirala mladinske raziskovalne tabore, na katerih so sodelovali tudi etnologi (Pahor 2003: 23–24; Ravnik 2013: 102).

1 18. 5. 2013 je bila na železniški postaji v Kanalu odprta prva informacijska točka z Zbirko Zorana Šuligoja; 10. 5. 2014 Muzej Rakarjev hram v Bijačah; 17. 5. 2014 pa Muzej Rateče.

* Dr. Špela Ledinek Lozej, doktorica etnoloških znanosti in prof. umet. zgod., asistentka z doktoratom, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica. 5000 Nova Gorica, Delpinova 12, spela.ledinek@zrc-sazu.si.

Gostilniški šank v Lukčevi hiši ob zaključku delavnice Zbirke povezujejo.
Foto: Špela Ledinek Lozej, Kambreško, 18. 5. 2013.

Zbirka Elia Qualizze – Kaluta.
Foto: Andrej Furlan, Gnidovca, 25. 3. 2014.

muzejskih zbirkah Slovencev v Italiji (Pahor 2003: 13–14; Sketelj 2003: 9). Slovensko etnološko društvo je zasebne zbiratelje popisalo tudi v okviru projektov »Evidentiranje oziroma terenska topografija neobdelanih in neobjavljenih etnoloških zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju« (2005–2005) in »Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev« (2007–) (Porenta 2006, 2007a, 2007b). Zasebne zbirke na projektnem območju so evidentirali sodelavci Goriškega, Tolminskega in Slovenskega etnografskega muzeja.

Končni izbor za popis predvidenih zbirk sta poleg strokovnih etnoloških meril, zaobseženih v naštetih evidencah, določili partnerstvo in pa seveda pripravljenost lastnikov, zbirateljev ali upraviteljev za sodelovanje pri popisu. Zadržki zbirateljev do sodelovanja so bili povezani s strahom pred morebitnimi posledicami registracije zbirke, ki je bil, ker so v večini zbirki tudi številne ostaline iz prve svetovne vojne, zveden iz 26. člena Zakona o varstvu kulturne dediščine, po katerem naj bi najditelji arheoloških ostalin (mednje sodijo tudi ostaline prve svetovne vojne) o najdbah obvestili Zavod za varstvo kulturne dediščine (ZVKD-1 2008). Poleg skrbi zaradi morebitne odtujitve predmetov so se nekateri zbiratelji zbal, da po inventarizaciji zbirke ne bodo mogli več prosto razpolagati (menjavati in trgovati) s predmeti,⁷ med lastnikih zbirk tiskovin (npr. razglednic in cerkvenih podob) pa tudi strah, da bo zbrano gradivo ob objavi na spletu prosto dostopno za nadaljnjo reprodukcijo in distribucijo. Ker so zaokrožene zbirke sad dolgoletnih prizadevanj, s tem povezanih stroškov in investicij, bi spletna objava in spletno širjenje gradiva, po njihovi presoji, razvrednotila zbirateljska prizadevanja in celovitost zbirke. Z lastniki, upravitelji oziroma z zakonitimi zastopniki zbirk so bile zato podpisane Izjave o uporabi gradiva, s katerimi so dovolili popis in objavo popisanih in digitaliziranih podatkov na spletu, v tiskanih in elektronskih medijih. Ob upoštevanju 50. in 62. člena Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah (2007) smo se odločili, da so avtorska dela, ki niso v prosti uporabi (kar je v primeru omenjenih tiskovin 70 let po zakoniti

objavi dela), ob privolitvi zbiratelja le reproducirana, ne pa tudi distribuirana. Prav nasprotno pa so na drugi strani nekateri zbiratelji naknadno pristopili (ali želeli pristopiti) k projektnim aktivnostim prav zaradi možnosti distribucije gradiva iz zbirk in o zbirkah prek različnih nosilcev in medijev (spletne strani, vodnika, zloženk in druge promocijske aktivnosti).

Izkušnje Slovenskega etnološkega društva, Slovenskega etnografskega muzeja in v projekt vključenih lokalnih muzejskih ustanov, Goriškega in Gornjesavskega muzeja, so bile osnova za pripravo popisnega obrazca. Pri snovanju smo upoštevali vsebinsko raznovrstnost zbirk, od vsakdanjih predmetov o preteklem načinu življenja na izbrani domačiji⁸ ali območju,⁹ zbirk ostalin s soške fronte,¹⁰ vsebinsko¹¹ ali tipološko opredeljenih zbirk¹² in zbirki z zelo raznovrstnimi predmeti.¹³

Pregledali smo dosedanje popise evidentiranih zbirk: v regionalnem informacijskem sistemu muzejskih zbirk Furlanije - Julijske krajine SIRPAC (Sistema informativo Regionale del Patrimonio Culturale) je objavljen delni popis Muzeja brusačev (spletni vir 1; spletni vir 2); deloma so bili popisani tudi predmeti v Muzeju rezijanskih ljudi (Negro in Quaglia 2009), Etnografskem muzeju v Bardu (Furlan 1992) in v zbirki Glasovi Kanalske doline (Kenda Jež 2007); v okviru mladinskega raziskovalnega tabora Mašere '96¹⁴ pa zbirki Valentina Dusa iz Mašer in Alda Medveša

8 Npr. zbirka V Vidrih na Belopeški ravnini in Zbirka iz Kravarščakove hiše v Gorenjem Tarbilju.

9 Npr. Etnografski muzej v Bardu, Etnološka zbirka družine Sirk v Kranjem, Muzej v Ratečah.

10 Npr. Poti umika pri Kobaridu 1917.

11 Npr. Zbirka grabelj na Tarčmunu, Črna kuhinja v Prosnidu, Glasovi Kanalske doline v Ukvah, Jervahova mizarska zbirka v Ratečah, Kovačija v Mašerah, Muzej brusačev na Solbici, Pust v občini Podbonesec.

12 Npr. Zbirka razglednic Kanalskega v Morskem, Zbirka cerkvenih podob v Ročinju in v Dreki.

13 Npr. Muzejska zbirka Mazora Bregin, Jugova zbirka v Seniškem Bregu, Lukčeva hiša na Kambreškem.

14 Mladinski raziskovalni tabor je organizirala Narodna in študijska knjižnica v sodelovanju s Slovenskim raziskovalnim inštitutom, Društvom slovenskih naravoslovcev in tehnikov Tone Penko, Društvom mladih raziskovalcev iz Trsta in Gibanjem znanost mladini iz Ljubljane.

7 Poleg predmetov so v zbirkah, predvidenih za popis, tudi fotografije, podobe in dokumenti. Izraz predmet se v nadaljevanju nanaša na vse navedeno.

iz Barce (Dokumentacija ISN ZRC SAZU). V rokopisni obliki je pri Gornjesavskem muzeju Jesenice inventarizirana zbirka Muzeja Rateče, pri Tolminskem muzeju pa Muzejska zbirka Mazora Breginj in zbirka Stol 1915–1917 Zdravka Marcole. Poleg upoštevanja že opravljenega ter izkušenj SED in Goriškega muzeja pri evidentiranju zasebnih zbiralcev smo se pri zasnovi popisnega obrazca zgledovali pri priročnikih (Sketelj 2008; Sosič 2009; Motnikar 2010), predvsem pa pri že opravljenih katalogizacijah sodelavcev Slovenskega etnografskega muzeja na Tržaškem, izdanih v seriji *Zbirke s te ali one strani?* (Repinc 2002; Secec Hodžar 2003; Sosič 2009a), Irene Destovnik na Koroškem (1996, 2001, 2009, 2012) in tudi pri drugi priročniški literaturi in virih za standardizirano dokumentacijo predmetov (spletni vir 3; Holm 2003; Moder 2008). V popisnem obrazcu so za dokumentacijo zbirke predvideni naslednji vsebinski razdelki: poimenovanje, lokacija (zemljepisna dolžina in širina, država, kraj, naslov), dostopnost,¹⁵ ustanovitelj, lastnik in upravitelj zbirke, muzejska ustanova, pri kateri je zbirka evidentirana, in historiat zbirke. Za dokumentacijo predmetov so bile določene naslednje vsebinske rubrike: poleg knjižnega poimenovanja v slovenskem in italijanskem jeziku (ter kot možnost, v primeru etimološke povezave, tudi v furlanskem in nemškem jeziku) je bil predviden tudi zapis krajevnega poimenovanja predmeta, tip,¹⁶ stanje ohranjenosti, popolnost,¹⁷ pridobitev, materiali in tehnika izdelave, datacija izdelave, avtorstvo,¹⁸ mere, opis predmeta, raba predmeta, zgodovina predmeta, viri,¹⁹ napisi in opombe. Naknadno je bilo zaradi povezljivosti nekaterih enot v sklenjene celote (npr. skodelice in ročke v čajni servis ali posamičnih kosov oblačil in predmetov v pustno opravo) dodana še rubrika skupine. Administrativne rubrike popisnega obrazca pa so signatura, starejša ali druga signatura²⁰ in popisovalec. Vnosu je bilo dodano tudi eno ali več gesel.²¹ Sledili smo decimalni sistematiki, ki jo je v prizadevanjih za enotno dokumentacijo za slovensko etnološko bibliografijo ob opori na *Vprašalnice Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja* (Kremenšek 1976–1978) pripravila dokumentacijska komisija SED (Bogataj 1976: 8; Račič-Simončič 1997: XXIV–XXV), v nadaljevanju pa so jo za potrebe lastne dokumentacije dopolnjevali ISN ZRC SAZU, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in, s posebno pozornostjo na materialno kulturo, najpodrobneje dokumentacijski oddelek SEM.²² Skladno

z zahtevami Operativnega programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013 je predviden dvojezičen, slovenski in italijanski vnos v rubrike. Pri tem so obvezno dvojezični vsi podatki o zbirki, poimenovanje in opis predmeta ter izbirne rubrike (tip, stanje ohranjenosti, pridobitev in geslo), priporočljiv pa je tudi dvojezični vnos v rubrike raba in zgodovina predmeta, materiali in tehnika izdelave ter popolnost.

Izkušnje ZRC SAZU s snovanjem in upravljanjem podatkovnih baz digitalnih arhivov²³ in izkušnje partnerjev z rokovanjem s programi za vodenje muzejskih inventarnih knjig in dokumentacije²⁴ so omogočile smotno zasnovano metapodatkovne sheme in spletne aplikacije za administracijo in vnos popisa v metapodatkovno bazo na strežniku ZRC SAZU (spletni vir 11). V spletni aplikaciji sta bili zbirkam dodeljeni oznaka ID in kratica, na podlagi katere se predmetom samodejno dodeljuje signatura, zapiše pa se tudi datum vnosa in identiteta vnašalca v bazo. Ostale rubrike so ali odprte, brez oblikovnih omejitev, ali pa gre za izbirne sezname z določenimi vrednostmi (popisovalec, tip, stanje ohranjenosti in pridobitev). Enotam je mogoče dodeliti več gesel. Ker je glavna rubrik odprta, so bila za potrebe poenotenega vnosa spisana vsebinska in oblikovna navodila, podkrepljena z različnimi primeri vnosa, ki so v pomoč v aplikaciji za administracijo baze. Še podrobnejša Navodila za popis in vnos metapodatkov v spletni portal ZBORZBIRK z dodanimi legendami in konvencijami o vrsti vpisa, zapisu narečja in decimalnim geselnikom, so bila pripravljena kot priročnik za pomoč popisovalcem in redaktorjem (Peče in Ledinek Lozej 2013).

Še pred začetkom popisa je Goriški muzej organiziral izobraževanje za popisovalce in vnašalce v podatkovno bazo. Udeležencem je bilo predstavljeno projektno območje, trenutna etnološka dokumentacija in popisi, zbiranje zgodb o predmetih, v prvi vrsti pa poenostavljena oblika narečnega zapisa, popisni obrazec in fotografiranje predmetov za dokumentacijo. Digitalne fotografije popisanih predmetov bodo popisovalci shranjevali v ločenih datotekah, označenih s signaturo predmeta, in se bodo naknadno naložile v podatkovno bazo.

Vnašalcem sta bila dodeljena uporabniško ime in geslo, ki omogočata dostop do spletne aplikacije za administracijo in vnos v metapodatkovno bazo. Širše administrativne pravice so bile dodeljene območnim in področnim redaktorjem, ki bodo pregledovali in po potrebi popravili vnose oziroma opozorili vnašalce na formalne ali vsebinske nedoslednosti. Aprila 2013 je bilo opravljenih 42 testnih vnosov v petih izbranih zbirkah, na podlagi katerih smo aplikacijo vsebinsko in oblikovno popravili, predvsem pa dopolnili navodila za formalno in vsebinsko poenoten vnos v bazo (prav tam). Poenoten vnos je pomemben za razumevanje ali berljivost vnesenih podatkov in tudi zaradi prikaza vnosov. Bazo bo mogoče pregledovati prek spletne aplikacije za dostop in pregledovanje baze na spletišču projekta (<http://zborzbirk.zrc-sazu.si>). Spletna aplikacija bo imela standarden zbir uporabniških orodij, na primer preprosto (full-text) in napredno iskanje z različnimi možnostmi filtriranja, enostavne tabelne prikaze, pa

15 Navedba, ali je zbirka odprta za javnost, ter po želji urnik oziroma kontaktni podatki.

16 Izhajali smo iz tipskega vokabularja Dublin Core Metadata Initiative (DCMTI): besedilo, dogodek, film, fotografija, interaktivni vir, objekt, podatki, podoba, programje, storitev, zbirka, zvočni zapis (spletni vir 4).

17 Navedba morebitnih manjkajočih ali poškodovanih elementov.

18 Podatki o podjetju ali osebi, ki je predmet izdelala, ustvarila ali izdala.

19 Osebe, literatura, spletne strani idr. morebitni viri, ki so vir informacij o predmetu pri popisu.

20 Vpis že zapisane inventarne številke, signature ali drugega identifikatorja predmeta ali dodelitev nove sekundarne signature po sistemu dodeljevanja signatur pristojne muzejske institucije.

21 Vsebinska sistematizacija elementa z nadzorovanim besediščem oziroma gesli, pri čemer naj bi se v primeru več gesel prvo nanašalo na etnološko specifično, druga pa na morebitne dodatne funkcije.

22 Podrobno razdelan geselnik Slovenskega etnografskega muzeja smo uporabili v želji po uskladitvi klasifikacijskih sistemov dokumentacije etnoloških institucij.

23 Prim. npr. metapodatkovne zbirke in digitalne arhive Arzenal (spletni vir 5), Avdiovizualnega laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje (spletni vir 6), Interaktivna karta Slovenije z zbirkami ZRC SAZU (spletni vir 7), Slovenski biografski leksikon (spletni vir 8), Zbirke (spletni vir 9); prim. tudi Ogrin idr. 2011.

24 Npr. sistem Galis (spletni vir 10).

tudi naprednim uporabnikom namenjene možnosti, med drugimi izpis posamične enote v zapisu XML.

Bogate in raznovrstne zbirke in zgodbe predmetov s slovensko-italijanskega čezmejnega obroba bodo prek spletne aplikacije dostopne širši javnosti. Za širšo javnost bo dragocen predvsem virtualni dostop do tistih zbirk, ki niso fizično dostopne, za strokovno javnost pa sistematizirano in za nadaljnje strokovno ovrednotenje in analizo razpoložljivo digitalizirano gradivo.

Poleg prispevka k dokumentaciji zbirk in že omenjenih strokovne etnološke in dialektološke kontekstualizacije ter investicij v ureditve zbirk, pa se, kot se je pokazalo na lanskem mednarodnem muzejskem dnevu (18. 5. 2013) na delavnici »Zbirke povezujejo« v Kanalu in na Kambreškem, na obmejnem območju med Alpami in Krasom tke mreža zbirateljev, strokovnjakov in sodelavcev projekta ZBORZBIRK, prepletena z zbirateljskimi, muzeološkimi, etnološkimi, jezikoslovnimi, upravnimi, projektnimi, predvsem pa življenjskimi izkušnjami in znanjem, ubesedenim in opredmetenim.

Viri in literatura

BOGATAJ, Janez: Slovenska etnološka bibliografija za leto 1974. *Glasnik SED* 16, 1976, 8–14.

DESTOVNIK, Irena: *Ko bo cvetel lan: Etnološka razstava o lanu in ovci: Iz etnografske zbirke Slovenske prosvetne zveze v Celovcu = Wenn der Lein blüht: Aus der volkskundlichen Sammlung des Slowenischen Kulturverbandes in Klagenfurt*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza, 1996.

DESTOVNIK, Irena: *Odstiranja: Predstavitev narodopisne zbirke Slovenske prosvetne zveze v Celovcu = Enthüllungen: Aus der ethnographischen Sammlung des Slowenischen Kulturverbandes aus Klagenfurt*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza, 2001.

DESTOVNIK, Irena: *Mozaik podob: Katalog k razstavi v Forumu Zarja v Železni Kapli = Bilder-Mosaik: Katalog zur Ausstellung im Forum Zarja in Eisenkappel*. Železna Kapla, Celovec: Slovensko prosvetno društvo Zarja, Slovenska prosvetna zveza, 2009.

DESTOVNIK, Irena (ur.): *Podobe rokodelske ustvarjalnosti: Rokodelski izdelki čezmejnega območja = Die Vielfalt handwerklichen Schaffens: Handwerksprodukte aus dem grenzübergreifenden Gebiet*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza, 2012.

Dokumentacija ISN ZRC SAZU: Dokumentacija Mojce Ravnik, datoteki BEN1 in BEN1a, 15. 8. 1996, 22. 8. 1996.

FURLAN, Andrej: Il museo etnografico di Lusevera – Bardo: Progetto di valorizzazione. V: Renzo Calligaro in Luisa Cher (ur.), *Marvice tou vjetru*. [S. l.]: [s. n.], 1992. 92–96.

HOLM, Stuart A.: *Opredmeteni predmeti: Kako dokumentirati muzejsko zbirko*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2003.

KENDA - JEŽ, Karmen: *Shranili smo jih v bančah: Slovarki prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini = Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale*. Ukve: S.K.S. Planika Kanalska dolina; [s. l.]: Slori; Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2007.

KREMENŠEK, Slavko idr. (ur.): *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Vprašalnice*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976–1978.

MODER, Gregor idr. (ur.): *Identifikacijski obrazec predmeta kulturne dediščine*. Ljubljana: Icom, Mednarodni muzejski svet, Slovenski odbor, 2008.

MOTNIKAR, Ana (ur.): *Priročnik za nego predmetov kulturne dediščine*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, Skupnost muzejev Slovenije, 2010 (Zbirka Priročniki SEM).

NEGRO, Luigia in Sandro Quaglia: *Biside ta-na traku: Biside anu imprèsti od naših tastarih = Le parole su nastro: Testimonianze orali e materiali della vita di un tempo in Val Resia = Besede na traku: Besede in predmeti naših*

starih. Paluzza: Associazione Culturale Museo della Gente della Val Resia in Zveza slovenskih kulturnih društev.

OGRIN, Matija idr.: *Hands, Authors, and Textual Genres: Encoding Early-Modern Slovenian Manuscripts*; http://crdo.up.univ-aix.fr/SLDRdata/doc/show/copenhagen/SDH-2011/submissions/sdh2011_submission_49.pdf, 17. 5. 2013.

PAHOR, Milan: Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstirta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 13–14.

PAHOR, Milan: Etnološka zbirka pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstirta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 23–24.

PEČE, Miha in Špela Ledinek Lozej (ur.): *Navodila za popis in vnos metapodatkov v spletni portal ZBORZBIRK*. Ljubljana, Nova Gorica: [Tikpopis], 2013.

PORENTA, Tita: Rezultati projekta »Evidentiranje oziroma terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju«. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/1, 2006, 19–25.

PORENTA, Tita: Stanje in vizije zasebnega zbirateljstva na Slovenskem. V: Karla Oder in Anja Serec Hodžar (ur.), *Etnologija in regije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2007a (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 40), 65–81.

PORENTA, Tita: Pri SED je bila ustanovljena nova delovna skupina za ljubitelje etnologije. *Glasnik SED* 47/3, 4, 2007b, 142.

PROGRAM čezmejnega sodelovanja Slovenija – Italija 2007–2013: Operativni program. Trst: Skupni organ upravljanja Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija – Italija 2007–2013, Avtonomna dežela Furlanija Juljska krajina, Glavna direkcija za kulturo, šport, mednarodne odnose in odnose z EU, 2010.

RAČIČ - SIMONČIČ, Mojca: *Slovenska etnološka bibliografija 1986–1990*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1997 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 25).

RAVNIK, Mojca: *Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom: Evropski projekt ZBORZBIRK. Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2013, 2012, 101–103*.

REPINC, Martina: *Muzej Ricmanje = Il museo di San Giuseppe della Chiesa – Ricmanje*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2002 (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là?).

SEREC HODŽAR, Anja idr. (ur.): *Muzej Kraška hiša v Repnu = Il museo della casa carsica di Repen*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; [Trst]: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za etnologijo; Inštitut za etnologijo, 2003 (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là?).

SKETELJ, Polona: Zborniku na pot. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstirta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 7–10.

SKETELJ, Polona: *Priročnik za varovanje premične kulturne dediščine v muzejih na prostem*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2008 (Zbirka Priročniki SEM).

SOSIČ, Barbara (ur.): *Priročnik za dokumentacijo: Napotki za delo v muzejih in galerijah: Del 1*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2009 (Zbirka Priročniki SEM).

SOSIČ, Barbara (ur.): *Škedenjski etnografski muzej = Il Museo etnografico di Servola*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; Trst: Škedenjski etnografski muzej, Inštitut za etnologijo, 2009 (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là?).

Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.

Zakon o avtorski in sorodnih pravicah. Ur. l. RS, št. 16/2007.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.

Spletni viri

Spletni vir 1: <http://www.sirpac-fvg.org/ricerche/cont.asp>, 22. 5. 2013.

Spletni vir 2:

http://www.sirm-fvg.org/mappe/cont_d.asp?CSez_ID=MAPPE&CCat_ID=M0003&CCatS_ID=UD&Cont_ID=454&r=1#, 22. 5. 2013.

Spletni vir 3: <http://dublincore.org/documents/usageguide/elements.shtml>, 22. 5. 2013.

Spletni vir 4: <http://dublincore.org/documents/dcmi-type-vocabulary/#H7>, 22. 5. 2013.

Spletni vir 5: <http://www.arzenal.si/>, 21. 5. 2013.

Spletni vir 6: <http://isn3.zrc-sazu.si/>, 21. 5. 2013.

Spletni vir 7: <http://gis.zrc-sazu.si/zrcgis/?%28193.77.90.32%29>, 21. 5. 2013.

Spletni vir 8: <http://ezb.ijs.si/fedora/get/sbl:sbl/VIEW/>, 24. 5. 2013.

Spletni vir 9: <http://www.zrc-sazu.si/sl/zbirke>, 21. 5. 2013.

Spletni vir 10: <http://www.semantika.si/reference/details/31>, 23. 5. 2013.

Spletni vir 11: <http://as.parsis.si/zborzbirk/>, 23. 5. 2013.

Documentation of Cultural Heritage in the ZBORZBIRK Project - Cultural Heritage in the Collections between the Alps and the Karst

The project ZBORZBIRK - Cultural Heritage in Collections between the Alps and the Karst (*ZBORZBIRK – Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom*) is designed to evaluate local collections of cultural heritage in the territory along the state border between Slovenia and Italy. The area comprises Val Canale (Kanalska Dolina) and Gornjesavska Dolina in the north, Brda in the south, Alta Val Torre (Terske Doline) in the west, and Posočje in the east. All collections will be registered, organized, and presented to the public in a guidebook, in leaflets, and on the project's website.

In designing the registration form its creators took into consideration the documentation samples of the Slovene Ethnological Society, Slovene Ethnographic Museum, National and University Library, and other related manuals and sources for standardized documentation of objects. The following content sections are provided for the documentation of a collection: given name, location (latitude and longitude, country, city or place, address), accessibility, founder, owner and manager of the collection, museum institution with which the collection is registered, and the collection's history. For the documentation of individual objects there are, in addition to administrative sections, the following sections: official name in Slovene and Italian (optionally also in Friulian and German), local name, type, state of preservation, completeness, acquisition, materials and manufacturing technology, date of origin, authorship, dimensions, description, use (purpose), history, sources, inscriptions, and comments. Included are one or more vocabulary entries, where we used the decimal scheme of the Slovene Ethnographic Museum.

The registration form provided the basis for the Web application for administration and entry in the metadata database. In the Web application, every object automatically receives its ID label, entry date, and identity of the person who enters the object in the database. Other sections are either open and with no design restrictions, or represent selection lists with specified values. For the purposes of unified entry instructions as to form and content are provided. The database will be available through an online application on the project's website. In this way, the rich and diverse cultural heritage will be accessible to professionals and the general public.

NASTAJANJE KATALOGOV MUZEJSKIH USTANOV PRI SLOVENCIH V ITALIJI

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: Med letoma 2000 in 2009 je bila v štirih muzejskih zbirkah na Tržaškem izdelana dokumentacija vsega inventarja pod strokovnim vodstvom osebja iz Slovenskega etnografskega muzeja. Zaradi neurejenega statusa muzejev je dokumentacija pomemben element za ohranjanje podatkov o inventarju, tudi v primeru, ko bi ta iz kakršnega koli razloga propadel.

Ključne besede: muzejske zbirke, zamejstvo, dokumentiranje, študentske ekipe, ohranjanje kulturne dediščine

Abstract: Under the expert guidance of curators from the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana, documentation of the entire inventories of four museum collections in the Trieste area was made in the period between 2000 and 2009. Since the official status of these local museum collections has not yet been resolved such documentation is an important element for the preservation of inventory data, and would be especially valuable should these museum objects, due to various reasons, deteriorate.

Key Words: museum collections, neighboring countries with Slovene minorities, documentation, student fieldwork teams, preservation of cultural heritage

Muzejske zbirke, ki na terenu nastajajo iz različnih zgibov, so pogosto odgovor na potrebo po fizičnem ohranjanju dediščine, ki zaradi hitrih sprememb v načinu življenja postane nepotrebna in tvega, da konča na odpadku ali pa gre v pozabo. Na ta način so nastale tudi muzejske zbirke v Italiji, ki so delo ljubiteljskih raziskovalcev kulturne dediščine. To so Etnografski muzej v Šklednju, Kraška hiša v Repnu, Muzej Ricmanje in Ribiški muzej tržaškega primorja v Križu.

Etnološke ustanove so v zadnjih desetletjih večkrat priskočile na pomoč, tako s strokovnimi nasveti kot s konservatorskimi posegi na predmetih. Leta 1999 je Slovenski etnografski muzej začel z dokumentiranjem zbirk zunaj meja RS Slovenije, ki so že obstajale in so bile potrebne strokovne obdelave. Projektu se je pridružila tudi skupina študentk z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, ki je na muzeoloških delavnicah v Ricmanjah, Šklednju in Repnu opravljala obvezno študijsko prakso. V zadnjih petnajstih letih je poleg omenjenih muzejev nastala zamisel o Ribiškem muzeju v Križu, ki je hitro dočakal zgraditev poslopja in postavitev zbirke. Natančno in dosledno jo je uredil Bruno Volpi Lisjak.

Omenjeni muzeji se razlikujejo tako po načinu kot po času nastanka, zato sledi kratek pregled njihovega delovanja.

Etnografski muzej v Šklednju

V petdesetih letih je v Škledenj, kraj z bogato in zanimivo preteklostjo, prišel službovat kaplan Dušan Jakomin. Kmalu po prihodu je spoznal, da ima kraj bogato zgodovino. Začel je zbirati raznovrstno gradivo in podatke o preteklosti kraja, navdušenemu zbiranju so se pridružili mnogi krajanje. Leta 1975 se je Dušanu Jakominu posrečilo odpreti Škedenjski etnografski muzej, v katerem je v pritličju rekonstruirana kuhinja s krušno pečjo in predstavljena dejavnost škedenjskih krušaric. Zgornji prostori so namenjeni začasnim razstavam, depoju tekstila, predvsem narodnih noš, in arhivu. Muzej ima tudi ločen depo na ulici Soncini, kjer so shranjeni predmeti, ki niso na razstavi. Slovenski etnografski muzej je škedenjskemu muzeju večkrat pomagal, saj so njegovi konservatorji redno skrbeli, da so bili leseni in kovinski predme-

ti ustrezno zaščiteni in restavrirani. Leta 2002 je pod vodstvom mag. Polone Sketelj začela nastajati dokumentacija in v ta namen je bilo v naslednjih letih organiziranih več delavnic, pri katerih so sodelovale študentke v okviru obvezne študijske prakse. Vsak predmet je dobil svojo inventarno številko in inventarni obrazec, v katerega so vnašale podatke o merah, materialu, izdelovalcu, izviru, uporabi, načinu pridobitve, podroben opis in fotografijo. Pri večini predmetov nista bila več poznana ne darovalec ne natančen izvir in da bi predmeti dobili vsaj približno datacijo in kontekstualizacijo, je bilo treba poiskati krajane, ki so še poznali način življenja ali posamične obrti spred petdeset ali celo več let. Še posebej pomembno je bilo, da so znali vse to povedati s slovenskimi izrazi. Mnoga okenca v popisnih obrazcih so kljub trudu ostala prazna ali pa vsebujejo le nekaj skopih podatkov. Inventar je bil skrbno fotografiran in obdelan, leta 2009 je v knjižni zbirki *Zbirke s te ali one strani?* izšel katalog (Repinc 2009) s prispevki o zgodovini Šklednja in muzejski zbirki ter izborom iz popisa predmetov v katalogu. Knjigi ni priložena zgoščenska z vsem inventarjem, ker naj bi bili vsi predmeti dostopni na spletni strani muzeja. Trenutno je tam dostopen izbor iz kataloga, enak tistemu v natisnjem katalogu.

Škedenj se je od druge svetovne vojne iz pretežno slovenske vasi spremenil v predmestje Trsta, kjer večina prebivalcev govori italijansko, saj je od leta 1945 delež prebivalcev, ki so se opredeljevali za Slovence znašal 43 %, leta 1971 pa le še 6 % vsega prebivalstva (Krajevni leksikon... 1990).¹ Zato je strokovna dokumentacija muzejskih predmetov iz časa pred drugo svetovno vojno pomembno gradivo o zgodovini Slovencev in dediščini tega kraja. Muzej obiskujejo mnoge šolske in izletniške skupine in se uvršča med pomembnejše muzejske ustanove na Tržaškem,

1 Od leta 1776, ko je Škedenj štel 350 prebivalcev, je leta 1834 prebivalstvo narastlo na 909 oseb, v glavnem zaradi priseljevanja iz Istre, Brkinov in Vipave. Leta 1869 je kraj štel 1883 prebivalcev, leta 1910 že 5372 oseb, od katerih je bilo 60 % Slovencev. Takrat je kraj dobil boljše povezave z mestom, ozemlje je bilo postopno pozidano, vse dokler ni postal mestni rajon. Ob popisu leta 1945 je bilo Slovencev 3222 (43 % vsega prebivalstva), leta 1971 je število upadlo na 833 oseb (6 %).

Ščifa, najmanjše plovilo slovenskih ribičev, izdelana leta 1949 doma (darovalec: Vincenc Sirk iz Križa).
Foto: Marko Habič, Križ pri Trstu, 2013.

saj je s predstavitvijo krušarstva in preteklega načina življenja v bližnji okolici Trsta med redkimi, ki obravnava te tematike. Odprt je po rednem urniku nekajkrat tedensko in po dogovoru.

Kraška hiša v Repnu

V kraški vasi Repen so sodelavci Zadruga Naš Kras v šestdesetih letih restavrirali in opremili Kraško hišo. Muzej je nastal, da bi se ohranil odličen primer kraške arhitekture pred časom modernizacije. Zadruga je zato odkupila in skrbno prenovila skromnejšo domačijo sredi vasi. V prostorih so nato uredili ambientalno razstavo, ki so jo opremili s predmeti iz vasi in bližnje ter daljne okolice. V muzeju je ena soba namenjena depozu, vsi prostori pa so zaradi lastnosti stavbe precej izpostavljeni vremenskim razmeram, predvsem vlagi in temperaturnim spremembam. Pri zbiranju predmetov je tako kot drugod umanjala pozornost do inventarizacije predmetov, ki je bila izvedena šele leta 1989 s pomočjo študentov etnologije (Smrekar 2003).² Takrat so udeleženci iz pogovorov s starejšimi krajski skušali za vsak predmet določiti izvir, datacijo in uporabo, pa tudi razumeti, iz katerega okolja izvira in koliko sodi v okolje kraške hiše. Iz vneme po predstavitvi celovite kraške stavbne in bivalne dediščine je bilo v arhitekturo in notranjost vključenih preveč elementov, še zlasti če upoštevamo, da je bila to nekoč zelo revna domačija (Lah idr. 2003). Leta 2003 sta stekla zadnje preverjanje stanja inventarja in fotografiranje, tako da je bila še istega leta izdana publikacija s prispevki (Serec Hodžar idr. 2003), prilogami in izborom iz kataloga ter priloženo zgoščenko z vsem inventarjem.

Kraška hiša je odprta ob koncih tedna in po dogovoru. Predstavlja eno izmed najmikavnejših turističnih točk na Tržaškem. V skednju na njenem dvorišču se vrstijo umetniške razstave in prireditve, tako da opravlja Kraška hiša poleg muzejske tudi vlogo pomembnega prireditvenega prostora, tako v občinskem kot v

Zbirko v Ricmanjah so pod vodstvom SEM urejale študentke Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.
Foto: Jasna Simoneta, Ricmanje, 2002.

širšem prostoru. Prav posebej zaživi vsaki dve leti, ko v vasi priredijo *Kraško ohcet*, folkloristično predstavitev nekdanjih poročnih šeg, ki deloma poteka tudi v muzejskih prostorih.

Muzej Ricmanje

Ricmanje so brška vas, ki je bila v preteklosti poznana predvsem po pomembni romarski cerkvi sv. Jožefa. V povojnih letih je župnik Angel Kosmač s sodelavci začel zbirati različne predmete iz nekdanjega vaškega življenja. Muzejski inventar obsega obširni zbirki, prva je posvečena gospodarstvu, obrtem in bivalni kulturi, v drugi pa je shranjena župnijska dediščina cerkvenih plaščev in knjig. Leta 1999 je nekaj strokovnjakov in poznavalcev vasi razvrstilo množico predmetov po prostorih in temah, saj so se takrat odprla vrata prenovljenega starega župnišča, kjer je dobil svoj sedež Muzej Ricmanje. V pritličju so v ambientalni postavitvi predstavljeni kuhinjski prostori župnišča, krušarstvo, oprema peric in druge moške obrti. V zgornjih prostorih je razstavljena zbirka iz cerkvene dediščine, vključno z dragocenimi mašnimi plašči, ki jih je cerkvi darovala Marija Terezija. Muzej ima majhen depo na dvorišču, ki je izpostavljen vremenskim vplivom. Kmalu po odprtju muzeja je postalo jasno, da potrebujejo predmeti natančnejšo obdelavo, pri kateri je s strokovnim vodstvom spet sodeloval Slovenski etnografski muzej s pomočjo skupine študentov. Pri inventarizaciji se je v vlogi informatorjev zvrstilo več domačinov, ki so še poznali življenjski kontekst spred druge svetovne vojne. Na dan je prišlo veliko podrobnosti iz vaškega vsakdanjaka, ki bi bile brez njihovih pripovedi za vedno zgubljene. Pripovedi so bile posnete na kasete, ki jih hrani dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja. Leta 2002 je izšla publikacija *Muzej Ricmanje* (Repinc 2002) z opisom tem, ki se povezuje z muzejsko zbirko. Ob vsaki temi je predstavljen izbor predmetov iz muzejskega inventarja. Katalogu je priložena zgoščenka, prek katere lahko uporabniki v vsakem trenutku dostopajo do informacij in fotografij o muzejskem inventarju. Muzej Ricmanje je last Župnije Ricmanje, njegova dejavnost pa je odvisna od trenutnih danosti v sami župniji. Po smrti župnika Angela Kosmača za muzej skrbijo posamezni župljani.

² Skupina študentov Oddelka za etnologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je leta 1989 pod vodstvom Slovenskega etnografskega muzeja in pod mentorstvom Martine Repinc z inventarizacijo predmetov naredila prvi korak k strokovnemu muzeološkemu pogledu na zbirko predmetov v Kraški hiši v Repnu.

Ribiški muzej tržaškega primorja v Križu

Zamisel za Ribiški muzej v Križu je nastala iz potrebe po ohranjanju enkratne dediščine slovenskega ribištva na Tržaškem. Raziskovanja te tematike se je Bruno Volpi Lisjak, kapetan in izkušen pomorščak, precej naključno lotil že pred nekaj desetletji, ko so ga člani društva Čupa spodbudili, naj razišče čupo, arhaični drevak, ki so ga tukajšnji ribiči uporabljali vse do druge svetovne vojne. Iz zgodb o čupi so se mu razkrivale vse širše in zanimive teme. Temeljito in natančno se je lotil njihove obravnave. Kmalu je spoznal, da je bilo ribištvo na tržaškem obrežju z etničnega vidika pravzaprav edino slovensko ribištvo, saj so bili v Istri ribiči ponavadi italijanskega izvira, in da ga je treba dokumentirati in ohraniti predmete, ki so še ostajali po kleteh nekdanjih ribičev. Bruno Volpi Lisjak je po pogovorih z njimi natančno opisal tehnike ribolova, vrste mrež in plovil ter raziskal razne arhive. Zapisal je tudi številne anekdote iz življenja ribičev in njihovih družin, kakor tudi iz vaškega življenja, razmerja ribičev z oblastmi, ki so se zvrstile na tem ozemlju.

Leta 2000 je bilo ustanovljeno Društvo ribiški muzej tržaškega primorja, ki je takoj začelo z delom in zbiranjem članov. Vire za graditev muzeja je društvo črpalo iz lastnih sredstev – večinoma raznovrstnih donacij in samoprispevkov društvenih članov. Slovenski etnografski muzej je Ribiškemu muzeju pomagal pri restavratorskih posegih in s postavitvijo nekaterih predmetov. Okoli 130 inventariziranih predmetov je vnesenih tudi v evidenčno bazo Slovenskega etnografskega muzeja. Leta 2013 je muzej že skoraj dokončan, sprejema tudi napovedane skupine, treba pa je urediti le še primernejši dostop. Izšel je tudi muzejski katalog, ki ga je v celoti pripravil Bruno Volpi Lisjak (2013).

Dokumentiranje muzejskih zbirk v Škednju, Ricmanjah, Repnu in Križu. Izkušnje in dejstva

Iz opisov delovanja majhnih tržaških muzejev je razvidno, da je v Škednju, Repnu in Ricmanjah med letoma 2000 in 2009 pod vodstvom Slovenskega etnografskega muzeja potekalo živahno delo pri urejanju njihovega inventarja. Njegovi kustosi in sodelavci so preverjali stanje, urejali dokumentacijo, vsi predmeti so bili fotografirani in uvrščeni v ustrezne klasifikacijske kategorije, pri čemer so upoštevali že uveljavljeno etnološko sistematiko, ki je v rabi v Slovenskem etnografskem muzeju in v etnologiji nasploh.

Delo je bilo sistematično, tako da so si katalogi enotni po obliki in ureditvi. V ta namen so bili oblikovani posebni obrazci z za dokumentacijo bistvenimi razdelki, ki so bili izpolnjeni za vsak predmet posebej. V ospredju zanimanja so bili opis predmeta in z njim povezano izrazje, funkcija predmeta, prejšnje lastništvo, kjer je bilo to še mogoče rekonstruirati, in nasploh vsa z njim povezana zgodovina. Študentske skupine so se na terenu spoprijete z zahtevami muzeološke vede in dejanskimi razmerami pri praktičnem delu. Muzejem je bil skupen velik in ljubeč zanos pri zbiranju predmetov, z bolj ali manj ljubiteljskim pristopom. Glavno gonilo pri zbiranju razstavnih predmetov je bil namreč ideal ohranjanja dediščine, tako o načinu življenja kakor o jezikovni identiteti geografskega območja, kjer živi ali je živela slovensko govoreča manjšina.

Ob viziji zbiranja vsega, kar je sodilo v preteklo življenje na vasi, je najpogosteje umanjkal strokovni pristop, ki bi sproti evidencial in popisal vsak predmet, ki je prišel v zbirko. Zbiralci so

se zanašali na trajnost kolektivnega spomina, saj so bili številni predmeti ob pridobitvi še vsaj delno v rabi in se je večina še spominjala njihovega imena, namembnosti, izvira in razširjenosti. Težava je nastala, ko je po treh ali štirih desetletjih ta spomin iz fizioloških razlogov opešal, tako zaradi preminevanja nosilcev kot zaradi korenitih sprememb v načinu življenja. Pri že zbranih in razstavljenih predmetih je bilo treba zastaviti delo tako rekoč »od zadaj«, z rekonstrukcijo temeljnega popisa predmetov, kakor je to v muzejih v navadi pri sami pridobitvi oz. vstopu predmeta v muzejsko zbirko.

Zaradi časovnega presledka med dejansko pridobitvijo in dokumentiranjem so sodelavci imeli težave pri iskanju informatorjev, ki bi dobro poznali tako kraj kot uporabo posamičnih predmetov. Tako se je na primer v Škednju zgodilo, da ni bilo več ljudi, ki bi še obvladali tako slovenski jezik in poznali eksponate, ki jih hrani etnografski muzej. Podrobnost informacij, ki smo jih potrebovali za posamičen predmet, je v veliki meri presegala dejanske spominske sposobnosti informatorjev, tako je marsikatero okence na dokumentacijskem obrazcu ostalo neizpolnjeno. Z muzeološkega vidika je to pomanjkljivost, ki bo v prihodnosti precej okrnila potencialno uporabnost in povednost zbirke, saj bo z leti vse manj tistih, ki bodo predmete iz ruralnega okolja poznali »na prvi pogled«, vedno več pa bo obiskovalcev in uporabnikov iz povsem urbanega okolja.

Kljub temu, da je večina zbirk postavljena ambientalno, je za urbane obiskovalce zaradi nepoznavanja razmer v preteklosti vse težje razbrati namembnost in druge koristne informacije. Obiskovalec bo v prihodnosti potreboval čedalje več informacij in gradiva, da bi lahko dojel sporočilnost razstave. Poleg tega je obsežna podatkovna baza pomemben dejavnik tudi pri sami uporabnosti muzejskega inventarja, saj je brez osnovnih podatkov težko ali celo nemogoče pripraviti razstavo, ki bi se tematsko razlikovala od ambientalne postavitve. Celo nekatere zdajšnje ambientalne postavitve so sporne ali celo zavajajoče, ko na primer brez obrazložitve in brez navedbe podatkov predstavljajo posamične arhitekturne elemente, kose pohištva ali obleke iz druge socialne skupine na vasi ali celo iz mestnega okolja.³

Vse elemente osnovne kritike virov, ki jih poznamo iz etnološke in muzeološke vede, je bilo treba vedno znova razlagati tako pobudnikom za dokumentiranje zbirk kot tudi informatorjem, ki so se čudili podrobnemu spraševanju o povsem vsakdanji skodelici, škafu ali kladivu. S sodelavkami na terenu smo tako fizično izvajale dokumentiranje kot tudi osveščale; zaradi tega so nam potem odgovorni za zbirke lahko stali ob strani in nam pomagali pri iskanju novih informatorjev.

V tem pogledu je med tržaškimi etnografskimi muzeji izjema Ribiški muzej, kjer je Bruno Volpi Lisjak uspel sproti inventarizirati predmete in podatke o njih pridobil neposredno od njihovih lastnikov; ti so jih nekoč uporabljali in so jih zato dobro poznali. Rezultat pravočasnega strokovnega pristopa je bogato dokumentirana zbirka, ki bo lahko zasijala v mnogih tematskih razstavah.

³ V Ricmanjah je na primer razstavljena spalnica iz meščanskega okolja, kakršne na vasi nikoli ni bilo; v muzej je prišla bolj iz estetskih razlogov kakor zaradi pričevalnosti. V Kraški hiši je bilo uporabljenih več predmetov, kakor bi to narekovala skromna arhitektura (gl. op. 2), nekateri predmeti so s premožnejših domačij ali celo iz mesta.

Nerazrešena vprašanja in pomen urejene dokumentacije

Dejstvo, da imata tako strokovna javnost kakor izvorno okolje danes na razpolago dokumentacijo vseh teh zbirk in vsem dostopne kataloge, pa še ni zagotovilo, da so te zbirke tudi fizično res dostopne in vodene tako kakor v času nastajanja njihove dokumentacije. Zbirke in njihovi prostori so podvrženi različnim lastništvom in upravam; nobena od njih nima statusa javnega muzeja, ki bi lahko od ustanov terjal materialno oskrbo in vzdrževanje. Lastništva so različna: v Ricmanjah je to župnija, v Repnu Zadruga naš Kras, v Škedenju Opera culturali di Servola, v Križu Društvo ribiški muzej tržaškega primorja. Skrb za zbirke je zato odvisna od trenutnih razmer v teh ustanovah in združenjih, zato ni nikakršnega zagotovila, kako dolgo bo poskrbljeno za njihov obstoj, razstavne dejavnosti in varovanje predmetov, vključno z njihovo obsežno dokumentacijo. Zaradi pomanjkanja sredstev zbirke pogosto ostajajo brez osebja, ki bi redno skrbelo za njihovo varovanje, primerno hrambo in razstavno dejavnost. V nekaterih primerih je zato ustrezna ugotovitev, da je bila izdelava dokumentacije dejansko že sama po sebi pomemben prispevek k ohranjanju nematerialne dediščine in izrazja v izvirem narečju in tako pravzaprav največji dosežek pri ohranjanju te dediščine nasploh, ki bo lahko preživel morebitno materialno propadanje predmetov, stavb ali muzejskih ustanov.

Viri in literatura

Krajevni leksikon Slovencev v Italiji: Topografski, zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in turistični podatki o krajih v Italiji, ki jih naseljujejo Slovenci: Knj. 1: Tržaška pokrajina. Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1990.

LAH, Ljubo: Prenova zapuščene domačije v privlačen muzej = La ristrutturazione della vecchia cascina e la sua trasformazione in attraente museo. V: Anja Serec Hodžar idr. (ur.), *Muzej Kraška hiša v Repnu = Il museo della casa carsica di Repen.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; [Trst]: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za etnologijo: Inštitut za etnologijo, 2003 (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là del confine?), 39–62.

REPINC, Martina idr.: *Muzej Ricmanje = Il museo di San Giuseppe della Chiusa – Ricmanje.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Museo Etnografico Sloveno, 2002 (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là del confine?).

REPINC, Martina idr.: *Škedenjski etnografski muzej = Il Museo etnografico di Servola.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; Trst: Škedenjski etnografski muzej, Inštitut za etnologijo, 2009 (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là del confine?).

SEREC HODŽAR, Anja idr. (ur.): *Muzej Kraška hiša v Repnu = Il museo della casa carsica di Repen.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; [Trst]: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za etnologijo: Inštitut za etnologijo, 2003 (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là del confine?).

SMREKAR, Aleš: Inventariziranje predmetov leta 1989. V: Anja Serec Hodžar idr. (ur.), *Muzej Kraška hiša v Repnu = Il museo della casa carsica di Repen.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; [Trst]: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za etnologijo: Inštitut za etnologijo, 2003 (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là del confine?), 31–37.

VOLPI LISJAK, Bruno: *O zgodovini in dediščini slovenskega morskega ribištva: Ribiški muzej tržaškega primorja.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; Križ: Ribiški muzej tržaškega primorja, 2013 (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là del confine?; 5).

Catalogs of Museum Collections Pertaining to the Life of Slovenes in Italy

Under the expert guidance of curators from the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana, documentation of the entire inventories of four museum collections in the Trieste area was made in the period between 2000 and 2009. Each of the four museums, which are The Ethnographic Museum of Škedenj (Škedenjski etnografski muzej), Ricmanje Museum (Muzej Ricmanje), Carst House (Kraška hiša), and the Fishing Museum of the Coastal Region of Greater Trieste (Ribiški muzej tržaškega primorja) has acquired its own catalog with accompanying texts, a presentation of its museum collections, and a CD with all catalog records. In addition to various difficulties in finding the basic data on museum artifacts this article discusses the acute problem of the preservation of museum objects, and indeed of the museums themselves. Even though these museums play an important role in the preservation of local cultural and linguistic ethnic heritage, act as venues for a number of cultural events, and represent a tourist attraction their maintenance and preservation is left to volunteers. Documentation is therefore an important element in the preservation of inventory data.

DOKUMENTI IZ MONOŠTRSKEGA MUZEJA NA MADŽARSKEM

Gašparjeva zbirka doma in v muzeju

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: Dokumentacijsko gradivo zbirk Slovencev, ki živijo v sosednjih državah, je ohranjevalec ne samo nacionalne, lokalne, temveč tudi narodnostne kulturne dediščine. Predmeti zbirke Muzeja Avgusta Pavla v Monoštru so na ogled na dveh stalnih razstavah in v oglednem depozitu muzeja. Nekateri pa so vključeni v gradivo učnih pripomočkov dvojezičnega muzejskopedagoškega programa »Doživetje prostora – A megélt táj – Sense of Place«. Zbirko je s podatki dokumentiral zbiratelj, s fotografijami pa etnologi Muzeja Savaria v Szombathelyu.

Gljučne besede: dokumentiranje, zasebne zbirke, muzeji, Slovenci na Madžarskem, Doživetje prostora

Abstract: Documentation funds pertaining to Slovenes living in Slovenia's neighboring countries have preserved not only their national and local cultural heritage but also their ethnic heritage. Artifacts from the Avgust Pavel Museum collection in Monošter are on display at two permanent exhibits as well as in the section of the Museum's storage area that is open to the general public. Some of them have been included in the bilingual teaching aids of the Museum's educational program titled *Doživetje prostora – A megélt táj – Sense of Place*. The collection has been furnished with the pertinent data by its founder Karel Gašpar while the photographs have been provided by the ethnological staff of the Savaria Museum in Szombathely.

Key Words: documentation, private collections, museums, Slovenes in Hungary, Sense of Place

Uvod

Pred tridesetimi leti, 29. aprila 1983, je bil v Monoštru odprt Krajevno zgodovinski in narodnostni muzej, ob 100. obletnici rojstva Avgusta Pavla – leta 1986 – pa poimenovan po rojaku in raziskovalcu pokrajine. Osnovni fond muzeja predstavlja predvsem zbirka osnovnošolskega ravnatelja slovenske narodnosti Karla Gašparja (1914–1982). Številčno največji zbirki so se pridružile še štiri: zbirka sodarja Sándorja Fénusza iz Monoštra, zbirka kovaških orodij družine Máthé iz Csipkerek, zbirka Kluba upokojencev v Monoštru in predmeti iz slovenske zbirke v Števanovcih. V letih 1983–1992 se je zbirka obogatila s 144-imi predmeti z Gornjega Senika, Dolnjega Senika, Verice-Ritkarovcev, iz Števanovcev in Sakalovcev. Zaradi prostorske stiske smo morali ustaviti zbiranje. Ob stalnih razstavah smo v muzeju in na drugih lokacijah v minulih tridesetih letih postavili dvajset občasnih razstav. Do danes je v prvem nadstropju na ogled stalna razstava z naslovom *Lončarstvo jugozahodnega Prekodonavja*, ki jo je leta 1983 postavil etnolog dr. Zoltán Nagy. Lončarstvo v jugozahodnem Prekodonavju je nekakšen otok v madžarski lončarski obrti. Skupina Madžarov, ki je živela neprekinjeno na tem območju, je skozi stoletja imela tesne stike z okoliškimi Slovenci in Nemci. To sožitje je pripomoglo k temu, da lahko danes v izvornem okolju preučujemo lončarsko obrt in ljudsko kulturo s srednjeveškimi elementi, ki se je na Madžarskem ohranila le tukaj. Razstava *Slovenci v okolici Monoštra* je med letoma 1983 in 2010 predstavljala obiskovalcem naselitev in značilnosti ljudske kulture Slovencev. Predmeti Gašparjeve zbirke so bili razvrščeni po temah: živinoreja, poljedelstvo, stavbarstvo, prehrana, noša, šege in predelovanje lanu. Leta 2012 je bila v okviru evropskega projekta »Doživetje prostora« odprta nova stalna razstava v pritličju muzeja z naslovom *Življenje Slovencev v Porabju*. Na razstavi so predstavljeni predmeti, ki se vežejo na tematiko učnih pripomočkov: ljudsko prehrano in stavbarstvo, ljudsko nošo, otroške igre in ljudsko glasbo.

Leta 2009 smo – s podporo madžarskega Ministrstva za šolstvo in kulturo – v kletnih prostorih uredili »ogledni depo«, v katerem so predmeti razvrščeni po tematskih skupinah. Največji je delež keramične posode iz Gašparjeve zbirke. Številčna je zbirka sodarskih orodij monoštrske dinastije Fénusz, med katerimi jih je veliko datiranih in okrašenih.

Nastanek Gašparjeve zbirke

Karel Gašpar in njegova soproga Margita sta predmete za svojo zasebno zbirko zbrala v letih 1975–1976 v porabskih slovenskih vaseh in jih hranila v svojem stanovanju ter na podstrešju. Na pobudo in s pomočjo strokovnih sodelavcev Direkcije muzejev Železne županije (etnologov Muzeja Savaria, muzeja v Körmen-du in Vasváru) je Karel Gašpar predmete iz svoje zbirke začel dokumentirati. Dela, na žalost, zaradi smrti ni mogel končati. Fragment dokumentacije je kljub temu ohranil dragocene podatke o predmetih in njihovih prvotnih lastnikih v porabskih slovenskih vaseh. O samem zbiranju in ravnanju z zbranim gradivom ter njegovo predstavitvijo je ohranjen rokopis intervjuja z vdovo Karla Gašparja (Hirnök 1985). Prvo lončeno posodo sta dobila na Gornjem Seniku:

Imela sem kolegico v gornjeseniški gostilni. Ko sva jo nekoč obiskala, je moj mož zagledal lep, velik 'pistjar' (lonec op. a.). Takoj je vprašal, če ga še uporabljajo. Prijateljica je povedala, da v tem 'piskru' držijo mast in ocvirke. Moj mož jo je nagovoril, da bi mu ga dala. Ta 'pistjar' sva nesla domov, mojemu možu je bil preveč všeč. Od tega časa ni imel miru. Stalno je govoril, da moramo iti zbirati predmete, dokler se še najdejo. Tako smo začeli z zbiranjem. To je bilo leta 1975 (Hirnök 1985: 8).

Nato sta začela s sistematičnim zbiranjem:

Pri prvi hiši nisva imela sreče, rekli so nam, da nimajo nič. Zgodilo se je, da nas niso hoteli pustiti na podstrešje.

* Marija Kozar-Mukič, univ. dipl. etnol. in prof. sloven. Madžarska, 9700 Szombathely, Váci 39., mukic@t-online.hu.

Lončena posoda za mast, shranjena v stanovanju Karla Gašparja.
Foto: Zoltán Nagy, Monošter, 1982 (arhiv Muzeja Avgusta Pavla).

Lončena posoda za mast (inv. št. 83.2.301) na razstavi *Življenje Slovencev v Porabju*.
Foto: Marija Kozar-Mukič, Monošter, 2012.

Izgovarjali so se s tem, da je nered na podstrešju. Jaz sem začela klepetati z ženskami, med tem časom je moj mož šel na podstrešje in izbral vse predmete, ki so še bili v dobrem stanju. Potem so jih seveda dali. Velikokrat sva morala plačati za predmete, saj niso vsi dali zastonj. Zgodilo se je v Andovcih, da so nam dali predmet s pogojem, če namesto starega kupimo novega, ker ga še oni rabijo. Midva sva seveda kupila nov predmet in sva ga zamenjala s starim. Na ta način sva zbrala kar nekaj zelo vrednih in redkih predmetov (prav tam).

Tudi okoliščine so ju spodbujale:

V tistem času se je začela gradnja novih hiš v Porabju. Večina tistih, ki so se vselili v nova stanovanja, so pustili starine v starih, že na pol porušenih hišah. Midva sva tiste predmete »rešila« za mlado generacijo, za prihodnost. Tako sva hodila od vasi do vasi, od hiše do hiše. Zbirala sva: lonce, vrče, lesene predmete, torej vse, kar je bilo staro (prav tam).

Zbirala sta v slovenskih vaseh v okolici Monoštra:

Predmete sva zbirala predvsem na Gornjem Seniku, v Slovenski vesi, v Andovcih, nekatere tudi v Števanovcih. Tam zato nisva aktivno zbirala, ker je Karel Krajcar že začel z zbiranjem starin (prav tam).

Zbiranju je sledilo prevažanje, čiščenje in razporeditev po tematici:

Predmete sva prevažala domov največkrat z avtobusom. Ko so bili predmeti že v stanovanju, jih je moj mož znosil v kopalnico. Temeljito in skrbno jih je očistil, saj so bili preveč umazani in prašni. Ko so se predmeti posušili, sva jih razvrstila. En del keramičnih izdelkov sva dala na police, lesene izdelke pa ostalo keramiko sva odnesla na podstrešje in jih tam jih razvrstila po tematičnem redu. Zbrano gradivo sva vsak mesec pobrisala - če je bilo potrebno -, ga še enkrat oprala (prav tam).

Dokumentiranje je Karel Gašpar začel že sam:

Ko je bilo slabo vreme in moj mož ni mogel iti na teren, je vzel listke in jih je nalepil na predmete. Na listkih je

označil naslednje podatke: datum zbiranja, kraj in ime oddajatelja in ime izdelovalca (prav tam).

Zbirko sta v svojem stanovanju in na podstrešju ter na priložnostnih razstavah predstavila tudi javnosti:

Veliko ljudi je prihajalo k nam z namenom, da bi si ogledali »našo zbirko starin«. Eni so celo hoteli kupiti določene predmete, toda moj mož ne bi prodal nobenega za noben denar. Tudi tisti ljudje so prišli iz vasi, ki so nama podarili starine. Moj mož jih je ponosno vodil v stanovanje in na podstrešje, kjer so ljudje z zadovoljstvom ogledovali predmete, saj so se prepričali, da so starine v dobrih rokah. Nekateri predmeti so bili razstavljeni v Szombathelyu in Budimpešti, seveda sva jih dala, saj sva bila srečna, da lahko tudi drugi spoznajo ljudsko blago iz Porabja (prav tam).

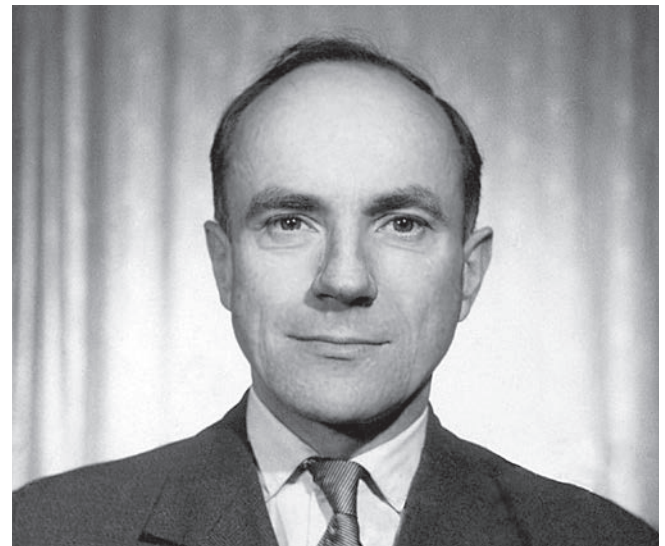
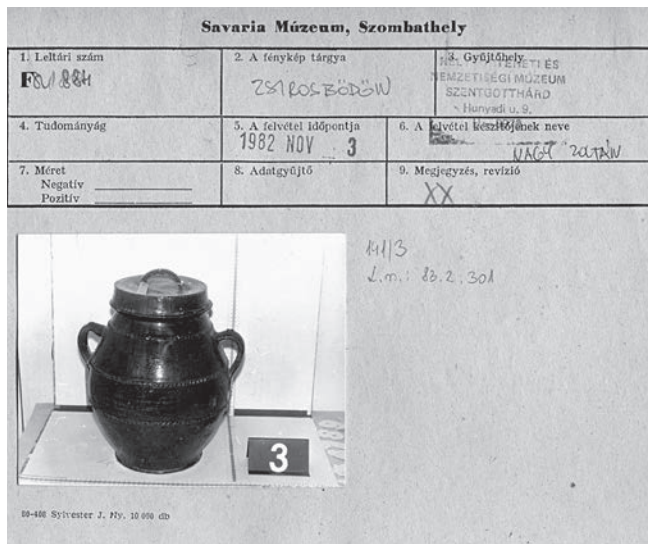
Mnenje zbirateljice leta 1985 o predstavitvi zbirke v Muzeju Avgusta Pavla:

Kar se tiče današnjega stanja zbirke v muzeju, menim, da bi rabili muzeologa, ki bi posvetil cel dan, bolje rečeno osem ur dnevno za nego in restavriranje predmetov, saj vem iz svojih izkušenj, koliko časa zahteva to delo. Upam, da bodo tudi ostali predmeti nekoč razstavljeni (ki so še trenutno v skladišču), saj bi s tem spodbujali ljudi, da naj izročijo tiste predmete, ki jih še imajo doma. Ta današnja zbiralna akcija bo uspešna le takrat, če prepričamo ljudi, da bodo predmeti sistematično urejeni in skrbno shranjeni. Saj se moramo zavedati, da vrednost teh starin je neocenljiva za bodoče generacije in seveda za nas Slovence (prav tam).

Želja zbirateljice se je izpolnila, a šele po njeni smrti leta 2009. Od takrat so na ogled vsi predmeti iz Gašparjeve zbirke tudi v oglednem depoju v kletnih prostorih Muzeja Avgusta Pavla.

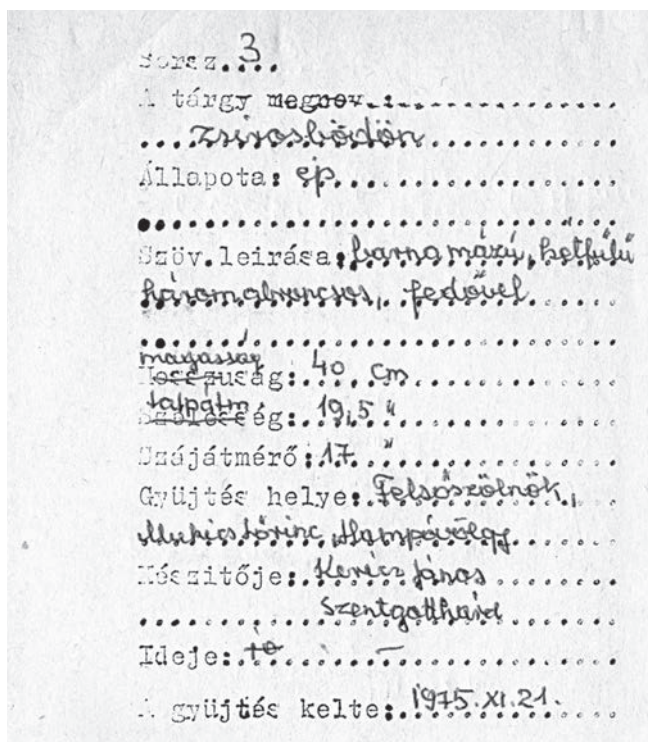
Gašparjeva dokumentacija

Zbiralec Karel Gašpar je zbrano gradivo dokumentiral z naslednjimi podatki: zaporedna številka, poimenovanje predmeta, stanje predmeta, kratek opis, mere, ime kraja in darovalca, ime

Zbiratelj Karel Gašpar (1914–1982).

Foto: Slika iz osebne izkaznice (arhiv Muzeja Avgusta Pavla).

Dokumentációs listek Karla Gašparja za lončeno posodo za mast.
Foto: Arhiv Muzeja Avgusta Pavla (inv. št. FSZ 884).

in kraj izdelovalca, datum nabave. Od 461 predmetov mu jih je uspelo dokumentirati 95. Tako so se ohranila imena lončarjev Jánoša Székera in Jánoša Kerécza iz Monoštra, Ferenc Törka z Gornjega Senika in Istvána Kürnyeka iz Števanovcev. Datum nabave je napisan točno: dan, mesec in leto. Glede na to, da je v Porabju veliko ljudi z istim priimkom, jih je razločeval z domačimi hišnimi imeni. Na primer: Embersics Ferencné (Cigüt), Gornji Senik; Pavlics Istvánné (Kovačini), Slovenska ves. Iz datuma je razvidno, da sta zakonca res hodila od hiše do hiše. Pri nekaterih hišah sta dobila tudi po več predmetov. Mihael Gyeček na Gornjem Seniku je podaril šest predmetov: potičnico (inv. št. 83.2.164), lončeno posodo za mast (inv. št. 83.2.121), tri mlečne

posode (inv. št. 83.2.269, 83.2.199, 83.2.108) in lončeno skledo (inv. št. 83.2.251). Od družine gostilničarjev Čabajev, kjer sta začela zbiranje, sta dobila štiri posode: skledo za pomivanje (inv. št. 83.2.105), lončeno posodo za mast (inv. št. 83.2.304) in mlečni posodi (inv. št. 83.2.219 in 83.2.206). Družina Embersič je podarila lončeno posodo za mast, lončeno kanto za zalivanje (inv. št. 83.2.160) in vrča za vodo (inv. št. 83.2.287 in 83.2.188). Karel Kovač iz Andovec je obogatil Gašparjevo zbirko s štirimi lončenimi posodami: z loncema (inv. št. 83.2.114 in 83.2.418), z lončeno skledo (inv. št. 83.2.162) in lončenim umivalnikom (inv. št. 83.2.424).

Predmeti Gašparjeve zbirke v muzeju in v učnih pripomočkih

Strokovni sodelavci Muzeja Savaria v Szombathelyu in Muzeju Avgusta Pavla v Monoštru so predmete konservirali, inventarizirali, fotografirali ter uporabljali pri postavitvi stalnih razstav: pri *Lončarstvu jugozahodnega Prekodonavja* 59 lončenih posod, 76 različnih predmetov na razstavi *Slovenci v okolici Monoštra* (1983–2010), od 2012 pa na novi razstavi *Življenje Slovencev v Porabju* 87 različnih predmetov. Vsi ostali predmeti Gašparjeve zbirke pa so dostopni v oglednem depozitu (od 2009).

Muzej Avgusta Pavla in slovenska hiša v Železnožupanijskem skansnu v Szombathelyu sta skupaj s Pokrajinskim muzejem Murska Sobota in Galerijo-Muzejem Lendava med letoma 2009 in 2012 uspešno opravila naloge pri evropskem muzejskopedagoškem projektu »Doživetje prostora – A megélt táj – Sense of Place«. Projektne partnerji so pripravili za muzejskopedagoške delavnice – na podlagi predmetov v treh muzejih – delovni zvezek, igralne karte Spomin na drugačen način, interaktivno zgoščenko in priročnik. Učne pripomočke bodo uporabljali slovenski in madžarski otroci v monoštrskem, murskosoboškem in lendavskem muzeju ter v slovenski hiši Železnožupanijskega skansna. Program ponuja učenje dveh knjižnih jezikov (madžarskega in slovenskega) in dveh narečij (hetiškega madžarskega iz okolice Lendave in porabskega slovenskega), izhodišče je kulturna dediščina. Upajmo, da s takim uspehom, da bo tudi po predpisanih

petih letih še zanimanje za program. Projekt »Doživetje prostora« je tudi zgleden primer uspešnega sodelovanja slovenske narodnosti v Porabju in madžarske iz okolice Lendave.

V delovnem zvezku in na kartah sta dva predmeta iz Gašparjeve zbirke: žrmlje (inv.št. 83.2.27) in trinožni pekač (inv.št. 83.2.58). Na interaktivni zgoščenki jih je pa – s prejšnjima vred – deset: velikonočni možnar (inv.št. 83.2.74), srp (inv. št. 83.2.48), koš za čebele (inv. št. 83.2.37), cepec (inv.št. 83.2.24), motovilo (inv. št. 83.2.84), lonec (inv.št. 83.2.59), trinožnik (inv. št. 83.2.54) in lončena posoda za mast (inv. št. 83.2.301).

Zbiratelj je o lončeni posodi za mast na dokumentacijskem listku zapisal, da je

jrjava, loščena lončena posoda za mast z dvema ročajema, okrašena s tremi »obročji« ter ima pokrov. Višina posode je 40 centimetrov. Premer dna je 19,5 cm, odprtine pa 17 cm. Dne 21. novembra 1975 mu je posodo podaril Lovrenc Mukič na Gornjem Seniku, ki je stanoval v predelu vasi Sobota (madžarsko Hampó-völgy). Izdelovalec posode je bil monoštrski lončar Janez Kerec.

Madžarski Državni zbor je leta 2012 sprejel ukinitvev direktij županijskih muzejev, tako morajo vzdrževanje muzejev od 1. januarja 2013 zagotoviti mestne občine. Mestna občina Monošter je muzej združila s knjižnico pod imenom Knjižnica in muzej Ferenc Móra. Upam, da se bo strokovno delo preteklih tridesetih let nadaljevalo v Muzeju Avgusta Pavla in da bo ta še naprej ostal muzej Slovencev na Madžarskem.

Literatura

HIRNÖK, Katarina: Bogata dediščina družine Gašpar: Monošter, 18. 6. 1985: Zbirka rokopisov Muzeja Avgusta Pavla: 2 strani, ASZ-3. *Narodne Novine* 32, 1985, 8.

KOZAR-MUKIČ, Marija: Slovenski muzej na Madžarskem. *Etnolog* 3, 1993, 291–292.

KOZAR, Marija: *15 let monoštrskega muzeja = A szentgotthárdi múzeum 15 éve*. Budimpešta: Magyar Néprajzi Társaság, 1999 (Etnologija Slovencev na Madžarskem; 2 = A magyarországi szlovének néprajza; 2), 177–180.

MUKICS KOZÁR, Mária: A Pável Ágoston Múzeum 30 éve. Savaria. *A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 36, 2013, 457–467.

Documents from the Avgust Pavel Museum (Muzej Avgusta Pavla) in Szentgotthard (Monošter), Hungary: Karel Gašpar's Collection in His Home and at the Avgust Pavel Museum

Avgust Pavel Museum (Muzej Avgusta Pavla) in Szentgotthard (Monošter), Hungary was established in 1983 as a museum of local history and a Slovene ethnic museum. Its founder Karel Gašpar, a teacher from the Porabje area, donated his private collection that served as the basis for the future Museum. Together with his wife, he intensively collected in the 1975-1976 period objects for his collection in the Slovene villages of the Porabje region, storing them in their apartment and the attic. At the initiative of various experts, he started to document them but was unable to finish the task due to his untimely death. Nevertheless, fragments of his documentation have preserved a wealth of data about the objects and their original owners who lived in the Slovene villages of the Porabje area.

BREZIMNO-SINONIMNA ETNOLOŠKA PRAKSA VAROVANJA OSEBNIH PODATKOV IN PRAVO

Pregledni znanstveni članek | 1.2

Izveček: Prostovoljno informirano soglasje, anonimnost in varovanje osebnih podatkov so temeljna vprašanja raziskovalne etike, disciplinarne etične tradicije, deloma pa to področje tudi pravno ureja Zakon o varstvu osebnih podatkov. Varovanje zasebnosti in zaupnosti subjektov raziskave je pomembno zaradi morebitnih posledic, ki bi jih razkritje povzročilo, pri čemer se je treba zavedati, da je pri še tako dobronamerni in dosledni zaščiti zasebnosti in zaupnih informacij mogoče, da so subjekti raziskave spoznani. V etnologiji najpogosteje uporabljamo osebno, krajevno in kolektivno anonimnost. Velikokrat pa se je tudi otepamo, pri čemer ne gre za kakšno raziskovalno lagodnost, ampak za posebne disciplinarne zahteve.

Ključne besede: etnologija, pravo, profesionalna etika, anonimnost, osebni podatki

Abstract: Voluntary informed consent, anonymity, and protection of personal data are fundamental issues of research ethics, disciplinary ethics tradition; in part, this area is regulated by the Personal Data Protection Act of the Republic of Slovenia. Protection of privacy and confidentiality of research subjects is important because of potential consequences that might result from their disclosure. It is also essential to be aware that even the most well-meaning and consistent protection of privacy and of confidential information might not prevent the subjects of research from being identified. The type of anonymity generally used in ethnology is personal, local, and collective. This anonymity, however, is often avoided, which is not due to a research convenience but to specific requirements of this discipline.

Key Words: ethnology, law, professional ethics, anonymity, personal data

Pregled stanja v etnologiji in pravu

V Sloveniji področje raziskovalne etike na več disciplinarnih področjih poleg Ustave deloma urejajo zakoni, odločbe, pravilniki in uredbe. Za etnologijo in kulturno antropologijo so najpomembnejši med njimi: Zakon o raziskovalni in razvojni dejavnosti, Zakon o varstvu osebnih podatkov, Zakon o avtorski in sorodnih pravicah, Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, Zakon o varstvu kulturne dediščine. Etnološko, antropološko in folkloristično delo zahteva vnaprejšnjo etično držo do drugega, do subjekta raziskave, in premislek ob vsaki nejasni situaciji ali primeru. Različna poklicna združenja, njihovi kodeksi in zakoni so si enotni na štirih področjih, ki ščitijo subjekte raziskave pred fizično ali psihično škodo, prevvaro, izgubo zasebnosti ter bdijo nad informirano privolitvijo (soglasjem). Zadnje področje pa ščiti raziskovalce pred obtožbami, da so na terenu povzročali škodo, goljufali ali posegali v zasebnost. Etični splošni in posebni globalni standardi za področje etnologije, kulturne antropologije in folkloristike so objavljeni v kodeksih različnih združenj, npr.:

- ICOM (International Council of Museums – Mednarodni muzejski svet), Etika pridobivanja muzejskih predmetov (1979); Kodeks poklicne etike (1986); Kodeks muzejske etike (1993, 2005),
- Society for Applied Anthropology (1983),
- American Folklore Society (1988),
- National Association for the Practice of Anthropology (1988),
- Slovensko etnološko društvo (Ramšak: 1996, angl. prev. Ramšak 1997),
- American Anthropological Association (1998),
- Oral History Society (2003),
- Social Research Association (2003),

- An EU Code of Ethics for Socio-Economic Research (2004),
- Kula – Slovensko etnološko in antropološko združenje (2007) (Ramšak 2009: 213, 220).

Smernice in etični kodeksi so strokovno-moralni standardi, ki niso pravno obvezujoči, pogosto pa tudi notranja samoregulacija v strokovnih društvih ne deluje najbolje. Častni razsodišči Slovenskega etnološkega društva (ust. 1975) in Slovenskega etnološkega in antropološkega združenja Kula (ust. 2007) na primer nista še nikoli obravnavali ali sankcionirali kršenja poklicnih etičnih standardov niti ni bila nanju naslovljena kakršna koli prijava o kršitvi. Razlog je preprost. Ker v dosedanji skoraj štiridesletni zgodovini osrednje društvo slovenskih etnologov ni nikoli uradno potrdilo in sprejelo etičnega kodeksa, objavljenega 1996 (Ramšak 1996), njegovih dopolnil ali predlogov dopolnil (Delak Koželj in Krnel-Umek 1999; Delak Koželj 2000; Ramšak 2002; Peršič 2002a; Porenta 2002) in ker nobeni poskusi normiranja temeljev poklicne etnološke etike niso bili uspešni, je torej častno razsodišče le eden od papirnatih nedelujočih organov društva, ki se nima na kaj sklicevati.¹

Profesionalna etika je v zelo skromnem obsegu vključena v dodiplomski študijski program – tako na Univerzi v Ljubljani na Filozofski fakulteti kot na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem. Minimalni etični standardi ravnanja in delovanja na nobeni univerzi oz. oddelkih za etnologijo (v Ljubljani) in antropologijo (v Ljubljani in Kopru) niso samostojen predmet. Poučujejo se v okviru metodologije, zato je etika tudi v konkretni strokovno-raziskovalni praksi prepuščena bolj indivi-

1 Slovensko etnološko društvo oz. njegovo častno razsodišče je samo enkrat dobilo prijavo zoper članico društva, vendar se prijava ni nanašala na kršitev poklicne etike.

* Dr. Mojca Ramšak, izredna profesorica, znanstvena sodelavka, IEDC – Poslovna šola Bled, Fakulteta za podiplomski študij managementa, Prešernova 33, 4260 Bled; Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana, mojca.ramsak@guest.arnes.si.

dualnim etičnim presojam kot pa načrtnemu razvoju. Vprašanje je, koliko se etnologi sami sprašujejo in seznanjajo z etičnimi vodili iz mednarodnih konvencij, zakonodajo in koliko pregledujejo strokovne etične kodekse pri načrtovanju in izvedbi raziskovalnega dela.

Ker etnološko-antropološko raziskovanje ni edino s šibko etično prakso, je Filozofska fakulteta v Ljubljani leta 2011 ustanovila Komisijo za etiko, katere naloga je podroben pregled in presoja raziskovalnih načrtov pri doktorskem študiju z vidika ustreznosti etičnim standardom, če obstaja verjetnost za kar najmanjše ali veliko tveganje za udeležence raziskave. Komisija potrди ustreznost zasnove raziskovalnega načrta ali opozori na tiste elemente raziskovalnega dela, ki jih je treba dopolniti ali spremeniti. Njeno pozitivno mnenje je pogoj za potrditev raziskovalnih tem doktorskih nalog. Zaenkrat je komisija presojala etnološko-antropološke doktorske disertacije, ki posegajo na področje medicinske antropologije in dela z otroki, v prihodnosti pa bo morda potrebno pridobiti njeno soglasje tudi za izvedbo drugih terenskih raziskav.

V etnološkem strokovnem delu ima etika najdaljšo tradicijo v specialističnih dejavnostih v muzejih po zaslugi Mednarodnega muzejskega sveta ICOM, delovne skupine za etnološko muzeologijo pri Slovenskem etnološkem društvu in nekaterih muzealcev etnologov (Makarovič 2001; Peršič 2002a, 2002b) ter v spomeniško varstveni dejavnosti (Delak Koželj 2001). Žal pa je tudi ICOM-ov kodeks poklicne etike obvezujoč samo za člane ICOM-a, kar vsi muzeji niso, medtem ko ga številni muzejski delavci, zasebni zbiralci, državni, občinski in drugi ustanovitelji oz. lastniki muzejev sploh ne poznajo, zato ga pri svojih odločitvah ne upoštevajo (Porenta 2002).

Pri etnološko-antropološkem delu nas pravni okviri in poklicna etična pravila, vsiljena iz drugih disciplin, lahko spravijo v dilemo, ker težko vnaprej predvidimo, s čim vse se bomo spoprijeli na terenu, četudi vnaprej določimo cilje, predmet in metode raziskave. Zaradi narave etnološkega dela vsega ni mogoče kvantitativno in kvalitativno predpisati z zakoni in prav tako ne nadzorovati. Zato je notranji etični nadzor toliko pomembnejši, ker vpliva na poklicno samostojnost in samonadzor. Stroka mora biti sama odgovorna za usmerjanje poklicno sprejemljivega in odgovornega delovanja po lastnem etičnem kodeksu, za samoo vrednotenje vprašanj profesionalne etike in posnemanje primerov dobre prakse, saj s tem ustvarja trdno poklicno identiteto in zrelost. V nasprotnem primeru bodo nad etnološko-antropološko etiko bdele druge discipline, ki že imajo daljšo tradicijo etične presoje, kar bi utegnilo povzročiti zožitev polja raziskav in spremembo metod dela.

Ena od sprememb na slabše bi lahko bila zmanjšanje kvalitativnih raziskav v korist večjega števila anket, pri katerih je anonimizacija preprostejša kot pri kvalitativnih raziskavah z manjšimi raziskovalnimi vzorci, saj je lažje izbrisati ali spremeniti ime kakor pa značilne lastnosti posameznikov (van den Hoonaard 2003: 141). Čeprav sta etika raziskovanja in etika specialnih etnoloških dejavnosti očitno v izobraževanju za ta poklic še precej zapostavljeni, ni mogoče reči, da so zato raziskovalci, muzealci in konservatorji bolj neetični v svojih postopkih v primerjavi s strokovnjaki disciplin, ki imajo daljšo etično tradicijo. Kar pa ni urejeno v disciplini, od leta 1990 ureja zakonodaja.

Pomen Zakona o varstvu osebnih podatkov za etnologijo

Pojem osebni podatek se nanaša na podatke, ki ne glede na obliko, v kateri so izraženi, kažejo na lastnosti, stanje ali razmerja posameznika. Ker je to področje občutljivo, mora biti varovano pred zlorabo ali uporabo nepoklicanih. Osebni podatek (npr. ime, priimek, spol, starost, zaposlitev, zdravstveno stanje) ne more biti varovan sam po sebi, ampak zato, ker je mogoče iz njega razbrati osebne in druge značilnosti osebe, ki ji lahko škodujejo v javnem ali zasebnem življenju. Zato je dostop do teh podatkov dopusten le s privolitvijo osebe, na katero se nanašajo, ali če je v skladu s pravno utemeljenim javnim interesom (Cvetko 1999: 45; Cerar 2004: 58).

Čeprav je anonimnost cilj vseh etnoloških kodeksov in usmeritev etičnih komisij, je to težko uresničljiv cilj v kvalitativnih etnoloških raziskavah. Anonimnost se pretežno vzdržuje z nepolnim izkoristkom terenskih informacij, časovno razdaljo med terenskim delom in objavo rezultatov ali prostorsko oddaljenostjo raziskave. Slovenski etnologi so bili do sprejetja Zakona o varstvu osebnih podatkov (ZVOP) leta 1990 (dopolnjen leta 1999, 2004 in 2007) le moralno, ne pa tudi pravno dolžni varovati osebne podatke. ZVOP je določil pravice, obveznosti, načela in ukrepe, s katerimi se preprečujejo neustavni, nezakoniti in neupravičeni posegi v zasebnost in dostojanstvo pri obdelavi osebnih podatkov. Za etnološko in antropološko rabo sta pomembna zlasti 6. in 17. člen ZVOP, ki opredeljujeta posamične kategorije in obdelavo za zgodovinske, statistične in znanstveno-raziskovalne namene. Po ZVOP-u so temeljni pojmi v zvezi z varovanjem osebnih podatkov:

- *osebni podatek* je kateri koli podatek, ki se nanaša na posameznika, ne glede na obliko, v kateri je izražen; posameznik je določena ali določljiva fizična oseba, na katero se nanaša osebni podatek;
- *fizična oseba* je določljiva, če jo je mogoče neposredno ali posredno identificirati, predvsem s sklicevanjem na identifikacijsko številko ali na enega ali več dejavnikov, ki so značilni za njeno fizično, fiziološko, duševno, ekonomsko, kulturno ali družbeno identiteto, pri čemer način identifikacije ne povzroča velikih stroškov, nesorazmerno velikega napora ali ne zahteva veliko časa;
- *obdelava osebnih podatkov* je kakršnokoli delovanje ali niz delovanj v zvezi z osebnimi podatki, ki so avtomatizirano obdelani ali so pri ročni obdelavi del zbirke osebnih podatkov ali so namenjeni vključitvi v zbirko osebnih podatkov, zlasti zbiranje, pridobivanje, vpis, urejanje, shranjevanje, prilagajanje ali spreminjanje, priklicanje, vpogled, uporaba, razkritje s prenosom, sporočanje, širjenje ali drugo dajanje na razpolago, razvrstitev ali povezovanje, blokiranje, anonimiziranje, izbris ali uničenje;
- *zbirka osebnih podatkov* je vsak strukturiran niz podatkov, ki vsebuje vsaj en osebni podatek, ki je dostopen na podlagi meril, ki omogočajo uporabo ali združevanje podatkov, ne glede na to, ali je niz centraliziran, decentraliziran ali razpršen na funkcionalni ali geografski podlagi; strukturiran niz podatkov je niz podatkov, ki je organiziran na takšen način, da določi ali omogoči določljivost posameznika;
- *upravljevec osebnih podatkov* je fizična/pravna oseba ali druga oseba javnega ali zasebnega sektorja, ki sama ali skupaj z drugimi določa namene in sredstva obdelave osebnih

- podatkov oziroma oseba, določena z zakonom, ki določa tudi namene in sredstva obdelave;
- *pogodbeni obdelovalec* je fizična/pravna oseba, ki obdeluje osebne podatke v imenu in v korist upravljavca osebnih podatkov;
 - *uporabnik osebnih podatkov* je fizična/pravna oseba ali druga oseba javnega ali zasebnega sektorja, ki se ji posredujejo ali razkrijejo osebni podatki;
 - *posredovanje osebnih podatkov* je razkritje osebnih podatkov;
 - *katalog zbirke osebnih podatkov* je opis zbirke osebnih podatkov;
 - *register zbirk osebnih podatkov* je razvid, v katerem so podatki iz katalogov zbirk osebnih podatkov;
 - *osebna privolitev posameznika* je prostovoljna izjava volje posameznika, da se lahko njegovi osebni podatki obdelujejo za določen namen; dana je na podlagi informacij, ki mu jih mora zagotoviti upravljavec po tem zakonu; osebna privolitev posameznika je lahko pisna, ustna ali druga ustrezna privolitev posameznika;
 - *pisna privolitev posameznika* je podpisana privolitev posameznika, ki ima obliko listine, določila v pogodbi, določila v naročilu, priloge k vlogi ali drugo obliko v skladu z zakonom; podpis je tudi na podlagi zakona s podpisom izenačena oblika, podana s telekomunikacijskim sredstvom, ter na podlagi zakona s podpisom izenačena oblika, ki jo poda posameznik, ki ne zna ali ne more pisati;
 - *ustna ali druga ustrezna privolitev posameznika* je ustno ali s telekomunikacijskim ali drugim ustreznim sredstvom ali na drug ustrezen način dana privolitev, iz katere je mogoče nedvoumno sklepati o posameznikovi privolitvi;
 - *blokiranje* je označitev osebnih podatkov, ki omeji ali prepreči njihovo nadaljnjo obdelavo;
 - *anonimiziranje* je sprememba oblike osebnih podatkov, da jih ni več mogoče povezati s posameznikom ali je to mogoče le z nesorazmerno velikimi naporji, stroški ali porabo časa;
 - *občutljivi osebni podatki* so podatki o rasnem, narodnem ali narodnostnem izviru, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske in prekrškovne evidence, biometrične značilnosti, npr. prstni odtisi, papilarne linije s prsta, posnetki šarenice, očesne mrežnice, obraza, ušesa, dezoksiribonukleinske kisline ter značilne drže, če je z njihovo uporabo mogoče določiti posameznika v zvezi s katero od prej navedenih okoliščin;
 - *isti povezovalni znaki*, tj. osebna identifikacijska številka EMŠO – in druge z zakonom opredeljene enolične identifikacijske številke posameznika, z uporabo katerih je mogoče zbirati oziroma priklicati osebne podatke iz tistih zbirk osebnih podatkov, v katerih so obdelovani tudi isti povezovalni znaki.

Glede obdelave podatkov za zgodovinske, statistične in znanstveno-raziskovalne namene ZVOP v 17. členu dovoljuje njihovo obdelavo v te namene, ne glede na prvotni namen zbiranja. Pri tem se sme osebne podatke posredovati uporabniku v anonimizirani obliki, če zakon ne določa drugače ali če posameznik, na katerega se osebni podatki nanašajo, ni predhodno pisno privolil, da se jih sme obdelovati brez anonimiziranja. Osebne podatke, ki so bili posredovani, je treba ob koncu obdelave uničiti, razen če

zakon določa drugače, in o načinu uničenja pisno obvestiti upravljavca osebnih podatkov. Rezultatov obdelave posredovanih podatkov se sme objaviti v anonimizirani obliki, razen če zakon določa drugače ali če je posameznik, na katerega se osebni podatki nanašajo, za objavo v neanonimizirani obliki pisno privolil ali če je po tem zakonu za takšno objavo podano pisno soglasje dedičev pokojne osebe.

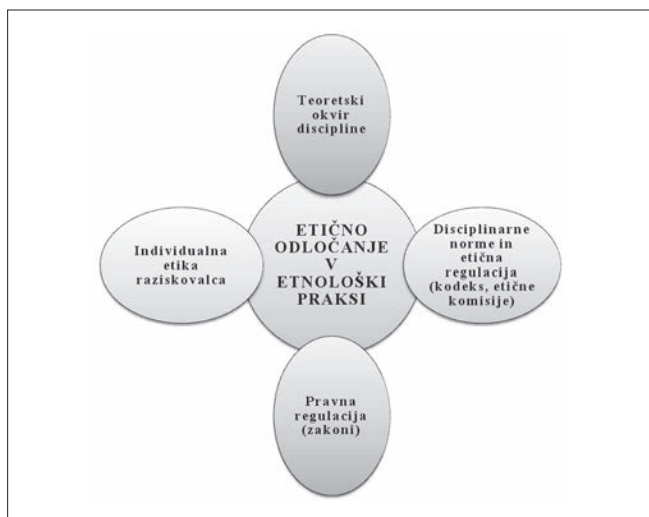
Anonimnost in varovanje osebnih podatkov v slovenski etnologiji

Varovanje zasebnosti in zaupnosti subjektov raziskave je pomembno zaradi morebitnih posledic, ki bi jih povzročilo razkritje. Pri varovanju zasebnih in zaupnih podatkov se je treba zavedati, da je pri še tako dobronamerni in dosledni zaščiti zasebnosti in zaupnih informacij mogoče, da bi bili subjekti raziskave vseeno prepoznani. O razkritju identitete govorimo, kadar so neposredno razkrite v raziskavi pridobljene zaupne informacije. Neposredno razkritje razgali zaupne osebne informacije, do posrednega razkritja pa pride s kombinacijo razkritja zaupnih podatkov, ki vsebujejo identifikacijske označbe in lastnosti subjektov z drugimi javno dostopnimi viri. Podatki, pridobljeni z opazovanjem javnih prostorov, ne sodijo med zaupne. Tudi kadar pri zasebnih in zaupnih podatkih odstranimo vse identifikacijske oznake, je mogoče, da kombinacija različnih podatkov razkrije subjekte raziskave. Raziskovalčeva dolžnost je, da to možnost zmanjša na kar najmanjšo mero.

Pri anonimnosti, ki jo v etnologiji najpogosteje uporabljamo, gre za osebno, krajevno in kolektivno anonimnost, kar je treba v kontekstu tudi razložiti. Velikokrat pa anonimnost ni niti mogoča niti zaželena, s čimer je treba subjekte raziskave prav tako seznaniti.

Pri raziskavah, ki temeljijo na opazovanju ali pridobivanju podatkov z intervjuji, raziskovalci namesto pisnega sklenejo ustni dogovor o sodelovanju. Opustitev pisnega soglasja izhaja iz samega načina zbiranja, pri katerem bi predhodno zbiranje informiranega soglasja lahko zelo spremenilo vedenje posameznikov in njihovo skupinsko interakcijo. Kadar tovrstna raziskava za udeleženca ne predstavlja tveganja, je iz obveščene soglasja mogoče izpustiti kritične vsebine ali ga celo popolnoma opustiti (prim. Komisija za etiko Filozofske fakultete v Ljubljani 2011). Toda tudi v teh primerih so raziskovalci dolžni sodelujoče seznaniti z morebitnimi tveganji raziskave in upoštevati pravico do zaščite zasebnosti, saj tudi v etnološkem raziskovanju velja pravilo spoštovanja posameznikove avtonomije. To izhaja iz pravice, da lahko vsak odloča o sebi, o svoji zasebnosti in o varovanju osebnih podatkov, ki bi njegovo avtonomijo omejili.

Etnologi se pri svojem raziskovalnem delu srečujemo z ljudmi, ki so sposobni avtonomnega odločanja in sami prosijo za anonimnost, z nekaterimi skupinami ljudi, v katerih posamezniki sami ne morejo avtonomno odločati, ali z ljudmi, ki se ne zavedajo dovolj posledic, ki bi nastale ob razkritju njihove identitete in se v njihovem interesu za anonimnost odloči raziskovalec. Samo-umevno je, da moramo anonimizirati podatke o mladoletnikih, bolnikih, zapornikih, odvisnikih, člani verskih sekt, skrivnih ali prepovedanih združb, pri raziskavah spolnih praks ipd. Etična načela narekujejo, da je raziskovalec ne glede na možnost avtonomnega odločanja dolžan varovati osebne podatke in zagotoviti anonimnost. Tudi če sodelujoči ne podpišejo soglasja k raziskavi in sodelujejo le na podlagi ustnega povabila, je treba

Na etično odločanje v etnološki praksi vplivajo teoretski okviri discipline, disciplinarne norme in etična regulacija (npr. etični kodeksi, pravilniki o ravnanju in skrbništvu, etične komisije), pravna regulacija (npr. Zakon o varstvu osebnih podatkov, Zakon o raziskovalni in razvojni dejavnosti, Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, Zakon v varstvu kulturne dediščine) ter individualna etika raziskovalca, ki večinoma temelji na prvih treh dejavnikih in na siceršnji etični razgledanosti ter občutljivosti raziskovalca/Ike.

Vir: Mojca Ramšak.

udeležencem jasno predstaviti, kako bodo podatki uporabljeni, tudi če gre za raziskave z najmanjšim tveganjem. Anonimnost lahko dodatno zagotovimo tudi z zavezo, da bodo podatki javno predstavljeni le v anonimizirani obliki ali kot skupinski podatki. Pri tem se je treba izogibati praznih obljub, npr. pri raziskavah z majhnim številom udeležencev, raziskavah v manjših skupnostih, v študijah primerov ali v primerih, kjer bi sicer anonimni navedek iz intervjuja vseeno razkril identiteto.

V etnologiji, kulturni antropologiji in folkloristiki pridobivamo subjektivna stališča, izkušnje in občutenja ljudi, da bi lahko razumeli družbeno-kulturne fenomene v njihovem naravnem okolju. Posplošene značilnosti neke kulture ali skupnosti, norme in družbeno ureditev pridobimo z deskriptivnimi opisi in opazovanjem. Ker ti opisi vsebujejo številne zasebne podatke, je pomembno, da so raziskovalci pozorni in občutljivi pri uporabi takega gradiva, četudi se na prvi pogled zdi, da gre za raziskave brez tveganja. Še bolj je njihova občutljivost potrebna pri raziskavah z najmanjšim tveganjem in pri etično občutljivih raziskavah.

Na etično odločanje v etnološki praksi so pred sprejemom ZVOP pretežno vplivali:

- teoretski okviri discipline oz. predmetnik, s teorijo in prakso etike raziskovanja;
- disciplinarne norme in etična regulacija (npr. etični kodeksi, pravilniki o ravnanju in skrbništvu, etične komisije sorodnih disciplin);
- individualna etika raziskovalca, ki večinoma temelji na siceršnji etični razgledanosti in občutljivosti;
- šele pozneje pa je na raziskave vplivala zunanja, pravna regulacija (npr. ZVOP, Zakon o raziskovalni in razvojni dejavnosti, Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, Zakon o varstvu kulturne dediščine).

Ko se v znanstveno-umetniškem delu uporabi resničen dogodek, je ta povezan z določenimi osebami. Zato je odločilno, da je pri opisovanju podano ravnotežje med ustavnimi pravicami – svobodo izražanja oz. ustvarjanja in varstvom osebnostnih pravic, ki pri tem pridejo v kolizijo in med katerimi moramo z ustreznim načinom in v zadostni meri postaviti ravnovesje. Položaj, ki predvideva, da je identifikacija raziskovanega okolja in ljudi škodljiva, ker vdira v zasebnost in zato priporoča rabo anonimnostnih tehnik, je težaven, saj nasprotuje uveljavljenemu načinu dela v etnologiji. Metodološki premislek o ohranitvi vitalnih, enkratnih in verjetnih vidikov vsakdanjega življenja brez izpostavitve udeležencev, je kontekstualen. Seveda tudi popolno zakritje osebno-krajevnih identifikacijskih znakov ne more povsem preprečiti, da vpletenih ne bi spoznali po njim lastnem ravnanju ali značilnih družbenih vlogah.

Zaupni podatki in osebna anonimnost

Glede na etične kodekse in druge strokovne smernice so raziskovalci pri zbiranju podatkov dolžni zagotoviti zaščito zaupnih informacij. Teh ne smejo razkriti niti v pisnih publikacijah, ustnih poročilih, predavanjih ali v javnih medijih. S tem ščitijo subjekte raziskave pred škodo in kompromitacijo, ki bi ju razkritje lahko povzročilo, ohranjajo odprto komunikacijo z njimi in zagotavljajo integriteto raziskavi. Zavedati se morajo, da bodo nekateri podatki ostali ohranjeni v arhivih in dostopni drugim tudi po njihovi smrti. Anonimizacijo zaupnih podatkov so slovenski etnologi prakticirali še pred sprejemom ZVOP leta 1990.

Prva je na problem zaupnosti v etnologiji in pri raziskavah življenjskih zgodb opozorila Marija Makarovič (1978a), ki je predstavila dileme v zvezi z zbiranjem, hranjenjem in objavljanjem podatkov zaupnejše vsebine. Poudarila je, da je v etnologiji treba raziskovati tudi občutljive teme, kot so neurejeni medsebojni odnosi v družini in širši skupnosti, da pa je treba podatke zaupnejše narave shraniti v zaupni raziskovalni arhiv. Raziskovalec, ki je v sebi razklan zaradi danega zaupanja na terenu in interesi stroke, pa lahko posplošeni del podatkov objavi tako, da ne bodo nepopravljivo škodili ljudem in da ne bo izkrivljena resnična podoba načina življenja. Makarovičeva je npr. tudi sama po določenem času od objave monografije dosledno uničila vsak svoj zaupni raziskovalni arhiv.

Pri drugih primerih anonimnosti pri etnološkem delu so razlogi za zakrivanje identitete povezani pretežno s:

- posledicami razkrivanja narodne identitete in razlik glede na večino, jezikovne drugačnosti in občutka marginaliziranosti slovenske jezikovne skupnosti na narodnostno mešanem ozemlju (Ramšak 1997, 2003);
- vplivom dvojne anonimnosti (osebne in krajevne) na relevantnost ugotovitev v primeru dovoljene uporabe sodnih spisov (Ramšak 2006);
- anonimnostjo pri raziskavah v medicinski antropologiji na primeru raka dojke (Ramšak 2007, 2013);
- anonimnostjo v raziskavah izbrisanih prebivalcev (Lipovec Čebren 2011), idr.

Uporaba psevdonimov

Uporaba izmišljenih imen je v slovenski etnologiji redkejša oblika anonimiziranja. Skrivna imena so bolj v uporabi v novinarstvu in literaturi kot v znanstvenih delih. Poleg psevdoni-

mov avtorjev (npr. Lovro Kuhar – Prežihov Voranc) psevdonime uporabljamo tudi za zakritje identitete subjektov raziskave, pri nekaterih objavah pa celo avtorjev raziskave. S psevdonomom lahko učinkovito zakrijemo identiteto, hkrati pa portretiramo nekoga in mu omogočimo, da z izmišljenim imenom vseeno ohrani določeno identiteto in človeški element, kar je zelo pomembno v kvalitativnih raziskavah. Nekateri raziskovalci uporabljajo hkrati psevdonime in številčno-črkovne kode, ki pomagajo ločevati med skupinami in posamezniki, drugi ob avtorizaciji vprašajo subjekte raziskave, pod kakšnim psevdonomom želijo biti predstavljeni v primeru objave, tretji osebo določijo po spolu, letu in kraju rojstva/bivanja (npr. On/Ona, 1955, Maribor). Toda tudi pri uporabi nekodiranih psevdonomov je mogoče, da se ljudje iz manjših naselij ali tesno povezanih skupnosti spoznajo, zato mora biti anonimiziranje s psevdonomi odgovorno in tenkočutno, da se izognemo nehote povzročeni škodi. Izkušnjo z etičnim paternalizmom je imel tudi nizozemski raziskovalec van der Sjeek, ki je v študiji o spolnem življenju v Gani navajal osebne in lokalne psevdonime in svojo knjigo objavil pod psevdonomom Wolf Bleek. Menil je, da bi bilo njegovo ime mogoče povezati s pripovedovalci, ki jih je želel zaščititi. Zaradi tega je imel številne neprijetne izkušnje, saj se urednikom ni zdelo znanstveno objaviti anonimno delo, podpisano s psevdonomom, čeprav to sicer počnejo pri literatih. Po nekaj zavrnitvah je opustil uvodno pojasnilo, da uporablja izmišljeno ime, ker ščiti pripovedovalce, in šele takrat so mu članke objavili, saj je odpadlo uredniško nelagodje v zvezi anonimnostjo. Čeprav je uporabil vse mogoče zaščite, da bi zavaroval občutljive osebne podatke o spolnem življenju, je menil, da je s tem utišal tudi ljudi iz svoje raziskave, ki niso mogli prebrati, kar je o njih napisal. Zaradi tega se nekaj časa ni vrnil na nekdanji teren, čeprav se je čutil močno povezan z njim. Ko je vrnil čez četrto stoletja in pripovedovalcem pokazal svojo raziskavo, so bili razočarani, ker je spremenil ime naselja in njihova imena. Kljub temu so se tudi po tolikem času v knjigi prepoznali. V naslednji raziskavi o staranju v istem naselju je objavil oboje, saj so ljudje želeli videti svoje ime na papirju in ker je menil, da pri uporabi etičnih standardov obstajajo kulturne variacije, ki ne sledijo vedno ameriški in evropski zaskrbljenosti za zasebnost (van der Sjeek 2003: 15–18).

Lokacijska anonimnost

Dileme glede anonimnosti se pokažejo pri dajanju psevdonomov lokacijam, ker si je nekoliko težje zamisliti, zakaj bi jih te sploh potrebovale. Vloga anonimizacije prostora je dodatno varovanje ljudi (Ramšak 2006). Popolna osebna in geografska nespoznavnost je bila v slovenski etnologiji uporabljena že v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja v raziskavah, ki so obravnavale vzroke alkoholizma in samomora (Makarovič 1978b, 1988), pri čemer so tako pripovedovalci kot naselje ostali neimenovani; ali v kompleksnejših monografskih študijah, kjer je bil kraj prikrit z izmišljenim imenom (Minnich 1979).

Pri popolni osebni in geografski anonimnosti je dinamiko dogajanja in obnašanja (lahko) mnogo lažje prenesti na katero koli okolje s podobnimi značilnostmi, saj moramo pri anonimnosti dogodke, ljudi, ustanove in lokacije označiti kot splošne kategorije (npr. šola, gostilna, cerkev, planina, reka, jezero itn.), ne pa s konkretnim lastnim imenom, in navesti le območje namesto natančne lokacije v vasi (Ramšak 2006: 220–222; Nespor 2000: 546–569).

Pri izvajanju raziskav v manjši skupnosti vloga raziskovalca ne ostane neopažena. Podcenjevanje vloge lokalne mreže je najpogostejša napaka, saj je v majhnih, povezanih skupnostih težko raziskovati in pri tem ostati fizično neopažen. Gibanje vsakega avtomobila z drugačno registracijo od lokalne ali celo kolesa, ljudje zagotovo opazujejo z zanimanjem. K temu prispeva tudi pridobivanje novih sogovornikov po načelu snežne kepe, torej od ust do ust, uporaba avdiovizualnih, dnevniških idr. virov s terena in obravnava lokalnih posebnosti, pri čemer je zlahka identificirati vir informacij (Hoonard 2003: 142–143). Če na primer vsa vas pozna poti raziskovalca in če celo posamezniki vprašajo, »Kaj vam je pa sosed o tem povedal?«, potem je anonimiziranje zbranih podatkov velika frustracija, včasih pa celo jalovo početje. In navsezadnje: kakšno sporočilo puščamo svojim sogovornikom, ki jim v zaprosilu za pisno soglasje k raziskavi zagotovimo, da bomo transkripte ali tonske posnetke uničili? To je lažje obljubiti, kot narediti, saj se k tem virom še večkrat vračamo, ko odkrivamo njihovo večplastnost in s tem dinamiko preučevanega fenomena. Poleg tega pa edino ti viri drugim raziskovalcem omogočajo morebitno dopolnitev in »ponovitev« raziskave. Zato je zahteva po uničenju virov podatkov v etnologiji metodološko nesprejemljiva. Še zlasti je to sporno pri monografskih študijah naselij kot takih, kjer je anonimizacija nesmiselno početje, saj v njih navajamo npr. zgodovino hiš, oseb, ki so prispevale k prepoznavnosti kraja, ipd. Anonimizacija tudi ni v navadi pri zbirkah življenjskih zgodb, kjer je sicer mogoče, da kdo iz kakšnih utemeljenih razlogov ostane neimenovan, največkrat pa so v njih predstavljeni ljudje z imenom in priimkom, fotografijami ipd. Takih primerov raziskav z nesmiselnim posiljevanjem z anonimnostjo je v etnologiji še veliko. Zato je samo tehnično prenašanje zakona in etičnih kodeksov iz drugih sorodnih disciplin v etnološko-antropološko prakso sporno. Vsekakor je treba skrbeti za etično občutljivost etnologov v procesu izobraževanja, a se hkrati zavedati, da nekritično podrejanje pravilom, ki ne morejo biti univerzalna za vse discipline in za vse primere, lahko oddalji etnologijo od njenih izhodišč.

V zvezi z navedenim lahko tudi pri anonimizaciji kraja omenim poučno tujo izkušnjo. Leta 1945 je ameriški sociolog »James West« napisal raziskavo o manjšem mestu v ZDA, ki mu je dal fiktivno ime »Plainville«, kar je bil dejansko Wheatland v Misouriju. Westu se ni posrečilo ohraniti niti anonimnosti kraja niti anonimnosti svojega imena. Kmalu po objavi so namreč ljudje odkrili njegovo pravo ime – Carl Withers – in natančno lokacijo »Plainvillu«. Ko so leta 1961 v tem mestu ponovno izvajali enako raziskavo, so nekateri študentje, ki so prvi prišli na sled izmišljenemu imenu kraja, vznemirjali prebivalce z nadležnimi vprašanji. Ker se je kopija knjige o »Plainvillu« znašla tudi v lokalni knjižnici, je nekdo vanjo k psevdonomom pripisal še prava imena, kar je ljudi razjezilo in razdražilo. Pozneje so bili ponosni na knjigo, ki jim je prinesla tolikšno pozornost. Withers, ki je leta 1961 napisal predgovor k novi raziskavi, pa se je vanjo podpisal z izmišljenim in pravim imenom (van der Sjeek 2003: 16).

Anonimnost muzealij

Pri varovanju muzejskih predmetov velja načelo zaupnosti, in sicer za varovanje dvomljivih ali občutljivih podatkov o identifikaciji in izviru posamičnih predmetov in fotografij. Podobna etična načela kot pri raziskovanju veljajo tudi za kustose etnologe. Muzejsko moralno skrbništvo pomeni varovanje pred zlora-

bami muzealij. Najprej je tu skrb za resničnost strokovnih podatkov o predmetu; to je tudi eden od pogojev za obstoj muzejskih institucij. Potem gre za presojo, kdo in v kakšne namene sme uporabljati muzealije, da ne pride do zlorab in dezinformacij. To se lahko pripeti na strokovnem področju in še bolj v javnosti, ko so zlasti občutljive muzealije, povezane z verskimi, rasnimi ali etničnimi vprašanji, s skupinsko ali z osebno identiteto, s stanovskimi, spolnimi in podobnimi vrednostnimi konotacijami. Enako velja tudi za fotografije predmetov iz muzejskih zbirk, ki se jih sme uporabljati samo skupaj s podatki in v namene, ki jih odobri ali določi kustos. Spoštovanje načela zaupnosti velja za podatke, ki se nanašajo na varnostne ukrepe v muzeju, v zasebnih zbirkah in v drugih muzejih, ki jih je kustos obiskal po službeni dolžnosti. Brez soglasja lastnika, če je tako določeno v pogodbi o razpolaganju z gradivom, ne smemo posredovati podatkov o predmetu drugemu muzeju, trgovcu. Ta pravila kršimo samo v primeru zakonske dolžnosti, da pomagamo policiji v preiskavi v zvezi s krajo ali nezakonito pridobljeno lastnino. K zbiralni politiki in muzejski etiki spadajo postopki črtanja predmetov iz inventarja, pri čemer bi morali muzeji upoštevati etično pravilo, po katerem predmet najprej ponudijo, zamenjajo ali podarijo drugim muzejem (Makarovič 2001: 14; Porenta 2002; Peršič 2002a).

Avtorske pravice zbranega gradiva, ki dopolnjujejo kontekst muzejskih predmetov, kot so avdiovizualna dela ali tonski posnetki, etične smernice obravnavajo neprimerno, saj ščitijo avtorje tam, kjer bi jim pripadale moralne avtorske pravice na področju duhovnega ustvarjanja, če avtorski prispevek ni ljudska književna ali umetniška, pač pa individualna stvaritev (prim. Zakon o avtorski in sorodnih pravicah 1995).

Sklep

V etnološko-antropoloških kvalitativnih raziskavah pogosto težko zadovoljimo ZVOP in merila o anonimnosti. Stanje je še posebej težavno, ker anonimnost predpisujejo tudi etični kodeksi na istem področju. Anonimnost bi bilo načelno mogoče zagotoviti, če pri pridobivanju sogovornikov ne bi uporabljali tehnike snežne kepe, če bi po določenem času dosledno uničevali terensko gradivo, ki ga dejansko izkločimo le v nekaj odstotkih, če bi prostorske razmere raziskovalcem omogočale, da hranijo gradivo na zaščitenem mestu, če drugi kolegi in administracija ne bi vedeli, s čim se raziskovalno ukvarjamo, če ne bi uporabljali pisnih soglasij, če ne bi intervjuvali ljudi, ki se poznajo, če bi lahko prepovedali, da se naši sogovorniki pogovarjajo o raziskavi, če svojih raziskav ne bi objavljali ... Če bi bilo vse to mogoče, bi bili tudi etnološko-antropološki disciplinarni poudarki drugačni. Tako pa anonimnost »kršimo« v vseh fazah raziskovanja oz. jo uporabimo po svoji presoji, ko presodimo, da je pametno zaščititi sogovornike. Zaradi tega nihče iz slovenske etnološko-antropološke skupnosti ni bil kaznovan niti ni dobil opomina strokovnih organov samoregulacije ali bil tožen od lastnih pripovedovalcev. Dejstvo je, da se praksa precej razhaja s priporočili in uzakonjenimi pravnimi normami. Raziskovalcem, ki niso iskalci senzacij, ampak dokumentirajo, analizirajo in predstavljajo vsakdanje življenje ljudi, ostaja individualen razmislek o škodi, ki bi jo lahko povzročili s svojim delom. Odsotnost zanimanja za humanistično-družboslovne raziskave, ki v zadnjem času prerašča celo v ideološko podprto sovražnost, nekoliko zmanjšuje verjetnost, da bodo pripovedovalci sami iskali objavljene raziskave, pri katerih

so sodelovali. Pri krajevnih študijah je zanimanje lokalne skupnosti večje in ljudje so tudi povabljeni na sklepne dogodke. Naj bo zato individualni premislek podkrepjen z osnovami raziskovalne etike že od prvega dne vstopa na etnološko-antropološko polje. Omejevanju od zunaj pa raje recimo »Ne, hvala« in vztrajamo pri strokovnih standardih. Sicer bomo primorani delati samo še skrivne, prikrite, anonimne raziskave.

Literatura in viri

- CERAR, Miro: *Temelji ustavne ureditve, človekove pravice in temeljne svoboščine, gospodarska in socialna razmerja*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve, Direktorat za javno upravo, Upravna akademija, 2004.
- CVETKO, Aleksej: *Varovanje zasebnosti v delovnih razmerjih*. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1999.
- DELAK KOŽELJ, Zvezda in Duša Krnel-Umek: Temeljna načela etnološke poklicne etike. *Glasnik SED* 39/2, 1999, 38.
- DELAK KOŽELJ, Zvezda: Temeljna načela etnološke poklicne etike. *Glasnik SED* 40/3,4, 2000, 64.
- DELAK KOŽELJ, Zvezda: Etični vidiki etnologa v varstveni dejavnosti. *Glasnik SED* 41/1,2, 2001, 41–43, 167–168.
- VAN DER GEEST, Sjaak: Confidentiality and Pseudonyms: A fieldwork dilemma from Ganna. *Anthropology Today* 19/1, 2003, 14–18.
- VAN DEN HOONAARD, Will C.: Is anonymity an artifact in ethnographic research? *Journal of Academic Ethics* 1, 2003, 141–151.
- Komisija za etiko Filozofske fakultete. Filozofska fakulteta, Ljubljana; <http://etika.ff.uni-lj.si/keff/info>, 15. 12. 2012.
- LIPOVEC ČEBRON, Uršula: *Izbrisani prebivalci brez zdravstvenega državljanstva: Medicinsko-antropološka študija*. Ljubljana: [U. Lipovec Čebtron], 2011 (doktorska disertacija).
- MAKAROVIČ, Gorazd: Tri načela, ki so kompas in merilo muzejskega dela. *Glasnik SED* 41/3,4, 2001, 112–115.
- MAKAROVIČ, Marija: Način in pomen zbiranja etnoloških podatkov zupnejše vsebine: Kako hraniti takšne podatke in kako jih izpostavljati? *Glasnik SED* 18/ 4, 1978a, 65.
- MAKAROVIČ, Marija: Neposredno opazovanje z udeležbo kot ena izmed metod etnološkega raziskovanja alkoholizma na vasi. V: *Etnologija in sodobna slovenska družba*. Brežice: Slovensko etnološko društvo, 1978b, 118–123.
- MAKAROVIČ, Marija: Zdravstvena kultura ob zgledu dolenske vasi. *Slovenski etnograf* 31, 1983/1987, 9–30.
- MAKAROVIČ, Marija: Neposredno opazovanje z udeležbo kot ena od metod etnološkega raziskovanja na terenu. *Glasnik SED* 16/3, 1976, 49–51.
- MINNICH, Robert Garry: *The homemade world of Zagaj: An interpretation of the »Practical life« among traditional peasant-farmers in West Haloze – Slovenia, Yugoslavia*. Bergen: Socialantropologisk institut, 1979.
- NESPOR, Jan: Anonymity and Place in Qualitative Inquiry. *Qualitative Inquiry* 6/4, 2000, 546–569.
- PERŠIČ, Magda: Poklicna etika v muzejih. *Glasnik SED* 42/4, 2002a, 11–13.
- PERŠIČ, Magda: Profesionalna etika v muzeju. *Glasnik SED* 42/3, 2002b, 54–55.
- PORENTA, Tita: Predlogi za dopolnitev skupnega etičnega kodeksa slovenskih etnologov. *Glasnik SED* 42/ 4, 2002, 6–10.
- RAMŠAK, Mojca: Etični kodeks slovenskih etnologov: Predlog. *Glasnik SED* 36/1, 1996, 33–37.
- RAMŠAK, Mojca: Poklic in poklicanost. *Glasnik SED* 36/1, 1996, 31–33.
- RAMŠAK, Mojca: »Ne zapišite mojega imena prosim!«: Razlogi za anonimnost v knjižni zbirki Tako smo živeli, Življenjepis koroških Slovencev. V: Marija Makarovič in Mojca Ramšak (ur.), *Vrednotenje življenjskih pričevanj = Evaluation of biographies = Die Bewertung von Lebenszeugnissen*. Pisa: ECIG, 1997 (Studi slavi; 8), 131–149.

RAMŠAK, Mojca: Code of ethics for Slovenian ethnographers: (a proposal). *European Center of Traditional Culture Bulletin* 3, 1997, 12–17.

RAMŠAK, Mojca: Etnološki etični kodeksi – dopolnila. Ljubljana: tipkopis, 2002 (zasebni arhiv in arhiv Slovenskega etnološkega društva).

RAMŠAK, Mojca: *Portret glasov: Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2003.

RAMŠAK, Mojca: *Žrtvovanje resnice: Opoj zmuzljivih diskretnih nediskretnosti*. Maribor: Litera, 2006.

RAMŠAK, Mojca: *Družbeno-kulturne podobe raka dojke v Sloveniji = Social and cultural imagery of breast cancer in Slovenia*. Ljubljana: Delo Revije, 2007.

RAMŠAK, Mojca: Etika v evropskih raziskavah. *Traditiones* 38/1, 2009, 211–226.

RAMŠAK, Mojca: *Spoločensko-kulturne reflexie rakoviny prsnika v Sloveniji*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013.

Zakon o avtorski in sorodnih pravicah. Ur. l. RS, št. 21/1995.

Zakon o varstvu osebnih podatkov. Ur. l. RS, št. 8/1990, št. 59/1999, št. 86/2004, št. 94/2007.

Anonymous-Synonymous Ethnological Practice of Personal Data Protection and the Law

When the author of a scientific or art work uses a real event this event is connected with certain people. It is therefore essential that the description of such an event seeks balance between the constitutional rights, specifically the right to freedom of expression – and the protection of personal rights. Since the two poles come into conflict it is necessary to create, in an appropriate manner, an adequate balance. The position that postulates that identification of scientific locations and subjects is harmful because it encroaches on privacy, and therefore recommends the techniques of anonymity, is quite precarious since it is in opposition to the well-established work methods employed by the ethnological discipline. Methodological reflection on the amount of preservation of vital, unique, and plausible aspects of the daily life without revealing its participants depends on the context. Even absolute concealment of personal and local characteristics cannot completely prevent that the people involved will not be recognized by their characteristic behavior or social roles. Legal requirements and professional ethical requirements imposed upon them by other disciplines place ethnologists and anthropologists in a dilemma because it is very difficult to predict possible situations in the course of their fieldwork even though they have defined objectives, the subject matter, and research methods beforehand. Due to the very nature of ethnological research it is impossible for everything to be quantitatively and qualitatively prescribed by law nor is it possible to control every situation. Internal ethical scrutiny is therefore essential as it affects researchers' professional autonomy and self-control. Ethnology needs to bear full responsibility for professionally acceptable and responsible actions within its own ethical codex, self-evaluation in relation to questions of professional ethics, and replication of good practices, which demonstrates a firm professional identity and maturity. Otherwise, other disciplines with a longer tradition of ethical evaluation will impose their own methods on the ethics of ethnology and anthropology. This could lead to a narrowing of the field of research and disciplinary focuses of the two disciplines and to a change of their methods of operation. Ethnological and anthropological qualitative research often finds it difficult to accommodate the Personal Data Protection Act and the criteria of anonymity. The situation is particularly difficult because anonymity is prescribed by codes of ethics within the same interdisciplinary field. In principle, anonymity could be ensured if the acquisition of informants did not entail the snowball technique; if fieldwork data, only a small percentage of which is actually utilized, was consistently destroyed after a certain period; if researchers were able to store their fieldwork material in a protected location; if their coworkers and administration staff did not know the topic of their research; if researchers did not use written consent; if they did not interview people who knew each other; if they could prohibit their informants from discussing their research topic, if studies were not published, etc. Anonymity is therefore "infringed upon" in every phase of their research, or is used at their discretion when they consider that their informants need to be protected. So far none of Slovene ethnologists and anthropologists has been subjected to a penalty or has received a reprimand from professional self-regulating bodies, nor have they been sued by their own informants. The fact is that the practice considerably departs from the recommendations and regulated judiciary rules. Researchers, who do not seek cheap sensations but document, analyze, and present people's way of life are left with their individual reflection on possible damage that could be caused by their work. From their very first encounter with ethnological and anthropological work, this reflection should entail the basics of research ethics. However, any restrictions that might come from the outside should be rejected with a polite "No, thank you!" Ethnologists and anthropologists have to insist on their own professional standards or else they will be forced to work only on the sly and conduct concealed and anonymous research.

DOKUMENTARNO GRADIVO NA KOROŠKEM

Pregled stanja in načina urejanja arhiva v Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik in Krščanski kulturni zvezi v Celovcu

Strokovni članek | 1.04

Izveček: Avtorica v članku obravnava probleme zbiranja, urejanja in hrambe dokumentarnega gradiva v Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik in Krščanski kulturni zvezi v Celovcu. Če želimo dragoceno dokumentarno gradivo kakovostno ohraniti, je treba posvetiti enako mero pozornosti tako materialni (snovni) kakor tudi nematerialni (nesnovni) ravni dokumentiranja. V prispevku so tako predstavljene zbirke nesnovne in materialne kulturne dediščine, za katere skrbita obe ustanovi.

Ključne besede: dokumentacija, zamejske zbirke, nesnovna kulturna dediščina, materialna kulturna dediščina

Abstract: The article investigates the collection, classification, and storage of documents in the Slovene Ethnographic Institute of Urban Jarnik (Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik) and the Christian Cultural Association (Krščanska kulturna zveza) in Klagenfurt (Celovec), Austria. If we wish to adequately preserve valuable documentary materials an equal level of attention should be given to the material (tangible) and to the immaterial (intangible) aspects of documentation. This text discusses collections of intangible and tangible cultural heritage which are safeguarded by both institutions.

Key Words: documentation, Slovene ethnic collections in the neighboring countries, intangible cultural heritage, tangible cultural heritage

Uvod

Krščanska kulturna zveza (v nadaljevanju: KKZ), ena od dveh osrednjih kulturnih organizacij koroških Slovencev, od ustanovitve leta 1953 skrbi tudi za arhivsko dejavnost.¹ Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik (v nadaljevanju: SNIUIJ) je izšel iz etnološkega oddelka, ki ga je KKZ ustanovila leta 1983, ko je med svoja delovna področja sprejela zbiranje in preučevanje narodopisnega blaga na Koroškem. Leta 1992 je KKZ sprejela pravila SNIUIJ in ustanovila inštitut, leta 1994 pa je bilo ustanovljeno Narodopisno društvo Urban Jarnik, ki je odslej pravni nosilec SNIUIJ. Ker so bili začetki inštitutskega arhiva pri KKZ, ustanovi gradivo delno upravljata skupno, SNIUIJ pa je v času samostojnega delovanja prejel in zbral etnološko dokumentarno gradivo, s katerim upravlja sam.

Pri obeh ustanovah arhivska dejavnost ni prioriteta naloga, zato sta urejanje in hramba gradiva poseben izziv. V letih zbrano obsežno arhivsko gradivo je dobilo prostore na različnih mestih v obeh ustanovah. V manjših težiščnih projektih so s pomočjo sodelavcev obeh ustanov in zunanjih sodelavcev (strokovnjakov in študentov/študentk) nastali sezname s popisi gradiva, ki omogočajo osnovni pregled nad gradivom, del gradiva pa še čaka ureditve. Na razvoj arhivske dejavnosti in pripravo konceptov urejanja in hranjenja gradiva so vplivali različni dejavniki, med njimi organizacijska struktura obeh ustanov, ozaveščenost vodstva in sodelavcev kakor tudi tematski posveti in projekti.

Zbiranje gradiva. Nastanek arhiva za potrebe kulturne in etnološke dejavnosti

KKZ je od začetka delovanja naprej namenila pozornost zbiranju zapisnikov, dokumentov in poročil krajevnih kulturnih društev – skratka vsega gradiva, ki priča o delovanju društev v posamičnih krajih. Ko je leta 1966 prevzel pri KKZ tajniško službo Nužej Tolmajer, je spodbudil zbiranje gradiva, ki so ga potrebovala društva za svojo dejavnost (notno gradivo, gledališka besedila idr.). Od sedemdesetih let se je povečalo število delovnih mest pri KKZ, zato so začeli tudi z načrtnim zbiranjem podatkov o dejavnostih krajevnih kulturnih društev (vabila, poročila, dokumenti ipd.). Iz te redne dejavnosti KKZ so nastali društveni, notni in gledališki arhiv, ki so osnovno urejeni za namene dejavnosti društev. Sodelavci KKZ zbirke tudi sproti dopolnjujejo in urejajo (Tolmajer 2004: 74–76).

Načrtno zbiranje narodopisnega gradiva se je začelo na začetku osemdesetih let, ko je bil pri KKZ ustanovljen etnološki oddelek, ki ga je vodila etnologinja Herta Maurer-Lauegger. Leta 1983 je KKZ na pobudo tedanjega vodje Slovenskega sporeda avstrijske radio-televizije (ÖRF) Helmuta Hartmanna prejela presnetke slovenskih radijskih oddaj, med katerimi so številne narodopisne oddaje, ljudske pesmi, pripovedi in drugo etnološko in narečno gradivo. KKZ je leta 1983 prejela iz arhiva Glasbenonarodpisnega inštituta ZRC SAZU tudi tonske presnetke, ki se nanašajo na Koroško. Tonski arhiv, ki ga danes hrani SNIUIJ, obsega nad 500 trakov.

Od osemdesetih let je KKZ v okviru etnološkega oddelka spodbudila številne težiščne raziskave, v katerih so raziskovalci zbrali fotografsko gradivo, rokopisne in tiskane dokumente, ki so jih lastniki po koncu raziskav kot izvirmike ali pa kot kopije predali KKZ in njenemu etnološkemu oddelku. Ko je leta 1992 etnološko dejavnost prevzel novoustanovljeni SNIUIJ, je terensko raziskovanje ostalo glavno težišče delovanja, sodelavci pa so

¹ Leta 1907 je bila kot osrednja kulturna organizacija ustanovljena Slovenska krščansko-socijalna zveza za Koroško. Pred drugo svetovno vojno je kulturna organizacija prevzela program Političnega in gospodarskega društva in se preimenovala v Slovensko prosvetno zvezo. Leta 1953 je bila po ideoloških razhajanjih ustanovljena Krščanska kulturna zveza, ki je delovala ob Slovenski prosvetni zvezi. Obe ustanovi danes kot glavni organizaciji v sodelovanju s krajevnimi kulturnimi društvi skrbita za razvijeno kulturno dejavnost koroških Slovencev.

dopolnjevali nastajajoči etnološki arhiv, ki ga je prej upravljala KKZ. V dvajsetih letih delovanja inštituta so nastale lastne zbirke (etnološka fototeka, zbirka slovenskih nagrobnih napisov na Koroškem, zametki časopisnega arhiva, zbirka oblačilnih kosov iz Roža, Podjune in Zilje, zbirka prepisov podložniških inventarjev iz deželnega arhiva v Celovcu), za del zbirk pa je inštitut prevzel odgovornost od KKZ.

Največji izziv je predstavljala postavitve muzeja in etnološke muzejske zbirke na Kostanjah, ki je bil v sodelovanju domačega krajevnega društva, obeh osrednjih kulturnih organizacij in SNIUJ odprt leta 2002. Sodelavci SNIUJ so v nadaljevanju projekta dokumentacije materialne kulturne dediščine opisali tudi zbirke etnoloških predmetov pri zasebnikih na Zilji, v Rožu in Podjuni.

SNIUJ v zadnjih letih v sodelovanju s KKZ prejema in ureja zapuščine koroških duhovnikov in kulturnih delavcev. KKZ zbira tudi kopije in izvornike zapisnikov slovenskih kulturnih društev in farnih kronik, v SNIUJ pa je nastala manjša zbirka dragocenih starejših rokopisov iz 19. stoletja, ki so jih predali posamezniki ali pa so bili najdeni v zapuščinah. Ustanovi skupno dopolnjena zbirko diplomskih, magistrskih in doktorskih del o koroških Slovencih ter arhiv pesmi in proze manj poznanih ali nepoznanih koroških avtorjev oz. ljudskih ustvarjalcev. KKZ in SNIUJ tudi skupno upravljata knjižnico, v kateri so številne etnološke publikacije in knjižne zbirke.

Za ohranitev dokumentarnega gradiva je potrebna pozornost tako na materialno (snovno) kakor tudi na nematerialno (nesnovno) raven.

Urejanje gradiva

Nesnovna kulturna dediščina

Gledališki, notni in društveni arhiv KKZ

KKZ od začetka sedemdesetih let 20. stoletja gradi in ureja gledališki, notni in društveni arhiv. Za gledališki in notni arhiv so sodelavci KKZ pripravili osnovne opise gradiva za potrebe društvnikov in zainteresiranih oseb, ki iščejo gradivo za namene (društvenega) kulturnega delovanja. Prvotne kartotečne liste za gledališki in notni arhiv so medtem zamenjali računalniški programi, v katere sodelavci KKZ sprotno vnašajo nove podatke. Društveni arhiv KKZ je urejen po mapah; vanje sodelavci KKZ sprotno dodajajo vabila, informacije, poročila ipd. o dejavnostih včlanjenih (in tudi nevčlanjenih) društev. KKZ zbira tudi zbornike in druge publikacije, ki jih izdajajo kulturna, športna in druga društva. Ob rednih občnih zborih KKZ izide zbornik, v katerem je predstavljeno društveno delovanje vseh včlanjenih društev v času treh let (z navedbo vseh njihovih kulturnih prireditev).

Fototeka SNIUJ (prej KKZ)

Leta 1983 sta etnologinja in dialektologinja Herta Maurer-La-usegger in etnomuzikolog Engelbert Logar na listih opisala presnetke tonskih trakov, ki jih je KKZ prejela od Slovenskega sporeda ORF in Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU. Opisano gradivo je razporejeno po krajih in po informatorjih, na opisnih listih pa so podatki o snemalcu, informatorju, posnetku (kraj in datum snemanja) in okoliščinah snemanja ter vsebina snemanja. Engelbert Logar je pripravil tudi seznam pesmi s podatki o snemalcu zboru/skupini, kraju in okoliščinah snemanja ter navedbami pesmi/skladatelj/avtorjev. Poseben seznam že

transkribiranih pesmi vsebuje podatke o posnetku, kraju in okoliščinah snemanja (datum, snemalec), podatke o pevcu (rojen, oče iz .../mati iz ..., pevec o pesmi), notografijo začetnega verza pesmi in transkripcije pesmi.

Leta 1996 je Engelbert Logar v Inštitutu za glasbeno etnologijo (etnomuzikologijo) Univerze v Gradcu tonsko gradivo KKZ s trakov presnel na kasete, s čimer je želel omogočiti lažji dostop gradiva strokovnim sodelavcem/sodelavkam za raziskovalne namene. Hkrati je gradivo opisal v računalniški bazi podatkov in ga v obsežni interni brošuri uredil po vsebini (seznam trakov in abecedni seznam gesel), informatorjih, krajih in začetnih verzih pesmi. Da je treba slediti novemu tehničnemu razvoju, je razvidno iz dejstva, da je leta 2009 Engelbert Logar vse tonsko gradivo (522 trakov) presnel tudi na zunanje računalniške plošče in pripravil osnovni seznam, ki omogoča iskanje in poslušanje gradiva v digitalni obliki.

KKZ je prejela tudi tonsko gradivo iz zapuščine župnika Vinka Zaletela (1912–1995), na katerih so predavanja z njegovih potovanj v času po 2. svetovni vojni, ko je obiskoval Slovence v zamejstvu in po svetu. Gradivo je leta 1993 pod okriljem KKZ in mentorstvom Engelberta Logarja v Inštitutu za glasbeno etnologijo opisala takratna študentka Barbara Jop. Brošura vsebuje seznam trakov po tekočih številkah, seznam krajev, osebnih imen, pesmi in abecedni seznam gesel.

Projekti arhiviranja in dokumentacije trakov so potekali pod okriljem KKZ in SNIUJ, vse tonsko gradivo zdaj hrani SNIUJ.

Fototeka KKZ in SNIUJ

V fototeki KKZ so fotografije o kulturni dejavnosti na Koroškem in fotografije o kulturnikih in osebah iz javnega življenja koroških Slovencev. V številnih terenskih raziskavah sta KKZ in pozneje SNIUJ prejela tudi izvornike in kopije etnološkega fotografskega gradiva. V letu 1999 je takratna študentka etnologije Boris Gallob urejal fototeko SNIUJ in na podlagi zbranega gradiva (nad 6000 fotografij) priredil uveljavljeno etnološko sistematiko za namene inštitutske dejavnosti. Področje materialne kulture obsega bivalno kulturo (stanovanjska poslopja, gospodarska poslopja, javna poslopja, notranja oprema stanovanjskih poslopij, notranja oprema gospodarskih poslopij, notranja oprema javnih poslopij), oblačilno kulturo (vsakdanja obleka, nedeljska obleka, noša ob posebnih priložnostih, navadna otroška obleka, nedeljska otroška obleka, deli obleke), kmečko gospodarstvo (poljedelstvo, živinoreja, lov, gozdarstvo, sadjarstvo, čebelarstvo, nabiralništvo, ročno delo, medsebojna pomoč) ter rokodelstvo in obrt (gradbeništvo, pridelava naravnih surovin, razne obrti in razna dela). Področje družbene kulture zajema osebe, družinsko življenje, vzgojo, poklice, prosti čas, politiko, gospodarstvo, področje duhovne kulture pa versko življenje, šege in navade, ljudsko zdravilstvo, prehrano, kulturno dejavnost, ljudsko umetnost in freske.

V letih 1996–1999 je Manfred Tolmaier dokumentiral slovenske nagrobne napise na Zilji, v Rožu in Podjuni. Na arhiviranih fotografijah so navedeni podatki: fara, dekanija in občina, lastnik groba, besedila in avtor besedila (če je poznan), mere, material idr. Nastala je obsežna fotodokumentacija (okrog 1400 slik) nagrobnih kamnov od Zilje do Podjune, dokumentirani so napisi na 102 pokopališčih v dekanijah Šmohor, Rožek, Borovlje, Tinje, Dobrla vas, Velikovec in Pliberk.

Izrezljana vrata.

Foto: Jerca Miklič, Vogrče, 2009 (arhiv popisa znamenj in manjših spomenikov v občini Pliberk).

Otroški voziček skladatelja Antona Nageleta in njegovega brata dvojčka Filipa, 1911.

Foto: Uši Sereinig, Kostanje, 2002 (arhiv popisa predmetov za muzejsko zbirko na Kostanjah).

Videoteka KKZ in SNIUJ

KKZ v arhivu hrani presnetke oddaj RTV Slovenija o Koroški in zbirko videodokumentacije življenjepisov koroških Slovencev – 26 filmskih dokumentov v seriji *Tako smo živeli*, ki je nastala pod uredništvom etnologinje Marije Makarovič in snemalca Ivana Klariča.

Dve življenjski zgodbi je posnel Naško Križnar. Konec leta 1995 sta ZRC SAZU in SNIUJ sklenila Sporazum o sodelovanju pri izdelavi vizualne dokumentacije koroške kulturne dediščine. Partner je bil Avdiovizualni laboratorij (AVL) Inštituta za slovensko narodopisje (ISN) ZRC SAZU. Etnolog Naško Križnar je na podlagi sporazuma posnel videofilme in uredil montirano gradivo o peki kruha, prešanju ričkovega olja, šegah letnega časa (božične, pustne in velikonočne šege), o koledniških obhodih in izdelavi velikonočnih prajtljev. V sodelovanju obeh ustanov je nastal tudi videofilm o Urbanu Jarniku, film o potovanju v Prago ob 110-letnici smrti Matija Majarja Ziljskega in film o razstavi *Slovani Evrope* v Bruslju, na kateri je bila razstavljena tudi historična ziljska noša. Naško Križnar je poleg tega pregledal arhive filmskega gradiva pri zasebnikih na Koroškem; presnetke in dokumentacijo hrani AVL ISN ZRC SAZU. Leta 2011 je Naško Križnar posnel ziljsko pesnico Marijo Bartoloth, leta 2013 pa je v okviru čezmejnega evropskega projekta o rokodelstvu (DUO-Kunsthandwerk²) posnel filme o izdelavi selskega plota, šintelnov in podjunskega prajtlja ter o sodarstvu. Vso dokumentacijo v videoarhivu hranita AVL ISN ZRC SAZU³ in SNIUJ.

V Inštitutu za slavistiko Univerze v Celovcu poteka od leta 1994 dialektološko-etnološki filmski projekt z naslovom *Dokumentacija stare ljudske kulture v narečju*,⁴ ki videodokumentira narečja dvojezičnih govorcev na južnem Koroškem. Doslejšnji avdiovizualni zapisi so o naslednjih temah: mlini in žage, ovčereja, poljedelsko orodje, sani in spravljanje hlodov s konjsko vprego,

peka kruha v črni kuhinji idr. Dokumentacijo projekta v svojem arhivu hrani tudi SNIUJ.

Inštitut je za svoj arhiv prejel tudi posamične videodokumente s področja etnologije, raznih kulturnih dejavnosti ter filmske biografske orise pomembnih oseb (npr. film o Angeli Piskernik).

Časopisni arhiv SNIUJ

Leta 2002 je takratna študentka Saša Roškar v programu avstrijsko-slovenskega raziskovalnega sodelovanja (MZT-ÖAD) pripravila prva izhodišča za urejanje časopisnega arhiva. Arhivski listi so popisani v digitalnem seznamu (Excel), ki omogoča različna iskanja: šifra (etnološke) klasifikacije, naslov članka, letnica objave, vir, avtor, kraj, opombe. Vsak arhivski list ima tudi svojo evidenčno številko.

Zapuščine v arhivih KKZ in SNIUJ

Od KKZ je inštitut prevzel odgovornost za urejanje zapuščin Pavla Zablatnika in Vinka Zaletela. Po smrti pobudnika ustanovitve etnološkega oddelka pri KKZ in SNIUJ, Pavla Zablatnika (1912–1993), sta skrb za urejanje zapuščine prevzela KKZ in SNIUJ. Pod okriljem obeh ustanov sta Majda Fister in Peter Fister začela urejati Zablatnikov zasebni arhiv na njegovem domu v Celovcu. Prvi del zapuščine obsega njegovo bogato zasebno knjižnico. V osebni zapuščini je bilo tudi 43 map z najrazličnejšim gradivom (osebni dokumenti, dopisi, prošnje, vabila, gledališki listi, časopisni izrezki). Ko je bilo izločeno nepomembno gradivo, je ostalo 32 tematsko urejenih map (npr. mapa o šolstvu, mapa s korespondenco itn.). Ločen del arhiva so fototeka (fotografije in diapozitivi), magnetofonski trakovi in filmi (Fister M. 2004). Urejeni arhiv je bil naprej na njegovem domu v Celovcu, dedinja Metka Končič je zapuščino v zadnjih letih predala SNIUJ.

Leta 1997 sta KKZ in SNIUJ prevzela tudi zapuščino župnika Vinka Zaletela (1912–1995), v kateri je obsežna zapuščina dia-slik s celega sveta ter tonski trakovi s predavanji o krajih, ki jih je obiskal po 2. svetovni vojni. Leta 1993 je takratna študentka Barbara Jop razčlenila 96 trakov iz njegove zapuščine, v letih 1998–2001 pa je takratna študentka slavistike Tatjana Tram-

2 Več na: www.duo-kunsthandwerk.eu.

3 Več na: <http://isn.zrc-sazu.si/?q=sl/node/45>.

4 Več na: <http://www.kwfilm.com>.

pusch začela z oštevilenjem, urejanjem in opisovanjem diaslik. Pri urejanju si je prizadevala, da je čim bolj ohranila sistem, ki ga je za urejanje uporabil Vinko Zaletel. Uredila je nad 2500 diaslik o Koroški, Štajerski (romanje v Mariazell), Tirolski in Primorski, slike o II. Vatikanskem koncilu, slike o Hrvaški, Sovjetski zvezi in Poljski. Delo je nato nadaljeval takratni študent Štefan Reichman, ki je velik del diapozitivov skeniral in tako omogočil lažji dostop do diaslik. Vendar je urejanje zapuščine tudi zaradi zahtevnosti dela ostalo nedokončano.

SNIUJ je prejel v dar tudi zapuščino Matilde Košutnik, hčerke Franca Ledra Lesičjaka. KKZ pa je prejela številne zapuščine duhovnikov in kulturnih delavcev, ki jih ureja v sodelovanju s SNIUJ – to so zapuščine Jožka Hutterja, Jožka Koncilja, Franceta Cigana, Ivana Miklaviča z Brnce, Lajka Milisavljeviča, Antona Nageleta, Lovra Kaslja, Tomaža Holmarja, Silva in Jožeta Mihelič, Jožeta Bavdaža, Rajka Ložarja, Jožeta Vošnjaka, Franca Rauterja, Franca Linhardta, Maksa Mihorja, gradivo šolskih sester v Št. Rupertu, gradivo župnišča Šmiklavž ob Dravi, gradivo Milke Hartmann in gradivo o Milki Hartmann, notno gradivo družine Arbeitstein iz Pliberka, notno gradivo iz Kamna, notni arhiv Slovenske gimnazije, notni arhiv Fare Pokrče, zbirko glasila *Mlad rod* iz zasebne zbirke Mirka Srienca, časopisni arhiv Mire Maro, gradivo Ljudmile Sienčnik in gradivo o Slovenski glasbeni šoli. V letu 2009 je Inštitut prejel zapuščino pokojnega patra Bertranda Kotnika, v kateri so številni zapisi slovenskih ledinskih in hišnih imen. Isto leto je inštitut prejel tudi zapuščino pokojne kulturne delavke Micke Miškulnik, ki je obsegala številne knjige iz osebne knjižnice. Obe zapuščini smo uredili s pomočjo študentov. Na podlagi dogovora z Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani iz leta 1997 namreč SNIUJ študente/šudentke etnologije v okviru obveznih delovnih praks vključuje tudi v dejavnosti urejanja zapuščin.

Materialna kulturna dediščina

Zbirka oblačilnih kosov

V letu 1998 je SNIUJ v dar prejel 61 oblačilnih predmetov iz Podjune iz zasebne lasti družine Sattman, ki je predmete posodila v študijske namene in za razstavo o oblačilni kulturi v Podjuni. Strokovnjakinja za tekstil Antonija Korošec je na novo pridobljenih oblačilnih predmetih izvedla restavratorska dela, tj. mrežno obnavljanje tekstila, čiščenje zastarelih madežev, likanje in škrobljenje. V naslednjih letih se je zbirka dopolnjevala in narasla nad 200 predmetov (večina je iz prve polovice 20. stoletja, redki so iz 19. stoletja), ki jih inštitut hrani v omarah (Makarovič 2004: 129–132). Inštitut je v zadnjih letih prejel v dar tudi kompleta ziljskih noš: prvi so noše Jaka Špicarja in njegove žene v lasti Špicarjeve vnukinje Mirjane Veber, drugi je last Damjana Ovsca, ki je nošo prejel od svoje tete.

Etnološka muzejska zbirka na Kostanjah

Pomemben mejnik je bil leta 2002 nastanek prvega muzeja koroških Slovencev, ki prikazuje poglobljene dejavnosti kmečkega gospodarstva in obrti. Temelje muzejske zbirke je postavil pokojni Janez Lesjak, dolgoletni predsednik Slovenskega prosvetnega društva (SPD) »Drabosnjak«. Na njegovo pobudo je društvo leta 1973 – po prekinitvi med drugo svetovno vojno – na novo zaživelo in se preimenovalo v SPD »Drabosnjak«, po znanem bu-

kovniku Andreju Schusterju - Drabosnjaku. Na pobudo župnika Stanka Trapa in Janeza Lesjaka je društvo leta 1975 s posredovanjem KKZ in Slovenske prosvetne zveze (SPZ) ter s finančno pomočjo Republike Slovenije kupilo gospodarsko poslopje, ki je bilo v župnijski posesti, in ga po svojih močeh prenovilo za društveno kulturno in družabno dejavnost.

Po nenadni smrti Janeza Lesjaka so zamisli o muzeju od leta 1998 dali nov zagon mladi društveni člani pod vodstvom predsednika Hanzija Dragaschniga, ki so se odločili za uresničitev projekta strokovne obnove Drabosnjakovega doma in pripravo strokovno urejene muzejske zbirke. Za pomoč so prosili obe omenjeni osrednji kulturni organizaciji in SNIUJ. Obnovitvena dela so potekala od leta 1998. Strokovno vodstvo je prevzel etnolog Vito Hazler, ki je z arhitektko Mileno Hazler Papič pripravil načrt prenove in vodil obnovitvena dela ter postavitev muzejske zbirke. Vsebinsko zasnovo za zbirko je pripravila kustosinja Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani Polona Sketelj, ki je v sodelovanju z Uši Sereinig, sodelavko SNIUJ, postavila zbirko, pripravila besedila za posamične sklope in opise predmetov, dokumentirala pa je tudi domače narečne izraze. Pri evidentiranju predmetov so pomagali študentke in študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani, restavratorska dela je opravil Miloško Kumer. Za oblikovno podobo razstave je poskrbel Matjaž Deu. Glavno organizacijsko breme je nosil Nužej Tolmajer, takratni tajnik KKZ, k uresnitvi projekta so bistveno pripomogli tudi društveni člani. Projekt so financirali takratno Ministrstvo za kulturo RS, Občina Vrba in avstrijsko Ministrstvo za izobraževanje, umetnost in kulturo, dejavnosti pa podpirata Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Urad zveznega kanclerja na Dunaju.

Muzej je bil odprt septembra 2002, ko je bil predstavljen tudi vodnik po zbirki v slovenskem in nemškem jeziku (Hazler in Piko-Rustia 2002). Leta 2005 so društveniki začeli urejati sobo, ki bo v spomin na bukovnika Šušterja - Drabosnjaka v kletnih prostorih Drabosnjakovega doma, ter pripravljati razstavo o domači društveni dejavnosti. K oživitvi kulturnega življenja na Kostanjah je nedvomno prispevala uprizoritev Drabosnjakovega pasijona v letih 1982 in 1983. V spominski sobi bodo na ogled tudi gledališki kostumi, ki so jih uporabili za uprizoritve Drabosnjakovih iger (Piko-Rustia 2013).

Rokopisi iz 18. in 19. stoletja

V zapuščinah so dragoceni starejši izvorni rokopisi, ki so poseben izziv za hrambo. Inštitut za slavistiko v Gradcu in SNIUJ sta oktobra 2006 organizirala predstavitev publikacije o Tinjski rokopisni pesmarici iz leta 1839 (Orožen 2005), ob predstavitvi pa je bila izražena tudi želja, da bi rokopisnim dokumentom iz 18. in 19. stoletja namenili več pozornosti. SNIUJ je leta 2012 organiziral poseben posvet, katerega namen je bil tudi pridobiti podatke o arhivih in zasebnikih, ki hranijo za slovensko narodno skupnost na Koroškem pomembno gradivo. Takrat je tudi izšel zbornik o Loški pesmarici iz leta 1825 (Trießnig in Svetina 2012). Na posvetu je bil govor tudi o potrebi mrežnega seznama doslej znanega, ohranjenega in evidentiranega rokopisnega izročila s Koroške (ljudske igre, pesmarice, zdravstvene in kuharske knjige), ki jih hranijo ustanove v Avstriji, Sloveniji in drugod (Piko-Rustia 2012: 261–271). Evidentiranja, zbiranja in analize ohranjenih rokopisnih pesemskih dokumentov na Koroškem od prvih zapisov do sredine 20. stoletja se je sistematično lotil

etnomuzikolog Engelbert Logar, ki je sestavil pregledni seznam ohranjenih zapisov in rokopisov pesemskega gradiva za cerkveno in posvetno petje, del seznama je objavljen v zborniku o loški pesmarici (Logar 2012: 231–260).

SNIUJ in KKZ sta prejela v dar izvorne rokopisne dokumente, med njimi so trije izvorniki rokopisnih cerkvenih pesmaric. Zanimivost so rokopisni zvezki s prepisi Lesičjakovih pesmi s konca 19. stoletja.

Slavistka Herta Maurer-Lausegger je z razpravo o Drabosnjakovih igrah in izdajo komentiranih Drabosnjakovih del v zbirki *Zbrana bukovniška besedila* omogočila dostop do Drabosnjakovih iger tudi širšemu krogu bralcev (Lausegger 1990, 1992). Ob pripravi izdaje Drabosnjakovih iger za tisk so bila posamična besedila potrjena kot Drabosnjakovi avtografi. Rokopise zdaj hrani knjižnica na Ravnah. Pasijonskim igram in Igram o Kristusovem trpljenju se na Koroškem posveča tudi slavistka Luise Ruhdorfer, ki je v knjižni obliki opozorila na ohranjeno rokopišno igro iz Štebna pri Bekštanju spod peresa Edmunda Müllerja (Ruhdorfer 2007). V letu 2011 je v knjigi, ki jo je izdal Deželni arhiv Koroške, predstavila ohranjena besedila pasijonskih iger oziroma iger o Kristusovem trpljenju v slovenskem in nemškem jeziku, rokopise in tipkopise pa je med drugim našla tudi v arhivu SNIUJ (Ruhdorfer 2011).

Poleg pesmaric in ljudskih iger so pomembne še kuharske in ljudskomedicinske knjige. Na ljudskomedicinske rokopisne zapise, knjige in zvezke je v knjigi o zdravstveni kulturi na Koroškem opozorila Marija Makarovič (2008). SNIUJ hrani izvod (nedatirane) rokopisne ljudskomedicinske knjige in rokopisni zvezek ljudske medicine.

V Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika na Ravnah je septembra 2012 potekal drugi festival domoznanstva DOMFEST z naslovom Domoznanski knjižnični depoji v Sloveniji. Na posvetu smo v prispevku o materialnem stanju depojev na avstrijskem Koroškem opozorili na problem manjkajočega osrednjega arhiva na Koroškem, kamor bi ljudje lahko predali svoje dragocenosti. Ker takšnega arhiva ni, je deloma – po sili razmer – to funkcijo začel prevzemati tudi SNIUJ.

Strokovni pretres urejanja in hrambe gradiva

Posvet o etnološki dediščini pri Slovencih v Avstriji (2003)

KKZ in SNIUJ dokumentarno gradivo in predmete zbirata in po možnosti sproti urejmeta. Kritični pretres dela in širši pregled nad celotnim gradivom omogočajo posebne priložnosti (posveti, težiščni projekti, članki idr. objave), ki spodbudijo premislek o opravljenem delu, pogled nazaj in pogled naprej. Takšna priložnost je bil leta 2003 posvet s strokovno ekskurzijo, ki ga je organiziralo Slovensko etnološko društvo v sodelovanju s SNIUJ, KKZ in SPZ o etnološki dediščini pri Slovencih v Avstriji. Udeleženci so si na ekskurziji ogledali etnološke zbirke SNIUJ in KKZ ter SPZ, etnološko zbirko v Deželnem muzeju v Celovcu, zasebno zbirko Hanzija Lutschouniga v Zábrdi pri Golšovem in Etnološki muzej »Drabosnjakov dom« na Kostanjah. Opazno je bilo, da je muzej na Kostanjah pri postavitvi zbirke že ujel korak s časom, medtem ko je zbirka v deželnem muzeju očitno bila potrebna celovite preнове, kar zaradi neustrezne koroške kulturne politike ni bilo mogoče vse do leta 2012 (Piko-Rustia 2013: 153–156). Skrb za etnološke predmete na dvojezičnem območju se je začela že kmalu po drugi svetovni vojni, ko so takratni ko-

roški in ljubljanski dijaki in študenti na predlog in pod vodstvom študenta etnologije in filozofije Jerneja Šušteršiča med letoma 1951 in 1953 zbirali predmete na celotnem dvojezičnem območju južne Koroške. Zbirko, ki obsega 539 predmetov, hrani SPZ, strokovno jo je uredila in jo predstavlja na občasnih razstavah etnologinja Irena Destovnik, zgodovino zbirke pa je predstavila v člankih, obširneje v članku »Narodopisne zbirke Slovenske prosvetne zveze« (Destovnik 2001, 2004a, 2004b: 81–88).

Strokovni posvet v Lešah je osvetlil poznana in manj poznana problematiko urejanja zbirke in zapuščin na Koroškem. Marija Makarovič je opozorila, da je treba popisati zasebne zbirke, pri katerih je arhivska dokumentacija lahko prva rešitev za njihovo ohranitev (Makarovič 2004: 129–132).

Projekt CRP Varovanje in inventarizacija kulturne dediščine Slovencev v zamejstvu (2004)

Posvet o etnološki dediščini pri Slovencih v Avstriji leta 2003, leto dni po odprtju Etnološkega muzeja na Kostanjah, je pozornost usmeril tudi na zasebne zbirke, ki jih je SNIUJ dokumentiral v letu 2004 v okviru razvojno-raziskovalnega projekta CRP *Varovanje in inventarizacija kulturne dediščine Slovencev v zamejstvu*. Projekt je potekal v sodelovanju Inštituta za narodnostna vprašanja in SNIUJ pod vodstvom geografa Jerneja Zupančiča. Uši Sereinig in Polona Sketelj sta dokumentirali zasebno zbirko pokojnega Hanzija Lutschouniga na Golšovem pri Žihpoljah ter evidentirali zasebne zbirke na južnem Koroškem.

Raziskovalni projekt Informatizacija neoprijemljive dediščine za etnologijo in folkloristiko (2005–2008)

V letih 2005–2008 je bil SNIUJ vključen v raziskovalni projekt *Informatizacija neoprijemljive dediščine za etnologijo in folkloristiko*. Projekt je izvajal ZRC SAZU (Inštitut za slovensko narodopisje) pod vodstvom Marije Stanonik. Izhodišče projekta je bila ugotovitev, da so raziskovalci nesnovni dediščini na Koroškem vseskozi namenjali veliko pozornost – rezultati so javnosti dostopni tudi v strokovnih in poljudnih publikacijah – premalo pozornosti pa je namenjeno urejanju osnovne baze podatkov. V sklopu projekta je najprej nastal pregleden opis zbirke pri KKZ in SNIUJ. Nato je bil za dokumentacijo arhivskih fondov izdelan enoten obrazec, ki obsega podatke: naziv zbirke, mesto hrambe/naslov, vsebina zbirke, avtor(ji) zbirke, avtor(ji) popisa, način ureditve, medij, število enot in stanje zbirke.

Evropski čezmejni projekt: Biseri naše kulturne dediščine – Juwelen unserer Kulturlandschaft (2008–2011)

SNIUJ je bil od julija 2008 do decembra 2011 kot projektni partner vključen v evropski čezmejni projekt *Biseri naše kulturne krajine – Manjši spomeniki in znamenja na avstrijskem Koroškem in v koroški regiji v Sloveniji. Skupni prispevek h kulturnozgodovinski identiteti naših dežel*. Vodilni partner je bila koroška izobraževalna ustanova Kärntner Bildungswerk, projektna partnerja sta bila poleg SNIUJ še Koroški pokrajinski muzej in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije – OE Maribor. K manjšim spomenikom prištevamo kapele, križeve pote, znamenja, križe, kulturne in pravne spomenike, pomnike, spomenike s področja obrti, kmetijstva in industrije, fasadne ornamente, vrelce in vodnjake. Glavni cilj evropskega projekta je bila spletna predstavitev (www.kleindenkmaleer.at) manjših spomenikov in

Pletene otroške nogavice za ziljsko nošo.

Foto: Martina Piko-Rustia, Celovec, 2014 (oblačilni kosi v arhivu SNIUJ).

njihovega kulturno-zgodovinskega pomena. Projektni partnerji so popisali objekte v 25 občinah na Koroškem in v Sloveniji, pripravili so strokovni posvet in znanstveni simpozij, izdali so dvojezični zbornik s strokovnimi prispevki (Piko-Rustia idr. 2011) in dokumentacijske zbornike za občine ter pripravili številne razstave, prireditve in natečaje. Spletna stran je odprta za vse, ki se zanimajo za manjše spomenike: vsakdo lahko v podatkovno bazo prispeva digitalne fotografije in kratke opise spomenikov in kulturne dediščine. Pri tem so še zlasti zanimive zgodbe o nastanku ali pomenu spomenikov.

Zasebne zbirke

Leta 1993, ob 800-letnici prve omembe Vogrč (1193), so Vogrjani pripravili odmevno narodopisno razstavo in predstavili 300 različnih predmetov, ki so bili v rabi v kmečkem okolju vsaj še po drugi svetovni vojni. Predmeti so bili strokovno opisani in predstavljeni v knjigi *Osem stoletij Vogrč* (Kontschitsch idr. 1995: 113–169).

V zasebni zbirki Wilhelma Krajgerja na Metlovi so dragoceni (zgodovinski) dokumenti, fotografsko gradivo, knjige in etnološki predmeti. Zbirka ni podrobneje popisana, v članku jo je okvirno predstavila Maja Logar (1996: 561–576). Posebnost Krajgerjeve zbirke so dokumenti in fotografije o vasi Breza, ki so jo leta 1961 potopili ob graditvi elektrarne na Dravi in zajezi-tvenega jezera pri Velikovcu.

Tudi v skrbno urejenih mapah zasebnega arhiva v zbirki Adija Branza z Bistrice v Rožu sta fotografsko in dokumentacijsko gradivo kraja, v katerem živi (Branz 2004: 136–137).

Na Koroškem so tudi številne manjše zasebne zbirke, ki ohranjajo etnološke predmete in materialno dediščino koroških Slovencev. V zasebni zbirki pokojnega Hanzija Lutschouniga na Golšovem pri Žihpoljah je shranjenih več kot 500 etnoloških predmetov, ki sta jih fotografirali in popisali Uši Sereinig in Polona Sketelj. Prav tako sta fotografirali in opisali številne predmete tudi pri zasebnikih na Zilji in v Rožu. SNIUJ je v projekt *Varovanje in evidentiranje premične etnološke dediščine pri Slovencih na Koroškem* vključil študente etnologije in kulturne antropologije iz Ljubljane, ki so v sodelovanju z Uši Sereinig in

Žanjice na Kostanjah, 1. pol. 20. stoletja.

Foto: Zasebni arhiv Franciske Napetschnig in fotoarhiv muzejske zbirke na Kostanjah.

Martino Piko-Rustia popisali 400 predmetov pri družini Lajmiš v Vidri vasi. V nad 100 let stari hiši so ohranjeni predmeti za kmečke, obrtne in hišne dejavnosti, in sicer od graditve hiše do danes.

Izvirne rokopise pa hranijo zasebniki v zasebnih zbirkah ali celo knjižnicah. Teodor Domej in Marjeta Domej hranita v zasebni knjižnici predvsem stare tiskovine, ki jih je Teodor Domej pridobil na boljših trgih. Med rokopisi je zanimiva pridiga iz prve polovice 19. stoletja, ki jo je dobil v starinarni. Slovenist Lojze Dolinar hrani rokopis evangelija s konca 17. stoletja, ki mu ga je izročil nemški profesor, ker ni znal slovensko (Piko-Rustia 2013: 153–156).

Sklep

Dokumentarno gradivo je pomembna podlaga za raziskovalno delo, zato bi morala biti skrb zanj med prednostnimi nalogami vsake ustanove. Ker v raziskovalnih ustanovah, še posebej v manjših, večkrat realnost sili sodelavke/sodelavce in vodstvo, da usmerjajo svoje naloge po merilu »nujnosti« (terensko delo, terminsko vezane dejavnosti itn.), arhivsko delo pa (za)ostaja, je treba tudi arhivskemu delu občasno dati prednostno mesto.

KKZ in SNIUJ sta se leta 2013 preselila v nove prostore. Ob selitvi sta obe ustanovi premestili in deloma na novo uredili tudi svoje arhive. Ker dela ni bilo mogoče končati v času selitve, bo SNIUJ v sodelovanju s KKZ v naslednjih letih ponovno prednost namenil urejanju arhiva.

Na vprašanje, ali je arhiv potreben, odgovarjajo tisti, ki ga uporabljajo: to so raziskovalci, novinarji idr., ki gradivo tudi objavljajo, vse bolj pa ga uporabljajo tudi člani krajevnih kulturnih društev: zanje je zanimiv predvsem urejeni arhiv patra Bertranda Kotnika z zapisi domačih ledinskih in hišnih imen.

Literatura

BRANZ, Adi: Zgodbe vsakdana – iskanje sledov – arhiviranje. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstirna dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004 (2. dop. izdaja), 136–137.

DESTOVNIK, Irena: *Odstiranja: Predstavitev Narodopisne zbirke Slovenske prosvetne zveze v Celovcu = Enthüllungen: Aus der ethnographischen Sammlung des Slowenischen Kulturverbandes aus Klagenfurt*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza, k & k Šentjanž v Rožu in Založba Drava, 2001.

DESTOVNIK, Irena: *Narodopisna zbirka Slovenske prosvetne zveze v Celovcu = Die volkskundliche Sammlung des Slowenischen Kulturverbandes in Klagenfurt*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza, Založba Drava; Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2004a.

DESTOVNIK, Irena: Predstavitev »Narodopisne zbirke Slovenske prosvetne zveze«. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstirna dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004b (2. dop. izdaja), 81–88.

FISTER, Majda: Zablatnikova zapuščina na Jerebičji poti v Celovcu. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstirna dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004 (2. dop. izdaja), 125–128.

HAZLER, Vito in Martina Piko-Rustia (ur.): *Kraj spomina in učenja – Etnološki muzej Kostanje = Ein Ort der Erinnerung und des Lernens – Museum für Alltagsgeschichte Köstenberg*. Kostanje: Slovensko prosvetno društvo Drabosnjak; Celovec: Krščanska kulturna zveza, Slovenska prosvetna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 2002 (muzejski vodnik).

KONTSCHITSCH, Rudolf idr.: Vogrška gmotna kulturna dediščina. V: Marija Makarovič (ur.), *Osem stoletij Vogrč*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 1995, 113–169.

LAUSEGGER, Herta: *Andrej Šuster Drabosnjak: Zbrana bukoviška besedila I.: Marijin pasijon 1811: Faksimile po izvodu dv. sv. dr. Pavleta Zablatnika v Celovcu z dodano prečrkovano priredbo istega besedila*. Celovec: Mohorjeva založba, 1990.

LAUSEGGER, Herta: *Andrej Šuster Drabosnjak: Zbrana bukoviška besedila II.: Pastirska igra in Izgubljeni sin: Po izvornih rokopisih s prečrkovano priredbo istih besedil*. Celovec: Mohorjeva založba, 1992.

LOGAR, Engelbert: Melodije na besedila rokopisne pesmarice iz Loč iz leta 1825. V: Simon Trießnig in Peter Svetina (ur.), *Loška cerkvena pesmarica iz leta 1825: Komentirana izdaja rokopisne pesmarice iz Loč ob Baškem jezeru = Latschacher Kirchenliedbuch aus dem Jahr 1825: Kommentierte Ausgabe des handschriftlichen Liedbuches aus Latschach ober dem Faakersee*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 2012, 231–260.

LOGAR, Maja: Zbiratelj Wilhelm Kraiger. V: Marija Makarovič (ur.), *Dobrla vas in okolica: Iz preteklosti v sedanost*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 1996, 561–576.

MAKAROVIČ, Marija: Etnološke zbirke »brez muzeja«. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstirna dediščina: Etnološko delo in muzej-*

ske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004 (2. dop. izdaja), 129–132.

MAKAROVIČ, Marija: *Podoba zdravstvene kulture koroških Slovencev v kmečkem okolju od Zilje do Podjune v 19. in 20. stoletju*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 2008.

OROŽEN, Martina (ur.): *Tinjska rokopisna pesmarica*. Maribor: Slavistično društvo, 2005 (Zora; 40).

TRIEßNIG, Simon in Peter Svetina (ur.): *Loška cerkvena pesmarica iz leta 1825: Komentirana izdaja rokopisne pesmarice iz Loč ob Baškem jezeru = Latschacher Kirchenliedbuch aus dem Jahr 1825: Kommentierte Ausgabe des handschriftlichen Liedbuches aus Latschach ober dem Faakersee*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 2012.

PIKO-RUSTIA, Martina idr. (ur.): *Skupna kulturna dediščina in njena raznolikost: Zbornik referatov bilateralnega znanstvenega simpozija, Celovec, 13. 11. 2010 = Gemeinsames kulturelles Erbe in unterschiedlicher Ausprägung: Sammelband mit Referaten zum bilateralen Symposium, Klagenfurt, 13. 11. 2010*. Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej; Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 2011.

PIKO-RUSTIA, Martina: Kamenček v mozaiku kulturne podobe koroške zgodovine. V: Simon Trießnig in Peter Svetina (ur.), *Loška cerkvena pesmarica iz leta 1825: Komentirana izdaja rokopisne pesmarice iz Loč ob Baškem jezeru = Latschacher Kirchenliedbuch aus dem Jahr 1825: Kommentierte Ausgabe des handschriftlichen Liedbuches aus Latschach ober dem Faakersee*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 2012, 261–271.

PIKO-RUSTIA, Martina: Z idealizmom nad plesen: Skrb za materialno kulturno dediščino na Koroškem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 53/1,2, 2013, 153–156.

RUHDORFER, Luise Maria: *Das Passionsspiel, Terplenje in smrt Jezusa Kristusa: St. Stefan bei Finkenstein, 1931*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 2007.

RUHDORFER, Luise Maria: *Verurteilt zum Tod am Kreuz – Kärntner Christi Leidensspiele*. Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv, 2011.

TOLMAJER, Nužej: Arhivska dejavnost pri Krščanski kulturni zvezi. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstirna dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004 (2. dop. izdaja), 74–76.

Viri

Zborniki ob rednih občnih zborih KKZ.

Interna letna poročila inštituta Urban Jarnik (od leta 1994).

Documentary Materials in Carinthia, Austria: An Outline of the Current Situation and the Organization Methods in the Archives of the Slovene Ethnographic Institute of Urban Jarnik and the Christian Cultural Association in Klagenfurt, Austria

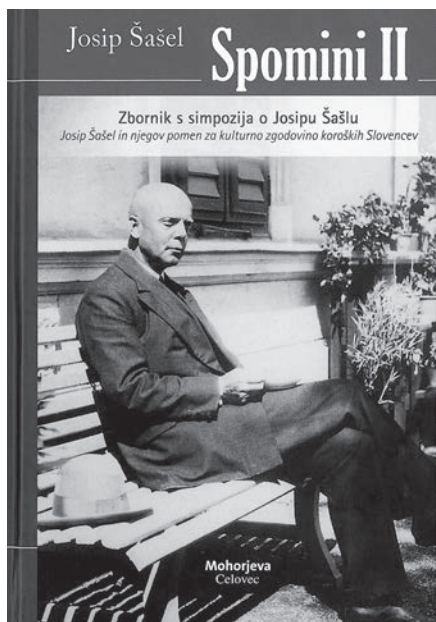
Since archival activity is not a priority in the Slovene Ethnographic Institute of Urban Jarnik (Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik) and the Christian Cultural Association (Krščanska kulturna zveza) in Klagenfurt (Celovec), Austria the organization and safeguarding of documentary materials present a particular challenge. The extensive archival material that has been collected over the years has acquired its domicile at various locations in both institutions. There have been small-scale projects in which the staff at both institutions, aided by external collaborators (experts and students), created inventory registers of this material that enable its basic overview. A part of the records has not been registered and classified yet. The development of archival activities and the preparation of concepts of its organization and storage have been influenced by various factors, for example the organizational structure of each organization, the level of awareness of their management and staff, and thematic conferences and projects.

Documentary materials represent an important basis for research work, and their safeguarding should be among the priorities of every institution. Since the reality in research institutions, particularly in smaller ones, forces their researchers and the management to concentrate on more “urgent” tasks (such as fieldwork, activities with a deadline, etc.) while archival work often lags behind it is necessary to occasionally give priority to this type of work as well.

The answer to the question of whether the archives are necessary is provided by those who use them, namely other researchers and journalists, among others, who examine the archival material for publication purposes. This material is also increasingly used by members of local cultural societies, which in recent years have become interested particularly in the well-organized archive of Father Bertrand Kotnik that contains records of local place and house names.

JOSIP ŠAŠEL: Spomini II. Josip Šašel in njegov pomen za kulturno zgodovino koroških Slovencev. Zbornik simpozija o Josipu Šašlu; Mohorjeva, Celovec 2012, 288 str.

Konec leta 2007 je izšel prvi del *Spominov* pravnika, predvsem pa vsestransko slovensko narodno zavzetega Josipa Šašla. Kot Josip Wieser se je rodil leta 1883 v Slovenjem Plajberku, a se je leta 1918 prepisal in prevzel priimek po domačem posestvu Šašel, kjer je preživel večino otroštva. Umril je leta 1961 na Prevaljah, kamor se je, tako kot Mohorjeva družba, z avstrijske Koroške po koroškem plebiscitu leta 1920 umaknil kot narodno zavedni intelektualci. Precej let je deloval kot pravnik v Šmarju pri Jelšah, nato na Okrožnem sodišču v Ljubljani, na starost pa se je vrnil na Prevalje, kjer je tudi pokopan.

V slovensko narodopisje se je zapisal z dragocenimi deli, kot so narečna objava *Narodnega blaga iz Roža* (1936/37) (skupaj z dialektologom Franom Ramovšem), rokopisno gradivo za slovar rožanskega narečja, rokopisno gradivo koroških krajevnih imen, rokopisni spomini v dveh delih (1947–1949 prvi del, 1957 drugi del) ter številne objave v poljudnem časopisju, zlasti v *Planinskem vestniku*, kjer je treba posebej poudariti razpravi Imenoslovje koroških Karavank (1938) in Koroška imena na naših specialkah (1952).

Oba dela spominov so izdali Slovenski narodopisni inštitut in društvo Urban Jarnik ter Slovenski znanstveni inštitut, oba iz

Celovca, in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU iz Ljubljane, uredili pa Monika Kropelj, Avguština Malle in Martina Piko-Rustia.

Šašlovi zapisi so veliko več kakor le spomini. Res da se, zlasti v prvem delu, »spominja« svojega rodu in krajev, kjer je živel, a prav pri tem je njegova največja zasluga, da je z zapisom ohranil nešteta slovenska ledinska, hišna in še druga imena, ki jih danes ni več, saj je veliko krajev že zaraslih, imena pa so ponemčena, če sploh še obstajajo. Tako se godi z njegovo domačijo Pri Smolnikarju na severni strani Karavank, s kraji (Pod)Ljubelj, Sopotnica, Brodi, Slovenji Plajberk ... Šašel je videl glavni razlog za ponemčevanje slovenskih krajev in seveda prebivalcev v tem, da je deželna vlada načrtno krepila gospodarski in kulturni razvoj nemških krajev, slovenskih pa prav tako načrtno zavirala.

V drugi knjigi *Spominov* je spominov bolj malo. Nadaljujejo se tam, kjer so se končali v prvi knjigi, na Humberškem gradu, kamor se je za oskrbnika jeseni 1891 z družino preselil njegov oče, da je laže odplačal nakup Šašlove domačije, in kamor so se čez nekaj let za stalno preselili. Čeprav kratek, je ta zapis izredno jezikovno in etnološko dragocen. Epilog Šašlovim nedokončanim spominom je dodala nečakinja Ljudmila Erič, ki opisuje usodo družine na Šašlovi domačiji po prvi svetovni vojni in med drugo svetovno vojno, ko je bila družina pregnana. Spominom je dodan tudi rodovnik Šašlove rodbine, ki ga je pripravil Matjaž Blokar, strokovnjak za rodoslovje.

Večina knjige je namenjena prispevkom s simpozija ob Zablatnikovih dnevih konec maja 2004 v kulturnem domu pri Cingelcu na Trati pri Borovljah. Delo Josipa Šašla so vsestransko osvetlili številni poznavalci njegovega dela, tako s slovenske kot avstrijske strani »meje«. Prispevka sta napisali njegovi vnukinji, Monika Kropelj, ki podrobno piše o njegovem življenju in delu, in Marjeta Šašel Kos, ki preiskuje zapise o Keljih in Rimljanih v njegovem delu. Precej širši kot le navezava na Šašla in njegov rod je zapis Avguština Malleja, saj piše o socializacijskih poteh mladih Korošcev

do vpisa na univerzo v zadnjem obdobju avstro-ogrske monarhije. Te poti so bile res vijugave in na marsikateri bi bilo treba tudi »grmovje posekat in travico požet«. Prav tako je dragocen prispevek Karle Oder o Šašlovih sodobnikih v Mežiški dolini, v katerem se srečujemo z osebnostmi, kot so France Kotnik, v etnološki vedi vse preveč zanemarjeni Vinko Möderndorfer, Franc Sušnik in še številni ne le lokalno pomembni možje. Helena Ložar - Podlogar se je sprehodila po poteh Šašlovega gradiva o šegah in navadah, Marija Makarovič pa po njegovem deležu ljudskomedicinskega gradiva v Möderndorferjevem delu *Ljudska medicina pri Slovencih*. Martina Piko-Rustia je ocenila Šašlov delež pri raziskovanju pripovednega izročila na Koroškem, Vlado Nartnik pa se je lotil zanimivega fenomena letelih procesij na Koroškem. O narečnem oz. jezikoslovnem delu Šašlovega dela pišeta Peter Weiss (Priprava rokopisa Rožanskega narečnega besedja Josipa Šašla za tisk) in Zinka Zorko (Josip Šašel – zbiralec in zapisovalec koroških krajevnih imen). Pravnik Pavel Apovnik predstavlja pravno-etnološke teme v narodopisnem delu Josipa Šašla, Drago Samec pa je sestavil Šašlovo bibliografijo.

* Milan Vogel, univ. dipl. etnol. in prof. slov., komentator v kulturni redakciji Dela. 1000 Ljubljana, Rozmanova 7, milan.vogel@delo.si.

JANEZ BOGATAJ: Potice iz Slovenije; Založba Rokus Klett, Ljubljana 2013, 240 str.

Slovenci imamo potice, z različnimi nadevi obogatene praznične kruhe oziroma pogače, za enega od vogelnih kamnov naše narodne istovetnosti. Morda je prav ta splošno sprejeta zasidranost v zavesti kriva, da se doslej s poticami še nihče ni ukvarjal tako poglobljeno in vsestransko, kakor so se etnologi, umetnostni zgodovinarji, arhitekti in drugi na primer s kozolci ali panjskimi končnicami. *Potice iz Slovenije* Janeza Bogataja so – ob predvsem praktični pripravi pogostejših vrst potic namenjenemu priročniku kuharskega mojstra Andreja Goljata – sploh prva tovrstna monografija pri nas. Osupljiva je že izjemna pestrost večjih in manjših razlik v receptih in pripravi, na katere opozarja; veliko več jih je, kot se na splošno misli. Komaj kaj se je doslej vedelo tudi o nastanku in razvoju potic ter posebne posode za peko, potičnika, v posamičnih slovenskih pokrajinah. Navsezadnje je nekoliko presenetljiva, a po premisleku logična, še ena izmed avtorjevih glavnih ugotovitev: da je namreč kruh v vseh oblikah, podobah in prisposodobah v slovenskem izročilu in vsakdanjosti veliko bolj navzoč, kot so potice. Kajti potica, pojasni, je »v zavesti večine prebivalcev Slovenije nekaj tako praznično samoumevnega, da o njej v literarnih delih skoraj ni pomembnejših omemb.« Podobno velja za upodabljanje potic v likovni umetnosti in še kje – v prvi vrsti zato, ker kruh in potica

»označujeta razmerji med lakoto in izobiljem ter med vsakdanjimi in prazničnimi dnevi, ki sta tako odločilno zaznamovali različna obdobja razvoja in različne družbene skupine.«

Janez Bogataj, ki je pred dvema letoma že postavil podoben knjižni spomenik kranjski klobasi ter poskrbel za njen »preporod« in mednarodno priznanje njenega izvira, v knjigi našteva in opisuje približke in sorodnice ali sorodnike potice marsikod po Evropi, predvsem v bližnji sosesčini in zlasti na območjih, kjer (še) živijo Slovenci. Raziskave, v katerih je prek okvirov etnologije segel na širše področje splošne in kulturne zgodovine, etimologije in drugih ved, so ga pripeljale do sklepa, da je vprašanje izvira in razvoja potic in sorodnih vrst peciva precej zapleteno in obremenjeno s številnimi stereotipi. Zelo različni izrazi z več podobnostmi v vsebini pa vendarle govorijo »o bogatem jezikovno-kulturnem izročilu, ki se je oblikovalo na stičišču slovanske, germanske in romanske kulture in je privedlo tudi do danes najbolj razširjenega slovenskega poimenovanja za praznično pogačo, ki se imenuje potica.«

Najstarejšo pisno omembo potice je avtor odkril pri Primožu Trubarju, ki je v Katekizmu iz leta 1575 uporabil izraz povitica, sorodna gubana iz Nadiških dolin pa je omenjena v še poldrugo stoletje starejšem viru, tj. v seznamu jedi ob sprejemu za papeža Gregorja XII., ko je leta 1409 obiskal Čedad. Zelo bogat vir podatkov o pogačah, presnec in drugih sorodnih jedeh je seveda tudi *Slava vojvodine Kranjske*, v kateri je Valvazor že omenjal razliko med kolačem in potico. Znamenitemu polihistorju so s poročili o teh prazničnih jedeh na Slovenskem sledili še Anton Tomaž Linhart, Baltasar Haquet in drugi raziskovalci predvsem s Slovenci poseljenih dežel. Najstarejšo likovno upodobitev potice je Janez Bogataj našel pri slikarju Juriju Šubicu, temeljni dokaz za geografski izvir potic pa je znamenita kuharska knjiga Katharine Prato iz leta 1858 o kuhinji na ozemlju južne Nemčije (Avstrije). Vanjo je vključila vrsto receptov za potice, pri katerih je omenila, da jih je spoznala med svojimi potovanji po Kranjskem.

Te in še vrsta drugih navedb dokazujejo dolgotrajno prepletanje kulturnih in dru-

gih vplivov na Slovenskem, posebno na narodno mešanih ozemljih na južnem Koroškem in v Benečiji, pri čemer pa je širši slovenski etnični prostor s poticami, pogačami, štruklji, šarklji in še drugače imenovanimi prazničnimi kruhi s sladkimi ali slanimi nadevi vendarle svojevrsten »potični epicenter«. Vsaka od današnjih 24 gastronomskih regij Slovenije, poudarja Bogataj, pozna vsaj po eno potico, ki je tako naše najbolj razširjeno praznično pecivo in obenem svojevrsten razpoznavni simbol.

»Rodovniku« avtor v nadaljevanju dodaja še zanimiv pregled pojavljanja potic v slovenski književnosti in dolgo vrsto opisov sestavin, posode – kovinskih, lončenih in drugih pekačev –, različnih pripomočkov ter razlag tehnik in postopkov, povezanih s pripravo in uživanjem jedi iz obnebjaja potic v posamičnih slovenskih pokrajinah in ob različnih priložnostih. Nekatere razlage je ob fotografijah ponazoril še s svojimi risbami. Svojevrstna ilustracija pohoda potic v svet in njihove današnje razširjenosti, za kar so bili najzaslužnejši rodovi izseljencev, pa so še avtorjeva tudi kritična opozorila na njihove omembe v novejši tuji priročniški in strokovni literaturi.

Monografija *Potice iz Slovenije* je zato – čeprav izstopa tudi z oblikovno uglajenostjo – veliko več kot le »še ena kuharska slikanica«. Izbranih 40 receptov, ki se zvrstijo v zadnji tretjini knjige, prav tako ni le za povrhu. Razdeljeni so na sladke in slane potice, ki jih ponekod tudi sladkajo, razlikujejo pa se še po vrsti uporabljenega testa in predvsem po nadevih. Niz receptov za najbolj razširjene potice, kot so orehova, lešnikova, mandljeva, rozinova in ocvirkovka, ter manj razširjenih, metine, korenjeve, z bučnicami, s suhimi slivami, klobasarice, štule, želševke in še nekaterih, se v izboru Janeza Bogataja sklene z najbrž najnenavadnejšimi rovtarsko-idrijsko-cerkljanskimi pajtčkami.

Z recepti pa se knjiga še ne konča. Poleg navedb virov in literature je avtor dodal še nekaj koristnih nasvetov za pripravo in peko v starejših obdobjih bolj razširjenih slanin in zdaj prevladujočih sladkih potic ter seznama Potičeno leto Slovenije in Potičeni prazniki Slovenije. V prvem za vsak mesec v letu predlaga – glede na dosegljivost sestavin v letnih časih – po eno izmed

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, iztok.ilich@amis.net.

potic, v drugem pa potice, ki naj bi se najbolj prilagale posamičnim praznikom, tudi državnim – od novega leta in treh kraljev prek gregorjevega in velike noči do dneva samostojnosti in silvestrovega.

Janez Bogataj praznikov seveda ne omenja brez razloga. Pozna primere, ko so celo sestavljanje protokolarnih jedilnikov, na katerih bi morale biti lokalne jedi v ospredju, spremljale pripombe: »Pa menda ne spet ta

potica ...!« Tudi druge izkušnje kažejo, da v časih, ko se za potrditev regionalnega in lokalnega izvira različnih jedi razplamteva, prave diplomatske vojne zaradi različno bližnjih približkov, ne moremo biti povsem ravnodušni. Predvsem od nas samih je odvisno, kako odločno se bomo postavili za potico, preden se bomo morali – zlasti ker zanjo ni enega samega »pravega« recepta, tako kot za kranjsko klobaso – na kdo ve

kakšnih razsodiščih potegovati za pravico, da jo smemo imeti za tradicionalno regionalno ali kar nacionalno jed, ki nam vsem pričara občutek bližine, pripadnosti, »našosti«. Knjiga *Potice iz Slovenije* bi pri tem, če bi zaradi malomarnosti že prišlo tako daleč, morala biti zmagovito orožje.

MARINA GRADIŠNIK IDR.: »Križem svajt so se podalə pa sujo ruobo ponujalə«.

Pregled ribniškega krošnjarjenja od patenta leta 1492 do danes; JZ Rokodelski center – zavod za rokodelstvo, muzejsko in galerijsko dejavnost, Ribnica 2012, 185 str.

Projekt »Križem svajt so se podalə pa sujo ruobo ponujalə«, ki so ga ob 520-letnici krošnjarskega patenta leta 2012 izpeljali v Muzeju Ribnica, z razstavo, katalogom in multimedijско vsebino, podaja pregled ribniškega krošnjarjenja od leta 1492 do danes. Zgodba o krošnjarstvu, načinu prodaje najrazličnejšega blaga in prodaje na terenu, ki so močno zaznamovali predvsem ribniško-kočevsko območje, se je začela že pred letom 1492, ko je bil izdan krošnjarski patent.

Avtorica prvega poglavja, mag. Marina Gradišnik, predstavlja okoliščine nastan-

ka tega dokumenta, ki je omogočil razcvet krošnjarske trgovine na omenjenem območju in spodbudil razvoj različnih oblik krošnjarstva tudi v okoliških krajih. Privilegij o prostem trgovanju je v zadnjem obdobju svojega vladanja leta 1492 potrdil cesar Friderik III. Habsburški (rimsko-nemški cesar, 1415–1493). Zapis se je ohranil v listini iz leta 1571, v kateri je nadvojvoda Karel II. s prepisom stare določbe in lastnim dodatkom znova potrdil svobodno trgovino, žal pa iz prispevka ne vzvemo, kje hranijo izvornik. Tako kot drugi privilegiji je bil tudi krošnjarski v naslednjih stoletjih še večkrat ponovno potrjen, vse do zadnjega patenta Franca Jožefa v letu 1852, ki je veljal vse do izida jugoslovanskega obrtnega zakona 1931. Ribniško krošnjarstvo pa se je ohranilo kot tradicija vse do danes: suho robo prodajajo pred trgovskimi centri, na sejmi in od hiše do hiše.

V drugem poglavju dr. Marija Počivavšek iz Muzeja novejšje zgodovine Celje piše o razvoju in pomenu trgovine na splošno, s poudarkom na krošnjarjenju kot obliki trgovanja in krošnjarjih v luči vsakokratne obrtne zakonodaje v 19. in 20. stoletju.

V naslednjih treh poglavjih Nadja Kovačič iz Pokrajinskega muzeja Kočevje, Mojca Šifrer Bulovec iz Loškega muzeja Škofja Loka in Polona Rigler Grm, direktorica Muzeja Ribnica, predstavljajo različne vrste krošnjarjenja: prva kočevsko in kočevsko krošnjarstvo z mešanim blagom in lastno suho robo (škafarstvom), druga

krošnjarstvo z lončenino in tretja suhorobarstvo. Med vrste krošnjarstva spadajo še krošnjarstvo jajčaric in kostanjarjev (str. 49).

Značilnost kočevskega in kočevskega krošnjarjenja je bila prodaja živine, platna in doma izdelanih lesenih predmetov, sprva na Hrvaško, potem pa širom po Evropi, zlasti po nemških mestih. Dovoljeno jim je bilo trgovati z laškim oljem, agrumi in drugim sadjem, vinom, ribami in začimbami, tihotapili so sol, nekateri so v jesenskem času postali kostanjarji. Krošnjarji iz zgornje Kolpske doline so opravljali še druge oblike svojega poklica: nekateri so sezonsko popravljali ure (urmoharji), drugi pa brusili žage (žagmojstri). Presenetljivo je število moških »hauzirarjev«, ki so se v 19. stoletju ukvarjali s »hauziranjem« (iz nem. hausieren, krošnjariti): ob koncu stoletja naj bi jih bilo kar 4000. Njihova vloga je bila večkrat protislovna: po eni strani naj bi prinašali svojim družinam višjo življenjsko raven in uživali naj bi splošno spoštovanje, po drugi strani pa so bili oddaljeni od domačega praga in odtrgani od zemlje. Ker so s sabo jemali tudi sinove, so jim očitali, da zanemarjajo njihovo šolanje.

Krošnjarjenje kočevskih Nemcev je izumrlo z njihovo izselitvijo po drugi svetovni vojni. Podobna je bila tudi usoda Poljancev in Osilničanov. Moški, ki so krošnjarili večino svojega življenja, so si morali poiskati delo v bližnjih tovarnah in trgovinah.

Poleg suhorobarstva se je v nekaterih vaseh

* Mag. Tita Porenta, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Muzeji radovljiške občine – Mestni muzej Radovljica. 4240 Radovljica, Linhartov trg 1, mestnimuzej@siol.net.

v ribniškem okraju razvila tudi lončarska obrt. Teh vasi (Rakitnica, Blate, Dolnja vas, Prigorica in Lipovec) se je zato oprijelo ledinsko ime »u lončarijah«. Izdelovali so lonce, skleda, kozice, pa tudi lončene igrače. V prispevku Mojca Šifrer Bulovec opisuje, kje in kako so lončarji svoje izdelke prodajali. Sprva je bilo to tovarništvo, na lastnih hrbtih ali na hrbtih konj, v 19. stoletju je že prevladovalo furmanstvo, nato prevoz na sejme z vlakom, pozimi tudi s sanmi. Precej lončenine so prodali na Primorsko in v Istro, pa tudi doma in v Ljubljano. Čeprav so lončarski krošnjari povečini prodajali le svoje izdelke, pa je Mojca Šifrer Bulovec v starejšem časopisu zasledila še zanimiv podatek o tem, da so ribniški lončarji že konec 18. stoletja po terenu ponujali tudi semena krompirja skupaj z navodili, ki jih je leta 1783 izdala cesarica Marija Terezija, da bi na podeželju zmanjšala lakoto.

Suhorobarji ali rešetarji iz Ribnice so imeli na domače okolje velik kulturni in ekonomski vpliv. Po njihovi zaslugi se je razvijala suhorobarska obrt v rodni vasi, saj so domov prinašali vse vrste novosti in napredek, z zaslužkom pa zviševali življenjsko raven svojim družinam in celemu kraju. Njihova vloga je bila do pojava trgovin nenadomestljiva, saj je za razliko od sejmov zagotavljala stalno ponudbo tudi na podeželju. Polona Rigler Grm krošnjarstvo povezuje tudi z migracijami, krošnjarje pa opredeljuje kot družbeno-poklicno skupino, ki povezuje obrt, torej izdelovalce obrtnih izdelkov, s trgovino, torej posrednikom, in storitvami oz. popraviljavci izdelkov. Poleg lesenih suhorobarskih izdelkov so prodajali tudi igrače. Izdelke so menjali za denar, včasih le za prenočišče, ponekod tudi za žito ali vino, odvisno od kraja in strank. Število ribniških suhorobarjev je zraslo predvsem po uveljavitvi obrtne svobode leta 1859. Na začetku 20. stoletja jih je bilo okoli 20, pred 2. svetovno vojno pa že 600. Nekateri so svoj podjem v posameznih obdobjih razširili v zalaganje svojih kolegov ali na prodajo v svojih in drugih trgovinah, na sejmih, v okviru kmetijskih zadrug, na spletno trgovanje in grosistično prodajo v tujino. Polona Rigler Grm prispevek sklene s povzetkom o življenju zdomarjeve družine in njegovem načinu življenja v kvartirjih, torej na območju prodaje, ki je bil prilagojen navadam v mestu oz. na podeželju.

Vasja Pavlin, mlada kustosinja etnologinja v Ribniškem muzeju, v svojem prispevku

razmišlja o tem, kje vse še dandanes srečamo lik ribniškega krošnjarja; ta namreč navdihuje prenekatere glasbenike in pisce besedil, likovne ustvarjalce, podjetnike. Slovenski mediji o Ribničanu največkrat pišejo kot o šegavem in podjetnem trgovcu. Z zgodbami in »nabrušenim jezikom« večkrat nastopa tako v časopisnih člankih kot v radijskih in televizijskih oddajah. Lik krošnjarja se podobno kot kurenti pojavlja tudi na protokolarnih in turističnih prireditvah v domačem okolju, na državni ravni in v tujini.

Posebej zanimiv je prispevek dr. Mojce Ravnik, znanstvene svetnice iz Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, ki je za katalog prispevala zgodbi o življenju beograjskih Slovencev od nastanka skupne države Jugoslavije do danes, in srečanju z Ivanom Debeljakom, ki je v Beogradu ustanovil podjetje za prodajo suhe robe.

Naključni sogovornici (Slovenci, ki živijo v Beogradu) so avtorici pripovedovali predvsem o vzrokih za selitev in bivanje v Beogradu, o načinu življenja doma in v poklicnem okolju, o družabnih stikih, o odnosu Beograjčanov do njih ter o stikih z rodno Slovenijo. Avtorica je ugotavljala, da so se različne zgodovinske in politične okoliščine ter stiki med Slovenijo in Srbijo vedno zrcalile tudi v življenjskih zgodbah beograjskih Slovencev in glede na to je nihala tudi njihova številčna navzočnost v mestu, stalnica je ostajalo le dejstvo, »da je bilo to mesto državna prestolnica z veliko koncentracijo politične in gospodarske moči, križišče in stičišče različnih kultur in nacionalnosti, ki je privlačilo priseljence z vseh strani.« Slovence v Beogradu je povezovalo društvo Sava, kjer je Mojca Ravnik spoznala tudi podjetnega suhorobarja Ivana Debeljaka, z njim posnela obsežen intervju, v Muzeju Ribnica pa so pozneje o njem posneli film (Sita in rešeta mojstra Debeljaka 2012) in ga vključili v razstavo. Pregled razvoja krošnjarstva sklene prispevek Anice Mohar, knjižničarke iz Knjižnice Miklova hiša, ki je zbrala literarne zapise o liku ribniškega krošnjarja – suhorobarja in lončarja v ljudski in umetni pripovedi ter pesmi. Iz tega seznama je razviden tudi močan prispevek rojakinje dr. Zmage Kumer (1924–2008), sodelavke Glasbeno-narodopisnega inštituta ZRC SAZU; leta 2013 so ji v muzeju uredili spominsko sobo.

Med viri, ki so jih avtorice uporabljale pri pripravi prispevkov, so navedeni fondi trgovskih združenj iz Arhiva Slovenije,

obrti in trgovski redi ter starejše časopise. Med lokalnimi viri so uporabile fonde Zgodovinskega arhiva Ljubljana za Ribnico in številne intervjuje, ki so jih opravile na terenu s krošnjarji in njihovimi domačimi. Poleg avtoric kataloga pa je treba omeniti še druge raziskovalce krošnjarstva in zdomarjev, med zgodovinarji Marjana Drnovška in Mitja Ferenca, med etnologinjami in etnologi pa Marijo Makarovič, Ljudmilo Bras, Ireno Rožman, Janeza Bogataja, Polono Šega, Janka Trošta in nekatere mlajše.

V drugem delu kataloga je predstavljen povzetek razstave, ki je nastala na podlagi prispevkov v prvem delu kataloga. Na njej so avtorice želele čim širše predstaviti razvoj in pomen krošnjarstva ter poudariti posebnosti, ki jih je pustilo v ribniški dolini. V muzeju so posneli tudi dokumentarna filma, enega leta 2008 z že omenjeno zgodbo družine Cvar - Debeljak iz Beograda, v drugem pa nekdanji krošnjar Rudi Zajec v zgodnjih 90. letih 20. stoletja prikazuje sestavljanje suhorobarske krošnje. Na koncu je dodano fotografsko gradivo iz arhivov drugih slovenskih muzejev in družinskih arhivov Debeljak in Klun. Razstava je bila na ogled v Muzeju Ribnica med 26. oktobrom 2012 in 27. septembrom 2013.

Vsi prispevki in katalog uporabljenega gradiva na razstavi so prevedeni tudi v angleški jezik. Muzej Ribnica je bil za razstavo in katalog leta 2013 nagrajen z Murkovim priznanjem. V predlogu je navedeno, da je Ribniški muzej z razstavo in obsežnim katalogom:

sklenil dolgoletna prizadevanja za sistematično in celovito predstavitev suhorobarstva in lončarstva s krošnjarjenjem, ki so dajali tem krajem poseben pečat, in ime Ribnice, s tem pa tudi Kranjske, ponesli v svet (27. podelitev...2013: 152–153).

Vira

27. PODELITEV Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine: Slovenski etnografski muzej, 11. november 2013. *Glasnik SED* 53/3,4, 2013, 149–153.

SITA IN REŠETA MOJSTRA DEBELJAKA. Rokodelski center Ribnica in Društvo Sava Beograd, 2012. Scenarij in strokovno vodstvo: Polona Rigler Grm in Dragomir Zupanc; režija: Dragomir Zupanc. Mini DVD, 45 min., etnografski film.

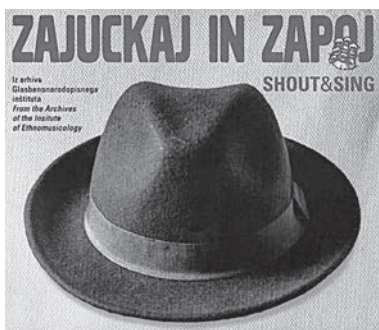
JANA MLAKAR ADAMIČ: Obrt v Zasavju. Šušter, šnajder, mojškra. O čevljarstvu, krojaštvu in šiviljstvu ali kar se obleče in obuje; Zasavski muzej Trbovlje, Trbovlje 2013, 72 str.

Zamiranju rudarjenja in težke industrije, ki sta dve stoletji krojila življenje v Zasavju, sledi v zadnjih letih tudi spreminjanje vsebine tradicionalnih razstav v Zasavskem muzeju Trbovlje. V ospredje stopajo obrti, trgovina, gostilničarstvo in druge dejavnosti, ki so razvojno zaostajale za drugimi pokrajinami, so pa zadovoljevale vsakdanje potrebe in se prilagajale kupni moči prevladujočega proletariata. Publikacija, piše njena avtorica Jana Mlakar Adamič, nadomešča katalog in vodnik po ta čas odprti razstavi *Šušter, šnajder, mojškra*, prvi v sklopu projekta Obrt v Zasavju. Obenem presega tovrstne izdaje, saj obravnava tudi zgodovino z dokumenti, predmeti in pojavi, povezanimi z razvojem obrti, ki jih razstava na omejenem prostoru ne more prikazati. Govori o čevljarstvu, krojaštvu in šiviljstvu ali, »kar se obleče in obuje,« tako v širšem smislu kot konkretno, s predstavitvami obrtnikov in obrtnic. Temelji na obsežni raziskavi vloge in pomena obrti v Zasavju od časov pred odkritjem premoega do leta 1991 in že napoveduje nadaljevanje s predstavitvijo obrtnih dejavnosti, ki človeka »polepšajo in osrečijo«.

SAŠA POLJAK ISTENIČ: Tradicija v sodobnosti. Janče – zeleni prag Ljubljane; Inštitut za slovensko narodopisje (zbirka Ethnologica – Disertationes), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2013, 196 str.

Avtorica, ki se že vrsto let ukvarja z raziskovanjem ruralnih praks in praznikov, tradicije in kulturne dediščine ter razvoja podeželja, v tej monografiji ob primeru območja župnije Janče, »zelenega praga Ljubljane«, ugotavlja, kako se v zaselkih hribovitega območja na vzhodnem obrobju prestolnice prepletata tradicija in sodobnost ter lokalno v globalnem. V prvem razdelku obravnava vpliv gospodarskih in družbenih sprememb na odnos do podeželja in njegove dediščine, katere pomembna sestavna so tudi kmečka dela. V naslednjem razdelku se ukvarja predvsem z večjimi deli, kot so košnja, žetev, mlatev ipd., pri katerih so si ljudje v preteklosti pogosto pomagali, v tretjem razdelku pa se posveča različnim vidikom tradicije v sodobnosti: tradiciji kot vrednoti, tradiciji kot sredstvu identitete politike in tradiciji kot strategiji. Besedilo spremljajo barvne in črno-bele fotografije. Povzetku, prevedenem v angleščino, sledita še spremni besedili Ingrid Slavec Gradišnik »Tradicijska in dediščina v sodobnosti« in Maruške Markovčič »Preteklost za prihodnost«.

MOJCA KOVAČIČ (ur.): Zajuckaj in zapoj | Shout&Sing. Izbor zvočnega gradiva iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta; Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2013, 26 str. (zgoščenka + brošura s spremnimi besedili)

Zgoščenka prinaša 25 pesmi, posnetih v letih 1998–2012 na predstavitev ljudske glasbe pevcev in godcev iz ruralnega okolja različnih slovenskih pokrajin v Ljubljani. Te predstavitve so po prvi, Srečanju ljudskih pevcev in godcev iz Istre, dobile ime Zajuckaj in zapoj. V petnajstih letih se je zvrstilo sedemnajst večpredstavnostnih dogodkov, ki so, kakor v uvodu piše Urša Šivic, postale ena izmed blagovnih znamk Glasbenonarodopisnega inštituta in obenem pomemben vir gradiva za njegov arhiv, iz katerega s to izdajo »prihajajo nazaj med poslušalce in izvajalce kot dokument živopisnosti in raznovrstnosti slovenskega ljudskega glasbenega izročila ter vsestranskosti njegovih izvajalcev.« Avtorja zgoščenke in izbora gradiva sta Mojca Kovačič, tudi urednica z arhivskim slikovnim gradivom opremljene izdaje, in Peter Vendramin, ki je bdel nad zvočno pripravo gradiva. Uvodna besedila in etnomuzikološki komentarji k pesmim so tudi prevedeni v angleščino.

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinska 11, iztok.ilich@amis.net.

UPRAVLJANJE MUZEJEV V ČASU FINANČNE KRIZE – ISKANJE TRAJNOSTNIH REŠITEV ZA PRIHODNOST MUZEJEV

V Narodnem muzeju Slovenije je 4. in 5. oktobra 2013, v organizaciji Službe za premično dediščino in muzeje pri Narodnem muzeju Slovenije, Slovenskega odbora ICOM in KulturAgende – Inštituta za muzeje, kulturne ustanove in javnost iz Celovca, potekala konferenca z aktualnim naslovom »Upravljanje muzejev v času finančne krize – iskanje trajnostnih rešitev za prihodnost muzejev«.

Dogodek je bil razdeljen na petkov konferenčni del in sobotni delavnični del. Prvi dan smo predvsem poslušali predstavitve vabljenih predavateljev. Okvirno smo se seznanili z nekaterimi novjšimi raziskavami in projekti o delovanju muzejev, ki so bodisi namenjeni pregledu stanja za prihodnje ukrepe ali pa usmerjeni v iskanje čim funkcionalnejše rabe muzejev kot generatorjev svojega lastnega obstoja kakor širšega kulturnega in družbenega razvoja. Naslednji dan smo se udeleženci najprej ob sproščenih pogovorih v skupinah družili s predavatelji prvega dne, nato pa smo imeli možnost sodelovati na treh tematskih delavnicah.

Konferenco je vodil Christian Walzl iz KulturAgende, sicer razmeroma dober poznavalec razmer v slovenskih muzejih in slovenske muzejske politike; njegov inštitut je namreč sodeloval s Službo za premično dediščino in muzeje pri evalvaciji slovenskih muzejev 2009/10. Izbor sodelujočih predavateljev je bil predvsem njegov, vendar skladen s skupnim ciljem organizatorjev, da v času finančne krize v Sloveniji zberejo skupino strokovnjakov, muzejskih kolegov, ki bi na osnovi svojih raziskav ali lastnih izkušenj ponudili nekaj napotkov za spoprijemanje z recesijo in iskanje novih priložnosti za muzeje.

Vsekakor je bilo pričakovati, da se bodo direktorji in vodilno osebje v slovenskih muzejih odločili za udeležbo na konferenci ter tako izkoristili priložnost, da se na enem mestu srečajo z različnimi izkušnjami in znanjem strokovnjakov, ko so jih bili pripravljene deliti in v pogovoru ponuditi tudi kak koristen nasvet v konkretnem položaju. Številna udeležba zastopnikov Ministrstva za kulturo RS in ministra Uroša Grilca je potrdila takšno pričakovanje. Aktualne so njegove besede, da čas zahteva premislek o novih pristopih in odziv institucij pri iskanju drugačnih načinov delovanja.

Z vidika položaja muzejev v okolju in družbi je bila zanimiva predstavitev rezultatov raziskave *Muzeji 2020*, ki jo je 2012 izvedla britanska skupnost muzejev. Predstavila jo je profesorica z UCL (*University College London*) v Londonu Sara Selwood na pobudo skupnosti muzejev, da bi z rezultati raziskave med zaposlenimi v muzejih in med zainteresirano javnostjo oz. med različnimi interesnimi skupinami pomagala muzejem k boljšemu ali trajnejše naravnemu odzivanju na občinstvo. Raziskava temelji na aktualnih razmerah v britanskih muzejih, kjer je socialna vključenost v muzejih že na izjemno visoki ravni in kjer se muzeji pretežno ukvarjajo s svojo javno funkcijo in izobraževalno vlogo. Namen raziskave je bil poiskati nove načine in možnosti nagovarjanja posameznikov, odzive muzejev na aktualne

spremembe v družbi, tudi vključevanje znanj in izkušenj drugih socialnih in javnih ustanov. Rezultati raziskave pa so bili osupljivi, saj se je pokazalo, da javnost ne pričakuje, da bi muzeji kaj bolj posegali v javno življenje ali da bi pozitivno delovali za družbeno pravičnost in človekove pravice. Javnost muzeje razume kot zaupanja vredne ustanove, ki ohranjajo temeljno stabilnost v družbi, kot dejavnike gospodarskega razvoja in turizma, kot varuhe identitete, ne želi pa jih videti ne na političnem ne na medijskem področju.

Tudi skupnost nizozemskih muzejev se je lotila širše raziskave, ki naj bi muzejem ponudila dolgoročni pogled na družbene spremembe in makroekonomske tokove, ki bodo vplivali na delovanje muzejev. Poimenovali so jo *Agenda 2026*; tega leta naj bi se namreč upokojila t. i. baby boom generacija, s čimer bo število upokojujencev presešlo število vseh drugih skupin. Zaradi zagotavljanja pokojnin se bodo na eni strani povečevali posegi v javne subvencije, na drugi pa se bo krepil kulturni turizem, razvijala se bodo mestna območja v škodo manjših lokalnih skupnosti in digitalna družba bo splošno dejstvo. Rezultate raziskave je predstavil Marc Pijl, profesor na Reinwardtovi akademiji v Amsterdamu. Projekcija raziskave je sicer temeljila na statističnih podatkih za leto 2011, vendar so od tedaj na Nizozemskem zaprli 40 muzejev, drugi pa so bili primorani v krčenje osebja in aktivnosti. Ob tem gre omeniti, da je 2,4 % njihovega nacionalnega prihodka namenjenega za kulturo, pri čemer se sredstva na splošno najmanj krčijo za muzeje, med temi pa najmanj za muzeje, ki jih financira država. Makroekonomski kazalniki napovedujejo, da se bodo sredstva lokalnih skupnosti še zmanjševala in da je verjetneje, da bo muzeje, ki jih financirajo lokalne skupnosti, kriza bolj prizadela tudi zato, ker so postali v sistemu decentralizacije nizozemskih muzejev v devetdesetih letih ranljivejši. Raziskava napoveduje, da se sicer število muzejev na Nizozemskem naj ne bi bistveno krčilo, bo pa vse težavnejši položaj manjših muzejev, če se ne bodo preoblikovali in aktivneje vključili v splošni razvoj lokalnega ali regionalnega okolja. Na koncu je predstavil tudi modela dobre prakse preoblikovanja majhnih muzejev, ki pa se zdita za slovenski prostor popolnoma utopična.

O nujnem preoblikovanju muzejev, ki je povezano s spremembami v delovanju posameznikov pri načrtovanju in vodenju projektov ter spremembami organizacijskih struktur v muzejih, torej v celovitem menedžmentu, pri čemer se išče pravo ravnovesje med kulturnimi vsebinami in komercialnim uspehom, je govoril Stephen Feber, samostojni podjetnik iz Manchestra. S predstavitvijo svojega izobraževalnega programa »Muzeji in prožno vodenje«, ki se uspešno izvaja Veliki Britaniji, nam je nakažal, kako različne dejavnike, ki tvorijo muzej (vodstvo, osebje, zbirke, stavbe, zemljišča idr.) povezati v sistem, ki dolgoročno uspešno deluje. Prožnost, o kateri je govoril, izhaja iz temeljne strategije, ki se oblikuje ob nekaj osnovnih vprašanjih: Kdo smo? (Kaj je naš namen?), Kaj se dogaja okoli nas? (usmeritve,

* Metka Fujs, univ. dipl. prof. zgod. in soc., predsednica Skupnosti muzejev Slovenije, direktorica Pomurskega muzeja Murska Sobota. 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, metka.fujs@pomurski-muzej.si.

socialna kultura, politika, ekonomija, mediji), Kaj delamo zaradi tega ali kako ravnamo?, Koliko smo lahko komercialni? (prihodki, stroški, lastni prispevek, zgube). Za dolgoročno uspešno organiziranost, ki bo imela tudi komercialne učinke, moramo biti po Febrovem mnenju predvsem pripravljeni meriti vse, kar se lahko prenese v informacijo o nas, in opraviti pomembno pot od podatkov prek informacij in znanja do modrosti. Predavatelj je vodil tudi zanimivo delavnico, na kateri smo morali udeleženci narisati podobo svojega muzeja – kakšna je oz. kako jo vidimo. Ni težko ugotoviti, kako različne likovne izdelke smo dobili in še zanimivejše razlage.

Projekt »Vizija za prihodnost« je projekt Skupnosti muzejev in galerij Škotske, ki ga je predstavil Matthew Linning, vodja Oddelka za strategije, raziskave in razvoj pri tej organizaciji. Projekt je spodbudila gospodarska kriza in je utemeljen predvsem na oblikovanju skupne strategije škotskih muzejev in galerij. Izhodiščnemu vprašanju, kaj je pripeljalo do krize in kateri so dejavniki, na katere naj bi se oprli vodilni, da bi muzejem pomagali zagotoviti organizacijsko trajnost in dolgoročno prihodnost, je sledilo drugo vprašanje – Kako lahko uspemo? Projekt so začeli izvajati leta 2010 in v treh letih prišli do nacionalne strategije za to področje. Z načrtom izvedbe so sodelovali vlada, skupnost muzejev in galerij ter operativna strateška skupina. Najprej je bila opravljena raziskava, ki je pokazala, koliko je muzejev na Škotskem, kakšni so, koliko predmetov imajo, koliko osebja, obiskovalcev in koliko po obliki in vsebini različnih programov. Ugotovili so tudi, da se kljub krizi nacionalni muzeji ne zapirajo, ker vlada povečuje sredstva za financiranje, da pa so bolj prizadeti manjši lokalni muzeji in da bodo še bolj, ker se napoveduje stalno krčenje lokalnega financiranja. Iz zbranih podatkov in ciljev (maksimiranje potencialov, krepitev povezav, preureditev delovnega okolja in oblikovanje vzdržne strategije) je nastal izvedbeni načrt, ki naj bi bil dokončan leta 2015. Njegov končni cilj je akreditacija škotskih muzejev na temelju enotnih standardov, v procesu od strategije do akcije pa bo na osnovi kazalnikov iz nacionalne strategije potekala evalvacija muzejev kot trajni proces spremljanja in pomoči muzejem.

Glede na to, da smo tudi v Sloveniji z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) leta 2008 vpeljali akreditacijo muzejev – torej z zakonom brez predhodne nacionalne strategije, nato pa na hitro, brez usklajene metode in komunikacije, opravili evalvacijo, katere rezultatov zdaj ne moremo ali ne znamo postaviti v prihodnji strateški razvoj, si vprašanja, zakaj se še vedno vrtimo na mestu, sploh ni treba postavljati.

Analizo učinkov gospodarske krize na primeru desetih slovenskih muzejev, ki jo je opravila Služba za premično dediščino in muzeje po vzorcu podobne raziskave v Veliki Britaniji za leto 2011, je predstavila direktorica Narodnega muzeja Slovenije Barbara Ravnik in pokazala zanimive rezultate. Zanimivi so v primerjavi z Veliko Britanijo, kjer se je leta 2011 kriza že zelo močno pokazala v splošnem zmanjševanju sredstev za muzeje ter tudi krajšanju delovnega časa, krčenju osebja, zmanjševanju števila dogodkov itn. Deset vprašanih slovenskih muzejev – ne vemo, katerih – pa je aprila 2012 ugotavljalo, da se zanje v primerjavi z aprilom 2011 ni nič spremenilo, da so povečali obseg programov in celo povečali število zaposlenih za polni delovni čas. Odgovori so razumljivi, saj so se v slovenskih muzejih učinki krize začeli kazati šele po maju 2012, ko je bil sprejet prvi varčevalni zakon, ki je posegel v zaposlovanje in plače, nato pa

z različnimi ukrepi manjšega financiranja, predvsem v letu 2013. Raziskava torej ni mogla ponuditi pogleda na učinke krize v Sloveniji, se pa lahko strinjamo z Barbaro Ravnik, da na muzeje lahko gledamo kot na produkcijske enote, ki uporabljajo različna sredstva za širok niz izdelkov, različnih po vsebini, obsegu, ugledu in institucionalnih značilnostih.

Predstavljeni sta bili tudi dve obliki pridobivanja finančnih sredstev za muzeje. Clodagh Memery, poslovna direktorica sklada Trinity (Trinity Foundation) iz Dublina je predstavila, kako so za Galerijo znanosti (Science Gallery Dublin), ki je del univerze Trinity (Trinity College Dublin) razvili učinkovit način pridobivanja sredstev od različnih poslovnih subjektov. S povečano komercialno aktivnostjo galerije, ki temelji na odmevnih razstavah in na globalnem mreženju galerijske dejavnosti in znanosti, so dosegli učinkovito mešanico sponzorstev, tekmovalnih nagrad in državnega financiranja. Predvsem uspešni so pri pridobivanju sponzorskih sredstev od poznanih multinacionalnih sistemov, kar gre seveda pripisati dejstvu, da ima galerija v zaledju znanost in množico študentov – potencialno uspešnih raziskovalcev, inovatorjev, nosilcev novih idej, ki jih gospodarstvo potrebuje. Takšna oblika komercialnega delovanja galerije pa je učinkovita tudi zato, ker lahko sponzorji od irske države za vlaganja v umetnost in kulturo pričakujejo 40 % povrnjenih sredstev iz dohodnine.

Drugi primer pridobivanja sredstev je predstavila Marilyn Scott, direktorica galerije in muzeja The Lightbox iz Wokinga v Veliki Britaniji. Muzej je majhen in se financira predvsem tako, da ima polno zasedeno svojo stavbo: prostore oddaja za različne namene ter tesno sodeluje z lokalnimi ustanovami in prebivalstvom. V tem okolju išče sponzorje, pri čemer si prizadeva pridobiti posameznike - donatorje, ki v muzeju vidijo neki presežek ali osebni interes, za katerega so pripravljene vložiti lastna sredstva. Usmerjenost v občinstvo in interpretacije, ki ga pritegnejo, so temelji strategije, ki jo Scottova ponuja za povečanje obiska v muzejih in ustvarjanje dohodka.

Na konferenci je sodeloval tudi Damodar Frlan iz Zagreba, predsednik ICOM Evrope. Predstavil je *Lizbonsko deklaracijo*. Dokument s prvotnim naslovom *Javna politika do muzejev v času krize* je pripravila skupina muzejskih strokovnjakov iz Grčije, Portugalske, Španije in Italije, na konferenci ICOM Evrope v Lizboni je bil sprejet kot *Lizbonska deklaracija* ter posredovan v podporo nacionalnim odborom ICOM v Evropi. Namen deklaracije je predvsem v spodbujanju akcij za osveščanje parlamentov in vlad na lokalni, državni in evropski ravni o nevarnostih, ki jih povzročajo pomanjkljivi in nedomišljeni ukrepi krčenja sredstev za kulturno dediščino.

Bolj od konkretnih odgovorov, kako naj muzeji delujejo v času finančne krize, ki jih je ponudila konferenca in so primeri dobrih praks v bolj ali manj idealnih okoljih, so se mi zdele zanimive in pomembne raziskave, ki so jih opravile muzejske organizacije v Veliki Britaniji, na Nizozemskem in Škotskem, da bi našle načine, kako muzeje še bolj vpeti v javni prostor, jim ponudile projekcijo prihodnje družbene realnosti, v kateri bodo morali delovati ali skupaj z nacionalnimi vladami pripraviti strategijo položaja muzejev v prihodnjem splošnem družbeno-gospodarskem razvoju.

ETNOLOŠKA STAVBNA DEDIŠČINA IN NJENI LASTNIKI

Etnološka stavbna dediščina¹ je na terenu najboljčujivejši del kulturne dediščine. Ob njej se srečujejo interesi lastnikov, ki jih na eni strani narekujejo njihov gmotni in socialni položaj ter oza-veščenenost, na drugi strani pa zapovedi spomeniške službe, ki so si s prvimi marsikdaj v nasprotju.

Pri varovanju kulturne dediščine moramo upoštevati tudi širši družbeni okvir. Zanj je v zadnjih dveh desetletjih značilen ma-čehovski odnos ekonomsko liberalno usmerjenih odločevalcev v družbi do etnološke stavbne dediščine. Pri investicijskih projek-kih in »prenovah« je v ospredju podpora večjim projektom, ki prinašajo hiter zaslužek in lahko pripeljejo tudi do uničenja kul-turne dediščine. Majhni investitorji in lastniki objektov predvsem etnološke dediščine sredstev za obnovo večinoma nimajo. Zato bi potrebovali čudežni ključ, da se lastnik ne bi počutil prizadet, ko ugotovi, da je njegova lastnina uvrščena na seznam kulturne dediščine, temveč bi v tem videl predvsem priložnost za uspešno načrtovanje njenega ohranjanja, vzdrževanja in uporabe.

Kako varovati etnološko stavbno dediščino?

Z vprašanjem, kako varovati etnološko stavbno dediščino, se kot etnologinja konservatorica srečujem vsak dan. Ob kratkovidni težnji za modernizacijo in napredek je najbolj ogrožena stavbna dediščina anonimnega, ljudskega stavbarstva, še posebej v me-stitih in primestnih naseljih. Prav v tej zapuščini etnologi vidimo specifično etnološko kulturno dediščino in v njej pomembno vrednoto našega skupnega podedovanega kulturnega okolja. V Ljubljani in okolici je zaradi neustavljive moči večjih investitor-jev tovrstne ohranjene dediščine razmeroma malo, drugod pa je zelo ogrožena. Pri vsakdanjem konservatorskem delu na terenu vedno znova ugotavljam, da je glavni dejavnik, ki odloča o usodi vsakega posamičnega objekta kulturne dediščine, njen lastnik ali lastnica. Toda končna rešitev – ohranjanje ali propad objekta ali domačije – ni odvisna samo od dobre volje lastnikov. Marsikdo je lahko ponosen na objekt kulturne dediščine, ki ga poseduje, in meni, da mu lahko prinaša poseben ugled, drugim pa takšno lastništvo najpogosteje prinaša le dodatne, po njihovem mnenju nepotrebne težave in omejitve ter prehuda finančna bremena, za-to v njenem ohranjanju marsikdo ne vidi več smisla. Drugi se skušajo teh bremen otresti tako, da za objekte ne skrbijo, dokler jih pač ne uniči zob časa.

V stanju objektov kulturne dediščine se kažejo socialni status in uspešnost ali težave lastnikov skozi čas. Poznani rek, da je »re-

vščina najboljši konservator«, v večini primerov drži. Objekti etnološke stavbne dediščine so se pogosto ohranili prav takrat, ko lastniki niso imeli sredstev za njihovo predelavo in posoda-bljanje, čeprav so si ju morda želeli. Le redkokdaj so se namreč ljudje zaradi naklonjenosti do starega pripravljali odpovedovati udobju; morebiti ob misli, da kar je bilo dobro za njihove predni-ke in je sčasoma dobilo zgodovinsko patino, že mora biti dobro tudi zanje in za prihodnje rodove.

Čeprav so avtentično ohranjeni objekti (to pomeni, da so od na-stanka ostali praktično nespremenjeni) s strokovnega stališča konservatorja najpomembnejši, je takšnih na terenu zelo malo. Najprimernejša namembnost zanje bi bila nedvomno muzejska. V večini drugih primerov pa velja nespodborno dejstvo, s katerim se ob delu najpogosteje srečujem, da ima vsaka stavba svoje ži-vljenje. Večina stavb ni postavljena enkrat za vselej, ampak se v času spreminjajo glede na zmožnosti, potrebe in želje lastnikov. Zato tudi pri objektih, ki jih uvrščamo na seznam kulturne dedi-ščine, pogosto govorimo o njihovih stavbnih fazah.

Razmerja med lastniki in kulturno dediščino

Ozaveščenost lastnikov etnološke stavbne dediščine, če jim je mar zanj, omogoča, da se ohrani marsikateri objekt, ki je pre-žitek iz preteklosti. Lep primer tega je Topolovčarjeva hiša na Jančah (Janče – Domačija Topolovčar, EŠD 18719), kjer imajo lastniki izjemen čut in naklonjenost do ohranjanja in varovanja starega. Zato so se po nekaj desetletjih življenja v mestu vrnili na kmetijo, kjer kmetujejo in svoje izdelke prodajajo tudi na raznih prireditvah in sejmih (slika 1).

Takšnih lastnikov je, žal, premalo, da bi preprečili hitro izgi-njanje stavbne dediščine na podeželju. Propadanje dediščine najpogosteje pospešuje brezbrizen odnos lastnikov do objekta; praviloma je to povezano z njihovo finančno nezmožnostjo, da bi objekt ustrezno obnovili in ga pozneje redno vzdrževali. Spremlja jo skoraj splošno razširjeno prepričanje, da se obnavljanje »ne splača«, saj da so novogradnje cenejše. Marsikod se vleče težava že od preteklih rodov. Nenaklonjenost lastnika do objekta je včasih mogoče razumeti tudi v socialnem kontekstu otroštva, če ga je preživljal v pomanjkanju. Ob velikih socialnih stiskah, ki so povezane z rojstno hišo, tudi lepi spomini na »ognjišče« ne morejo prekrti ran prikrajšanosti iz preteklosti. Morda so si vsaj nekateri lastniki objektov etnološke kulturne dediščine prav za-to, da presežejo revščino ali si dokažejo, da so jo presegli, priza-devali za postavitev nove hiše, pogosto neposredno poleg stare. V veliko primerih varujemo kot dediščino na pol opuščeno staro hišo, ob kateri stoji novejša, pogosto celo le na pol dograjena hiša, ki so jo postavili že pred nekaj desetletji, a kot nikoli do-koščani projekt neizprosno kvari okolje prvotne domačije.

Številna pomožna poslopja z elementi dediščine izginjajo, ker dandanes ne ustrezajo več potrebam sodobnega kmetovanja. Ko izgubijo namembnost, jih lastniki rušijo ali preurejajo do neraz-poznavnosti. Hlevi na kmetijah, ki so bil namenjeni le omejene-mu številu glav živine, kolikor jih je bila kmetija zmožna nakr-

¹ V prispevku uporabljam za opredelitev področja naziv etnološka stavb-na dediščina oz. etnološka kulturna dediščina, čeprav Zakon o varstvu kulturne dediščine termina etnološka kulturna dediščina ne pozna, ka-kor tudi ne tehniške, umetnostnozgodovinske ali arhitekturne dediščine ipd., temveč govori le o kulturni dediščini. V prispevku termin etnolo-ška dediščina uporabljam s stališča stroke in ne zakona. Pod terminom nepremična etnološka kulturna dediščina razumem ljudsko stavbarstvo anonimnega človeka, predvsem na podeželju, s katero se po območnih enotah ZVKDS ukvarjamo etnologi konservatorji.

Slika 1: Topolovčarjeva hiša.

Foto: Andreja Bahar Muršič, Janče pri Ljubljani, 2005.

Slika 2: Možinetova hiša.

Foto: Andreja Bahar Muršič, Šentjošt nad Horjulom, 2013.

miti z lastno pridelavo krme, danes ne ustrezajo več sodobnim merilom evropskega kmetovanja; z baliranjem krme izgubljajo svojo namembnost kozolci, prav tako so jo izgubili podstrešni seniki in strehe se iz nekdanjih strmih strešin, ki so uspešno kljubovale vremenskim razmeram, spreminjajo v položnejše. Zato je včasih prav duhamorno prepričevanje lastnikov, naj vendarle ohranijo tradicionalni, bolj strm naklon – zaradi videza, usklajenosti z okolico, ohranitve opečne ali težke betonske kritine ter za boljše odtekanje meteornih voda. Lastniki v objektih kulturne dediščine ne vidijo potencialov, ki bi jih ti lahko prinesli njim in lokalni skupnosti, npr. ob dopolnilni dejavnosti na kmetiji. Izkušnje in raziskave, ki so jih opravili predvsem v tujini, so pokazale, da se ljudje v stavbno usklajenem – tradicionalnem okolju bolje počutijo, daje jim prijeten občutek domačnosti, in tudi gostje, ki obiščejo takšne kmetije v spomeniško varovanih okoljih, tam radodarnije porabijo denar kot drugod. Ugoden vpliv obnov in ohranjanja tradicionalne podobe v vaškem in mestnem okolju se kaže tudi v širši lokalni skupnosti, ki z dejavnostmi obnove in ohranjanja tradicionalnih načinov pridelave pridelkov in gostoljubja ohranja vitalnost, dokler seveda gostov ni preveč. Zaradi večjega obiska turističnih kmetij in ohranjenih ambientov se ustvarjajo tudi nova delovna mesta, dodatno se odpira tržišče za rokodelske izdelke in kmetijske pridelke.

Uničevanje etnološke kulturne dediščine je še posebej močno v bližini mest, kjer kmetije izginjajo in ima stavbno zemljišče sorazmerno visoko ceno. Lastnikom je v želji po zaslužku kulturna dediščina le ovira pri prodaji parcel, zato pogosto pospešijo propad objektov z odkrivanjem streh, slabitvijo nosilnih sten, vogalnih povezav ipd. K takšnemu uničevanju pripomorejo tudi velik interes in pritiski investitorjev, ki gradijo za tržišče, ter ohlapni prostorski akti, ki praviloma v celoti ne povzemajo strožjih meril varstva kulturne dediščine; le prostorski akti občin so namreč nadrejeni strokovnim smernicam varstva kulturne dediščine. Zato je izginilo in se uničuje veliko stavbne dediščine.

Značilen primer tovrstnega izginjanja stavbne dediščine je množično propadanje na severnem delu Ljubljanskega barja v neposredni bližini mesta Ljubljane. Ta del Barja je bil izsušen najkasneje, prepleten je z barjanskimi jarki in je naseljen šele od srede 19. stoletja. Prve kolonizacijske hiše na vlažnem močvirnem

območju Barja so bile lesene. Poleg hiše je stal še vodnjak in pozneje kozolec toplar za sušenje šote, ki je Barjanom prinašala dober zaslužek. Zaradi neugodnih terenskih razmer in pogosto nestrokovnih gradenj so lesene hiše, ki so imele na vzhodnem delu tudi hlev, hitro propadale. Na prelomu v 20. stoletje je les začela spodrivati opeka. Stanovanjska hiša, postavljena ob cesti, se je ločila od hleva, skednja in toplarja, ki so bili praviloma postavljeni slemensko pravokotno na hišo in cesto. Tako podoba je imelo Barje vse do 70. let 20. stoletja, ko so nekateri potomci Barjanov začeli graditi stanovanjske hiše po vzoru primestnih nadstropnih stavb kvadratnega tlorisa. Sredi 90. let 20. stoletja je sodobno podjetništvo narekovalo množično gradnjo za tržišče, ki je bila zaradi nizke cene zemljišč na Barju in bližine mesta zelo ugodna. Navkljub vključenosti spomeniške službe² pri večini novogradenj na Barju se je zazidalna struktura spremenila. Vzrok je predvsem pogoj iz prostorskega akta, ki na ozkem zazidljivem območju ob cesti dopušča pozidavo območja: razmerje je 40 % zazidljive površine parcele nasproti 60 % nezazidljive. Temu na pravni podlagi v kulturnovarstvenih pogojih ne moremo nasprotovati. Iz nekdanje redke poselitve Barja, z veliko zelenimi površinami, se je razvil obcestni konglomerat goste pozidanosti, ohranila pa sta se zazidalna linija in bolj ali manj tudi stavbni tip. Pri ohranjanju kulturne dediščine je velika ovira tudi skupno lastništvo: solastniki se ne morejo uskladiti ali pa so krajevno oddaljeni in zato manj dovzetni za probleme, ki jih prinaša vzdrževanje dediščine.

Nekateri lastniki so navidez naklonjeni kulturni dediščini in želijo objekte pri obnovah še nekoliko »postarati« s starejšimi elementi ali dodajati stavbne člene, ki niso zgodovinsko potrjeni, kar s strokovnega stališča prav tako ni sprejemljivo.

Zelo neprijetno je spoznanje ob dejstvu, da je lastnik kulturne dediščine v svoji vnemi za obnovo ali ob zavestnem izogibanju strokovni službi že naredil napake. Kot konservatorica sem razpeta med strokovnimi načeli, ki jim moram slediti, in nači-

2 V registru kulturne dediščine je območje varovano kot Ljubljana – Kulturna krajina Ljubljansko barje, EŠD 11819, in Ljubljana – Arheološko območje Ljubljansko barje, EŠD 9368; zanj velja varstveni režim za varstvo kulturne krajine in arheološke dediščine.

ni, kako naj ta načela upoštevam v konkretnih primerih in jih predstavim lastniku, da lahko ustrezno popravi posege, ki niso skladni s smernicami, pri tem pa ga ne odvrnem od nadaljnega sodelovanja. Zadeva je še neprijetnejša, kadar je lastnik lokalna skupnost in je poseg izvedel priznani lokalni mojster.

Marsikateri lastnik se zaveda napak, ki jih je povzročil s predelavo objektov v preteklosti; zaradi tega ni mogoče varovati celote, temveč le posamične ohranjene elemente. Tak primer je domačija Dolenc v Podlipoglavu, kjer sta varovana in v register kulturne dediščine vpisana le mlin in toplar (Podlipoglav – Mlin in toplar na domačiji Dolenc, EŠD 28034). Stanovanjska stavba z mlinom je bila predelana ob koncu 70. let 20. stoletja. Ko so se lastniki odločili za obnovo in promocijo, smo pripravili strokovne smernice, ki so vključevale tudi sanacijo dela objekta z mlinom, ter pozneje sodelovali pri sami izvedbi obnove in končni prezentaciji kulturne dediščine. Odrprtost lastnikov za sodelovanje, čeprav je varovana le polovica domačije, je obrodila lepe sadove, saj so na kmetiji na temelju ohranjene dediščine ter ljudskega znanja razvili široko turistično ponudbo, povezano z izročilom mlinarstva. Na Dolenčevem mlinu, ki je še edini ohranjen od nekdanjih številnih mlinov in žag v dolini, si lahko obiskovalci ogledajo delovanje mlina in stop, sodelujejo na delavnicah ali se udeležijo prireditve, ki so večinoma povezane z mlinom. Za prireditve in dogajanja na domačiji je dobro uporaben tudi prostor pod obnovljenim kozolcem, kjer je manjša zbirka starega orodja.

V odnosih lastnikov do kulturne dediščine se potrjuje tudi sporočilo reka, da podarjeno ni nič vredno, ampak dobi veljavo šele takrat, ko moraš za to nekaj plačati. Z lastniki, ki se ob materialni koristi zavedajo tudi pomena etnološke kulturne dediščine, je sodelovanje lažje ter praviloma prinaša dobre sadove. To, na primer, velja za Možinetovo hišo v Šentjoštu (Šentjošt nad Horjulom – Hiša Šentjošt nad Horjulom 9, EŠD 9916), ki je najverjetneje ne bi bilo več, če je ne bi leta 2003 kupil priseljenc iz Ljubljane, ki se je priženil v Šentjošt. Hiša je bila v izjemno slabem gradbenem stanju, tako da sta bili potrebni takojšnja statična sanacija in obnova. Danes, v sklepnih fazi obnovitvenih del, Možinetova hiša bogati videz Šentjošta in daje dober zgled tudi drugim lastnikom tovrstnih objektov ter z javno namembnostjo, četudi le v delu objekta, bogati kulturno dogajanje v kraju in ga povezuje (slika 2).

Z opisanimi primeri sem želela opozoriti na veliko vlogo, ki jo imajo lastniki kulturne dediščine pri njenem varovanju in ohranjanju. Odnos do lastnine je zelo različen: nekateri jo cenijo in potrebujejo le strokovno pomoč konservatorja ali konservatorke, druge je treba stalno ozaveščati in prepričevati. Pri nekaterih pa tudi to ne pomaga in še naprej vidijo v kulturni dediščini le breme in v konservatorji ali konservatorju predvsem nezaželeno osebo, ki jim v imenu države spet nekaj prepoveduje.

Pomen kulturne dediščine

Zakon o varstvu kulturne dediščine javni službi med drugim nalaga varovanje in ohranjanje kulturne dediščine. To se zaplete v primerih, ko je služba na »nasprotnem bregu«¹ kakor lastnik. Konservatorka ali konservator se pogosto znajde brez moči, kadar lastnik v etnološki stavbni dediščini ne spozna kvalitet, ki jih ta ohranja v primerjavi z novejšimi stavbami. Lastnikom in preprostim ljudem je včasih težko razložiti, da kulturna dediščina s sabo nosi preteklost, ki jo je treba varovati tudi za prihodnje rodove, da se ji bodo tudi oni lahko približali. Objekti kulturne

dediščine so praviloma kakovostno zgrajeni in so se prav zaradi tega lahko ohranili do današnjih dni; premorejo estetske prvine (obokanost, stenske niše, členjene fasade, lesene ornamente idr.), ki jih sodobni gradbeniki pogosto ne znajo več narediti, če se tega posebej ne izučijo, ali pa so za lastnika velik finančni strošek. Naposled pa imajo »tradicionalni«² objekti, katerih uporabnost se je žlahtnila skozi čas, tudi nekatere elemente sodobne ekološke gradnje (naravna gradiva, majhna okna, apneni ometi, debele ali dvojne stene), ki so danes spet vse pomembnejši.

Finančna pomoč lastnikom pri obnovah

Čeprav se marsikateri lastnik strinja in si celo želi, da bi objekt obnovil skladno z merili varovanja kulturne dediščine, se najpogosteje zatakne ob dejstvu, da je za obnovo po kulturnovarstvenih smernicah potreben nekoliko večji denarni vložek. Pogosti ugovor lastnikov je, »Bomo obnovil, če boste kaj zraven dal.«³ Kaj lahko konservator ali konservatorka odgovori na to oz. ponudi poleg brezplačnih strokovnih nasvetov v obliki konservatorskih smernic za obnovo?

Strokovna služba – Zavod za varstvo kulturne dediščine – za obnovo nima lastnih sredstev, zato lastnikom svetujemo, da se prijavijo na razpise za sofinanciranje obnov kulturne dediščine. Razpis vsakih nekaj let objavi Ministrstvo za kulturo. Nekoliko lažje je z občinskimi sredstvi, saj nekatere občine pogosteje, praviloma vsako leto, namenjajo denar za obnovo kulturne dediščine na območju lokalne skupnosti. Tudi ministrstvo, zadolženo za kmetijstvo, je nekaj let izvajalo program sofinanciranja obnov objektov kulturne dediščine v sklopu evropskega Ukrepa 323. V letu 2013 se je ta program končal in le upamo lahko, da bo v novih pospeševalnih programih za kmetijstvo namenjen kak evro tudi za obnovo objektov kulturne dediščine. Občine, ki namenjajo sredstva za obnovo kulturne dediščine, kljub dejstvu, da ta niso visoka, s to gesto kažejo na pomen kulturne dediščine kot vrednote in spodbujajo lastnike k obnovam in vzdrževanju.

Gmotna podpora obnovam je hvalevredno dejanje. Vendar gre v primerjavi s subvencijami na sorodnih področjih le za drobtinice, kar se kaže tudi v pomenu in pri vrednotenju kulturne dediščine v družbi. Zato bi morali usmerjati več namenskih sredstev za obnavljanje in ohranjanje tudi etnološke kulturne dediščine. S tem bi bistveno pripomogli k ozaveščanju lastnikov in povzdignili pomen skrbi za etnološko kulturno dediščino na ravni države. Ob bolj usklajenih ukrepih, usmerjenih v spodbude, ne le v prepovedi, bi končno dosegli tudi celovitejšo strokovno pomoč. Etnologi konservatorji bomo šele s spodbudami lahko ponudili celovitejše usluge, utemeljene v strokovnih smernicah za obnovo, pomoč pri prijavi na razpise (kar je Zavod pred leti že počel), od predhodnih analiz do popolne projektne dokumentacije. Le s celovitim pristopom, ki vključuje tudi želje, poglede in vlogo lastnikov kulturne dediščine, bomo lahko uspešneje varovali in ohranjali etnološko kulturno dediščino.

Za njeno učinkovitejše ohranjanje mora celotna družba spoznati njen pomen in vrednost, kar se vrednoti tudi s sredstvi, ki jih za to namenja. Le tako bo mogoče tudi uspešnejše medresorsko usklajevanje: pri pripravi prostorskih aktov, v katerih kulturne dediščine ne bi preglasili interesi kapitala, pri davčnih olajšavah (kar smo nekoč že poznali), dopuščanju izjem glede varnostnih, sanitarnih in podobnih standardov, ki jim pri obnovah objektov kulturne dediščine ni mogoče vedno zadostiti, ne da bi pri tem okrnili historično pričevalnost kulturne dediščine.

ZAKLADI SVETE TROJICE

Občasna razstava v Pokrajinskem muzeju Maribor

Med septembrom 2013 in marcem 2014 je bila v razstavišču Kino Partizan na ogled občasna razstava Pokrajinskega muzeja Maribor z naslovom Zakladi Svete Trojice. Nastala je v sodelovanju s frančiškanskim samostanom Sveta Trojica v Slovenskih goricah in je rezultat terenskega dela kustosov, ki so v letih 2012 in 2013 evidentirali več kot 1000 predmetov. Zbirka tega samostana sodi med najdragocenejše in najboljše ohranjene zbirke v Sloveniji. Najstarejši predmeti izvirajo iz 17. in 18. stoletja. Mlajši, predvsem tisti z začetka 20. stoletja, pa so še v vsakdanji rabi. Z razstavljenimi predmeti smo želeli opozoriti na del bogatih zakladov, ki jih hrani samostanska zbirka.

Razstavo smo razdelili na tri dele: prvi del nas popelje v burno zgodovino samostana, v čas avguštincev in frančiškanov, njihovih simbolov in dragocenosti. V drugem delu so poudarjena romanja k Sveti Trojici kot enem najpomembnejših romarskih središč na slovenskem Štajerskem. Ob tem so na ogled pomembne votivne podobe, relikviariji in znamenita črna loretanska Madona. Obe zgodbi povezuje mistični svet liturgičnih oblačil in drugih paramentov, ki nas popeljejo v čas baročnega razcveta, razlagajo pomene liturgičnih barv in krščanskih simbolov ter odstirajo skrivnosti pomenljivih prošenj.

Frančiškanski samostan v Sveti Trojici v Slovenskih goricah ima zelo razgibano zgodovino. Najprej je bila nad današnjim trgom postavljena zgolj skromna lesena kapelica, posvečena Svetemu Duhu. Leta 1636 so začeli zidati novo cerkev, ki so jo posvetili Sveti Trojici. Legenda pripoveduje, da so se za spremembo odločili, ker so domačini ob večerih na hribu velikokrat videvali svetili tri enake luči, po drugi različici pa tri enake zvezde. Proti koncu 17. stoletja so avguštinci pozidali samostansko poslopje, leta 1693 pa so pod pokroviteljstvom negovske grofice Marije Elizabete Trauttmansdorf ob severni strani cerkve zgradili še loretansko kapelo. Kapela s Črno Marijo je bila postavljena v zahvalo, ker se je dežela po dolgem obdobju otrsela turške nevarnosti. Marijin kip so v kapelo slovesno namestili leta 1694, ko so v ta namen pripravili veliko procesijo, ki je potekala od Svetih Treh Kraljev pri Benediktu do Svete Trojice.

Zaradi vedno večjega obiska romarjev je postala prvotna cerkev s kapelo občutno premajhna, zato so se avguštinci leta 1735 odločili, da bodo cerkev prezidali in povečali. Veliko večja cerkev, zgrajena v baročnem slogu, je bila dokončana leta 1780, ko so na pročelju postavili še nova zvonika.

Usoda je hotela, da je bila cerkev dograjena, tik preden je cesar Jožef II. začel izvajati svoje reforme, s tolerančnim patentom pa je med drugim ukinil tudi številne božje poti in samostane. Z novo uredbo je bila sprememb deležna tudi Sveta Trojica. Ljudje se novim razmeram niso hoteli v celoti podrediti, še naprej so prihajali k Sveti Trojici in organizirali procesije. Leta 1854 so samostan prevzeli bratje frančiškani in zanj skrbijo še danes.

O priljubljenosti trojiškega svetišča je nekoč pričala tudi zakladnica, v kateri so shranjevali zlate in srebrne darove ljudi. Poleg darov, ki so bili shranjeni v loretanski kapeli, so omenjene tudi

tri bogato okrašene krone, s katerimi je bila kronana milostna podoba. Kronana sta bila tudi loretanska Marija in Jezus v njenem naročju.

O nekdanji pomembnosti cerkve govori podatek, da se je tam dnevno bralo po štirinajst maš. V enem izmed poročil lahko preberemo, da je Sveti sedež leta 1700 za veliki oltar potrdil privilegij, s katerim je bil obdarovan s popolnim odpustkom za verne duše. Pogoj za to je bil, da se dnevno bere štirinajst maš. Na podlagi tega lahko sklepamo, da so k Sveti Trojici hodili maševat tudi duhovniki iz sosednjih župnij oziroma širše okolice, saj je bilo domačih patrov v vseh obdobjih premalo. Le v najboljših časih je tam živelo in delalo po dvanajst patrov, večinoma pa manj.

Samostansko zbirko v Sveti Trojici lahko tematsko razdelimo na dva zaokrožena dela. Prvi del zajema liturgični tekstil in šteje 497 predmetov. Med njimi najdemo mašne plašče, albe, dalmatike, pluviale, stole, maniple, pale, burse, velume in bandere. Najstarejši predmeti so iz 17. in 18. stoletja. Med njimi je zagotovo posebnost mašni plašč iz purpurno rdeče svile, okrašen z zlatimi in srebrnimi vezeninami. Plašč smo časovno postavili v drugo polovico 17. stoletja.

Drugi del zbirke zajema liturgično posodje, kiparska in slikarska dela, relikviarije in votivne slike. Med temi predmeti je zagotovo izjemnih nekaj votivnih slik iz 17., 18. in 19. stoletja ter že omenjeni kip Črne Marije z detetom in srebrn tolčen križ z enaindvajsetimi angelskimi glavicami s konca 17. stoletja. O zgodovini samostana nam na poseben način priča tudi zbirka stampiljk in žigov iz srede 18. stoletja pa vse do danes. Zaposleni v Pokrajinskem muzeju Maribor smo samostansko zbirko popisovali med novembrom 2012 in majem 2013. Skupaj smo evidentirali in dokumentirali 1059 predmetov.

Ob razstavi smo pripravili tudi pester spremljevalni program: otroške delavnice, predavanja kustosov in zunanjih strokovnjakov, predstavitev vezenja z zlato nitjo in tematska vodstva po razstavi. Ob razstavi je bila septembra 2013 v Sveto Trojico organizirana tudi strokovna ekskurzija, ki so se je udeležili predvsem redni obiskovalci mariborskega Pokrajinskega muzeja.

* Tadej Pungartnik, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustos, Pokrajinski muzej Maribor, 2000 Maribor, Grajska ulica 2, tadej.pungartnik@pmuzej-mb.si.

USODA ANTROPOLOGIJE – IZUMRTJE ALI PREPOROD? Mednarodni simpozij o aplikativni antropologiji v Amsterdamu

Številne odgovore na izhodiščno vprašanje, zakaj svet potrebuje antropologinje in antropologe, smo 29. novembra 2013 lahko slišali v amsterdamskem Tropenmuseum, kjer je potekal prvi mednarodni simpozij Mreže za aplikativno antropologijo Evropske zveze socialnih antropologov (EASA), in sicer z naslovom *Why the world needs anthropologists* (Zakaj svet potrebuje antropologe).

Prireditev je privabila skoraj 200 gostov z vseh delov Evrope in gostila tri svetovno znane aplikativne antropologe: Anno Kirah iz norveškega podjetja Making Waves, Nizozemko Jitske Kramer iz organizacije HumanDimensions in Simona Robertsa iz britanskega podjetja Stripe Partners. Njihovim navdihujočim govorom je sledila zanimiva diskusija, ki jo je povezoval Dan Podjed, koordinator Mreže za aplikativno antropologijo EASA. Gostji in gosti okrogle mize so bili pisana družina (bolj ali manj) aplikativnih antropologinj in antropologov ter strokovnjakov, ki z njimi sodelujejo: profesor Rajko Muršič z Univerze v Ljubljani, profesorica Marina de Regt z Univerze VU Amsterdam, vodja kustosov amsterdamskega Tropenmuseum Wayne Modest, nizozemska antropologinja in novinarka Nadia Moussaid in Gregor Cerinšek, raziskovalec in projektni vodja iz Inovacijsko-razvojnega inštituta Univerze v Ljubljani.

Dogodek v Amsterdamu je nastal s sodelovanjem številnih slovenskih, nizozemskih in mednarodnih ustanov. Poleg Mreže za aplikativno antropologijo EASA so bili soprireditelji Univerza VU Amsterdam, Univerza v Ljubljani, Nizozemsko antropološko društvo, Tropenmuseum in Inovacijsko-razvojni inštitut Univerze v Ljubljani, sponzorska sredstva pa so namenili nizozemska fundacija Vamos Bien!, Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in slovensko podjetje Metronik. Za izvedbo so ob pomoči nizozemskih študentov Oddelka za antropologijo Fakultete za družbene vede Univerze VU Amsterdam poskrbeli Dan Podjed z Univerze v Ljubljani, Ellen Bal in Rhoda Woets z Univerze VU Amsterdam ter Meta Gorup z Univerze v Gentu.

Dogodek je z uvodnim nagovorom odprla nizozemska antropologinja Ellen Bal, profesorica na univerzi VU Amsterdam, ki je pozdravila polno dvorano amsterdamskega Tropenmuseum. Med občinstvom so bili tako študentke in študenti ter diplomantke in diplomanti antropologije kot tudi mnogi uveljavljeni (aplikativni) antropologinje in antropologi, manjkali pa niso niti drugi strokovnjaki, ki jih je zanimalo, kako bi lahko z antropološko stroko lahko sodelovali v prihodnosti. Ellen Bal je poudarila, da številčen in raznovrsten odziv sporoča, da je poslanstvo antropologinj in antropologov osrednje vprašanje, na katero je treba nemudoma poiskati odgovor.

Že prva govornica, svetovno poznana antropologinja na področju oblikovanja, Anna Kirah, ki je svojo kariero ustvarila v vodilnih podjetjih, kakršni sta Microsoft in Boeing, danes pa je izvršna direktorica za uporabniške izkušnje (chief experience officer oz. CXO) v norveškem podjetju Making Waves, je ponudila številne

spodbudne odgovore na zastavljeno vprašanje, zakaj svet potrebuje antropologinje in antropologe. »Ne sme nas biti strah poleteti prek roba in poseči zunaj akademskega sveta,« je dejala. »Naša naloga je omogočati spremembe, pri čemer moramo ostati skromni in se zavedati, da nismo strokovnjaki za vsa področja.« Navkljub temu – ali prav zaradi tega – lahko ljudi, ki so največji poznavalci mnogih dejavnosti, vključimo v proces ustvarjanja sprememb, s čimer postanejo glavni nosilci izboljšav storitev in proizvodov. Anna Kirah tako v središče razvoja vedno postavlja ljudi in zagovarja mnenje, da je treba tehnologije, pripomočke, objekte, vozila in še marsikaj drugega ustvarjati z ljudmi in ne zgolj za ljudi. Po njenem mnenju prav zato svet potrebuje antropologinje in antropologe: ker so izurjeni v razumevanju različnih stališč in ker znajo preplesti navidez nepovezane vidike.

Sledilo je predavanje nizozemske antropologinje Jitske Kramer iz podjetja HumanDimensions. Kramerjeva se ukvarja s kulturno raznovrstnostjo, medkulturnimi stiki in organizacijskimi spremembami v podjetjih. Tako kakor njena predhodnica je opozorila, da kot antropologinja ne more *biti* sprememba v podjetju, lahko pa spremembe pomaga doseči s tem, da omogoči posameznikom v podjetju razumevanje dogodkov in vsakdanjih dejavnosti. Spremembe sistema so po njenem mogoče, vendar ne z uničenjem sistema, temveč z razumevanjem njegovega delovanja. Za to pa ni dovolj le, da preučimo organizacijsko shemo podjetja in skrbno pregledamo poslovanje, temveč moramo ugotoviti, kako se ustvarjajo odnosi med ljudmi ter kako ti vplivajo na poslovanje. Glavni izziv pa je, kako spremembe v podjetje vpeljati inkluzivno, torej tako, da se zaposleni z njimi strinjajo. Po njenem mnenju lahko to izvedemo le, če razumemo, zakaj ljudje počnejo stvari na določen način in zakaj bi pravzaprav radi to spremenili. Cilj sprememb je navsezadnje povezati ljudi s spoznavanjem in zavedanjem razločkov med njimi, kar je naloga, ki je antropologinjam in antropologom pisana na kožo.

Zadnji govornik je bil Simon Roberts, britanski poslovni antropolog, ki ima več kot desetletne izkušnje pri tehnoloških raziskavah, strateškem razvoju, pred nedavnim pa je ustanovil podjetje Stripe Partners, ki se ukvarja s poslovnim svetovanjem. Roberts je podal zelo optimističen pogled na vlogo antropologinj in antropologov v svetu, četudi se ta stalno spreminja. Naloga antropologije je, da vedno znova ponuja odgovore na vprašanja, ki se nam zdijo samoumevna. Ta proces omejuje razločevanje med akademsko in aplikativno antropologijo, zato bi antropologinje in antropologi morali to »nenaravno« delitev prerasti. Le tako lahko svetu ponudimo najboljše rešitve.

Simpozij se je sklenil z okroglo mizo, ki jo je moderiral Dan Podjed. Pogovor je začel z vprašanjem, ali antropologijo čaka enaka prihodnost, kot je doletela ptiča doda, ki je do 17. stoletja živel na otoku Mauritius, potem pa izumrl. Iz odgovorov sodelujočih je bilo razvidno, da antropologiji napovedujejo svetlejšo prihodnost. Wayne Modest je kot predstavnik muzeja, torej

* Meta Gorup, mlada raziskovalka na Oddelku za sociologijo Fakultete za politične in družbene vede Univerze v Gentu. Belgija, 9000 Gent, Korte Meer 3, meta.gorup@ugent.be; Janja Štefanič, absolventka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Podgorica 76, stefanicjanja@gmail.com.

ustanove, ki tradicionalno zaposluje antropologinje in antropologe, in to na aplikativni ravni, poudaril, »da je naloga muzeja, da predstavlja problematične tematike širši javnosti, in ne le, da ustvarja znanje.« Marina de Regt z Univerze VU Amsterdam je kot antropologinja sodelovala z nevladnimi organizacijami v Jemnu. To je sicer aplikativno polje, na katerem se antropologinje in antropologi pogosto zaposlujejo, vendar je sama ob tem razvila precej kritičen odnos do t. i. »industrije držav v razvoju«. Nizozemska antropologinja Nadia Moussaid je zaposlena na televizijski postaji AT5. Znanja, pridobljena med študijem antropologije, ji pogosto olajšajo delo, saj se zna vživeti v kožo drugih. Rajko Muršič, profesor z Univerze v Ljubljani, pa je poudaril prenos antropološkega znanja v prakso. Po njegovem mnenju mora biti aplikativna antropologija hkrati tudi angažirana, angažirana antropologija pa aplikativna, saj lahko tako pripomore k opozarjanju na in reševanju žgočih vprašanj. Gregor Cerinšek iz Inovacijsko-razvojnega inštituta Univerze v Ljubljani sicer ni

antropolog, vendar z njimi sodeluje v multidisciplinarnih skupinah. V razpravi je dodal, da je antropološki prispevek vedno zaželen. Okrogla miza se je končala s temo, za katero bi lahko dejali, da je stalnica antropoloških srečanj – z etiko. Ta je vidno razburila duhove in napovedala, da se bo razprava o tem, zakaj svet potrebuje antropologinje in antropologe ter na kakšen način bi se ti morali vključevati v razreševanje težavnih vprašanj, nadaljevala tudi med pogostitvijo po simpoziju.

Prireditev v Amsterdamu sicer ni prinesla dokončnega odgovora na vprašanje o prihodnosti antropologije, je pa nedvomno dokazala, da z antropološkimi znanji lahko dosežemo marsikaj in da pogoste obtožbe o larpurlartizmu antropologije ne držijo. Antropologija je disciplina, ki je nujno potrebna za razumevanje sodobne družbe in omogočanje pozitivnih sprememb, zato je še zdaleč ne čaka dodova usoda. Celo nasprotno: njeni aplikativni »poganjki« doživljajo razcvet tudi v Evropi. V njej zato lahko vidimo vnovični preporod, značilen za mističnega ptiča feniksa.

MOŠKI NA POLOŽAJIH, ŽENSKÉ V STRAHU, OTROCI NA ČEŠNJAH

Knjižnica dr. Toneta Pretnarja, Tržič, 19. marec 2013

Zbirko spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991, ki je izšla leta 2011 ob dvajsetletnici osamosvojitve, sta na literarnem večeru v Knjižnici dr. Toneta Pretnarja predstavili urednici, ddr. Marija Stanonik in Irena Uršič, kustosinja Muzeja novejše zgodovine.

V obsežnem delu na 565 straneh je zbranih 435 spominov, pričevanj »navadnih« ljudi, kot sta zapisali urednici, različne starosti in različnih poklicev, svojcev padlih in ranjenih, moških, žensk in otrok iz vse Slovenije, največ s Štajerske, Primorske, Notranjske, Gorenjske, Ljubljane z okolico, Dolenjske, Bele krajine, Zasavja, Koroške; tudi z onkraj naše meje. Vsako pričevanje je doživetje zase, vsa pa imajo nekaj skupnega: strah, grozo, trpljenje, stisko, paniko, stres. Ob koncu pa veselje, da je vojne konec. Otroški spomini so povezani z začetkom počitnic in s češnjami, ki so zorele med desetdnevno vojno, vsi pa so podoba tistega časa. Morda bi danes, po skoraj enaindvajsetih letih, kdo povedal oziroma zapisal kaj drugače.

Na literarnem večeru je direktorica knjižnice Marinka Kenk - Tomazin prebrala eno od pričevanj – pripoved matere, ki je izgubila sina.

Več pričevalcev je poudarilo pomen poročanja takratnega ministra za informiranje, Jelka Kacina, za katerega menijo, da je s svojim koristnim poročanjem in pomirjevalnim glasom preprečeval paniko, ki je v takih okoliščinah običajni odziv ljudi.

Zvečer smo gledali televizijo, radio smo itak poslušali ves dan. Starša sta bila zaskrbljena. Sproščenost je odšla. Vsi moji vtisi so povezani z iskanjem kvasa. Drugega skoraj ni. Ni strahu, ni panike, ni bežanja, ni kopičenja zalog in pogovorov o begu. Ni, ostal je samo božji kvas, ki je očitno v vojnah ključnega pomena. Če sedaj pomislim nanj, mislim enako. Brez kvasa ni kruha, brez kruha ni življenja in brez življenja je grob. Mogoče se zdi smešno in rahlo ironično, da človek v spominih na vojno najprej pomisli na kvas, a žal je tako (str. 429).

Urednici sta s strokovno besedo posredovali vsebino in pomen pričujoče knjige, ki je, lahko rečemo, zgodovina navadnega človeka tistega časa. »Cilj zbiranja pričevanj je bil ohraniti čim bolj pristno razpoloženje prebivalcev Slovenije. Spomini otrok so še posebej pristni, na primer, kako bridko je bilo slovo deklice od prijateljice iz srbske družine,« je misel ddr. Marije Stanonik.

»Še dobro, da so bila pričevanja zapisana vsaj okrog deset let po osamosvojitvi Slovenije. Če bi čakali še deset let do danes, bi jih bilo gotovo manj, spomini istih ljudi bi bili danes drugačni,« je povedala prof. ddr. Stanonikova.

Irena Uršič je v spremni besedi med drugim zapisala in na literarnem večeru tudi povedala, da je zbirka pričevanj o obrambni vojni za samostojno Slovenijo prvovrstna. Pričevanja iz cele države so zbrali študentje in študentke prof. Stanonikove. Obe urednici sta se zelo potrudili in ustvarili bogat literarni večer. Z domoljubno in narodno pesmijo so ga bogatili naši znani tržiški pevci, Pevski trio Marijan in Daniel Zupan ter Jože Tišler.

Literatura

STANONIK, Marija in Irena Uršič (ur.): *Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah: Zbirka spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991: Ob dvajsetletnici vojne za obrambo samostojne Slovenije*. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2011.

Udeleženci etnološkega večera.
Foto: Naško Križnar, Ljubljana, 13. 2. 2014.

Avtorji filma (z leve): Davor Lipej, Jožica Penič, Vlado Hotko in Bojan Slovenc.
Foto: Naško Križnar, Ljubljana, 13. 2. 2014.

»TAK TI JE TU BLU« Etnološki večer, Ljubljana, 13. februar 2014

V Sloveniji je vse več pobud za oživljanje in ohranjanje različnih oblik kulturne dediščine v krajevnem okolju. V ta namen ljudje raziskujejo na terenu, preučujejo zgodovino, stare zapiske, zbirajo fotografije in drugo dokumentacijo, se pogovarjajo s starejšimi prebivalci in se prijavljajo na različne razpise, da bi pridobili denar za stroške svoje aktivnosti. Na podlagi takšnih aktivnosti se krajani združujejo in povezujejo.

Igrani narečni film *Tak ti je tu blu* je rekonstrukcija življenja, ljubezni in svatbe v Kapelah po drugi svetovni vojni. Nit filma je ljubezen med mladima, kronana je s poroko ter prepletena z ljudskim petjem, instrumentalno glasbo, kmečkimi opravili in krajevnimi običaji. V filmu je v pesmi in narečni besedi ohranjen spomin na ne tako davno, pa vendar dokaj pozabljeno preteklost: na čas izgnanstva, revnega življenja po prihodu iz Šlezije, obvezne povojne oddaje, na še ohranjeno stavbno dediščino, oblačila, posodo, hrano in že povsem opuščena ročna kmečka opravila in ročna dela. Prikazani so običaji na »pušenšanku«, pri vasovanju, ogledih, šranganju, laštanju, jutranjevanju, posnežitvi in stroga pravila takratnih svatb z napatnicami.

V primeru kapelskega filma pa se srečamo še z enkratno in zelo simpatično zamisljivo, da bi stare šege in način življenja oživili in ohranili v obliki dokumentarno igranega filma. Ob tem podvigu se odpirajo številna, za etnologe zanimiva vprašanja, med katerimi je na prvem mestu vprašanje rekonstrukcije kulturne dediščine. Projekt kapelskega filma je bil zelo zahteven, saj je od njegovih ustvarjalcev poleg osnovne večšine filmske realizacije terjal tudi skrbno rekonstrukcijo noš, notranje opreme, delovnih načinov, narečja, glasbe in petja. Pri produkciji tega filma je to povzročilo množično udeležbo velikega števila Kapelčanov, za katero verjetno v Sloveniji ni primerjave. Iz zgodovine slovenskega etnografskega filma je najbolj poznana rekonstrukcija do-

brepolske svatbe (Dobrepolska ohcet), ki jo je posnel Glasbenonarodopisni inštitut SAZU leta 1964, in scenarij ter načrt Nika Kureta za snemanje rekonstrukcije ziljske ohceti (vasciti) iz let 1966–1970, ki pa ni bil uresničen. Oba projekta imata skupno značilnost s kapelskim filmom: za vse vloge pri rekonstrukciji ohceti so bili najeti domačini iz kraja, kjer je potekalo snemanje. Igrali so sami sebe, da bi zanamcem ohranili del kulturne dediščine življenjskega kroga.

Na etnološkem večeru so se predstavili glavni avtorji: Jožica Penič kot pobudnica podviga, Davor Lipej, snemalec in montažer filma, Vlado Hotko, svetovalec za kapelsko narečje, in številni drugi sodelavci, njihovi prijatelji in sorodniki. Bilo jih je za poln avtobus. S sabo so pripeljali domače dobrote vseh vrst in z njimi pogostili vse navzoče. Večer se je končal s petjem in z veliko dobre volje.

Vir

TAK TI JE TU BLU. Kulturno društvo Kapele, 2013. Scenarij in režija: Jožica Penič; strokovni sodelavki: dr. Ivanka Počkar, Alenka Černelič Krošelj; mentorji narečja: Mihaela Slovenc, Tea Ferlan, Darko Ferlan, Vlado Hotko, Boris Urek; mentor ljudskega petja: Miha Haler; kamera: Davor Lipej; zvok: Zvonko Urek in Peter Urek; montaža: Davor Lipej, Anton Modic; glasbeno izvajanje: Kapelski pubje, Moški pevski zbor Kapele, Vokalna skupina Iris Kapele, Obsotelski dečki; glavni igralci: Mihaela Slovenc – nevesta, Bojan Slovenc – ženin, Boris Urek – nevestin oče, Slavica Urek – nevestina mama, Ivan Požar – ženinov oče, Milena Deržič – ženinova mama, Vlado Hotko – oče hišni pri nevesti, Darko Ferlan – oče hišni pri ženinu. Mini DVD, 90 min., etnografski film.

* Izr. prof. dr. Naško Križnar, univ. dipl. etnol. in arheol., upokojeni znanstveni svetnik Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, nasko@zrc-sazu.si.

Po ogledu filma je sledil pogovor s filmskimi ustvarjalci, ki ga je vodil dr. Naško Križnar. Foto: Miha Peče, Ljubljana, 12. 3. 2014.

Marina Cernetig je obiskovalcem predstavila projekt *Pismo iz Benečije*. Foto: Miha Peče, Ljubljana, 12. 3. 2014.

PISMA IZ BENEČIJE

Vizualna produkcija Inštituta za slovensko kulturo

V sredo, 12. marca 2014, je ob rednem programu mednarodnega festivala Dnevi etnografskega filma – DEF 2014 Slovensko etnološko društvo pripravilo etnološki večer z naslovom *Pisma iz Benečije*. *Vizualna produkcija Inštituta za slovensko kulturo*.¹ 43-minutni film, ki je kolaž večjega števila video prispevkov *Pismo iz Benečije*, je v domačem narečju predstavil zanimive posameznike iz zamejske Slovenije.

Po uvodni špici se je Marina Cernetig iz Inštituta za slovensko kulturo v Špetru o obuditvi stare praznične navade božične devetice pogovarjala z Gabriello Cicigoi - Pitažovo, zastopnico društva Kobilja glava. V nadaljevanju je predstavila pravljčarko Ado Tomasetig in njeno dvojezično zbirko pravljic *Škratec Duluška and druge pravce*. Moderatorica Cecilia Blazutič - Perinova je prebrala razmišljanje Tonca Lukežov'ga (Antonio Bankič) o problemih dvojezične šole v Špetru. Ob dnevu evropskih jezikov (26. september) je Cernetigova vodila pogovor s pesnicama, Andreino Trusgnach in Claudio Salamant, ki ustvarjata v slovenskem jeziku. V Reziji je obiskala tudi Silvano Paletti, ki piše v rezijanščini. Po novicah iz Nadiške in Terske doline, ki jih je prebrala moderatorica Eva Golles - Ščopova, je sledila sklepna špica oddaje. Film se je nadaljeval s pravljico o petelinu, lisici in volku. Končal se je s pogovorom o odnosu do slovenskega jezika, ki ga je Cernetigova imela z dr. Viljemom Černom, pesnikom in političnim zastopnikom slovenske manjšine. Posamične video

prispevke so povezovali prizori iz narave, posneti v Beneški Sloveniji. Spremljala jih je sodobna glasba lokalnih glasbenikov, ki pojejo v slovenščini.

Po ogledu filma je sledila diskusija s filmskimi ustvarjalci, ki jo je vodil dr. Naško Križnar. Ozadje nastanka filma je razložila Marina Cernetig, glavna gonilna moč projekta. Inštitut za slovensko kulturo iz Špetra je na pobudo Špele Mrak, takratne urednice *Alpskega vala*, sprva začel pripravljati radijsko oddajo, ki je poslušalcem v Slovenijo prinašala novice iz zamejstva. 6. oktobra 2012 je inštitut pod naslovom *Pismo iz Benečije* začel izdelovati kratke tedenske novice v video formatu. V prvem letu so posneli trinajst video enot, leto pozneje 38 enot, letos pa so do začetka marca objavili deset oddaj. Vsaka traja od 10 do 20 minut, sestavlja pa jo več prispevkov. Običajnemu uvodu mlade moderatorke sledijo pogovori s pomembnimi osebami manjšinskega življenja od Rezije do Trsta in predstavitev novic iz Beneške Slovenije. Pri ustvarjanju oddaj Marina Cernetig sodeluje s snemalcem Giacintom Lusso,² montažerjem Davidom Klodičem, moderatorkama Cecilio Blazutič in Evo Golles, Antoniom Bankičem in Igorjem Černom. Oddajo *Pismo iz Benečije* objavljajo na spletnem video portalu YouTube, s čimer zainteresiranemu občinstvu omogočajo neomejen dostop do prispevkov.

Oddajo pripravljajo z amatersko tehnologijo. Ustvarjanje oddaje je timsko delo, pri čemer vsak ve, kaj mora prispevati. Sodelavci projekta, ki oddajo v celoti pripravljajo prostovoljno, si pomagajo in se dopolnjujejo. Ker sami določajo vsebino oddaj, poudar-

1 Inštitut za slovensko kulturo je partner v projektu JezikLingua. Eden njegovih rezultatov, predstavljen 14. decembra 2013 v prostorih Slovenskega kulturnega doma v Špetru, je Slovensko multimedijško okno (SMO), v katerem je zbrana in na sodoben način prikazana podoba Slovencev v Benečiji, Reziji in Kanalski dolini. Več o projektu na: <http://www.jeziklingua.eu>.

2 Giacinto Lussa je imel v Benečiji enega prvih fotoaparatorov in video kamero. V več desetletjih je ustvaril bogat arhiv z več kot 5000 fotografijami in s številnimi video posnetki. Z njimi ustvarjalci oddaje *Pismo iz Benečije* bogatijo svoje video izdelke.

* Tanja Kovačič, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., absolventka doktorskega študijskega programa Humanistika in družboslovje, smer Etnologija, kulturna in socialna antropologija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. 5220 Tolmin, Žagarjeva 7, radjator@gmail.com.

jajo tisto, kar se jim zdi pomembno. Oddaje posvečajo pomembnejšim lokalnim dogodkom, kot so prazniki in festivali, osebam ali skupinam ljudi. Drugače gre do spomini nanje v pozabo, je menila Cernetigova. Avtorji oddaje se radi vračajo v preteklost, da ne bi pozabili svojih korenin. Z oddajo ustvarjajo most med preteklostjo in sedanostjo. Obenem skušajo z njo med seboj povezati Slovence – tiste, ki živijo v zamejstvu, v domovini in drugod po svetu. Na koncu pogovora so avtorji filma predstavili tudi težave, s katerimi se spoprijemajo pri svojem delu. V prihodnosti si želijo, da bi pridobili primeren prostor za snemanje oddaje. K sodelovanju bi radi pritegnili več mladih sodelavcev, ki govorijo slovenski jezik, poznajo slovensko glasbo in znajo delati z sodobno tehnologijo. Radi bi ustvarili tudi več povezav s predstav-

niki slovenske skupnosti iz drugih dolin v Videmski pokrajini in iz tujine, ki bi bili pripravljeni prispevati k oddaji.

Pismo iz Benečije je multimedijško okno v beneško-slovensko stvarnost. Ker pri snemanju oddaje sodelujejo mladi, se s prispevki približujejo najmlajši generaciji zamejskih Slovencev. V prostoru, kjer je čutiti močan vpliv italijanskih medijev, *Pismo iz Benečije* prispeva k omilitvi asimilacije slovenske manjšine. Istočasno dokumentarni video prispevki delujejo kot video obzorniki iz kulturnega, družbenega in političnega življenja tamkajšnjih Slovencev. Kakor je v vabilu na etnološki večer zapisal dr. Naško Križnar, s temi oddajami nastaja dragocen video arhiv, ki omogoča preučevanje zgodovine in kulture Slovencev v Benečiji.

POGOVOR Z MURKOVIM NAGRAJENCEM DR. ZMAGOM ŠMITKOM

Slovensko etnološko društvo po podelitvi svojih stanovskih nagrad, Murkove nagrade za življenjsko delo ter Murkovih listin in priznanj z nagrajencem za življenjsko delo organizira tudi pogovor. Z letošnjim prejemnikom, zaslužnim prof. dr. Zmagom Šmitkom, je bil 28. novembra 2013 v prostorih ustanove, kjer je nagrajenec oddelal vso svojo delovno dobo, na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. To ni bilo njegovo prvo srečanje z Murkovimi nagradami, saj je leta 2005 za knjigo *Mitološko izročilo Slovencev* prejel Murkovo priznanje. Pogovor sem si prizadeval usmerjati podpisani.

Ker je bilo med poslušalci kar nekaj mlajših študentov, ki jim prof. Šmitek ni več predaval, ga je bilo treba nekoliko podrobneje predstaviti.

Po maturi na kranjski gimnaziji je leta 1973 diplomiral iz etnologije (takrat je bil študij še dvopredmeten, štiriletni A in triletni B, in drugi njegov študijski predmet je bila umetnostna zgodovina) in začel delati na fakulteti kot stažist, od leta 1974 pa kot asistent za občo in neevropsko etnologijo. Leta 1979 je magistriral, še istega leta pa se je začela njegova »indijska zgodba«, saj je bil skoraj leto dni na strokovnem izpopolnjevanju na univerzi v New Delhiju. Septembra 1983 je doktoriral z disertacijo *Obzorja Slovencev na področju neevropskih kultur* in pridobil naslov docenta za neevropsko etnologijo in etnologijo Evrope. Leta 1989 je postal izredni profesor za neevropsko etnologijo in etnologijo Evrope, leta 1995 redni profesor za neevropsko etnologijo in antropologijo religije in tako po stopničkah prišel vse do zaslužnega profesorja. Seveda pa so bila na tej poti dolgoletna predavanja študentom, mentorstva tako na dodiplomski kot podiplomski stopnji, uredniško ter znanstveno in raziskovalno delo, katerega rezultat so številne knjige: *Klic daljnih svetov. Slovenci in neevropske kulture* (1986), za katero je prejel Kajuhovo nagrado, *Poti do obzorja. Antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko* (1988), *Srečevanja z drugačnostjo. Slovenska izkustva eksotike* (1995), *Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklo-*

sti (2004), uredništvo in soavtorstvo monografije o Makedoniji *Post Yugoslav Lifeworlds* (2005), ki je bila ponatisnjena tudi pri nemški založbi Müller Verlag, ter *Southern Slavs and India*, ki je izšla v Kalkuti leta 2011. In številni članki in monografije o posameznikih, ki so se ukvarjali z neevropsko kulturo, kot so Friderik Baraga, Ivan Benigar, Ferdinand Avguštin Hallerstein, Alma Karlin in mnogi drugi.

Pogovor je skušal zajeti ves njegov širok spekter delovanja, najprej pa smo iskali odgovor na vprašanje, kaj je etnologiji prineslo preimenovanje Oddelka za etnologijo v Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Šmitek je prepričan, da s širjenjem polja z etnologije na antropologijo slovenski etnologiji ni bila narejena škoda, saj še vedno potekajo vsakovrstne raziskave, vezane na domači teren, bodisi na preteklost ali sodobnost. Povečalo pa se je polje mišljenja, kar omogoča vpoglede v različne antropologije in uporabo različnih metod na našem terenu. Sodobni antropologi, ki so delali na različnih celinah in pri različnih kulturah, so razvili vrsto prijemov, ki jih pri nas nismo poznali. Ko sledimo razvoju metodologije in metodike v svetu, pravi, tudi ohranjamo korak z mednarodno znanostjo, lahko primerjamo, kje trenutno smo. Kot je bilo razvidno iz nadaljnega pogovora, je širitev povečala zanimanje za etnologijo, k čemur sta prispevali tudi večmedijska prepoznavnost in rastoča potreba po spoznavanju naše nacionalne identitete. Hkrati je etnologija postala aplikativna veda, ki se lahko lepo umesti v raznovrstne dejavnosti od turizma naprej. Etnološka izobrazba tako postaja vse bolj zaželena.

V profesorsko prakso Zmaga Šmitka so sodile tudi študentske strokovne ekskurzije v Zakavkazje, Srednjo Azijo, Mongolijo, Turčijo, Maroko in še kam, in skupaj z Borutom Brumnom organizacija MESS, Mednarodnega etnološkega poletnega simpozija v Piranu. Za ekskurzije zatrdi, da so imele tako strokovni kot povezovalni namen, MESS pa je bil ob koncu osemdesetih let, ko je bilo še zelo težko navezovati stike s tujimi univerzami, izraz želje po holizmu, komparativnosti, povezovanju z znanstveniki

* Milan Vogel, univ. dipl. etnol. in prof. slov., komentator v kulturni redakciji Dela. 1000 Ljubljana, Rozmanova 7, milan.vogel@dela.si.

Pogovor z dr. Zmagom Šmitkom.
Foto: Zora Slivnik Pavlin, Ljubljana, 28. 11. 2013.

in strokovnjaki iz Evrope in drugod. Študenti so imeli možnost, da so se družili s tujimi profesorji, z njimi preskušali različne metodološke koncepte in alternativne oblike izobraževanja, hkrati pa MESS pomeni tudi začetek etnoloških/antropoloških študij Sredozemlja na Oddelku.

Pogovor nikakor ni mogel mimo Indije, raziskovanja poti Slovencev v neevropski svet in seveda mitologije. Za odhode Slovencev oz. ljudi z današnjega slovenskega ozemlja v neevropski svet se je začel zanimati, ko je na fakulteti prevzel predavanja in vaje iz neevropske etnologije in je v to tematiko želel postaviti tudi Slovence. Prvi viri jih omenjajo kot udeležence križarskih vojn, nekoliko kasneje kot cesarske odposlance v Turčijo in na slovanski vzhod, kmalu zatem pa tudi kot misijonarje. Z Valvasorjem imamo primer izobraževalnih in znanstvenih potovanj,

Dr. Zmago Šmitek med kolegi etnologi.
Foto: Zora Slivnik Pavlin, Ljubljana, 28. 11. 2013.

omeniti pa kaže tudi pustolovska in turistična potovanja. Indija je posebna zgodba, saj je tja odšel kot štipendist takratnega ZAMTES (Zavod za mednarodno, znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje, 1982–1992), tam spoznal svojega mentorja in se tja redno vrača. Številna spoznanja iz sveta primerjalne mitologije je uspel izluščiti prav na temelju dognanj angleškega orientalista Williama Jonesa s konca 18. stoletja o sorodnosti sanskerta z evropskimi jeziki. V mitologiji je potrebno fragmentarne podatke povezati v konsistentno logično celoto, s pomočjo teorije, ki išče indoevropske in slovanske kulturno-lingvistične vzporednice in seveda z interdisciplinarnostjo tovrstnih raziskav. V »mitopoetičnem« izročilu je namreč zakodirana filozofija in etika preprostega človeka.

ZBOR ČLANOV SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

Ribnica, 6. marec 2014

Letošnji Zbor članov SED je potekal v Rokodelskem centru Ribnica, kjer so nas prijazno gostile dobitnice Murkovega priznanja za leto 2013 s svojimi sodelavci. Prijazen sprejem dveh krošnjarjev, ogled dela v rokodelskem centru in ogled zbirk so bili prijeten uvod v zborovanje. V živo smo se lahko prepričali, da etnologija v Ribnici res živi in se razvija in kako zelo zaslužno je bilo Murkovo priznanje Muzeju Ribnica, ki je poleg Rokodelskega centra in Galerije Miklova hiša enota Javnega zavoda Rokodelski center Ribnica – zavoda za rokodelstvo, muzejsko in galerijsko dejavnost.

Po predvidenem časovnem premiku, ki ga Statut SED določa v primeru nesklepčnosti, se je Zbor članov začel z izvolitvijo delovnega predsedstva, zapisnikarja in overiteljev zapisnika. Vodstvo delovnega predsedstva je prevzela Alenka Černelič Krošelj, članici sta bili Rebeka Kunej in Tanja Kovačič. Zapisnik je pisala tajnica društva, Ana Bezek, overiteljice pa so bile Marija Klobčar, Ana Vrtovec Beno in Zora Slivnik Pavlin. Predsednica društva je predstavila poročilo o delu SED v letu 2013 in finančno poročilo, ki ga je pripravila računovodkinja Alenka Dušak.

Podpredsednica društva Anita Matkovič je prebrala poročilo Nadzornega odbora, ki ga je posredovala predsednica Nadzornega odbora Polona Sketelj, tajnica društva je prebrala poročilo Častnega razsodišča SED, ki ga je pripravila Karla Kofol. Zbor članov je potrdil vsa poročila.

Predsednica je predstavila program dela za leto 2014. Po nekaj podvprašanjih, vezanih predvsem na čas izvedbe posamičnih društvenih aktivnosti, je Zbor članov potrdil program dela za leto 2014.

Predsednica SED je predstavila spremembe Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem. Navzoči niso imeli pripomb na spremembe in so nov pravilnik potrdili. Objavljen je v nadaljevanju Društvenih strani v tej številki *Glasnika SED*.

Predsednica je poročala še o novih članih SED in številu izstopov iz društva. Zbor članov se je spomnil tudi v letu 2013 preminulih članov društva.

* Anja Serec Hodžar, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., strokovna sodelavka, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, AHodzar@zrc-sazu.si.

PRAVILNIK O PODELJEVANJU MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA POSEBNE DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM¹

1. člen

Slovensko etnološko društvo (SED) podeljuje za posebne dosežke na področju etnologije Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino. Nagrado (prej priznanje) je Društvo v počastitev 125-letnice rojstva Matije Murka ustanovilo leta 1986, priznanja (prej listino) leta 1994, listino ob nagradi in priznanju pa leta 2004.

2. člen

Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino podeljuje SED posameznicam in posameznikom in ustanovam, ki s svojim delom prispevajo k uveljavljanju slovenskih etnoloških spoznanj in spoznanj tujih etnologij o Sloveniji. Zato Murkovo nagrado in Murkovo priznanje lahko prejmejo domači in tuji strokovnjaki s področja etnologije, Murkovo listino pa domači in tuji posamezniki in posameznice, ki na tem področju delujejo ljubiteljsko, oziroma posamezne strokovne in ljubiteljske ustanove in društva, ki pomembno bogatijo etnološko znanje, ga ohranjajo in popularizirajo.

3. člen

Med posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem, za katere se podeljujejo Murkova nagrada, priznanje in listino štejejo:

- izjemni etnološki znanstveni in raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanove (velja za podelitev Murkove nagrade);
- znanstveni in strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov (velja za podelitev Murkove nagrade);
- znanstveni in strokovni dosežki na področju etnološke vede na Slovenskem (ali o Sloveniji) v preteklem letu (velja za podelitev Murkovih priznanj);
- kontinuirana dejavnost, večletna prizadevanja ali enkratni dosežki, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko znanje (velja za podelitev Murkove listine).

4. člen

Murkovo nagrado sestavljata plaketa z diplomom in spominsko darilo ali denarna nagrada. Murkovo priznanje sestavljata plaketa z diplomom in spominsko darilo ali denarna nagrada. Murkova listino je svečana diploma. Denarna nagrada se podeli, če so za njo zagotovljena sredstva.

5. člen

Vsako leto se podeli ena Murkova nagrada, eno ali več Murkovih priznanj in praviloma ena Murkova listino.

6. člen

Izvršni odbor SED imenuje Komisijo za podeljevanje Murkove nagrade, priznanj in listine, ki jo sestavljajo: predsednik(ca) komisije in tri(je) člani(ce). Komisija je imenovana za štiri leta.

¹ Dopolnjen pravilnik je bil sprejet na Zboru članov SED, v Ribnici, 6. marca 2014 (op. ur.).

7. člen

Razpis za Murkovo nagrado, Murkova priznanja in Murkovo listino je objavljen v *Glasniku SED* in na spletnih straneh SED. V razpisu so navedena merila za podelitev nagrade, priznanja in listine, sestavine, ki jih mora vsebovati predlog za podelitev, možni predlagatelji, rok in naslov, na katerega se pošljejo predlogi.

8. člen

Kandidatke in kandidate za nagrado, priznanje in listino lahko predlagajo članice in člani SED, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in tujine, lahko pa tudi Komisija oziroma njeni člani.

9. člen

Predlog za podelitev nagrade, priznanj in listine mora poleg podatkov o kandidatih vsebovati tudi vsebinsko (in bibliografsko) utemeljitev. Predlogi morajo biti podpisani, anonimni predlogi niso upoštevani. Predlogi morajo biti posredovani v tiskani obliki in na priloženi zgoščenki. Predlog je treba poslati s priporočeno pošiljko na naslov SED, s pripisom Komisija za podeljevanje Murkovih priznanj, do dneva, ki je določen v razpisu. Predloge zbere predsednik SED in jih posreduje predsedniku Komisije. Predloge Komisija odpre in obravnava na svoji seji.

10. člen

Komisija med predlogi z javnim ali s tajnim glasovanjem izbere prejemnico oziroma prejemnika Murkove nagrade, enega ali več prejemnikov Murkovih priznanj in Murkove listine. Pisno utemeljeno strokovno odločitev o izboru in svoj predlog Komisija sporoči Izvršnemu odboru SED v 30 dneh od konca razpisa.

11. člen

Murkova nagrada, Murkova priznanja in Murkova listino se ne podelijo, če Komisija ne prejme predlogov, razen če ne poda svojega, ali pri pregledu prispelih predlogov ugotovi, da ne ustrezajo razpisnim merilom ali če so predlogi pripravljene pomanjkljivo. Komisija lahko predlaga le podelitev nagrade ali le priznanj(a), ne pa tudi samo listine.

12. člen

Član(ica) Komisije ne more biti prejemnik(ca) nagrade ali priznanja.

13. člen

Murkova nagrada, Murkovo priznanje in Murkova listino se podelijo na posebni svečanosti. Podelita jih predsednik(ca) SED in predsednik(ca) Komisije.

14. člen

Pravilnik o podeljevanju Murkove nagrade in Murkovih priznanj začne veljati z dnem, ko je sprejet z večino glasov na Zboru članov SED. Po sprejetju mora biti objavljen v *Glasniku SED*.

RAZPIS ZA PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM ZA LETO 2013/14

Na podlagi »Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine« (objavljen je v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* 54 (1, 2) 2014 in na spletni strani Slovenskega etnološkega društva) Slovensko etnološko društvo objavlja razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine.

Pri predlogih se upoštevajo 3., 5. in 11. člen »Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja ter Murkove listine«, in sicer:

za podelitev Murkove nagrade:

- izjemni etnološki raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanov,
- etnološki znanstveni ali strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov;

za podelitev Murkovega priznanja:

- znanstveni ali strokovni dosežki v etnološki vedi v zadnjem letu;

za podelitev Murkove listine:

- kontinuirane dejavnosti, ljubiteljska prizadevanja ali dosežki drugih ved, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko vedo.

Skladno z 8. členom »Pravilnika...« lahko kandidatke in kandidate za nagrado, priznanje in listino predlagajo članice in člani Slovenskega etnološkega društva, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in tujine, lahko pa tudi Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine oziroma njeni člani.

Podpisane predloge s podatki o kandidatkah in kandidatih z vsebinsko utemeljitvijo pošljite **do 5. septembra 2014 (velja le žig pošte)** na naslov:

Slovensko etnološko društvo

Komisija za Murkova priznanja
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Prijave na razpis za Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino nam s podatki o predlagatelju posredujte v tiskani obliki in na zgoščenki.

Murkova nagrada, priznanje in listina bodo podeljeni na slovesnosti v mesecu novembru 2014.

NAVODILA ZA PISANJE, OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne antropologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila:

Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslov glavne urednice: tatjana.vojkovic@gmail.com, tipkopise s svojimi podatki pa na naslov Uredništva Glasnika SED, Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana.

Znanstveni in strokovni prispevki za rubriko Razglabljanja naj bodo dolgi od 30.000 do 45.000 znakov s presledki, poročila naj ne presegajo polovice avtorske pole, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov pa ne treh strani. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, z običajnim (enojnim) razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik.

Znanstveni in strokovni prispevki naj vsebujejo **izvleček** (od pet do deset vrstic) in **povzetek** vsebine (ok. pol strani) ter **ključne besede**. Na koncu prispevka pripišite svoje podatke (ime, priimek, izobrazba, strokovni oz. znanstveni naziv oz. poklic, službeni ali domači naslov in e-naslov).

Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov / del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani (<http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija-21.11.2002.pdf>); tipologija se določi na podlagi predlogov avtorja, recenzenta in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Fotografij, skic in risb v elektronski obliki – skeniranih v formatu JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi – ne vstavljajte med besedilo, temveč jih pošljite ločeno; vsako od naštetih prilog opremite z naslednjimi podatki: naslov, avtor, kraj in datum nastanka oz. s podatki o njenem lastništvu. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih knjig in revij priložite pisno dovoljenje založnika.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje in prevode povzetkov in izvlečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo.

NAVODILO ZA PISANJE SEZNAMA VIROV IN LITERATURE:

Na koncu prispevka v poglavju Viri in literatura po abecednem vrstnem redu napišite vse uporabljene vire in literaturo.

Samostojne publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Naslov zbirke; št.). Primer: HALBRAINER, Heimo: *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše; knjiga 2b).

Periodične publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. Ime *publikacije* št., leto izida, strani. Primer: BAJDA, Polona: Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnci na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* 44/1, 2004, 40–46.

Zborniki:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Zbirka; št.), strani. Primer: PIKO-RUSTIA, Martina: Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 69–73.

Več avtorjev ločite z vejicami, dva povežite s slovenskim in, pri več kot treh pa seznam končajte z idr. Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite, npr.: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Filmografija:

NASLOV. Producent, leto izdelave. Kraj(i) snemanja, leto snemanja. Scenarij; strokovno vodstvo; snemalec; montaža; glasba; komentar; režija. Format, trajanje, tip enote.

Primer: LETO ORAČEV. Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 2006. Veliki in Mali Okič, Gruškovje, Videm pri Ptujju, Ljubljana in razni drugi kraji, 2005. Scenarij in strokovno vodstvo: Naško Križnar, Beno Vidovič; snemalci: Naško Križnar, Miha Peče, Marijan Vidovič, Sašo Kuharič, Drago Kokolj; asistent: Sašo Kuharič; montaža: Miha Peče; režija: Naško Križnar. Mini DVD, 38 min., etnografski film.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda, Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

Spletni viri:

Naslov spletne strani, datum.

Primer: <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

Cena posamezne številke | Price per Issue: 5 EUR
Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR
Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d., Mestna hranilnica

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

UDK 39(497.4)(05)
ISSN 0351-2908

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>
Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>
ULRICH's International Periodical Directory (I.P.D.) <http://www.ovod.com>
RILM Abstract of Music Literature <http://www.rilm.org/prime-jt.htm1#G>
International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
<http://www.lse.ac.uk/collections/IBSS/about/journalsG.htm>
CAB Abstract <http://www.cabi.org>
ProQuest <http://www.proquest.co.uk/en-UK/>

Revijo subvencionirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstvo za kulturo RS. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Research Agency and the Slovene Ministry of Culture. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Cover Photo:
Dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine Slovenije na delavnici o izdelovanju trničev na Veliki Planini.
Foto: Anja Jerin, Velika Planina, 11. 8. 2013.

Documenting the intangible heritage of Slovenia during a workshop on the making of the *trniči* cheese on Velika Planina.
Photo: Anja Jerin, Velika Planina, August 11, 2013.

Izšlo | Published:
Trboje, junij 2014 | June 2014

SLOVENSKO *Etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *Ethnological* SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

UDK 39(497.4)(05) ISSN 0351-2908
Trboje, junij 2014